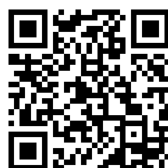
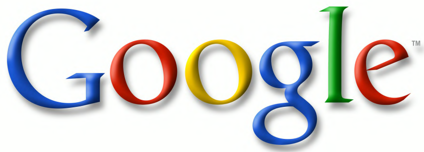
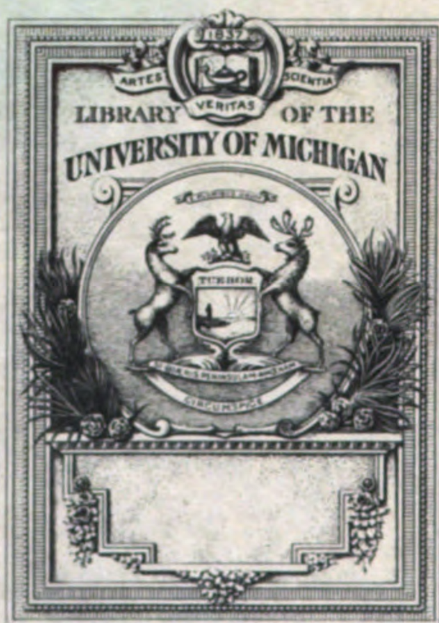

Google

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

EEN EN VEERTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1922.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Nijhoff geb.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

V. 41

EEN EN VEERTIGSTE DEEL.

Eerste en Tweede Aflevering.

N. 1 2

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1922.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

JOHANNES RUUSBROEC EN DE DUITSCHE MYSTIEK.

I.

Hetgeen in het volgende opstel wordt medegedeeld is de vrucht van een onderzoek, waarbij het doel was meer klaarheid te verkrijgen omtrent de ware beteekenis van de terminologie der middeleeuwsche Nederlandsche mystici, met name van Ruusbroec, en meer in het bizonder de invloed, door de Duitsche op de Nederlandsche mystiek in de Middeleeuwen uitgeoefend, na te gaan. Het nasporen van de denkbeelden, die zijn overgebracht, moet natuurlijk gepaard gaan met het vaststellen van de ontleende termen, omdat deze de dragers zijn van de ideeën.

De beteekenis, die de middeleeuwsche, in Germaansche taal geschreven mystiek voor de geestes-ontwikkeling dier Germaansche volken heeft gehad, kan dan ook eenigermate nauwkeurig gemeten worden naar de schat van woorden, welke, door de mystieke schrijvers naar het latijn nieuw gevormd, of van een nieuwe inhoud voorzien, tot op heden toe in de algemeen gangbare taal voortleven.

Wanneer men bedenkt dat woorden als *afkeer*, *binnenste*, *eenheid*, *gelijkheid*, *hebbelijk* en *onhebbelijk*, *indruk*, *inval*, *invloed*, *minzaam*, *neiging*, *ongedurig*, *zinnelijk*, *toeval*, *vernuft* — om er maar eenige te kiezen — eerst in de dertiende en veertiende eeuwen zijn gemaakt, dan krijgt men reeds eenige voorstelling, hoe de gedachtenrijkdom, ook van het niet-geleerde volk, werd vergroot. Deze woorden zijn veelal van kleur veranderd en verbleekt. Bij hun vorming werden ze gevuld met speculatieve, ethische, theologische inhoud, en zij waren inder-

daad symbolen, dragers meestal van ideeën. Maar vele werden, dank zij de doorschijnendheid van hun bouw, al spoedig door hen, wier taal tot hun vorming was gebezigd, op eigen wijs begrepen, en de beteekenis die eraan ging worden toegekend, week niet zelden af van de oorspronkelijk bedoelde, zij verruimde of verengde.

De geschiedenis dezer woorden en hun beteekenis in later nederlandsch te onderzoeken zal een aparte studie vereischen. Daarom heb ik mij in dit opstel tot taak gesteld alleen een lijst van woorden uit het middelnederlandsch van Ruusbroec en andere mystieken te geven, waaruit blijken moge, op welke schaal de ontleening uit het middelhoogduitsch, d. w. z. oorspronkelijk uit het latijn, zooals die in de Middeleeuwen plaats heeft gevonden, is geschied.

Wanneer men ziet dat reeds in de Middeleeuwen, omstreeks 1400, er een pennestrijd heeft plaats gevonden tusschen de kanselier der Parijsche universiteit Gerson als beschuldiger van Ruusbroec eenerzijds, en Jan van Scoonhoven als verdediger anderzijds, en dat de laatste uitvoerig de ware kracht van Ruusbroec's termen uiteenzet zonder zijn tegenstander inzake de vermeende twijfelachtigheid ervan te overtuigen, dan zal men ook kunnen inzien dat er tusschen schrijvers van de tegenwoordige tijd, die in aanleg, en vooral in geloof, veel meer uiteenloopen dan de beide bovengenoemde roomsche geestelijken, aangaande Ruusbroec's uitingen aanmerkelijk verschil in waardeering kan bestaan.

En de uiteenloopende beoordeeling van Ruusbroec's taal en leer komt aan de juiste waardeering ervan geenszins ten goede. Ter zuivering van het inzicht in dezen hoop ik dat deze studie ook het hare moge bijdragen.

Dat sinds het einde der dertiende eeuw juist in Duitschland mystieke schrijvers zich van de volkstaal gaan bedienen, en bijgevolg hun leer onmiddellijk bestemd is voor de leeken, vindt zijn diepste grond in het Germaansche volkskarakter. Ondanks de eeuwenlange heerschappij der algemeene, katholieke

kerk over geheel Europa heeft dit karakter zich in zijn eigen aard gehandhaafd. Tot deze aard behoort een diep, bij elk zelfstandig wezen wortel schieten en nawerken van religieuze denkbeelden, dieper dan bij de Romaansche volken het geval is. Eensdeels zal dus de Germaan sterker verlangen naar een persoonlijk kennismaken met de groote geestelijke stroomingen; anderdeels zal een geestelijke, die al zijn kennis uit latijnsche bronnen heeft geput, spoediger verlangen zijn geestelijk eigendom en de schat van zijn gemoed in eigen moedertaal vast te leggen.

Reeds dit belangrijk feit stempelt de „duitsche" mystiek tot een afzonderlijke richting in de katholieke kerk.

Het kon niet uitblijven dat het wel-begrepen eigenbelang der kerk zich tegen haar vertegenwoordigers richtte: hun veelal pantheïstisch gekleurde leeringen konden, hoewel zelf binnen de kerk zeer goed duldbaar, voor de leeken een groot gevaar opleveren.

Een dergelijk optreden is de veroordeeling, door paus Johannes XXII in 1329, van 28 „stellingen", uit de leer van de grootste Duitsche mysticus, meister Eckhart, getrokken. Deze had kort voor zijn dood alles in zijn geschriften, wat tegen de kerkleer strijden mocht, herroepen als niet opzettelijk tegen de kerk gericht. Het kan daarom niet verwonderen dat bij het formuleeren dezer „stellingen" eenigermate van de vooropgestelde meening werd uitgegaan, dat men ketterijen vinden moest. Ik wil dit met een voorbeeld verduidelijken. De laatste veroordeelde uitspraak luidt in het latijn: „Deus non est bonus neque melior neque optimus: ita male dico quandocunque Deum voco bonum, ac si ego album vocarem nigrum". Dit is het duitsche: „In gote ist weder güete noch bezzerz noch allerbestez. Wer sprichet, daz got guot wêre, der tête im als unrehte, als der die sunnen swarz hieze" (Pfeiffer's uitgaaf blz. 269, 18—20) [1]. Oogenschijnlijk is dus het latijn

1) Vergelijk A. Jundt, Histoire du panthéisme populaire au moyen age et au seizième siècle blz. 96 Noot 2.

getrouw aan Eckhart's bedoeling. Doch bezien we het verband der omgeving, dan moeten we tot een heel andere slotsom geraken. In dezelfde predigt toch staat even vroeger: „Und ich spriche, ez ist als unreht, daz ich got heize ein wesen, als ob ich die sunne hieze bleich oder swarz" (268, 37—38). De bedoeling is: men kan en mag aan god geen attributen toekennen; door te beproeven zijn wezen te bepalen door eigenschappen, doet men groot onrecht. In het licht van deze woorden kan het andere citaat geen aanstoot geven: de sterke tegenstelling: sunnen-swarz, in het latijn album-nigrum, is geen ontkenning meer van de goedheid van het goddelijke wezen. De latijnsche stelling verscherpt de schijnbare paradox aanzienlijk, en dat hierbij opzet in het spel is geweest kunnen we niet betwijfelen; de opsteller ervan heeft immers beide duitsche plaatsen gekend, wat blijkt uit de verandering van *sunnen* in *album*, en het bezigen van de eerste persoon [1]).

De groote Duitsche meester heeft naar veel zijden invloed geoefend, niet het minst naar de Nederlanden. Reeds velen is

1) Het is dan ook geheel verkeerd de latijnsche tekst als criterium te gebruiken bij het herstellen, of ook maar het beoordeelen van duitsche handschriften. Dit is gedaan door Dolch, Die Verbreitung oberländischer Mystikerwerke im Niederländischen auf grund der Hss. dargestellt, Teil I, Diss. Leipzig 1909. Bij het bespreken, op blz. 41, van de plaats uit het hs. Germ. quart. 1084, in de Kon. Bibl. te Berlijn (hs. Arnswaldt 3141), fol. 27: *god en is noch goet noch beter noch alre best. Ic spreke also onrecht wanneer ic got goet heit als of ic die sonne wit of swart hiet* vergelijkt D. hiermee de 28ste stelling en de duitsche zin 269, 18—20, en komt tot het resultaat, dat de nederlandsche schrijver, door te vereenigen: als of ic die sonne swart hiet (= hd.) en: als of ic wit swart hiet (= lat.) „*bare onzin tot stand brengt*". Schr. heeft, als vroeger de opsteller van stelling 28, de plaats 268, 37—38 over het hoofd gezien, en zijn verwijt aan de bewuste schrijver slaat op zijn eigen hoofd terug. — Iets anders, maar weinig beters doet Lotze, Kritische Beiträge zu Meister Eckhart, diss. Halle 1907. Deze wil op blz. 47 de plaats 269, 10 met behulp van 268, 38 verbeteren. Dit is onaannemelijk reeds op zich zelf. En hadden beide plaatsen werkelijk eender geluid, dan zou een formuleeren van stelling 28 in zijn overgeleverde vorm psychologisch te veel kracht gekost hebben. Een dergelijke emendatie breekt dus de brug af, die nu nog tusschen de beide duitsche plaatsen en de latijnsche stelling zichtbaar is.

Ik heb hiermede slechts een klein onderdeel der „Eckhart-problemen" aangeroerd. Maar er moge uit gebleken zijn dat men bij het beoordeelen en het eventueel herstellen van de duitsche teksten de grootste voorzichtigheid dient te betrachten.

de groote overeenstemming in leer en woordenschat tusschen Eckhart en Ruusbroec opgevallen. En hoewel zij beiden zeer verschillende geesten waren, toch is deze overeenkomst wel te verklaren, als men bedenkt dat hun verhouding is die van leermeester tot leerling.

Ook zonder dat er een uitvoerige studie van bizonderheden is gemaakt, openbaart zich deze verhouding aan de aandachtige lezer. Ik wil dit in het volgende met een fraai voorbeeld aantoonen.

Aan het slot van de uiteenzetting van Ruusbroec's stelsel haalt Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde I, blz. 391 de bekende passage aan, waarin R. een liefdewerk stelt boven de hoogste schouwing: „want waer die mensche in also groter jubilacien of contemplacien als Sinte Peter of Sinte Pauwels ye ghewaren, ende wiste hi enen sieken mensche die noetorftich ware eens supens oft anders yet, het waer veel beter dat hi liete sine oefeninghe van jubilacien ende van contemplacien, ende diende dien noetorftighen mensche in meerren der minnen" (= XII D. 90, 15 vlgg.), en wijst dan op de volkomen overeenstemming met de vroeger door hem, op blz. 366, meegedeelde uiting van Eckhart [1]). Dit kan ons niet verwonderen, wanneer we weten, dat de passage van R. uit Eckhart is vertaald; deze heeft op de overeenkomende plaats: „wêre der mensche alsô in eime înzucke als sanctus Paulus was unde weste einen siechen menschen, der eins suppelîns von ime bedörfte, ich achte verre bezzer, daz dû liezest von minne von dem zucke unde diendest dem dürftigen in mêrre minne" (553, 38 vlgg.). En volgens Harnack is deze uitspraak van Eckhart oorspronkelijk afkomstig (Lehrbuch der Dogmengeschichte[4] III, blz. 446 Noot).

We zijn met deze zaak al dadelijk genaderd tot een van de voornaamste onderdeelen van ons onderzoek: het toetsen

1) Overgenomen door Prinsen, Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis, blz. 122.

van het werk: „Dat boec van den Twaelf Dogheden". Wanneer men weet dat dit werk grootendeels vertaald is uit Eckhart's „Rede der Unterscheidung" [1]) (Pfeiffer 543—578), dan ziet men dadelijk het belang in van de vraag, of het boec vanden XII D. werkelijk van Ruusbroec afkomstig is.

De eerste, die twijfel aan de echtheid van het werk heeft uitgesproken, en door zijn formuleering er reeds een bepaalde plaats aan heeft toegewezen, is geweest: F. Böhringer, Die Deutschen Mystiker des vierzehnten und fünfzehnten Jahrhunderts (1855), blz. 456. Het is voor het vervolg noodzakelijk hier de geheele passage uit te schrijven: „Die Schrift „von zwölf Tugenden" oder „von einigen Haupttugenden" (nach *Surius*) ist eigentlich mehr allgemein-sittlichen als spezifisch-mystischen Inhalts. Sie ist, wie Arnswald bemerkt, „ausser den Briefen und den ganz kurzen Stücken das Einzige unter dem von Surius Uebersetzten, was sich in dem Verzeichniss der Grönendaler Handschriften von Rusbrock'schen Werken bei Val. Andreas nicht findet." Schon Surius hat auch die Bemerkung für nöthig gefunden, ohne Zweifel sei R. der Urheber der Schrift — was darauf schliessen lässt, dass bei ihr seine Autorschaft nicht ganz unangefochten war. In ihrem ersten Theile ist sie eigentlich *nur eine weitere Ausführung, ein Kommentar zu dem, was R. in „der Hochzeit" über diese Tugenden kürzer gesagt hat;* ihr grösster Theil ist übrigens in die unter Tauler's Namen so oft gedruckte sogenannte *Medulla Animae*, K. 9—21, aufgenommen. In keiner Schrift Rs. finden sich ausserdem so viele wörtliche Stellen, die sich auch bei Suso, Tauler, Eckard finden. Sollte R. nicht der Verfasser sein, so wäre es einer seiner Schüler (vielleicht der Koch?), der aus seinen und anderer Mystiker Schriften eine

---

1) Uitvoerig is dit werk onderzocht door E. Diederichs, Meister Eckharts „Reden der Unterscheidung", diss. Halle, 1912. Hij bespreekt alle ervan bekende handschriften, hun onderlinge verhouding, en geeft een volledige collatie. Het hoofdstuk over de compositie geeft een goed inzicht in de aard van het werk, en de „Echtheitsfrage" wordt, eveneens in een afzonderlijke afdeeling, ten voordeele van Eckhart beslist.

schöne, allgemein verständliche Blumenlese gemacht hätte — mit weiteren Ausführungen." Het werken met de latijnsche vertalingen der verschillende mystici, door de niet ongevaarlijke compilator Surius vervaardigd, is mede een oorzaak, dat Böhringer zoo ver gaat in zijn oordeel. Een karakteristiek staaltje zal dit toelichten. Op blz. 609—610 bespreekt hij de verwantschap tusschen Ruusbroec en de duitsche mystici, en zegt: „auf gegenseitige Lektüre ihrer resp. Schriften lassen Ausdrücke schliessen, welche sich in R. und in Tauler und Suso fast wörtlich finden, ohne dass wir sagen könnten, bei wem sie nur Reminiszenzen wären, und bei wem ursprünglich. Das schöne Wort, das wir bei R. (in der Schrift: über die Tugenden) lesen: „Wer des Werks *eine Ursache* ist, dessen ist eigentlich das Werk selbst und nicht eines Anderen" lesen wir auch bei Tauler." Hij verwijst in de „Belegstellen" bij blz. 609 en blz. 107 naar hoofdstuk 6 der XII D, waar we lezen (blz. 68, 3—5): *Want die dat werc saket, des is dat werc eyghentliker ende wercliker.* De vertaling van Surius luidt: Qui enim operis alicujus *causa est*, ejus etiam proprie ac praecipue opus illud est. Tauler heeft, 13 Sonnt. nach Trin. 3. Pr. = ed. Vetter blz. 246, 20—21: *Wer des werkes ein sache ist, der die geburt gebirt, des ist die geburt.* Al is er overeenstemming, Surius heeft ze grooter doen schijnen dan ze werkelijk is. En tevens kunnen we op deze plaats uitmaken, dat in elk geval Ruusbroec niet van Tauler afhankelijk is, want hij vertaalt E. 547, 27—28: *wan wer daz werc sachet, des ist daz werc eigenlîcher unde wêrlicher.*

Is dus dit oordeel van Böhringer, hoewel overijld, nog te begrijpen, erger is hetgeen pater Denifle doet, in „Taulers Bekehrung kritisch untersucht" (1879), blz. 37. Hij beweert het volgende: de invloed van Ruusbroec op Tauler, waarvan de biograaf van Ruusbroec, resp. Surius in de uitgaaf van Ruusbroec's werken (ed. Col. 1552 blz. 8) spreekt, is niet aan te toonen. Hij vervolgt: „Wollte man dagegen auf Ruusbroecs Boec vanden twaelf Dogheden verweisen, so vergisst man,

dass die Grundlage für dieses Buch, das muthmasslich einen falschen Autornamen an der Stirne trägt, neben Eckhart, Suso, Ruusbroec und andern eben auch Tauler ist." Het ware van meer nut geweest dit aan te toonen, of althans waarschijnlijk te maken, dan op gezaghebbende toon feitelijk niet anders te doen dan Böhringer napraten.

Dit laatste gebeurt echter niet door Denifle alleen.

Want De Vreese geeft blijk, als hij in zijn artikel over Ruusbroec in de „Biographie Nationale" deel XX kol. 525, zegt: „Enfin, on a fait la remarque qu'une grande partie du traité [XII D.] (c. 9—21) se retrouve dans la *Medulla Animae* attribuée à Tauler", dat hij evenmin dit werk in vergelijking met de XII D. heeft bekeken. Want het werk over de XII D. bevat slechts dertien hoofdstukken, en het „c. 9—21" is, tengevolge van het eenvoudig-weg naschrijven naar Böhringer, in plaats van op de Medulla Animae, op de XII D. toegepast!

Ook Van Mierlo S. J. is niets beter te vertrouwen. Deze staat bij de echtheid der XII D., in zijn studie „Het leven en de werken van Jan van Ruysbroeck" (Dietsche Warande en Belfort, jaargang MCMX) tamelijk lang stil. Hij zegt op blz. 86: „Bekend is dat het grootste gedeelte der *Twaelf Dogheden* (hoofdstuk 2—13: *dus het eerste alleen uitgezonderd*) ook voorkomt in een werk aan Tauler toegeschreven: *Institutiones divinae* of *Medulla animae*: hiervan maken zij de hoofdstukken 9—21 uit". En even later: „Geheel het eerste deel van R. dat handelt over *Ootmoedigheid* ontbreekt bij Eckhart; wij zagen reeds dat het ook ontbreekt in Tauler's *Medulla animae*".

Neemt men de moeite beide werken te vergelijken [1]), dan

1) Geraadpleegd zijn door mij de Noviomagus-uitgave van Tauler's werken, waarin de *Medulla animae* op bl. 279 vgl. staan, onder de titel: „Des erleuchten D. Johannis Tauleri götliche leren, Wie mann durch geystliche übungen von tugenden, zu lieblicher vereinung gots kommen sol, neuw gefunden", en verder de Surius-vertaling van Ruusbroec's werken, gedrukt te Keulen in 1552, waarin de XII D. op blz. 220—251 staan, en de vertaling van Tauler, gedrukt te Keulen in 1548, met de „Institutiones" op blz. I—LXXVII van het tweede gedeelte.

vraagt het heusch niet veel tijd of scherpzinnigheid om vast te stellen, dat het eerste hoofdstuk der XII D. wel degelijk in de *Medulla animae* voorkomt! [1])

We moeten dus alweer besluiten, dat ook Van Mierlo deze vergelijking maar niet, of anders slechts zeer oppervlakkig, heeft gemaakt.

De houding die Van Mierlo inneemt tegenover de echtheid van het werk wordt overigens het best gekenmerkt door de volgende uitlatingen: „Het mocht misschien verwonderen dat ik tot nog toe geen gebruik gemaakt heb van een argument dat *geheel het debat* zou kunnen beslissen: Zijn de *Twaelf Dogheden* een omzetting van Eckhart, zoo kunnen zij onmogelijk een werk van Ruysbroeck zijn, vermits Ruysbroeck die *geheel zijn leven* Eckhart had bestreden, zeker geen werk van hem zal hebben vertaald". Een onbevooroordeeld lezer zal dit niet anders dan als een overduidelijke petitio principii kunnen beschouwen. De verdere redeneering verloopt dan ook in een oppervlakkige bespreking van de kwestie der twee auteurs die Eckhart heeten, en is voor ons van geen beteekenis.

Tegenover de opmerking van sommige schrijvers, dat het citeeren van verscheiden auteurs, zooals dat in de XII D. geschiedt, geenszins in Ruusbroec's manier ligt, moet ik hier terloops de volgende vraag stellen: hoe denkt men zich de mogelijkheid, dat een compilator, die graag en vaak citeert, hem, aan wie hij wellicht het meest te danken zou hebben, namelijk Ruusbroec, zou kunnen overslaan? Een argument zoomin tegen als voor de authenticiteit der XII D. als werk van Ruusbroec kan m. i. uit deze overweging geput worden.

1) Ook de proloog der XII D. is verkort in de Institutiones te vinden, maar vormt daar, evenals in de latijnsche vertaling der XII D. door Surius, één geheel met het eerste hoofdstuk. Reeds uit dit eerste gedeelte kan blijken, dat Ruusbroec onmogelijk uit het door Surius vertaalde zoogenaamde Taulersche werk kan hebben ontleend, want Ruusbroec is doorgaans uitvoeriger niet alleen, maar ook nauwkeuriger; bij de verdeeling der ootmoedigheid in twee soorten bv. geeft Ruusbroec de zegsman Sint Bernard op, die bij Tauler ontbreekt. Zie verder meer uitvoerig beneden blz. 13 vlg.

Wanneer we de tot hier toe gevolgde redeneeringen samenvatten, dan blijft als het eenig reeële over: eenige vluchtige opmerkingen, door Böhringer neergeschreven, nadat hij de verwaterde en tweede-handsche latijnsche teksten van Ruusbroec en Tauler had vergeleken. Deze opmerkingen mogen m. i. op de naam ernstige twijfel geen aanspraak maken.

Wat is echter het motief, dat veelal bij deze „betoogen" de leiding geeft? Ongetwijfeld de wensch, om Ruusbroec te vrijwaren van de verdenking, dat hij ketterijen heeft vertaald en verwerkt. De geheele auteur Eckhart is door de veroordeelende bul van paus Johannes XXII als kettersch gebrandmerkt. En niet het minst besmet is de „Rede der Unterscheidunge", zooals door Diederichs in zijn boven aangehaald proefschrift op blz. 82 vlg. is blootgelegd.

Met dergelijke redeneeringen zullen wij ons verder niet inlaten. Veeleer zullen wij in het volgende trachten argumenten te ontwikkelen vóór de echtheid der XII D. als Ruusbroec's werk.

We beginnen met de overlevering.

Het oudste handschrift, waarin de oorspronkelijke middelnederlandsche tekst der XII D. voorkomt, is het door De Vreese, „De Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken" blz. 21—43 beschreven handschrift D, van het jaar 1461.

Van Mierlo a. h. w. blz. 85 vindt dit getuigenis te laat, dan dat het zou kunnen opwegen tegen de talrijke getuigenissen uit de vroegste overleveringen van Groenendaal zelf. Hij komt tot deze slotsom na een langdurige polemiek tegen De Vreese, die in bovengenoemd werk blz. 33 vlg. en in zijn „Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec" V (Het Belfort, jrg. 10 en 11) de stelling verdedigd heeft dat de verzameling van codex D uit aanzienlijk veel ouder tijd is dan 1461, namelijk tijdens Ruusbroec's leven, en wel vóór het ontstaan van het boek vanden XII beghinen, is gemaakt. Alles staat of valt met de beteekenis der uitdrukking *dit boec* in de zinsnede: „dat wert ghedicht na dat dit boec

ghescreven wort", door de (af)schrijver in de proloog gebezigd.

Ik houd deze zaak voor onbeslist, en verwijs de belangstellende naar de opgegeven werken.

Het werk komt verder in een groot aantal handschriften voor, eenige malen met de vermelding van Ruusbroec als auteur. Dat de middelnederlandsche tekst in niet ouder handschriften dan van het jaar 1461 is bewaard, kan onze bevreemding wekken. Ik vind evenwel dat De Vreese hiervoor een bevredigende verklaring heeft gegeven, Biogr. Nat. XX kol. 525: „Ruysbroeck lui-même et le bon cuisinier ont combattu vigoureusement certaines doctrines de maître Eckart; il est à supposer que Jean de Scoonhoven et Pomerius, après les accusations de panthéisme que Gerson avait lancées contre leur prieur, aient cru prudent de faire le silence autour d'un ouvrage qui reproduit littéralement des chapitres entiers d'un traité attribué, à tort ou à raison, au soi-disant panthéiste allemand". Want ook in de omgeving van Ruusbroec zelf was het immers niet onbekend dat de ontleening aan Eckhart een groot gevaar kon opleveren voor Ruusbroec's reputatie als orthodox leeraar. En dezelfde beweegredenen als die van Jan van Scoonhoven en Pomerius kunnen ook vroegere schrijvers en verzamelaars weerhouden hebben van een vermelding van het „verdachte" werk.

Een belangrijk getuigenis vóór de authenticiteit der XII D. is gelegen in de omstandigheid, dat Geert Groote een vertaling of een commentaar *in librum de XIIcim virtutibus* van Ruusbroec gemaakt heeft, wat voor Auger, Etude sur les Mystiques des Pays-Bas blz. 223 vlg. de voornaamste reden is om de echtheid van het werk aan te nemen.

Maar ten slotte komen wij aan het m. i. gewichtigst document: het handschrift W w (81), beschreven door De Vreese, Ruusbroec-hss. blz. 664 vlg.

Deze codex, behoord hebbend aan het Karthuizer-klooster te Herne (bij Enghien), waar Ruusbroec hoogelijk vereerd werd, bevat op fol. 64*a*—100*a* een Latijnsche vertaling van de *Twaelf Dogheden*, met deze voorafspraak:

„Libellus hic subscriptus de quarundam virtutum exercicijs [1]) olim editus est in vulgari lingua Brabantie a venerabili viro domino Johanne de Ruusbroec, primo priore monasterij vallis viridis, ordinis beati Augustini, juxta Bruxellam in Brabantia. Sed postea ut plures homines aliarum provinciarum et eciam alterius lingue possent legere et intelligere, atque ex eo in virtutibus proficere, per quemdam alium, cujus nomen sit in libro vite, ad honorem dei et edificationem animarum simplici et rudi stilo in latinum est translatus" enz.

Dit oud en volkomen onverdacht bericht is op zich zelf al bevoegd om ons te overtuigen, dat het later als „boec van den twaelf dogheden" bekend staande geschrift een geesteskind van Ruusbroec verdient te heeten.

Wat de innerlijke tekstcritiek aangaat, voor deze achten vele schrijvers van belang de boven reeds genoemde, door Noviomagus achter zijn Tauler-uitgave bijeengebrachte mystieke stukken, welke sinds de latijnsche vertaling door Surius in 1548 als *Institutiones divinae*, of ook sinds Christian Hohburg's uitgaaf (1644) als *Medulla animae* bekend staan, en waarvan een groot gedeelte met de XII D. overeenstemt [2]).

Is het aannemelijk, dat de XII D. een late compilatie zijn, en dus blijkens hun overeenstemming met Tauler en Ruusbroec's „Brulocht" uit deze geput hebben? We moeten om te beginnen doen opmerken dat Surius aangaande de „Institutiones" zegt, dat ze in hoofdzaak wel Tauler's eigendom zijn, maar uit eenige andere mystieke schrijvers door de uitgever zijn aangevuld. (Ad lectorem: Ea qua sequuntur, non eo, quo hic conspiciuntur, ordine ab ipso authore tradita atque conscripta sunt, sed per nos ex diversis illius scriptis collecta et consarcinata, atque in hunc digesta ordinem: quibus nihilo minus et aliorum aeque illustrium virorum quedam hincinde admixta sunt, quae certe legisse iuvabit. Vale. blz. 444). Reeds dit

1) Waarschijnlijk de juiste, en blijkbaar oude titel.
2) Vergelijk aangaande dit werk en de meening van anderen erover: Preger, Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter III, blz. 85.

had voor Böhringer een vingerwijzing behooren te zijn om met het omgekeerde rekening te houden van wat hij heeft aangenomen. Maar om deze zaak tot klaarheid te brengen, zullen we eenige overeenkomstige tekstgedeelten van Eckhart, de XII Dogheden, de Noviomagus-Tauler-tekst, en eventueel uit de latijnsche vertalingen, door Surius van Ruusbroec en Tauler gemaakt, met elkaar gaan vergelijken. Totdat mocht blijken dat het betreffende gedeelte uit de „Institutiones" oorspronkelijk Taulersch werk is, neem ik de vrijheid de citaten eruit niet met T., maar met *T. te kenmerken.

We vergelijken:

1°. Eckhart 545, 33 vlg.: Ez sprichet ein heilige ûf daz wort, daz sant Pêter sprach „sich, herre, wir haben alliu dinc gelâzen", und er hete doch niht gelâzen denne ein blôz netze unde sîn schiffelîn, der heilige sprichet: . . .

2°. XII D. 49, 7 vlg.: Ende want hi gheen dinc met liefden en besit, alsoe en derf hi hem selven gheen grote cracht doen of te keren (var.: daer af te keeren). Want hi meer gheneycht is inwaert dan uutwaert, daer om is hem sijn keren alsoe bereit inwaert als uutwaert.

Het sprect een heylighe op dat woert dat sinte Peter sprac: „Heer, wi hebben alle dinc achter ghelaten"; ende hi en hadde niet ghelaten dan een net ende een scip. Hier op seit sinte Gregorius: . . .

3°. Tauler, ed. Noviomagus, bl. 296 vs.: Unde wan er kein ding mit liebe besitzet, darumme getarff er sich keinn grosse krafft thun sich in oder ausz zu keren.

S. Peter sprach: „Here, wir haben al ding gelassen", und er hat doch nit mee gelassen dan sein netz und ein schiff. Dar uff spricht S. Greg.: . . .

Hieruit blijkt, dat de XII D. vrijwel letterlijk uit Eckhart zijn vertaald, behoudens de toevoegsels. De Tauler-tekst van Noviomagus komt meer met de XII D. overeen dan met Eckhart; het gedeelte dat in alle drie teksten staat, wijkt bij Tauler aanmerkelijk af: de geheele inleiding van de tweede

van het werk: „Dat boec van den Twaelf Dogheden". Wanneer men weet dat dit werk grootendeels vertaald is uit Eckhart's „Rede der Unterscheidung" [1]) (Pfeiffer 543—578), dan ziet men dadelijk het belang in van de vraag, of het boec vanden XII D. werkelijk van Ruusbroec afkomstig is.

De eerste, die twijfel aan de echtheid van het werk heeft uitgesproken, en door zijn formuleering er reeds een bepaalde plaats aan heeft toegewezen, is geweest: F. Böhringer, Die Deutschen Mystiker des vierzehnten und fünfzehnten Jahrhunderts (1855), blz. 456. Het is voor het vervolg noodzakelijk hier de geheele passage uit te schrijven: „Die Schrift „von zwölf Tugenden" oder „von einigen Haupttugenden" (nach *Surius*) ist eigentlich mehr allgemein-sittlichen als spezifisch-mystischen Inhalts. Sie ist, wie Arnswald bemerkt, „ausser den Briefen und den ganz kurzen Stücken das Einzige unter dem von Surius Uebersetzten, was sich in dem Verzeichniss der Grönendaler Handschriften von Rusbroek'schen Werken bei Val. Andreas nicht findet." Schon Surius hat auch die Bemerkung für nöthig gefunden, ohne Zweifel sei R. der Urheber der Schrift — was darauf schliessen lässt, dass bei ihr seine Autorschaft nicht ganz unangefochten war. In ihrem ersten Theile ist sie eigentlich *nur eine weitere Ausführung, ein Kommentar zu dem, was R. in „der Hochzeit" über diese Tugenden kürzer gesagt hat;* ihr grösster Theil ist übrigens in die unter Tauler's Namen so oft gedruckte sogenannte *Medulla Animae*, K. 9—21, aufgenommen. In keiner Schrift Rs. finden sich ausserdem so viele wörtliche Stellen, die sich auch bei Suso, Tauler, Eckard finden. Sollte R. nicht der Verfasser sein, so wäre es einer seiner Schüler (vielleicht der Koch?), der aus seinen und anderer Mystiker Schriften eine

1) Uitvoerig is dit werk onderzocht door E. Diederichs, Meister Eckharts „Reden der Unterscheidung", diss. Halle, 1912. Hij bespreekt alle ervan bekende handschriften, hun onderlinge verhouding, en geeft een volledige collatie. Het hoofdstuk over de compositie geeft een goed inzicht in de aard van het werk, en de „Echtheitsfrage" wordt, eveneens in een afzonderlijke afdeeling, ten voordeele van Eckhart beslist.

schöne, allgemein verständliche Blumenlese gemacht hätte — mit weiteren Ausführungen." Het werken met de latijnsche vertalingen der verschillende mystici, door de niet ongevaarlijke compilator Surius vervaardigd, is mede een oorzaak, dat Böhringer zoo ver gaat in zijn oordeel. Een karakteristiek staaltje zal dit toelichten. Op blz. 609—610 bespreekt hij de verwantschap tusschen Ruusbroec en de duitsche mystici, en zegt: „auf gegenseitige Lektüre ihrer resp. Schriften lassen Ausdrücke schliessen, welche sich in R. und in Tauler und Suso fast wörtlich finden, ohne dass wir sagen könnten, bei wem sie nur Reminiszenzen wären, und bei wem ursprünglich. Das schöne Wort, das wir bei R. (in der Schrift: über die Tugenden) lesen: „Wer des Werks *eine Ursache* ist, dessen ist eigentlich das Werk selbst und nicht eines Anderen" lesen wir auch bei Tauler." Hij verwijst in de „Belegstellen" bij blz. 609 en blz. 107 naar hoofdstuk 6 der XII D, waar we lezen (blz. 68, 3—5): *Want die dat werc saket, des is dat werc eyghentliker ende werliker*. De vertaling van Surius luidt: Qui enim operis alicujus *causa est*, ejus etiam proprie ac praecipue opus illud est. Tauler heeft, 13 Sonnt. nach Trin. 3. Pr. = ed. Vetter blz. 246, 20—21: *Wer des werkes ein sache ist, der die geburt gebirt, des ist die geburt*. Al is er overeenstemming, Surius heeft ze grooter doen schijnen dan ze werkelijk is. En tevens kunnen we op deze plaats uitmaken, dat in elk geval Ruusbroec niet van Tauler afhankelijk is, want hij vertaalt E. 547, 27—28: *wan wer daz werc sachet, des ist daz werc eigenlîcher unde wêrlicher*.

Is dus dit oordeel van Böhringer, hoewel overijld, nog te begrijpen, erger is hetgeen pater Denifle doet, in „Taulers Bekehrung kritisch untersucht" (1879), blz. 37. Hij beweert het volgende: de invloed van Ruusbroec op Tauler, waarvan de biograaf van Ruusbroec, resp. Surius in de uitgaaf van Ruusbroec's werken (ed. Col. 1552 blz. 8) spreekt, is niet aan te toonen. Hij vervolgt: „Wollte man dagegen auf Ruusbroecs Boec vanden twaelf Dogheden verweisen, so vergisst man,

dass die Grundlage für dieses Buch, das muthmasslich einen falschen Autornamen an der Stirne trägt, neben Eckhart, Suso, Ruusbroec und andern eben auch Tauler ist." Het ware van meer nut geweest dit aan te toonen, of althans waarschijnlijk te maken, dan op gezaghebbende toon feitelijk niet anders te doen dan Böhringer napraten.

Dit laatste gebeurt echter niet door Denifle alleen.

Want De Vreese geeft blijk, als hij in zijn artikel over Ruusbroec in de „Biographie Nationale" deel XX kol. 525, zegt: „Enfin, on a fait la remarque qu'une grande partie du traité [XII D.] (c. 9—21) se retrouve dans la *Medulla Animae* attribuée à Tauler", dat hij evenmin dit werk in vergelijking met de XII D. heeft bekeken. Want het werk over de XII D. bevat slechts dertien hoofdstukken, en het „c. 9—21" is, tengevolge van het eenvoudig-weg naschrijven naar Böhringer, in plaats van op de Medulla Animae, op de XII D. toegepast!

Ook Van Mierlo S. J. is niets beter te vertrouwen. Deze staat bij de echtheid der XII D., in zijn studie „Het leven en de werken van Jan van Ruysbroeck" (Dietsche Warande en Belfort, jaargang MCMX) tamelijk lang stil. Hij zegt op blz. 86: „Bekend is dat het grootste gedeelte der *Twaelf Dogheden* (hoofdstuk 2—13: *dus het eerste alleen uitgezonderd*) ook voorkomt in een werk aan Tauler toegeschreven: *Institutiones divinae* of *Medulla animae*: hiervan maken zij de hoofdstukken 9—21 uit". En even later: „Geheel het eerste deel van R. dat handelt over *Ootmoedigheid* ontbreekt bij Eckhart; wij zagen reeds dat het ook ontbreekt in Tauler's *Medulla animae*".

Neemt men de moeite beide werken te vergelijken [1]), dan

---

1) Geraadpleegd zijn door mij de Noviomagus-uitgave van Tauler's werken, waarin de *Medulla animae* op bl. 279 vgl. staan, onder de titel: „Des erleuchten D. Johannis Tauleri götliche leren, Wie mann durch geystliche übungen von tugenden, zu lieblicher vereinung gots kommen sol, neuw gefunden", en verder de Surius-vertaling van Ruusbroec's werken, gedrukt te Keulen in 1552, waarin de XII D. op blz. 220—251 staan, en de vertaling van Tauler, gedrukt te Keulen in 1548, met de „Institutiones" op blz. I—LXXVII van het tweede gedeelte.

vraagt het heusch niet veel tijd of scherpzinnigheid om vast te stellen, dat het eerste hoofdstuk der XII D. wel degelijk in de *Medulla animae* voorkomt! [1])

We moeten dus alweer besluiten, dat ook Van Mierlo deze vergelijking maar niet, of anders slechts zeer oppervlakkig, heeft gemaakt.

De houding die Van Mierlo inneemt tegenover de echtheid van het werk wordt overigens het best gekenmerkt door de volgende uitlatingen: „Het mocht misschien verwonderen dat ik tot nog toe geen gebruik gemaakt heb van een argument dat *geheel het debat* zou kunnen beslissen: Zijn de *Twaelf Dogheden* een omzetting van Eckhart, zoo kunnen zij onmogelijk een werk van Ruysbroeck zijn, vermits Ruysbroeck die *geheel zijn leven* Eckhart had bestreden, zeker geen werk van hem zal hebben vertaald". Een onbevooroordeeld lezer zal dit niet anders dan als een overduidelijke petitio principii kunnen beschouwen. De verdere redeneering verloopt dan ook in een oppervlakkige bespreking van de kwestie der twee auteurs die Eckhart heeten, en is voor ons van geen beteekenis.

Tegenover de opmerking van sommige schrijvers, dat het citeeren van verscheiden auteurs, zooals dat in de XII D. geschiedt, geenszins in Ruusbroec's manier ligt, moet ik hier terloops de volgende vraag stellen: hoe denkt men zich de mogelijkheid, dat een compilator, die graag en vaak citeert, hem, aan wie hij wellicht het meest te danken zou hebben, namelijk Ruusbroec, zou kunnen overslaan? Een argument zoomin tegen als voor de authenticiteit der XII D. als werk van Ruusbroec kan m. i. uit deze overweging geput worden.

1) Ook de proloog der XII D. is verkort in de Institutiones te vinden, maar vormt daar, evenals in de latijnsche vertaling der XII D. door Surius, één geheel met het eerste hoofdstuk. Reeds uit dit eerste gedeelte kan blijken, dat Ruusbroec onmogelijk uit het door Surius vertaalde zoogenaamde Taulersche werk kan hebben ontleend, want Ruusbroec is doorgaans uitvoeriger niet alleen, maar ook nauwkeuriger; bij de verdeeling der ootmoedigheid in twee soorten bv. geeft Ruusbroec de zegsman Sint Bernard op, die bij Tauler. ontbreekt. Zie verder meer uitvoerig beneden blz. 13 vlg.

Wanneer we de tot hier toe gevolgde redeneeringen samenvatten, dan blijft als het eenig reeële over: eenige vluchtige opmerkingen, door Böhringer neergeschreven, nadat hij de verwaterde en tweede-handsche latijnsche teksten van Ruusbroec en Tauler had vergeleken. Deze opmerkingen mogen m. i. op de naam ernstige twijfel geen aanspraak maken.

Wat is echter het motief, dat veelal bij deze „betoogen" de leiding geeft? Ongetwijfeld de wensch, om Ruusbroec te vrijwaren van de verdenking, dat hij ketterijen heeft vertaald en verwerkt. De geheele auteur Eckhart is door de veroordeelende bul van paus Johannes XXII als kettersch gebrandmerkt. En niet het minst besmet is de „Rede der Unterscheidunge", zooals door Diederichs in zijn boven aangehaald proefschrift op blz. 82 vlg. is blootgelegd.

Met dergelijke redeneeringen zullen wij ons verder niet inlaten. Veeleer zullen wij in het volgende trachten argumenten te ontwikkelen vóór de echtheid der XII D. als Ruusbroec's werk.

We beginnen met de overlevering.

Het oudste handschrift, waarin de oorspronkelijke middelnederlandsche tekst der XII D. voorkomt, is het door De Vreese, „De Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken" blz. 21—43 beschreven handschrift D, van het jaar 1461.

Van Mierlo a. h. w. blz. 85 vindt dit getuigenis te laat, dan dat het zou kunnen opwegen tegen de talrijke getuigenissen uit de vroegste overleveringen van Groenendaal zelf. Hij komt tot deze slotsom na een langdurige polemiek tegen De Vreese, die in bovengenoemd werk blz. 33 vlg. en in zijn „Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec" V (Het Belfort, jrg. 10 en 11) de stelling verdedigd heeft dat de verzameling van codex D uit aanzienlijk veel ouder tijd is dan 1461, namelijk tijdens Ruusbroec's leven, en wel vóór het ontstaan van het boek vanden XII beghinen, is gemaakt. Alles staat of valt met de beteekenis der uitdrukking *dit boec* in de zinsnede: „dat wert ghedicht na dat dit boec

ghescreven wort", door de (af)schrijver in de proloog gebezigd.

Ik houd deze zaak voor onbeslist, en verwijs de belangstellende naar de opgegeven werken.

Het werk komt verder in een groot aantal handschriften voor, eenige malen met de vermelding van Ruusbroec als auteur. Dat de middelnederlandsche tekst in niet ouder handschriften dan van het jaar 1461 is bewaard, kan onze bevreemding wekken. Ik vind evenwel dat De Vreese hiervoor een bevredigende verklaring heeft gegeven, Biogr. Nat. XX kol. 525: „Ruysbroeck lui-même et le bon cuisinier ont combattu vigoureusement certaines doctrines de maître Eckart; il est à supposer que Jean de Scoonhoven et Pomerius, après les accusations de panthéisme que Gerson avait lancées contre leur prieur, aient cru prudent de faire le silence autour d'un ouvrage qui reproduit littéralement des chapitres entiers d'un traité attribué, à tort ou à raison, au soi-disant panthéiste allemand". Want ook in de omgeving van Ruusbroec zelf was het immers niet onbekend dat de ontleening aan Eckhart een groot gevaar kon opleveren voor Ruusbroec's reputatie als orthodox leeraar. En dezelfde beweegredenen als die van Jan van Scoonhoven en Pomerius kunnen ook vroegere schrijvers en verzamelaars weerhouden hebben van een vermelding van het „verdachte" werk.

Een belangrijk getuigenis vóór de authenticiteit der XII D. is gelegen in de omstandigheid, dat Geert Groote een vertaling of een commentaar *in librum de XIIcim virtutibus* van Ruusbroec gemaakt heeft, wat voor Auger, Etude sur les Mystiques des Pays-Bas blz. 223 vlg. de voornaamste reden is om de echtheid van het werk aan te nemen.

Maar ten slotte komen wij aan het m. i. gewichtigst document: het handschrift W w (81), beschreven door De Vreese, Ruusbroec-hss. blz. 664 vlg.

Deze codex, behoord hebbend aan het Karthuizer-klooster te Herne (bij Enghien), waar Ruusbroec hoogelijk vereerd werd, bevat op fol. 64*a*—100*a* een Latijnsche vertaling van de *Twaelf Dogheden*, met deze voorafspraak:

„Libellus hic subscriptus de quarundam virtutum exercicijs [1]) olim editus est in vulgari lingua Brabantie a venerabili viro domino Johanne de Ruusbroec, primo priore monasterij vallis viridis, ordinis beati Augustini, juxta Bruxellam in Brabantia. Sed postea ut plures homines aliarum provinciarum et eciam alterius lingue possent legere et intelligere, atque ex eo in virtutibus proficere, per quemdam alium, cujus nomen sit in libro vite, ad honorem dei et edificationem animarum simplici et rudi stilo in latinum est translatus" enz.

Dit oud en volkomen onverdacht bericht is op zich zelf al bevoegd om ons te overtuigen, dat het later als „boec van den twaelf dogheden" bekend staande geschrift een geesteskind van Ruusbroec verdient te heeten.

Wat de innerlijke tekstcritiek aangaat, voor deze achten vele schrijvers van belang de boven reeds genoemde, door Noviomagus achter zijn Tauler-uitgave bijeengebrachte mysticke stukken, welke sinds de latijnsche vertaling door Surius in 1548 als *Institutiones divinae*, of ook sinds Christian Hohburg's uitgaaf (1644) als *Medulla animae* bekend staan, en waarvan een groot gedeelte met de XII D. overeenstemt [2]).

Is het aannemelijk, dat de XII D. een late compilatie zijn, en dus blijkens hun overeenstemming met Tauler en Ruusbroec's „Brulocht" uit deze geput hebben? We moeten om te beginnen doen opmerken dat Surius aangaande de „Institutiones" zegt, dat ze in hoofdzaak wel Tauler's eigendom zijn, maar uit eenige andere mystieke schrijvers door de uitgever zijn aangevuld. (Ad lectorem: Ea qua sequuntur, non eo, quo hic conspiciuntur, ordine ab ipso authore tradita atque conscripta sunt, sed per nos ex diversis illius scriptis collecta et consarcinata, atque in hunc digesta ordinem: quibus nihilo minus et aliorum aeque illustrium virorum quedam hincinde admixta sunt, quae certe legisse iuvabit. Vale. blz. 444). Reeds dit

1) Waarschijnlijk de juiste, en blijkbaar oude titel.

2) Vergelijk aangaande dit werk en de meening van anderen erover: Preger, Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter III, blz. 85.

had voor Böhringer een vingerwijzing behooren te zijn om met het omgekeerde rekening te houden van wat hij heeft aangenomen. Maar om deze zaak tot klaarheid te brengen, zullen we eenige overeenkomstige tekstgedeelten van Eckhart, de XII Dogheden, de Noviomagus-Tauler-tekst, en eventueel uit de latijnsche vertalingen, door Surius van Ruusbroec en Tauler gemaakt, met elkaar gaan vergelijken. Totdat mocht blijken dat het betreffende gedeelte uit de „Institutiones" oorspronkelijk Taulersch werk is, neem ik de vrijheid de citaten eruit niet met T., maar met *T. te kenmerken.

We vergelijken:

1°. Eckhart 545, 33 vlg.: Ez sprichet ein heilige ûf daz wort, daz sant Pêter sprach „sich, herre, wir haben alliu dinc gelâzen", und er hete doch niht gelâzen denne ein blôz netze unde sîn schiffelîn, der heilige sprichet:...

2°. XII D. 49, 7 vlg.: Ende want hi gheen dinc met liefden en besit, alsoe en derf hi hem selven gheen grote cracht doen of te keren (var.: daer af te keeren). Want hi meer gheneycht is inwaert dan uutwaert, daer om is hem sijn keren alsoe bereit inwaert als uutwaert.

Het sprect een heylighe op dat woert dat sinte Peter sprac: „Heer, wi hebben alle dinc achter ghelaten"; ende hi en hadde niet ghelaten dan een net ende een scip. Hier op seit sinte Gregorius:...

3°. Tauler, ed. Noviomagus, bl. 296 vs.: Unde wan er kein ding mit liebe besitzet, darumme getarff er sich keinn grosse krafft thun sich in oder ausz zu keren.

S. Peter sprach: „Here, wir haben al ding gelassen", und er hat doch nit mee gelassen dan sein netz und ein schiff. Dar uff spricht S. Greg.:...

Hieruit blijkt, dat de XII D. vrijwel letterlijk uit Eckhart zijn vertaald, behoudens de toevoegsels. De Tauler-tekst van Noviomagus komt meer met de XII D. overeen dan met Eckhart; het gedeelte dat in alle drie teksten staat, wijkt bij Tauler aanmerkelijk af: de geheele inleiding van de tweede

alinea is weggelaten, doch de opmerkelijke vermelding van de heilige Gregorius, die de XII D., zonder op Eckhart te steunen, doen, staat evenzoo bij Tauler.

Klaarblijkelijk zijn de XII D. direct uit Eckhart vertaald, en heeft Noviomagus voor zijn compilatie de XII D. nageschreven.

Om dit resultaat te controleeren bezien we een tweede passage:

1°. Eckhart 546, 3 vlg.: Dar umbe sprach unser herre: „sêlic sint die armen des geistes", daz ist des willen. Und hier an ensol nieman zwîvelen: wêre kein bezzer wîse, unser herre hête sî gesprochen, als er ouch sprach: „swer mir welle nâch volgen, der verzîhe sich sîn selbes zem êrsten, dâ lît ez allez an". Nim dîn selbes war, unde swâ dû dich vindest, dâ lâz dich: daz ist daz aller beste.

2°. XII D. 49, 21 vlg.: Daer om sprac onse Here: „salich sijn die arme van geeste", dat is van wille. Des en sal nieman twivelen, hadde enich beter wise gheweest, onse Here hadse bewijst, alsoe hi oec sprac tot eenre ander stede: „soe wie my volghen wille, die vertye sijns selfs ten iersten"; want daer leghet al an. En(de) daer omme nemt uwes selfs waer; ende soe waer ghi u vint, daer laet u haestelike.

3°. Tauler, ed. Noviomagus, bl. 296 vs.: Darum sprach unser here: „selig sein die armen von geist", das ist von willen. On alle zweyfel were ein besser weg gewesen, unser treuwer here hette uns den auch geweist. Er spricht auch uff ein ander statt: „Wer mir nachkomen wole, der vertziehe am ersten seins selbst, wan da an ist es al gelegen. Darum neme deins selbs war, und wa du dich selbst findest, da lasz dich zu hant snellig.

Het is dus uitgesloten, dat de Noviomagus-tekst het voorbeeld der XII D. is geweest. En gezien de nauwe overeenstemming tusschen Noviomagus-tekst en XII D. op die plaatsen, waar beide werken van Eckhart afwijken, zoo is met groote waarschijnlijkheid aan te nemen, dat voor deze afwijkingen de XII D. het voorbeeld zijn geweest van de Noviomagus-tekst.

Reeds boven is de passage ter sprake gekomen, die Böhringer heeft aangehaald om de overeenkomst tusschen Ruusbroec's XII D. en Tauler aan te toonen. Ook bij Noviomagus komt dit gedeelte voor, en wel luidend als volgt: „Wan wer das werck thut, desselben ist es eigenlig und wircklich, und der selbe wirckt es fürderlich". Deze vermeende Tauler-plaats staat dus dichter bij de Ruusbroec-tekst dan de echte plaats uit Tauler in de uitgaaf van Vetter. Maar ook hier staat voor *saket* (Eckhart: „*sachet*"): *thut.* Ongetwijfeld dus is de tekst der XII D. ook hier de oorspronkelijke, vergeleken met de late compilatie, getiteld: „Medulla Animae".

Ten slotte geef ik een plaats der XII D., met de passage uit Eckhart, welke het voorbeeld is geweest, het overeenkomende gedeelte van de Noviomagus-tekst, en daarna de latijnsche vertalingen door Surius, zoowel van Ruusbroec als van Tauler. Het is de volgende:

Eckhart 547, 23 vlg.: ... den menschen enmac *nieman* gehindern. War umbe? Dâ hât er alleine got, unde wer denne in allen dingen lûter got meinet, der mensche *treit got* in allen sînen werken und in allen steten, und alles des menschen werc diu würket got lûterlîchen;

XII D. 67, 21 vlg. ... dien mensche en mach *nieman* hinderen: waer om sich dien mensche [1]), die hem dus hevet te rechte, ende (te) Gode alleen meent ende mint, dien werden alle dinc godlic, want hi vint in allen dinghen God: ende die mensche *heeft God* in allen sinen werken ende in allen steden; ende alle des menschen goede werken werct God.

Tauler, ed. Noviomagus, bl. 298 vs.: so mügen im *kein ding* hinderen, unde alle ding werden in im götlig. Er findet gott wenn er selbs wöle in allen dingen, und hat got gegenwortig in allen seinen wercken, und uff allen stenden (sic), Und alle disz menschen gutte werck wircket got.

Surius R. 237, 8 vlg.: ... *non* potest eum *quisquam* nec

1) Liever te lezen: „Waer om? Sich, dien mensche" enz.

etiam hominum aut locorum multiplicitas impedire, sed omnia ei divina redduntur. Etenim Deum invenit in omnibus, *habet*que *Deum* in cunctis actionibus suis et locis omnibus: cunctaque eius bona opera Deus ipse efficit.

Surius * T. XXXVI. kol. 1, 22 v. o.: ... *nihil* eam impedire poterit, et omnia in eo divina efficientur ipsumque Deum, quoties voluerit, in omnibus inveniet *eundem*que in cuncties actibus suis locisque omnibus praesentem *habebit*, et cuncta bona opera illius Deus ipse operatur.

Van de vier laatste passages staat de mnl. tekst der XII D. ongetwijfeld het dichtst bij Eckhart, hetgeen o. m. blijkt uit de, ook door David verkeerd begrepen, vraag: „Waer om?", die door Surius in zijn vertaling eenvoudig is weggedoezeld. Het is opmerkelijk, dat ook de *Medulla animae*, evenals Surius, over deze vraag heenloopt. Overigens wijkt dit laatste werk in de gecursiveerde woorden af van de tekst van Eckhart en der XII D. Van de twee latijnsche teksten is de Ruusbroec-vertaling opnieuw meer getrouw dan de Tauler-tekst, hetgeen blijkt uit dezelfde gecursiveerde woorden.

En typeerend voor alle vier de jongere plaatsen is, dat het Eckhartsche: „und alles des menschen werc diu würket got lûterlîchen" is verzacht tot: „alle des menschen *goede* werken werct God."

Onze meening omtrent de „Medulla animae" vindt dus in deze vergelijking nog een sterke steun, en wij formuleeren haar als volgt: het is een compilatie, waarvan de gedeelten, welke met Ruusbroec's XII D. overeenkomen, uit dit laatste werk zijn afgeschreven.

Toegerust met deze kennis kunnen we nu het onderzoek opvatten over de samenhang van de XII Dogheden met Meister Eckhart, en Ruusbroec's groote werk „Die Chierheit der Gheesteleker Brulocht."

Op de vertaling van een groot gedeelte der XII D. uit Meister Eckhart heb ik reeds herhaaldelijk de aandacht gevestigd. Een nauwkeurige statistiek van al het vertaalde is te

vinden bij Dolch, a. h. w. blz. 55—56, nog aangevuld door Diederichs, a. h. w. blz. 87—90. Verscheiden parallele aanhalingen uit beide schrijvers zullen in de later volgende lijst van woorden nog worden meegedeeld.

Bij een eventueele nieuwe uitgaaf van het werk zal het Eckhartsche traktaat natuurlijk een onmisbaar hulpmiddel zijn voor het vaststellen van de tekst. En geenszins zal men nog zijn toevlucht mogen nemen tot de late latijnsche vertaling van Surius, die de zin der woorden veelal niet begreep [1]).

Op de tweede plaats geef ik een vergelijking van wat de XII D. voor overeenkomstigs vertoonen met „Die Chierheit der Gheesteleker Brulocht" [2]), in de uitgave der werken door David deel 6, blz. 1—193.

We beginnen met naast elkaar af te drukken de woordelijk gelijkluidende gedeelten, en te zeggen wat we daaruit meenen te mogen opmaken, en zullen daarna nog op verdere verwantschap de aandacht doen vallen.

XII D. 3, 6—11.	Br. 25, 22—26, 3.
Oetmoedicheit is een neder-	Oetmoedicheit, dat is neder-
moedicheit oft diep-moedicheit,	moedicheit,ofte diepmoedicheit,
dat is een inwendich neder	dat is een inwendich neder-
neyghen of neder bughen des	bughen ofte neder nighen des
herten ende des ghemoedes voir	herten ende des ghemoedes vore
die moeghentheit ende voir die	die
hoghe weerdicheit Gods: dit	hoghe weerdicheit Gods. Dit

1) Waartoe men zoodoende kan komen bewijst David, XII D. blz. 51, Noot 1, die verwijst naar de zinsnede 51, 1; „soe mochten hare werken sere *lichten*", en zegt: „Dat is *lichte* of *lichtelijk*, hier met adverbiale slot-*n* gebruikt. Maer daer ontbreekt iets, waerschijnlijk *goet sijn*. Surius vertaelt: *si enim in fundo suo boni essent* (homines), *et opera ipsorum facile bona forent.*" Eckhart heeft, 546, 21: „sô möhten ir werc sêre *liuhten*", en geeft dus dadelijk klaarheid.

2) Op overeenkomst tusschen beide werken is terloops gewezen door Böhringer (zie boven), door Van Otterloo, Johannes Ruysbroeck, 2de druk, blz. 234 Noot 4. Van Mierlo, a. h. w. blz. 87, natuurlijk de prioriteit aan de Brulocht toekennend, geeft geen enkele reden daarvoor op.

De Vreese, Biogr. Nat. XX kol. 524: „Les cinq premiers chapitres ne sont qu'une paraphrase du premier livre des *Noces spirituelles;* la définition des vertus est textuellement la même dans les deux ouvrages."

heet ende ghebiet gherechticheit, ende overmits caritate en cans dat minnende herte niet ghelaten.

hetet ende ghebiet gherechticheit, ende overmits caritate en caens de minnende herte niet ghelaten.

XII D. 30, 14—31, 9.

Ghehoirsamheit es een neder, onderdanich, ghebroechsam gemoede, ende een ghereet willicheit tot allen goeden dinghen. Ghehoirsamheit maect den mensche onderdanich den ghebode ende verbode, ende den wille Gods. Ende si maec die sinne ende die velelike [1]) of die sinlike crafte onderdanich der overster redene, alsoe dat die mensche tamelike ende redelike levet. Ende si maect den mensce onderdanich ende ghehoirsam der heyligher Kerken, ende den Sacramenten, ende den prelaten, ende hare lere, ende haren gheboden, ende haren raden, ende alle der goeder ghewoenten die men pleecht inder heyligher kerstenheit. Si maect den mensche oec ghereet ende broecsam onder allen menschen, in rade, in dade, in dienste, lijflike ende gheestelike, na dats een yeghelijc behoeft ende na besceydenheit.

Br. 27, 9—21.

Ghehoirsamheit dat is een neder, onderdanich, ghebroecsam ghemoede, ende ene ghereede willicheit tote allen goeden dinghen. Ghehoersamheit maect den mensche onderdanich den gheboden ende den verboden, ende den wille Gods. Ende si maect die sinne ende de veelike crachte onderdanich der overster redenen, alsoe dat die mensche tamelic ende redelijc levet. Ende si maect den mensche onderdanich ende ghehoirsam der heyligher Kerken ende den Sacramenten, ende den prelaten, ende harer leren, ende haren gheboden, ende haren raden, ende alle der goeder ghewoenten diere men pleghet inder heiliger Kerstenheit. Si maect den mensce oec ghereet ende ghebroecsam onder alle menschen, in rade, in dade, in dienste, lijflike ende gheestelike, na dats yeghewelc behoeft ende na besceydenheyt.

1) Lees: vehelike, of met Verdam, Mnl. Wbk. VIII 1342: veelike.

XII D. 31, 9—13.

Ende si maect vrede in versameninghen; want nieman en mach ghewaerlic vreedsam sijn, dan die ghewarige ghehorsamige mensche. Ende oec wert hi ghemint van allen den ghenen daer hi bi wandert.

Br. 27, 25—28, 6.

Si maect vrede in sameninghen, esse inden prelaet alsoe alst hem toebehoirt, si trect die ghene die onder hem sijn. Si hout vrede ende effenheit met den ghenen die ghelijc sijn: ende diese hout, hi wert ghemint vanden ghenen die ghebieden ende boven sijn, ende hi wert ghehoghet ende gherijcket van Gode met sinen gaven, die ewich sijn.

XII D. 42, 9—17.

Ghi sult weten dat uut gehoirsamheden comt vertiën eyghens willen ende eyghens goetdunckens. Want nieman en mach sinen wille vertiën in allen dinghen in eens anders willen dan die ghehoersamighe mensche; al mach men die uutwendighe werke werken, ende eygens willen bliven. Vertyen eyghens willen doet den mensce leven sonder verkiesen dit of dat, in doen oft in laten, ter ewigher eren Gods, naden wille synre prelaten, ende *na rade alre goeder menschen* daer hi bi is, na gherechter besceydenheit.

Br. 28, 7—16.

Ute deser ghehoersamheit comt vertyinghe eyghens willen ende eyghens goetdunkens. Want nieman en mach sijns willen vertien in allen dinghen in eens anders wille dan die ghehoirsame mensche; al machmen de uutwendighe werke werken, ende eyghens willen bliven. Vertyinghe eyghens willen doet den mensche leven sonder verkiesen dit of dat, in doene ofte in latene, [in vremder wisen ofte onghelijc den heylighen, hare lere, ofte haren levene;] maer altoes na die ere ende na de ghebode Gods, ende naden wille sijnre prelaten, ende *na raste* (sic!) *alder menschen* daer hi bi is, na gerechter besceydenheit.

De gecursiveerde passage der XII D. is in de Brulocht op twee manieren bedorven; het *raste* (Surius vertaalt: ad pacem) is onverklaarbaar, het weglaten van *goeder* zelfs gevaarlijk.

XII D. 47, 12—23 en
49, 21—50, 2.

. . . alsoe een mensche die vertyende is sijns eyghens willen, heeft liver ende is meer gheneycht te volghen, dan datmen hem volghede, het si in doen, of in laten of in liden. Ende daer wert bi hem ocsuyn ende materie der hoverdien altemale verdreven, ende oetmoedicheit wert volmaect in dien hoechsten grade; ende God wert den mensche gheweldich na allen sinen wille, ende des menschen wille wert met Gods wille soe vereent, dat hi niet anders ghewillen en can noch begheren. Dese heeft uut ghedaen den ouden man, ende aengedaen den niewen, die vernuwet is naden liefsten wille Gods ende ghemaket. |

Daer om sprac onse Here: „Salich sijn die arme van geeste", *dat is* van *wille.* Des en sal nieman twivelen, hadde enich beter wise gheweest, onse Here hadse bewijst, alsoe hi oec sprac tot eenre ander stede: „Soe wie my volghen wille, die *vertye sijns selfs* ten iersten"; want daer leghet al an.

Br. 28, 17—29, 9.

Overmits vertyinghe eyghens willen in doene, in latene ende in lidene, wert materie ende ocsuyn der hoverden te male verdreven, ende oetmoedicheit volmaect inden hoechsten graet.

Ende God wert des menschen gheweldich na alle sinen wille, ende des menschen wille wert met Gods wille soe één, dat hi niet anders en can ghewillen noch begheren. Dese heeft uut ghedaen den ouden mensche, ende ane ghedaen den nuwen, die vernuwet es ende ghemaect na den liefsten wille Gods.

Van desen sprect Christus: „Salich sijn die arme des gheestes", *dat is* die *verteghen* hebben *haers eyghens willen*; „want dat rike der hemele is hare".

Het gedeelte XII D. 49, 21—50, 2 is woordelijk uit Eckhart 546, 3—7 vertaald; het volgt twee bladzijden na de andere parallele passage. In de Brulocht sluit het ernaast gedrukte onmiddellijk aan het erboven staande. Men ziet dat de verklarende uitweiding: „dat is die verteghen hebben haers eyghens willen" geheel gedekt is door de woorden der overeenkomstige uitweiding van de XII D., en dus van Eckhart. Alleen is ook hier de beknoptheid nagestreefd.

Werpen we hierbij de vraag dér prioriteit op, dan zal dunkt mij de schaal in het voordeel der XII D. overslaan.

XII D. 54, 1.	Brul. 29, 10.
(Van Verduldicheden. C. V.)	(Van Verduldicheiden. C. XV.)
Want uut ghelatenheden van willen comt verduldicheit.	Ute ghelatenheden van wille comt verduldicheit.

Het in de XII D. voorafgaande hoofdstuk, grootendeels vertaald naar Eckhart's „von ungelâzenen liuten, die vol eigens willen sint", handelt over de „ghelaten mensche" (blz. 53, 17); het woord „(ghe)laten" komt er dan ook meermalen in voor, en het opschrift van dit vierde hoofdstuk luidt: „Van Ghelatenheit." De overgang naar het nieuwe hoofdstuk, met het causale „want", is dus zeer gerechtvaardigd.

Anders is het in de Brulocht. Hier wordt namelijk in het voorafgaande hoofdstuk XIV wel over ongeveer hetzelfde onderwerp geschreven als in het overeenkomstige hoofdstuk der XII D. Maar, hoewel beide werken hier ten deele zelfs woordelijk overeenstemmen (zie hierboven), in de Brulocht komt het woord „(ghe)laten" ter plaatse niet voor, evenmin in de twee hoofdstukken XII en XIII, die elk over een deugd handelen.

De inleiding van hoofdstuk XV is dus een ongemotiveerde sprong, geenszins een schakel, die verband legt met het voorgaande.

En dit is, terwijl juist aan de Brulocht zeer veel zorg is besteed, een stijlgebrek, dat m. i. alleen goed te verklaren is door aan te nemen dat Ruusbroec het kort begrip van hoofdstuk

etiam hominum aut locorum multiplicitas impedire, sed omnia ei divina redduntur. Etenim Deum invenit in omnibus, *habet*que *Deum* in cunctis actionibus suis et locis omnibus: cunctaque eius bona opera Deus ipse efficit.

Surius * T. XXXVI. kol. 1, 22 v. o.: . . . *nihil* eam impedire poterit, et omnia in eo divina efficientur ipsumque Deum, quoties vóluerit, in omnibus inveniet *eundem*que in cuncties actibus suis locisque omnibus praesentem *habebit*, et cuncta bona opera illius Deus ipse operatur.

Van de vier laatste passages staat de mnl. tekst der XII D. ongetwijfeld het dichtst bij Eckhart, hetgeen o. m. blijkt uit de, ook door David verkeerd begrepen, vraag: „Waer om?", die door Surius in zijn vertaling eenvoudig is weggedoezeld. Het is opmerkelijk, dat ook de *Medulla animae*, evenals Surius, over deze vraag heenloopt. Overigens wijkt dit laatste werk in de gecursiveerde woorden af van de tekst van Eckhart en der XII D. Van de twee latijnsche teksten is de Ruusbroec-vertaling opnieuw meer getrouw dan de Tauler-tekst, hetgeen blijkt uit dezelfde gecursiveerde woorden.

En typeerend voor alle vier de jongere plaatsen is, dat het Eckhartsche: „und alles des menschen werc diu würket got lûterlîchen" is verzacht tot: „alle des menschen *goede* werken werct God."

Onze meening omtrent de „Medulla animae" vindt dus in deze vergelijking nog een sterke steun, en wij formuleeren haar als volgt: het is een compilatie, waarvan de gedeelten, welke met Ruusbroec's XII D. overeenkomen, uit dit laatste werk zijn afgeschreven.

Toegerust met deze kennis kunnen we nu het onderzoek opvatten over de samenhang van de XII Dogheden met Meister Eckhart, en Ruusbroec's groote werk „Die Chierheit der Gheesteleker Brulocht."

Op de vertaling van een groot gedeelte der XII D. uit Meister Eckhart heb ik reeds herhaaldelijk de aandacht gevestigd. Een nauwkeurige statistiek van al het vertaalde is te

vinden bij Dolch, a. h. w. blz. 55—56, nog aangevuld door Diederichs, a. h. w. blz. 87—90. Verscheiden parallele aanhalingen uit beide schrijvers zullen in de later volgende lijst van woorden nog worden meegedeeld.

Bij een eventueele nieuwe uitgaaf van het werk zal het Eckhartsche traktaat natuurlijk een onmisbaar hulpmiddel zijn voor het vaststellen van de tekst. En geenszins zal men nog zijn toevlucht mogen nemen tot de late latijnsche vertaling van Surius, die de zin der woorden veelal niet begreep [1]).

Op de tweede plaats geef ik een vergelijking van wat de XII D. voor overeenkomstigs vertoonen met „Die Chierheit der Gheesteleker Brulocht" [2]), in de uitgave der werken door David deel 6, blz. 1—193.

We beginnen met naast elkaar af te drukken de woordelijk gelijkluidende gedeelten, en te zeggen wat we daaruit meenen te mogen opmaken, en zullen daarna nog op verdere verwantschap de aandacht doen vallen.

XII D. 3, 6—11.	Br. 25, 22—26, 3.
Oetmoedicheit is een nedermoedicheit oft diep-moedicheit, dat is een inwendich neder neyghen of neder bughen des herten ende des ghemoedes voir die moeghentheit ende voir die hoghe weerdicheit Gods: dit	Oetmoedicheit, dat is nedermoedicheit,ofte diepmoedicheit, dat is een inwendich nederbughen ofte neder nighen des herten ende des ghemoedes vore die hoghe weerdicheit Gods. Dit

1) Waartoe men zoodoende kan komen bewijst David, XII D. blz. 51, Noot 1, die verwijst naar de zinsnede 51, 1; „soe mochten hare werken sere *lichten*", en zegt: „Dat is *lichte* of *lichtelijk*, hier met adverbiale slot-*n* gebruikt. Maer daer ontbreekt iets, waerschijnlijk *goet sijn*. Surius vertaelt: *si enim in fundo suo boni essent* (homines), *et opera ipsorum facile bona forent*." Eckhart heeft, 546, 21: „sô möhten ir werc sêre *liuhten*", en geeft dus dadelijk klaarheid.

2) Op overeenkomst tusschen beide werken is terloops geweest door Böhringer (zie boven), door Van Otterloo, Johannes Ruysbroeck, 2de druk, blz. 234 Noot 4. Van Mierlo, a. h. w. blz. 87, natuurlijk de prioriteit aan de Brulocht toekennend, geeft geen enkele reden daarvoor op.

De Vreese, Biogr. Nat. XX kol. 524: „Les cinq premiers chapitres ne sont qu'une paraphrase du premier livre des *Noces spirituelles*; la définition des vertus est textuellement la même dans les deux ouvrages."

heet ende ghebiet gherechticheit, ende overmits caritate en cans dat minnende herte niet ghelaten.

hetet ende ghebiet gherechticheit, ende overmits caritate en caens de minnende herte niet ghelaten.

XII D. 30, 14—31, 9.

Ghehoirsamheit es een neder, onderdanich, ghebroechsam gemoede, ende een ghereet willicheit tot allen goeden dinghen. Ghehoirsamheit maect den mensche onderdanich den ghebode ende verbode, ende den wille Gods. Ende si maec die sinne ende die velelike [1]) of die sinlike crafte onderdanich der overster redene, alsoe dat die mensche tamelike ende redelike levet. Ende si maect den mensce onderdanich ende ghehoirsam der heyligher Kerken, ende den Sacramenten, ende den prelaten, ende hare lere, ende haren gheboden, ende haren raden, ende alle der goeder ghewoenten die men pleecht inder heyligher kerstenheit. Si maect den mensche oec ghereet ende broecsam onder allen menschen, in rade, in dade, in dienste, lijflike ende gheestelike, na dats een yghelijc behoeft ende na besceydenheit.

Br. 27, 9—21.

Ghehoirsamheit dat is een neder, onderdanich, ghebroecsam ghemoede, ende ene ghereede willicheit tote allen goeden dinghen. Ghehoersamheit maect den mensche onderdanich den gheboden ende den verboden, ende den wille Gods. Ende si maect die sinne ende de veelike crachte onderdanich der overster redenen, alsoe dat die mensche tamelic ende redelijc levet. Ende si maect den mensche onderdanich ende ghehoirsam der heyligher Kerken ende den Sacramenten, ende den prelaten, ende harer leren, ende haren gheboden, ende haren raden, ende alle der goeder ghewoenten diere men plghet inder heiliger Kerstenheit. Si maect den mensce oec ghereet ende ghebroecsam onder alle menschen, in rade, in dade, in dienste, lijflike ende gheestelike, na dats yghewele behoeft ende na besceydenheyt.

1) Lees: vehelike, of met Verdam, Mnl. Wbk. VIII 1342: veelike.

XII D. 31, 9—13.

Ende si maect vrede in versameninghen; want nieman en mach ghewaerlic vreedsam sijn, dan die ghewarige ghehorsamige mensche. Ende oec wert hi ghemint van allen den ghenen daer hi bi wandert.

Br. 27, 25—28, 6.

Si maect vrede in sameninghen, esse inden prelaet alsoe alst hem toebehoirt, si trect die ghene die onder hem sijn. Si hout vrede ende effenheit met den ghenen die ghelijc sijn: ende diese hout, hi wert ghemint vanden ghenen die ghebieden ende boven sijn, ende hi wert ghehoghet ende gherijcket van Gode met sinen gaven, die ewich sijn.

XII D. 42, 9—17.

Ghi sult weten dat uut gehoirsamheden comt vertiën eyghens willen ende eyghens goetdunckens. Want nieman en mach sinen wille vertiën in allen dinghen in eens anders willen dan die ghehoersamighe mensche; al mach men die uutwendighe werke werken, ende eygens willen bliven. Vertyen eyghens willen doet den mensce leven sonder verkiesen dit of dat, in doen oft in laten, ter ewigher eren Gods, naden wille synre prelaten, ende *na rade alre goeder menschen* daer hi bi is, na gherechter besceydenheit.

Br. 28, 7—16.

Ute deser ghehoersamheit comt vertyinghe eyghens willen ende eyghens goetdunkens. Want nieman en mach sijns willen vertien in allen dinghen in eens anders wille dan die ghehoirsame mensche; al machmen de uutwendighe werke werken, ende eyghens willen bliven. Vertyinghe eyghens willen doet den mensche leven sonder verkiesen dit of dat, in doene ofte in latene, [in vremder wisen ofte onghelijc den heylighen, hare lere, ofte haren levene;] maer altoes na die ere ende na de ghebode Gods, ende naden wille sijnre prelaten, ende *na raste* (sic!) *alder menschen* daer hi bi is, na gerechter besceydenheit.

De gecursiveerde passage der XII D. is in de Brulocht op twee manieren bedorven; het *raste* (Surius vertaalt: ad pacem) is onverklaarbaar, het weglaten van *goeder* zelfs gevaarlijk.

XII D. 47, 12—23 en 49, 21—50, 2.

... alsoe een mensche die vertyende is sijns eyghens willen, heeft liver ende is meer gheneycht te volghen, dan datmen hem volghede, het si in doen, of in laten of in liden. Ende daer wert bi hem ocsuyn ende materie der hoverdien altemale verdreven, ende oetmoedicheit wert volmaect in dien hoechsten grade; ende God wert den mensche gheweldich na allen sinen wille, ende des menschen wille wert met Gods wille soe vereent, dat hi niet anders ghewillen en can noch begheren. Dese heeft uut ghedaen den ouden man, ende aengedaen den niewen, die vernuwet is naden liefsten wille Gods ende ghemaket. |

Daer om sprac onse Here: „Salich sijn die arme van geeste", *dat is* van *wille*. Des en sal nieman twivelen, hadde enich beter wise gheweest, onse Here hadse bewijst, alsoe hi oec sprac tot eenre ander stede: „Soe wie my volghen wille, die *vertye sijns selfs* ten iersten"; want daer leghet al an.

Br. 28, 17—29, 9.

Overmits vertyinghe eyghens willen in doene, in latene ende in lidene, wert materie ende ocsuyn der hoverden te male verdreven, ende oetmoedicheit volmaect inden hoechsten graet.

Ende God wert des menschen gheweldich na alle sinen wille, ende des menschen wille wert met Gods wille soe één, dat hi niet anders en can ghewillen noch begheren. Dese heeft uut ghedaen den ouden mensche, ende ane ghedaen den nuwen, die vernuwet es ende ghemaect na den liefsten wille Gods.

Van desen sprect Christus: „Salich sijn die arme des gheestes", *dat is* die *verteghen* hebben *haers eyghens willen*; „want dat rike der hemele is hare".

Het gedeelte XII D. 49, 21—50, 2 is woordelijk uit Eckhart 546, 3—7 vertaald; het volgt twee bladzijden na de andere parallele passage. In de Brulocht sluit het ernaast gedrukte onmiddellijk aan het erboven staande. Men ziet dat de verklarende uitweiding: „dat is die verteghen hebben haers eyghens willen" geheel gedekt is door de woorden der overeenkomstige uitweiding van de XII D., en dus van Eckhart. Alleen is ook hier de beknoptheid nagestreefd.

Werpen we hierbij de vraag der prioriteit op, dan zal dunkt mij de schaal in het voordeel der XII D. overslaan.

XII D. 54, 1.	Brul. 29, 10.
(Van Verduldicheden. C. V.)	(Van Verduldicheiden. C. XV.)
Want uut ghelatenheden van willen comt verduldicheit.	Ute ghelatenheden van wille comt verduldicheit.

Het in de XII D. voorafgaande hoofdstuk, grootendeels vertaald naar Eckhart's „von ungelâzenen liuten, die vol eigens willen sint", handelt over de „ghelaten mensche" (blz. 53, 17); het woord „(ghe)laten" komt er dan ook meermalen in voor, en het opschrift van dit vierde hoofdstuk luidt: „Van Ghelatenheit." De overgang naar het nieuwe hoofdstuk, met het causale „want", is dus zeer gerechtvaardigd.

Anders is het in de Brulocht. Hier wordt namelijk in het voorafgaande hoofdstuk XIV wel over ongeveer hetzelfde onderwerp geschreven als in het overeenkomstige hoofdstuk der XII D. Maar, hoewel beide werken hier ten deele zelfs woordelijk overeenstemmen (zie hierboven), in de Brulocht komt het woord „(ghe)laten" ter plaatse niet voor, evenmin in de twee hoofdstukken XII en XIII, die elk over een deugd handelen.

De inleiding van hoofdstuk XV is dus een ongemotiveerde sprong, geenszins een schakel, die verband legt met het voorgaande.

En dit is, terwijl juist aan de Brulocht zeer veel zorg is besteed, een stijlgebrek, dat m. i. alleen goed te verklaren is door aan te nemen dat Ruusbroec het kort begrip van hoofdstuk

XIV in zijn geest heeft samengevat in het woord *ghelatenheid*, en dat hem dit door het overeenkomstige gedeelte der XII D. is gesuggereerd.

XII D. 57, 23—58, 11.

Want willen wi verduldich sijn ghewaerlic, soe en sal ons gheen dinc moghen ontsaten, noch verlies van den ertschen goede, noch van vrienden, noch van maghen, noch van siecte, noch scande, noch doot, noch leven, noch vaghevier, noch duvel, noch helle; want wi ons ghelaten hebben, in gherechter caritaten, onder den liefsten wille Gods. Want die dan niet berispt en wert van dootsonden, ende hem overghegeven heeft in die hant Gods, dien ist al licht al dat God met hem doen wille in deser tijt ende in ewicheit.

Met deser doecht der verduldicheit wert oec die mensche gheciert, ende ghewapent jeghen gramscap, ende haestighen toern, ende onghedolt in liden dat die mensce dicwijl ontfaet [1]) van binnen ende van buten, ende ene bereetscap maect tot menigherhande becoringhen.

Br. 29, 17—30, 3.

Den verduldighen en mach gheen dinc ontsaten, verlies van ertschen goede, van vrienden, van maghen, van siecheden, van scanden, noch leven noch doot, noch vaghevier, noch duvel noch helle; want hi heeft hem ghelaten onder den wille Gods in gherechter caritaten. Want hi niet berespt en wert van dootsonden, daer omme eest hem licht al dat God met hem ghebiet in tijt ende in ewicheit.

Met deser verduldicheit wert oec de mensche gheciert ende ghewapent jeghen gramschap ende haestighen toren, ende onghedout in lidene, dat die mensche dicwile ontsaet van binnen ende van buten, ende ene ghereetscap maket te menigherhande becoringhen.

1) lees: ontsaet.

Wel is hetgeen hier valt op te merken op zich zelf niet van doorslaand belang; maar in het verband met de andere parallele plaatsen is het evenwel dienstig te zien, dat de XII D. ook hier een iets betere lezing vertoonen. Het herhalen van het voorzetsel *van* vóór „siecheden" èn „scanden" in de Brulocht heeft geen zin; het *verlies* kan immers alleen betreffen het aardsche goed, de vrienden en de magen. In de XII D. komt deze lapsus eveneens voor, doch alléén bij „siecte". Alle zinsdeelen zijn er verbonden door *noch,* en het voorzetsel is dus ten onrechte éénmaal binnengeslopen, zonder verder iets te veranderen. We mogen dit gerust als een slip of the pen kenmerken. In de Brulocht bovendien een afdwaling van de gedachte: siecheden en scanden staan beide in de derde naamval.

De tekstfout is klaarblijkelijk in de XII D. ontstaan, en heeft in de Brulocht verder gewoekerd.

Een samenvattend overzicht van deze vergelijking tusschen XII D. en Brulocht doet ons besluiten dat er geen enkele reden is om ontleening door het eerste uit het laatste werk aan te nemen. Integendeel: alle kenteekenen wijzen er op dat Ruusbroec bij het bouwen van zijn groote werk, de „Brulocht", gebruik gemaakt heeft van de stof, welke in zijn vroegere arbeid voorradig was, maar die hij moest uitkiezen in passende deelen. Ook heeft hij niet slechts gekozen, maar tevens het materiaal verwerkt en beschaafd. We zagen hem dit doen met het brok XII D. 49, 21—50, 2, dat verkleind, maar beter voegzaam, in de Brulocht is weer te vinden.

Van welk belang onze resultaten voor de verhouding van Ruusbroec tot de Duitsche mystici, meer bepaald tot Eckhart, zijn, hopen we in een tweede opstel nader uiteen te zetten.

Utrecht. A. C. BOUMAN.

EIN FRAGMENT VOM MITTELNIEDERLÄNDISCHEN „RENOUT VAN MONTALBAEN" IN DER RIGASCHEN STADTBIBLIOTHEK.

Das aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts stammende Gedicht ist nur in geringen Resten erhalten. Bekanntlich gelangte Hoffmann von Fallersleben vor nunmehr einem Jahrhundert in den Besitz von 10 Blättern einer Pergamenthandschrift saec. XIV mit insgesamt 2007 Versen (von ursprünglich ca. 20.000). Die bis jetzt massgebliche Ausgabe veranstaltete, freilich auch nur nach Hoffmanns Abschrift, J. C. Matthes, te Groningen 1875. Die Handschriftbruchstücke selbst gelangten aus Hoffmanns Nachlass in die Kgl. Bibliothek zu Berlin (MS. Germ. Fol. 751). Aus dem mnl. Renoutgedicht (jedoch nicht der Hoffmannschen Handschrift) flossen sowohl die mhd. sogenannte Heidelberger Übersetzung „Reinolt von Montelban" vom Ende des 15. Jahrhunderts, wie das niederländische Prosavolksbuch „De vier Heemskinderen" des 16. Jahrhunderts. Die erstere gab Fr. Pfaff 1885 in der „Bibliothek des literarischen Vereins zu Stuttgart" Bd. 174, das letztere J. C. Matthes, Groningen 1872 heraus. „Die Heidelberger Übersetzung an sich", sagt Pfaff, „wäre ganz unwichtig, besässen wir den vollständigen Renout. Aber ihn werden wir auf kritischem Wege niemals wiedergewinnen. Dies gewiss sehr beachtenswerte Gedicht bleibt verloren, wenn nicht ein glückliches Geschick noch eine vollständige Handschrift zutage fördert". Das ist allerdings noch nicht eingetreten, aber in der Stadtbibliothek zu Riga ist wenigstens ein neues Bruchstück des mnl. Renout aus einer anscheinend noch nicht bekannten Handschrift des XIV. Jahrhunderts aufgetaucht. Stadtbibliothekar Nikolaus Busch, dessen systematischer Untersuchung alter Bucheinbände schon mancher wertvolle Fund zu verdanken ist, entdeckte in

in dem sehr schadhaften Einbande eines Exemplars der „Institutiones imperiales", Lugduni Batavorum 1513 (Jus N° 437a) Reste einer deutschen Lukasübersetzung des 15. Jahrhunderts und fand beim Auseinandernehmen des Einbandes auf den in üblicher Weise über den Rücken des Buchkörpers geklebten Pergamentstreifen Fragmente von Versen, deren Zugehörigkeit zum mnl. Renout er feststellte. Wegen Amtsüberlastung überliess er die Veröffentlichung mir.

Es handelt sich um 8 Bruchstücke, die zusammengenommen etwa die Hälfte *eines* Blattes aus einer Pergamenthandschrift saec. XIV bilden. Dazu kommt noch ein ganz kleines Pergamentstückchen. Die 8 Fragmente haben durch Zerschneiden und Verkleisterung stark gelitten, doch liess sich feststellen, dass das Blatt ursprünglich ca. 20—21 cm. hoch und wohl ca. 15 cm. breit war und insgesamt 132 Verse (in 2 Kolumnen auf jeder Seite) enthielt. Die Schrift ist durchgängig schwarz und von einer Hand. Korrekturen kommen nicht vor. Die etwas grösseren Anfangsbuchstaben der Zeilen sind, ohne Trennungslinie, herausgerückt, also nachträglich eingeschrieben; der erste Anfangsbuchstabe der Seite (auch jeder Einzelkolumne?) ist grösser und mehr verziert, als die übrigen. Ein noch grösseres *rotes* Initial findet sich nur an einer Stelle (V. 7611), ohne aber in unserem Blatt einen Abschnitt zu bezeichnen, ist also mechanische Herübernahme aus einer Vorlage, wo dieser Vers eine neue Seite oder Kolumne einleitete.

Der ursprüngliche Inhalt dieses Blattes einer mnl. Renouthandschrift entsprach den Versen 7489—ca. 7620 der von Fr. Pfaff herausgegebenen mhd. Heidelberger Übersetzung und gehörte in die grosse Lücke zwischen Hoffmanns 4. und 5. Bruchstück des mnl. Renout, d. h. entsprechend zwischen V. 2937 und 9643 der mhd. Heidelberger Übersetzung, oder auf S. 112 der Mattheschen Ausgabe von den mnl. „Heemskinderen". Aber leider bilden die erhaltenen Verse alle zusammen etwa nur ein halbes Blatt. Die andere Hälfte mag in irgend einem andren Bucheinbande stecken.

XIV in zijn geest heeft samengevat in het woord *ghelatenheid*, en dat hem dit door het overeenkomstige gedeelte der XII D. is gesuggereerd.

XII D. 57, 23—58, 11.

Want willen wi verduldich sijn ghewaerlic, soe en sal ons gheen dinc moghen ontsaten, noch verlies van den ertschen goede, noch van vrienden, noch van maghen, noch van siecte, noch scande, noch doot, noch leven, noch vaghevier, noch duvel, noch helle; want wi ons ghelaten hebben, in gherechter caritaten, onder den liefsten wille Gods. Want die dan niet berispt en wert van dootsonden, ende hem overghegeven heeft in die hant Gods, dien ist al licht al dat God met hem doen wille in deser tijt ende in ewicheit.

Met deser doecht der verduldicheit wert oec die mensche gheciert, ende ghewapent jeghen gramscap, ende haestighen toern, ende onghedolt in liden dat die mensce dicwijl ontfaet [1]) van binnen ende van buten, ende ene bereetscap maect tot menigherhande becoringhen.

Br. 29, 17—30, 3.

Den verduldighen en mach gheen dinc ontsaten, verlies van ertschen goede, van vrienden, van maghen, van siecheden, van scanden, noch leven noch doot, noch vaghevier, noch duvel noch helle; want hi heeft hem ghelaten onder den wille Gods in gherechter caritaten. Want hi niet berespt en wert van dootsonden, daer omme eest hem licht al dat God met hem ghebiet in tijt ende in ewicheit.

Met deser verduldicheit wert oec de mensche gheciert ende ghewapent jeghen gramschap ende haestighen toren, ende onghedout in lidene, dat die mensche dicwile ontsaet van binnen ende van buten, ende ene ghereetscap maket te menigherhande becoringhen.

1) lees: ontsaet.

Wel is hetgeen hier valt op te merken op zich zelf niet van doorslaand belang; maar in het verband met de andere parallele plaatsen is het evenwel dienstig te zien, dat de XII D. ook hier een iets betere lezing vertoonen. Het herhalen van het voorzetsel *van* vóór „siecheden" èn „scanden" in de Brulocht heeft geen zin; het *verlies* kan immers alleen betreffen het aardsche goed, de vrienden en de magen. In de XII D. komt deze lapsus eveneens voor, doch alléén bij „siecte". Alle zinsdeelen zijn er verbonden door *noch,* en het voorzetsel is dus ten onrechte éénmaal binnengeslopen, zonder verder iets te veranderen. We mogen dit gerust als een slip of the pen kenmerken. In de Brulocht bovendien een afdwaling van de gedachte: siecheden en scanden staan beide in de derde naamval.

De tekstfout is klaarblijkelijk in de XII D. ontstaan, en heeft in de Brulocht verder gewoekerd.

Een samenvattend overzicht van deze vergelijking tusschen XII D. en Brulocht doet ons besluiten dat er geen enkele reden is om ontleening door het eerste uit het laatste werk aan te nemen. Integendeel: alle kenteekenen wijzen er op dat Ruusbroec bij het bouwen van zijn groote werk, de „Brulocht", gebruik gemaakt heeft van de stof, welke in zijn vroegere arbeid voorradig was, maar die hij moest uitkiezen in passende deelen. Ook heeft hij niet slechts gekozen, maar tevens het materiaal verwerkt en beschaafd. We zagen hem dit doen met het brok XII D. 49, 21—50, 2, dat verkleind, maar beter voegzaam, in de Brulocht is weer te vinden.

Van welk belang onze resultaten voor de verhouding van Ruusbroec tot de Duitsche mystici, meer bepaald tot Eckhart, zijn, hopen we in een tweede opstel nader uiteen te zetten.

Utrecht. A. C. BOUMAN.

EIN FRAGMENT VOM MITTELNIEDERLÄNDISCHEN „RENOUT VAN MONTALBAEN" IN DER RIGASCHEN STADTBIBLIOTHEK.

Das aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts stammende Gedicht ist nur in geringen Resten erhalten. Bekanntlich gelangte Hoffmann von Fallersleben vor nunmehr einem Jahrhundert in den Besitz von 10 Blättern einer Pergamenthandschrift saec. XIV mit insgesamt 2007 Versen (von ursprünglich ca. 20.000). Die bis jetzt massgebliche Ausgabe veranstaltete, freilich auch nur nach Hoffmanns Abschrift, J. C. Matthes, te Groningen 1875. Die Handschriftbruchstücke selbst gelangten aus Hoffmanns Nachlass in die Kgl. Bibliothek zu Berlin (MS. Germ. Fol. 751). Aus dem mnl. Renoutgedicht (jedoch nicht der Hoffmannschen Handschrift) flossen sowohl die mhd. sogenannte Heidelberger Übersetzung „Reinolt von Montelban" vom Ende des 15. Jahrhunderts, wie das niederländische Prosavolksbuch „De vier Heemskinderen" des 16. Jahrhunderts. Die erstere gab Fr. Pfaff 1885 in der „Bibliothek des literarischen Vereins zu Stuttgart" Bd. 174, das letztere J. C. Matthes, Groningen 1872 heraus. „Die Heidelberger Übersetzung an sich", sagt Pfaff, „wäre ganz unwichtig, besässen wir den vollständigen Renout. Aber ihn werden wir auf kritischem Wege niemals wiedergewinnen. Dies gewiss sehr beachtenswerte Gedicht bleibt verloren, wenn nicht ein glückliches Geschick noch eine vollständige Handschrift zutage fördert". Das ist allerdings noch nicht eingetreten, aber in der Stadtbibliothek zu Riga ist wenigstens ein neues Bruchstück des mnl. Renout aus einer anscheinend noch nicht bekannten Handschrift des XIV. Jahrhunderts aufgetaucht. Stadtbibliothekar Nikolaus Busch, dessen systematischer Untersuchung alter Bucheinbände schon mancher wertvolle Fund zu verdanken ist, entdeckte in

in dem sehr schadhaften Einbande eines Exemplars der „Institutiones imperiales", Lugduni Batavorum 1513 (Jus N° 437a) Reste einer deutschen Lukasübersetzung des 15. Jahrhunderts und fand beim Auseinandernehmen des Einbandes auf den in üblicher Weise über den Rücken des Buchkörpers geklebten Pergamentstreifen Fragmente von Versen, deren Zugehörigkeit zum mnl. Renout er feststellte. Wegen Amtsüberlastung überliess er die Veröffentlichung mir.

Es handelt sich um 8 Bruchstücke, die zusammengenommen etwa die Hälfte *eines* Blattes aus einer Pergamenthandschrift saec. XIV bilden. Dazu kommt noch ein ganz kleines Pergamentstückchen. Die 8 Fragmente haben durch Zerschneiden und Verkleisterung stark gelitten, doch liess sich feststellen, dass das Blatt ursprünglich ca. 20—21 cm. hoch und wohl ca. 15 cm. breit war und insgesamt 132 Verse (in 2 Kolumnen auf jeder Seite) enthielt. Die Schrift ist durchgängig schwarz und von einer Hand. Korrekturen kommen nicht vor. Die etwas grösseren Anfangsbuchstaben der Zeilen sind, ohne Trennungslinie, herausgerückt, also nachträglich eingeschrieben; der erste Anfangsbuchstabe der Seite (auch jeder Einzelkolumne?) ist grösser und mehr verziert, als die übrigen. Ein noch grösseres *rotes* Initial findet sich nur an einer Stelle (V. 7611), ohne aber in unserem Blatt einen Abschnitt zu bezeichnen, ist also mechanische Herübernahme aus einer Vorlage, wo dieser Vers eine neue Seite oder Kolumne einleitete.

Der ursprüngliche Inhalt dieses Blattes einer mnl. Renouthandschrift entsprach den Versen 7489—ca. 7620 der von Fr. Pfaff herausgegebenen mhd. Heidelberger Übersetzung und gehörte in die grosse Lücke zwischen Hoffmanns 4. und 5. Bruchstück des mnl. Renout, d. h. entsprechend zwischen V. 2937 und 9643 der mhd. Heidelberger Übersetzung, oder auf S. 112 der Mathesschen Ausgabe von den mnl. „Heemskinderen". Aber leider bilden die erhaltenen Verse alle zusammen etwa nur ein halbes Blatt. Die andere Hälfte mag in irgend einem andren Bucheinbande stecken.

Die Frage nach einem etwaigen Zusammenhang der Rigaschen Fragmente mit den ebenfalls aus Büchereinbänden herausgelösten Hoffmannschen Blättern liegt nahe. Auf eine von Photographien begleitete Anfrage an die Handschriftenabteilung der Berliner Bibliothek erfolgte auch die Antwort, dass die Rigaschen Bruchstücke „unzweifelhaft von derselben Hand geschrieben wären", wie die Hoffmannschen Renoutblätter. Dennoch ist *nicht* ersichtlich, dass beide Funde ursprünglich einer und derselben Renouthandschrift angehört haben. Die Hoffmannsche Handschrift war von grösserem Format und hatte auf jeder Seite in 2 Kolumnen je 50, also zusammen 100 Verse, und auf jedem Blatt im ganzen 200 Verse, gegenüber den Kolumnen zu 33, der Seite zu 66 und dem Blatt zu 132 Versen des Rigaschen Handschriftbruchstückes. Dieses stammt also aus einer anderen, bisher unbekannten Renouthandschrift — oder aber, man müsste, falls die Identität der beiden Schreiber wirklich erwiesen ist, zu der Annahme greifen, dass in der vollständigen Hoffmannschen Handschrift Pergamentlagen von grösserem und kleinerem Format gewechselt haben.

Was den Inhalt der Rigaschen Fragmente betrifft, so fehlen, gemessen an dem von Pfaff edierten mhd. Heidelberger Gedicht, infolge von arger Zerschneidung des Blattes, folgende Renout-Verse vollständig: 7504. 7507—7509. 7515—7518. 7522—32. 7547—7565. 7580—7587. 7596 und 7597, zusammen 48 Verse, ausserdem sind offenbar auch V. 7613—7617 weggeschnitten, während die Reste von V. 7618—7620 ganz unentzifferbar sind, so dass der Gesamtverlust von diesem einen Blatt 56 Zeilen beträgt. Unverletzt erhalten sind die Verse 7533—7539. 7573—79, und mit Hülfe von Reagenzmitteln liessen sich auch V. 7540—7546 und 7566—7572 grösstenteils entziffern. *Alle* Zeilen sind in verticaler Richtung durchschnitten. Das sind zusammen 28 ganze Verse (V. 7533—7546. 7566—7579). Ferner sind erhalten: die Versanfänge 7489—7503 (z. T. auch mit ihren Versschlüssen), weiter die Versschlüsse

7505. 7506. 7510—7514. 7519—7521. 7588—7595 und 7598, endlich die Versanfänge 7599—7612 (z. T. auch mit ihren Versschlüssen). Das sind 48 Zeilen, die sich aus den beiden Ableitungen des Renoutgedichtes mehr oder weniger vollständig ergänzen lassen. So ergeben die Rigaschen Fragmente als Ertrag 76 bisher unbekannte Renoutverse. — Das schon erwähnte Pergamentstückchen, das linke untere Eckstück eines Blattes, weist eine ganz andere, grössere Schrift auf, längs deren Anfangsbuchstaben eine schwarze senkrechte Linie lief. Zu lesen ist noch der Versanfang: betr..., und auf der Rückseite der Versschluss: ...t uch. Ob aber dieses Blättchen auch zum Renout gehört, und an welche Stelle, vermag ich nicht zu erkennen. Übrigens wechseln auch in den Hoffmannschen Blättern die Hände, und in manchen Blättern sind die Anfangsbuchstaben durch eine senkrechte rote Linie abgetrennt.

Meine Aufgabe bestand im buchstabengetreuen Abdruck der in Riga aufgetauchten Renoutfragmente. Die Abkürzungen der Handschrift sind aufgelöst. Fehlende Versteile sind nach Möglichkeit aus den beiden Ableitungen des mnl. Renout ersetzt worden, von denen die sog. Heidelberger Übertragung nach Pfaffs Urteil zwischen sklavischer Übersetzung, Kürzungen und häufigem Missverstehen der Vorlage wechselt, während das nl. Volksbuch sich eng an seine Quelle anschliesst und ihre getreueste, freilich in Prosa aufgelöste Überlieferung ist. Für die Rigaschen Fragmente trifft diese Feststellung allerdings nicht durchgängig zu. Ergänzungen aus der mhd. Übersetzung stehen in dem folgenden Abdruck zwischen eckigen Klammern [ ], Ergänzungen aus dem nl. Prosavolksbuch in gebrochenen Klammern < >. Diese Einsätze wollen natürlich keine wirkliche Wiederherstellung der Textlücken sein, sondern nur den Zusammenhang verdeutlichen; erstere ist Sache der Germanisten. — Trotz Anwendung von Reagenz waren manche Buchstaben garnicht, andere nicht mit Sicherheit zu entziffern. Punkte und Fragezeichen zeigen das an. Die Versziffern entstammen der Pfaffschen Ausgabe der Heidelberger

Übertragung. Die einzelnen Rigaschen Fragmente (Fr.) sind von 1—8 durchnummeriert; r. bedeutet recto, v. — verso; die senkrechten Durchschneidungen der Bruchstücke sind durch senkrechte Striche | gekennzeichnet, ausser in den ergänzten Versen.

Fr. 1 r. 7489. Die [1] coninc y[ve der det]
Fr. 2 r. 7490. doe ten tiden [alle gar mit]
sijn arnase [zu hauff bereyden]
te reinoude [zu thun ein bose geleyde]
aldus [2] voer yv[e die weg die da lagen]
te montal[bane geslagen]
7495. als yue doe v[ernam]
dat hi te mo[ntalbane kam]
dar hi vinden [wande Reinolt]
met sinen bro⟨eders⟩ [vil balde]
also seget on[s und dut die hystorie kunt]
Fr. 2 r. 3 r. 7500. alse hire qu[am . . .]et
hi was ghev[aren jagen] ⟨Reinout⟩
te bordeus ⟨in 't wout⟩
dar haddi g[elegen mit kra]chte
7504 fehlt.
Fr. 3 r. 7505. [und hat der tegen zu den stu]nde
[dry geise gefangen mit funffzehen hun]de
7507. 7508. 7509 fehlen.
Fr. 4 r. 7510. ⟨buiten 't foreest⟩ sonder pine
[und als die he]re vernamen
⟨als sij buiten 't foree⟩ste quamen
⟨sagen sij een⟩ tekin smal
⟨Reinout liet sijn hooft hangen⟩ . . al
7515. 7516. 7517. 7518 fehlen.
Fr. 5 r. 7519. ⟨Reinout dat u God . . .⟩ . e pardo . . .
7520. ⟨waerom sijdij⟩ dus droeuel . . .
⟨segt mij Reinout br⟩oeder mijn
7522—7532 fehlen.
Fr. 3 r. 6 r. 7533. die so nne heuet v thouet dorscenen
ic ho pe an ihesus van nazarenen

1) Grösseres verziertes schwarzes D.

2) a ist vom Schreiber vergessen, die Zeile ist eingerückt, ebenso wie in V. 7494, jedoch hier unnütz.

vard|i in uwen casteel bi gode
ende gh|i eten moest van ven brode
ende dri|nken van den claren wine
ende g|hi daer al sonder pine
uwe | werlet moest driuen stiue
Fr. 7 r. 8 r. 7540. met | ven joncvrouwen met ven wiue
ic h|ope an gode ghi soud al
var|inghe (?) verwinden die mesual
wi ri|den ock in desen reghen
spra|c adelard die deghen
die h|alse van onsen perden sijn nat
so r|ide wi be . . . hi . . . . .
7547—7565 fehlen.
Fr. 6 r. 3 v. 7566. een . . . sijn rider van binnen ge|sien
die een ors met hasten be|screet
ende vtward ieghen sinen | here reet.
doe sprac die rider openb|are
R here hebt ghenen vare|
hire is cortelike (?) vernomen|
v. sueer is hi (?) . . v . . . ga . . . . | . . gecomen
Fr. 8 v. 7 v. 7573. doe sprac sijn broeder adelard|
die coenre was dan 1 lieb|ard
te goeder tijd voeren wi|
jaghen om dit venison se|idi.
wi wilre mede ontfaen ven | here
ende doen hen der mede groet | ere
aldus voeren si, dat si vernamen
7580—7587 fehlen.
Fr. 1 v. 7588. [beyde heuwe, wicken und kore]n
[Reinolt ging, das] hi vernam
[in den sal das er] . . . . . . quam
[da hat er in kurzen] . stonden
[Yven sinen sweher herren fo]nden.
[da sprach der tegen f]rome
[Got und mir] ⟨weest wille⟩ come
[lieber sweher here mit uwern] barone
⟨Reinout, ik hebbe u seer wel van doen⟩e (?)
[das ist mir lieb, sprach Reinolt]
[der grave edel und st]out (?)
Fr. 3 v. 2 v. 7599. had ⟨gij mij ontboden⟩ . wen houe
met [ein knecht, ich we]re met loue
met [. . . . . grosser z]ale dan

met [funffzehundert mijner man]
sijn [sweher here] <antwoorde> [und log]
tro<uwen, Reinout, dat betrouwe ik> [gnug]
7605. mae<r daer en is geen bootschap> [so gut]
Fr. 7 v. 7606. alse <een man selver doet>
vw<er peis [1]) hebbe ik gedaen>
ieg[en dem konig lobesan]
Fr. 7 v. 4 v. 7609. dit | heuet hi ghed| . . .
7610. ende | heuet v ghegev| . . .
A|lse [2]) R dit verst[ont]
hem verhoghet <'t hert> [und mut]
7613—7617 fehlen. Die auf Fr. 5 v. stehenden Reste von 7618—7620 sind total unleserlich, ausser aus V. 7618 das Wort: [m]ochte.

---

1) In der Matthesschen Ausgabe der „Heemskinderen" steht preis.
2) Grosses rotes A.

Riga. LEONID ARBUSOW.

DE BRONNEN VAN DEN GLORIANT.

Het leitmotiv van het abele spel van Gloriant, het internationaal gegeven van den prins en de prinses, die, door van elkaar te hooren of te droomen, of door 't zien van elkaars beeltenis tot liefde neigend, niet rusten eer ze elkaar gevonden hebben, blijkt een van die onweerstaanbare vindingen te zijn, waar ieder volk en iedere tijd naar luistert.

Azië, Rusland, West-Europa hebben het motief gekend en kennen het nog. Het is verteld, zoowel als te boek gesteld. In de eerste eeuwen na Chr. nam de Hindoe Kalidasa het als draad in het weefsel van zijn drama Malavikagnimitra en eind 19e eeuw dichtte Rostand zijn Princesse Lointaine op het thema der „verre geliefde".

Tusschen deze beide poëeten vinden we een overweldigende massa varianten van het gegeven. Maar in dien drom zijn wel vaste groepen te onderscheiden. De vier hoofdgroepen, die opvallen, zijn:

1. De verhalen, waaraan „de verre geliefde" oorspronkelijk vreemd was, maar die voor het loszwevend motief een aanhechtingspunt geweest zijn.

2. De verhalen, waarin „de verre geliefde", echter in tot een verhaal uitgewerkten vorm, is ingeschoven. Bij dit soort compositie raakt het motief soms in 't gedrang tusschen de vreemde en blijft daardoor niet onverminkt.

3. De verhalen, waarin „de verre geliefde" inhaerent is.

4. De verhalen, die het uitgewerkte motief zijn, zonder eenige toevoeging.

Tot de eerste groep behooren: het Perzische gedicht van Dschami over Joseph en Suleïcha [1]), waarin de droomgeliefde

1) Vert. Von Rosenzweig, p. 29, 37, 40.

verbonden is met het Jozef-motief der rampzalige kuischheid, alleen door Dschami verzacht en blijeindend gemaakt; het oude Turksche sprookje van de drie toovervoorwerpen [1]), en de vertelling van de twee mannen, die beiden aanspraak maken op dezelfde vrouw [2]); een Tunisisch sprookje, dat het Uria-motief als leidende gedachte heeft [3]); het sprookje uit Stamboel van de valsche en de ware bruid [4]); verschillende veelmotievige sprookjes der Duizend-en-één Nacht [5]); een Perzisch verhaal der Duizend-en-één Dag, waar 't motief is vastgehecht aan het sprookje van de prinses, die te winnen is, door het oplossen van drie raadsels [6]); het Grieksche verhaal bij Athenaeus [7]); sommige Amadissen en Palmerijnen, waarin het motief herhaaldelijk opduikt uit een zee van andere: Amadis de Grecia [8]), Florisel de Niquea [9]), Agesilaus van Colchos [10]) en Palmerin de Oliva [11]); Cervantes' Persiles en Sigismunda, waar 't verhaal in hoofdzaak gaat over den edelmoedigen strijd tusschen Persiles en Maximinus over 't bezit van Sigismunda [12]); de Italiaansche roman Guerino Meschino [13]); de Inclusa, de vertelling uit de Westersche groep der Zeven Wijzen, waarin verteld wordt van een vrouw, die door haar man opgesloten, desalniettemin een minnaar heeft, waar ze in sommige versies ten slotte door geschaakt wordt. Geen van deze steunpunten voor het motief „de verre geliefde" heeft eenige overeenkomst met den Gloriant en is dus voor een

1) Tuti-Nameh, ed. Rosen II, p. 255.
2) ib., p. 16,
3) Stumme II, n⁰. 5.
4) Kunos Türkische Volksmärchen, p. 31.
5) Chauvin, Bibliografie des ouvrages arabes V, n⁰. 61, n⁰. 73 en de variant van n⁰. 154, p. 265.
6) Chauvin t. a. p., n⁰. 113.
7) Rhode, Der Griechische Roman und seine Vorläufer, p. 47 e. v.
8) Dunlop-Liebrecht, p. 154.
9) ib. p. 156,
10) ib. p. 157.
11) ib. p. 161.
12) Dunlop-Wilson, History of fiction II, p. 405.
13) Dunlop-Liebrecht, p. 314.

onderzoek naar de bronnen van dit abel spel van geen waarde. Alleen is het in 't verband belangrijk, dat het motief in den verhalenschat der Zeven Wijzen is opgenomen. Wat ik verderop hoop aan te toonen.

De tweede groep omvat: Drie Indische drama's n.l. Malavikagnimitra [1]; Madhuraniruddha [2] en Nágánanda [3]; drie Indische romans n.l. De Avonturen van Kamrup [4], Quissa-I-Khawir Shah [5] en Daçakumâra-Caritam [6]; de Indische legende van Uscha uit Prem-Sagâr [7]; de Perzische sage van Chosru en Schirin [8] en 't Perzische sprookje der twee geniën Ady en Daby [9]; de Georgische roman Miriani [10]; een verhaal uit Baloetsjistan [11], sprookjes uit de Duizend-en-één Nacht en de voortzetting er van [12]; het Spaansche verhaal van Prins Ahmed al Kamel [13]; de Fra. zeventiende-eeuwsche roman Polexandre de Gomberville [14]. Ook van deze groep zijn de massa's bijgemengde motieven, of de uitwerking van het motief „de verre geliefde", als b.v. in het bekoorlijk Boeddhistisch drama Nágánanda niet in 't minst parallel met den Gloriant. Alleen bewijzen de romans en drama's, hoe „de verre geliefde" ingeworteld was in 't Oosten, hoe inspireerend het motief werkte, en wat een hoogen ouderdom het heeft: de Malavikagnimitra dateert n.l. uit de eerste eeuwen na Christus.

---

1) Wilson, Theater der Hindu II, p. 217.
2) ib., p. 268.
3) Translated by Palmer Boyd.
4) Journal asiatique XV (1835), p, 450.
5) Garcin de Tassy, Histoire de la litt. Hindou II, p. 550.
6) Übersetzung Meyer, p. 79 en 283. Het verhaal van Malayavatí komt ook voor bij Somadeva (ed. Tawney II, p. 587).
7) Garcin de Tassy, t. a. p., p, II. p. 156. Vgl. Somadeva I, p. 276.
8) Hammer, Die Schönen Redekünste Persiens, p. 109.
9) Mille et un jour (Cab. des Fées XV, p. 336 e. v.).
10) Journal asiatique XVI (1835), p. 451.
11) Zs. d. deutschen morgenl. Gesellschaft 43, p. 586.
12) Chauvin t. a. p., VI, n⁰. 218; Continuation des Mille et une Nuit II, p. 5 en III, p. 177. Het laatste heeft weinig bijmenging, Zie ook Lane's 1001 Nights, The story of Seyf-el-Mulook, waarvan *'t begin* verwant is met de volgende groep verhalen.
13) Alhambra, W. Irving, p. 114.
14) Dunlop-Wilson, History of fiction II, p. 410.

De derde groep, waarin „de verre geliefde” inhaerent is, wordt gevormd door het internationale sprookje, dat door Grimm genoemd is: „Der getreue Johannes” [1]). Het komt voor in Vlaanderen, Duitschland, Denemarken, Zweden, Frankrijk, Räto-Romaansch gebied, Italië, Spanje, Portugal, Griekenland, Roemenië, Servië, Bulgarije, Slowakije, Polen, Bohemen, Rusland, Letland, Finland, Hongarije, Turkije, Indië, bij de Tartaren en de Zigeuners [2]).

Deze groep teekent zich dus als algemeen Europeesch af tegenover de twee vorige Oostersche-Zuideuropeesche groepen.

De hoofdtrekken der vele varianten van „Der getreue Johannes” zijn: Een prins heeft een verre en moeilijk te verwerven prinses lief, waarvan hij het portret zag, of waarvan hij droomde. Hij ontvoert haar met behulp van zijn trouwen dienaar (soms is het zijn broer of pleegbroer). Als de prins met zijn bruid huiswaarts keert, bedreigen hem drie gevaren, waarvan het laatste is, dat een draak 's nachts in de kamer van het bruidspaar dringt. De trouwe dienaar doodt het ondier, maar wanneer de prins zijn knecht ziet met getrokken zwaard, denkt hij aan een aanslag. De trouwe Johannes, die het gevaar door een gesprek van vogels of geesten te weten is gekomen, versteent, als hij de ware toedracht der zaak vertelt. Alleen door het bloed van een kind der prinses kan de versteende verlost worden.

Bolte en Polívka zien in „Der getreue Johannes” een complex van Indische motieven, verfrischt door één Westersch: *a*) in de Vetâlapañcavimçati komt voor de geschiedenis van den slimmen vizierszoon, die door zijn gevatheid een prins (die wel wat erg als roi fainéant optreedt) de maar even geziene bruid helpt verkrijgen [3]); *b*) een tweede Indisch verhaal

1) Kinder- und Hausmärchen, n°. 6.

2) Opsomming bij Bolte und Polívka, Anmerkungen z. d. Kinder- u. Hausmärchen I, p. 42 e. v.

3) Vert. Mathilde Deromps, 1ste vertelling. Vgl. nog: Dracott, Simla Village Tales, p. 49 en Hertel, Zs. d. Ver. f. Volkskunde 1908, p. 66.

vertelt van den trouwen dienaar, die de zijn heer dreigende gevaren ontdekt, en bij het afweren daarvan den toorn op zich laadt van zijn verkeerd begrijpenden meester, b.v. doordat hij per ongeluk de koningin aanraakt [1]; *c*) de jongere varianten staan onder invloed van de vertelling over den trouwen Vīravara, die eerst zijn zoon en dan zich zelf opoffert voor zijn heer [2]. Maar de trek, om door het bloed van het eigen kind den vriend uit zijn versteening te redden, komt pas laat in Indië voor. Dit wordt verklaard door inwerking van de Westersche sage van Amicus en Amelius, de twee trouwe vrienden, waarvan de een de bruid voor den ander verwerft en over de gelieven waakt, terwijl later de eene vriend zijn kind voor den tweede offert, om hem van melaatschheid te genezen. Deze sage is sedert de 11de eeuw verbreid geweest in Europa. „Der getreue Johannes" ontstond dus door wat Köhler noemde „Erweiterung und Vertiefung der Indischen Grundlage" [3].

Ik meen, dat tegen de opvatting der beide beroemde sprookjesvorschers niet veel is in te brengen, vooral niet wat betreft de parallel met Amicus en Amelius. Maar toch zou ik bij de Oostersche motieven-inslag, het gegeven willen voegen der „verre geliefde". Bolte en Polívka hebben dit blijkbaar niet als een op zich zelf staand verhaal beschouwt, meer als een loszwervend motief. Toch komt dit voldoende uitgewerkt en alleenstaand voor, om het als aparte vertelling te beschouwen, al blijft die kort, en daarom uiterst geschikt om als inleiding te dienen.

„De verre geliefde" heeft het volgende motieven-geraamte: Een prins en een prinses vatten liefde voor elkaar op, door elkander in den droom te zien, of elkaars portret, of doordat

1) Hertel, über einen südlichen Textus amplior des Pañcatantra in Zs. d. deutschen morgenl. Ges. VI, p. 69. Vgl. nog: Somadeva I, 253.

2) Deromps, 3de vert. Vgl. nog: Benfey, Pañcatantra, p. 414, Somadeva I, 519, II, 251.

3) Bolte u. Polívka, t. a. p., p. 56.

de een van den ander hoort. Een van beiden, soms beiden zijn weinig tot het huwelijk in 't algemeen geneigd, omdat ze moeilijk een „ebenbürtige" levenskameraad kunnen vinden, of omdat de prins de vrouwen weinig vertrouwt, en de prinses de mannen minderwaardig vindt. Zij komen bij elkaar door een trouwe bode, een enkelen maal door een vriend. De verhouding van beiden wordt ontdekt door een verrader en de gelieven worden gevangengenomen. Ze vluchten, wat meestal gelukt [1]. Het hoeft geen betoog, dat deze motievenbouw dezelfde is als die van den Gloriant. De met den Gloriant identieke verhalen vormen:

De vierde en laatste groep, omvattend de volgende vertellingen: een episode uit den Sanskrit-roman Vâsavadattâ [2]; een aantal verhalen bij Somadeva [3]: het Perzische Tuti-Nâmeh [4]; een sprookje der Perzische Duizend-en-één Dag [5]; het Turksche Tuti-Nâmeh [6]; een Syrische vertelling [7]; en een episode uit den Franschen Dolopathos [8]. Contact met het Westen verandert het motief vaak in dien zin, dat een Christen verliefd raakt op een verre heidensche vrouw.

De aanraking tusschen Amis en Amiles en „de verre geliefde" zooals die in 't sprookje van den trouwen Johannes geschied is, is ongetwijfeld die episode in de Amis en Amilessage, waarin één der vrienden in 't geheim de geliefde is van de prinses, wier vader hij dient, wat ontdekt aanleiding geeft tot een kamp met den verrader, die door den vriend gedood wordt [9].

1) Alleen een Syrisch sprookje heeft een droef einde: de twee gelieven sterven, maar nog in den dood keeren de gezichten van de van elkaar afgewend begravenen zich tot elkaar. Op hun graf groeit een doornstruik uit het bloed van den verrader gesproten.

2) A. Weber, Indische Streifen I p. 375. Clouston, Popular Tales II p. 228.

3) Tawney I 540 is de zuiverste versie. Verder komt het bij Somadeva vermengd, verminkt voor, als los motief slechts een enkele maal.

4) Ed. Iken p. 132.

5) Chauvin t. a. p. V p. 112.

6) Rosen II p. 209.

7) Prym und Socin, Syrische Sagen und Märchen nº 1.

8) Ed. Brunet et de Montaiglon p. 353. Ik kom hierop terug.

9) De legende van de [illegible] is verwant met Amis en Amiles niet met de „verre geliefde". Zie uittreksels bij Köhler, kleinen Schriften II p. 163.

Het is deze combinatie, die zich tot op den huidigen dag heeft gehandhaafd in de volkssprookjes.

Waar een verhaal de eeuwen door blijft leven, daar zal het telkens in andere gedachtenkringen inspireerend werken en zelf met andere gedachten vervuld worden. Zoo was de „amie que je n'ai jamais vue" een geliefd thema der Provençaalsche troubadours. Jaufré Rudel (begin 12e eeuw) bezingt als een gebeurtenis uit zijn eigen leven zijn „amour lointain"' een Saraceensche vrouw [2]). Deze voorliefde der Provençaalsche zangers is natuurlijk, daar de liefde op een verren afstand harmonieert met de eerbiedige hoofsche liefde, die nooit in vervulling ging. Maar daarmede wordt ook het motief „der verre geliefde" omhoog gerukt in een andere gedachten- en kunstsfeer.

Sober en anecdotisch in de oudere en jongere volksverhalen, komt het in vol ornaat, maar in zijn diepsten zin niet veranderd in de Indische romans en tooneelstukken te voorschijn en het krijgt een ideëele tint bij Jaufré Rudel.

> Jamais d'amour je ne jouirai si je ne jouis de cet amour lointain, car femme plus noble ni meilleure je ne connais, ni près ni loin. Sa valeur est si pure que je voudrais pour elle être captif là-bas, au pays des Sarrasins [2]).

Het was gemakkelijk voor een modern gemoedsleven als dat van Rostand hier „anklang" te vinden voor zijn verheerlijking van Jaufré Rudel's „amour lointain", van een liefde, die uitgaat naar den geliefde in 't vaste geloof van ongeschokt te zullen blijven van beide kanten, wat blijkt bovenmenschelijk te zijn.

Leeg en dom is „de verre geliefde" in de drukke Amadissen.

Chaucer steekt er een beetje den gek mee; en de 18e eeuwer Wieland rationaliseert het: Don Silvio de Rosalva zoekt het

1) Salverda de Grave, De Troubadours p. 46 e. v.
2) Salverda de Grave, t. a. p., p. 46. Vert. Jeanroy.

de een van den ander hoort. Een van beiden, soms beiden zijn weinig tot het huwelijk in 't algemeen geneigd, omdat ze moeilijk een „ebenbürtige" levenskameraad kunnen vinden, of omdat de prins de vrouwen weinig vertrouwt, en de prinses de mannen minderwaardig vindt. Zij komen bij elkaar door een trouwe bode, een enkelen maal door een vriend. De verhouding van beiden wordt ontdekt door een verrader en de gelieven worden gevangengenomen. Ze vluchten, wat meestal gelukt [1]). Het hoeft geen betoog, dat deze motievenbouw dezelfde is als die van den Gloriant. De met den Gloriant identieke verhalen vormen:

De vierde en laatste groep, omvattend de volgende vertellingen: een episode uit den Sanskrit-roman Vâsavadattâ [2]); een aantal verhalen bij Somadeva [3]); het Perzische Tuti-Nâmeh [4]); een sprookje der Perzische Duizend-en-één Dag [5]); het Turksche Tuti-Nâmeh [6]); een Syrische vertelling [7]); en een episode uit den Franschen Dolopathos [8]). Contact met het Westen verandert het motief vaak in dien zin, dat een Christen verliefd raakt op een verre heidensche vrouw.

De aanraking tusschen Amis en Amiles en „de verre geliefde" zooals die in 't sprookje van den trouwen Johannes geschied is, is ongetwijfeld die episode in de Amis en Amilessage, waarin één der vrienden in 't geheim de geliefde is van de prinses, wier vader hij dient, wat ontdekt aanleiding geeft tot een kamp met den verrader, die door den vriend gedood wordt [9]).

1) Alleen een Syrisch sprookje heeft een droef einde: de twee gelieven sterven, maar nog in den dood keeren de gezichten van de van elkaar afgewend begravenen zich tot elkaar. Op hun graf groeit een doornstruik uit het bloed van den verrader gesproten.

2) A. Weber. Indische Streifen I p. 375. Clouston, Popular Tales II p. 228.

3) Tawney I 540 is de zuiverste versie. Verder komt het bij Somadeva vermengd, verminkt voor; als los motief slechts een enkele maal.

4) Ed. Iken p, 132.

5) Chauvin t. a. p. V n°. 112.

6) Rosen II p. 209.

7) Prym und Socin. Syrische Sagen und Märchen n°. 1.

8) Ed. Brunet et de Montaiglon p. 353. Ik kom hierop terug.

9) De legende van de Jacobsbrüdern is verwant met Amis en Amiles niet met „de verre geliefde". Zie uittreksels bij Köhler, kleinere Schriften II p. 163.

Het is deze combinatie, die zich tot op den huidigen dag heeft gehandhaafd in de volkssprookjes.

Waar een verhaal de eeuwen door blijft leven, daar zal het telkens in andere gedachtenkringen inspireerend werken en zelf met andere gedachten vervuld worden. Zoo was de „amie que je n'ai jamais vue" een geliefd thema der Provençaalsche troubadours. Jaufré Rudel (begin 12e eeuw) bezingt als een gebeurtenis uit zijn eigen leven zijn „amour lointain" een Saraceensche vrouw [2]). Deze voorliefde der Provençaalsche zangers is natuurlijk, daar de liefde op een verren afstand harmonieert met de eerbiedige hoofsche liefde, die nooit in vervulling ging. Maar daarmede wordt ook het motief „der verre geliefde" omhoog gerukt in een andere gedachten- en kunstsfeer.

Sober en anecdotisch in de oudere en jongere volksverhalen, komt het in vol ornaat, maar in zijn diepsten zin niet veranderd in de Indische romans en tooneelstukken te voorschijn en het krijgt een ideëele tint bij Jaufré Rudel.

> Jamais d'amour je ne jouirai si je ne jouis de cet amour lointain, car femme plus noble ni meilleure je ne connais, ni près ni loin. Sa valeur est si pure que je voudrais pour elle être captif là-bas, au pays des Sarrasins [2]).

Het was gemakkelijk voor een modern gemoedsleven als dat van Rostand hier „anklang" te vinden voor zijn verheerlijking van Jaufré Rudel's „amour lointain", van een liefde, die uitgaat naar den geliefde in 't vaste geloof van ongeschokt te zullen blijven van beide kanten, wat blijkt bovenmenschelijk te zijn.

Leeg en dom is „de verre geliefde" in de drukke Amadissen.

Chaucer steekt er een beetje den gek mee; en de 18e eeuwer Wieland rationaliseert het: Don Silvio de Rosalva zoekt het

1) Salverda de Grave, De Troubadours p. 46 e. v.
2) Salverda de Grave, t. a. p., p. 46. Vert. Jeanroy.

origineel van een in een bosch gezien miniatuur, dat blijkt te zijn het portret van een grootmoeder op 16-jarigen leeftijd!

Marie de France localiseert en historiseert het motief, door 't als werkelijk gebeurd voor te stellen [1]).

Dit primitieve proces om iets onwerkelijks tot werkelijkheid te maken heeft ook plaats gehad bij den Mnl. Gloriant, terwijl „de verre geliefde" daarmee metteen in de sfeer kwam van een realisme „avant la lettre". De Gloriant is niet enkel een dramatiseering van een verhaal met de motievenbouw der 4e groep. Het heeft zich gehecht aan personen en plaatsen [2]). Wat duidelijk verraden wordt door de namen. Prof. te Winkel wees op de overeenkomst van de in den Gloriant voorkomende namen n.l. *Gloriant*, *Roodelioen van Abelant* en deze zelfde in den Baudouin de Sebourg, den ook bij ons vertaalden Kruisvaartroman [3]). Bovendien komt in de Fransche chanson de geste ook voor een *Esmoré*, die weer doet denken aan *Esmoreit* uit het abele spel van dien naam. Prof. te Winkel heeft ongetwijfeld gelijk, als hij deze gelijkheid niet toevallig acht. Wel komen al deze namen afzonderlijk nog elders voor, maar niet als complex [4]). Bovendien treffen we in den Baudouin een motief aan verwant aan het gegeven „amour lointain". Er wordt n.l. verteld de volgende episode:

Ernout de Beauvais, roi de Nimaie, ontmoet met zijn vloot een Saracenen-vloot, overblijfsel van de groote Perzische strijdmacht, die door G. van Bouillon op de vlucht was gedreven. De vloot staat onder bevel van Rouge-lion de Perse, die den dood van zijn vader wil wreken. Gaufroi, een der Christenen, pleegt verraad en Ernout wordt door Rouge-lion naar Abilant

1) ib. p. 47.

2) Maar dit is geen losse aanhechting als aan Charlemagne in een It. burleske (G. Paris, Charlemagne p. 385) en aan Arthur in Artus de Bretagne (Dunlop-Liebrecht p. 105 e. v.); 't is als 't ware met de werkelijkheid verweven.

3) Ontwikkelingsgang I p. 95.

4) Van den naam *Florentyn*, de dochter van Roodelioen, zie ik even af. Zie boven p. 34.

geleid, waar Elienor, zuster van den Pers, de gevangenschap verzacht, waardoor Ernout zijn zoon Esmeré belooft aan Elienor. Deze wordt door de beschrijving verliefd op Esmeré. Na den dood van diens vader steekt zij in zee om den zoon te vinden. Zij komt aan als Esmeré zal gaan trouwen met „la dame de Ponthieu". Op goudlaken was door een schilder de geschiedenis van Ernout en Gaufroi in kleuren geschilderd, daarmee gaat Elienor naar Nimaie, waar het huwelijk zou plaats hebben van Esmeré. Als Elienor aan 't paleis de rol laat zien, waarop Ernout's geschiedenis staat, en hoe deze haar ten huwelijk beloofde aan Esmeré, vervult de zoon den wensch van zijn vader en zal Elienor trouwen.

Gloriant, de broer van Esmeré speelt een zeer ondergeschikte rol in 't geheel. Maar de namenverwisseling van Gloriant en Esmeré heeft niets te beteekenen, 't is een gewoon verschijnsel in alle middeleeuwsche literatuur. Van veel grooter belang is, dat de geschiedenis van Esmerè en Elienor *niet identiek* is met die der „verre geliefde", maar alleen een los motief, „verlieven door hooren zeggen", er van bevat. In zijn geheel zijn de lotgevallen van Esmeré en Elienor gelijk aan die van Young Beichan en Shusy Pye in de Schotsche Volksballade:

Young Beichan wordt gevangen genomen door een Moor. Des Mooren dochter Shusy Pye verzacht de gevangenschap, laat hem zelfs vrij, en vraagt, daar ze elkaar liefhebben, haar na zeven jaar te komen halen. Hij vergeet haar en komt niet. Zij gaat over zee en komt aan op den dag, dat Young Beichan zal trouwen met een ander. De bruidegom laat de bruid in den steek.

„For I maun marry my first true love
That's done and suffored so much for me" [1]).

Deze ballade heeft alweer een groot aantal verwanten [2]), die

1) Child. Scottish Popular Ballads p. 95.
2) Zie: Liebrecht, Zur Volkskunde p. 167, en: Landau, Die Quellen des Dekameron p. 193 e. v. Geen van beiden noemen de geschiedenis van Elienor en Esmeré.

in verband met den Baudouin en den Gloriant niet allen van belang zijn. Wel is van waarde, dat in sommige varianten van Young Beichan een droomgezicht voorkomt, dat Susy Pye waarschuwt, hoe in 't verre land de geliefde op het punt is ontrouw te worden.

Dit droomgezicht is zeer waarschijnlijk ook van Oosterschen oorsprong; Liebrecht [1]) heeft terecht gewezen op het sprookje van Abulfaouris [2]) als prototype van deze verschijning in Westersche vertellingen. In 't Perzisch sprookje geldt het echter de wettige vrouw, die door lange afwezigheid van haar man hem dood waant, en op 't punt is bruiloft te houden met een ander, als de echtgenoot, meest op wonderbaarlijke wijze, terugkeert. Liebrecht voegt er tevens bij, hoe dit motief, evenals het avontuurlijke in de reizen van Abulfaouris, identiek zijn met de reizen, de waarschuwing en de wonderrit om het huwelijk van zijn vrouw te verhinderen van Hendrik den Leeuw. Al wordt deze in geen der redacties van zijn sage door een droom, maar door den duivel of een geest gewaarschuwd, in het gedicht Der edle Möringer (± 1300), dat zeer na verwant is met de liederen over Heinrich der Löwe [3]) komt het droomgezicht voor, terwijl in de Deensche versie van Hendrik den Leeuw bij Hendrik's gevangenschap een herinnering valt aan te wijzen aan de verzachting van zijn lijden door een heidensche vrouw, zooals bij Young Beichan en Ernout; bovendien doet het zich ter ruste leggen onder een boom van den held, de aanspraak van een „hermiet", en het weggedragen worden door engelen op gebed van dezen wonderbaarlijken hermiet naar de vrouw terug [4]), onweerstaanbaar denken aan het tafereel in Der edle Möringer, als deze in een tuin slapend de engelenstem verneemt.

1) Literaturblatt f. germ. und rom. Phil. 1885 p. 18.

2) 1001 Dag, Cab. d. Fées XV p. 302.

3) Bartsch houdt het voor de bron van de Heinrich-liederen. Landau neemt aan één sage, die divergeerend tweeërlei liederen voortbracht.

4) Grundtvig, Gamle Danske Volkeviser II p. 608 e. v.

Het is bekend, hoe deze Hendrik de Leeuw in de Duitsche liederen, die op hem betrekking hebben, vaak zelfs zonder voornaam genoemd wordt *Von Braunschweig* [1]). Ook in de Dietsche variant heet hij *Hertog van Bronswijk* en in 't Deensch *Henrik af Brunsvig*. Nu wordt evenwel ook Gloriant *Hertog van Bruyswyc* genoemd. Dit is veelbeteekenend. We stuiten hier op een eigenaardig, maar niet ongewoon samengroeien van sagen: Er was een Brunswijksche geslachtssage, die, hoewel de getuigenissen er van niet ouder zijn dan de 14e eeuw, ongetwijfeld vroeger ontstond [2]). In die geslachtssage komt voor het droombeeld, dat den in verre landen vertoevenden man aanleiding geeft tot een wonderbaarlijke terugreis naar zijn vrouw, bij wie hij juist op tijd komt om een tweede huwelijk te verhinderen. Ditzelfde motief vindt men in de sage van de door een heidensche prinses verzachte gevangenschap van een Christen in 't Moorenland en de tocht van deze Saraceensche over zee naar den geliefde (Young Beichan) [3]). Dit weer is de geschiedenis van Esmeré en Elienor in den Baudouin de Sebourg, welke roman de namen *Gloriant*, *Rodelioen*, *Abelant* uit de episode van Esmeré en Elienor gemeen heeft met die in het abele spel van Gloriant, terwijl *Gloriant* weer tevens genoemd wordt *Hertog van Bruyswyk*. Gloriant heeft geen waarschuwende droom als zijn genan uit het lied van Hendrik den Leeuw, wel waarschijnlijk Henrik af Brunsvig in het Deensche lied, dat op Nederduitsche verhalen moet teruggaan [4]). Gloriant heeft wel een „verre geliefde". Een verre geliefde is een droomgeliefde in sommige varianten. Droombeeld en portret kunnen zeker in het verhaal „de verre geliefde" gemakkelijk verwisseld worden. Dit alles maakt het hoogst waarschijnlijk, dat de twee droomgezichten het contact tusschen twee sagen

1) Zie Bartsch, t. a. p., p. CXXI.
2) Bartsch, t. a. p., p. CXXX. Dat de sage van Herzog Ernst zich vermengde met die van Hendrik den Leeuw is in dit verband van geen belang.
3) De verzachte gevangenschap komt vaak voor in chansons de geste. Echter niet in deze combinatie.
4) Bartsch, t. a. p., p. CXXIV.

gebracht hebben, die oorspronkelijk niets met elkaar te maken hadden, en die samenstootend de namen vermengden: *Bruyswyk* met *Gloriant*, *Rodelioen* en *Abelant*.

Één naam uit het abele spel blijft onverklaard n.l. die van de heidensche prinses *Florentyn*.

Er valt echter een versie van „de verre geliefde" aan te wijzen, waarin inderdaad de prinses Florentina heet: het is de verminkte, of liever gecontamineerde lezing in de Latijnsche, Duitsche en Dietsche Gesta Romanorum [1]). Daarin wordt verteld, hoe een keizer door zijn raadslieden hoort vertellen van een zoo schoone vrouw, dat er allerlei onheilen in den lande door ontstonden. De keizer ontvlamt door deze mededeeling in liefde voor de nooit geziene schoone en zendt een bode met een brief, waarin zij verzocht wordt aan het hof te komen. Als de bode het doel van de reis heeft bereikt, is Florentina juist gestorven. De diep bedroefde keizer laat schilders komen en vraagt hun het portret van Florentina te schilderen. Maar één schilder, die in de bergen woont, kon het, en maakt een ideale vrouw door van vier schoonheden de schoonste eigenschappen te mengen. Als de keizer de schilderij ziet, getuigt hij, dat als Florentina nog leefde, zij den schilder boven allen behoorde lief te hebben.

Door deze „verre geliefde" is blijkbaar heengemengd de vertelling van den vorst die gehoord had van een schoonheid en er zijn raadsheeren heen zendt om te zien, of ze werkelijk zoo mooi is, als gezegd wordt. De raadsheeren, die bang zijn, dat hun heer om den wille van een vrouw de regeeringszaken zal verwaarloozen, vertellen hem, dat zij leelijk is. Als de koning later het bedrog ontdekt, sterft hij van hartzeer.

Merkwaardig is bovendien, dat ook in de Septem Sapientum

1) Ed. Oesterley, cap. 62, p. 370. Vgl. ook het daargegeven overzicht van den inhoud der Lat. en Duitsche Gesta, p. 9 e. v. Verder nog W. Dick's uitgave van hs. 1342, p. 126, cap. 155, en die van A. Keller, p. 66 en de Dietsche uitgave van 1481, cap. 62.

2) De namen wisselen (Janus, Gayus).

herhaaldelijk de naam Florentina voorkomt en wel in de vertelling de Amici, die geen andere is dan die van Amis en Amiles, alleen anecdotischer van vorm [1]) en met andere namen, daar de vrienden heeten Lodewijk en Alexander en de keizersdochter, geliefde van Amiles, Florentina in plaats van Belissent [2]).

De Amici komt in een betrekkelijk gering aantal bundels der Zeven Wijzen voor [3]). Bovendien bestaat de vertelling los van de rahmenerzählung op zich zelf als Engelsche ballade en Deensch volkslied [4]), en als Boheemsch verhaal, misschien uit het Duitsch vertaald in de 15e of 16e eeuw [5]). In Bachner's uitgave der Latijnsche Historia Septem Sapientum van 1342, gelicht uit het Innsbrucker handschrift, is de Amici te vinden, terwijl in het resteerende deel, door Dick uitgegeven, de Florentina voorkomt. Zuiver, in tegenstelling met de verminkte Florentina, komt „de verre geliefde" voor in den Franschen Dolopathos van 1224, dus in een zeer vroege redactie der Zeven Vroeden, terwijl weer de Amici ontbreekt. In de redacties, waarin de Amici niet ontbreken, en in nog zeer vele andere der Zeven Wijzen, treft men wel de Inclusa aan, die als inleiding het droommotief der „verre geliefde" heeft. Is het voorkomen van „de verre geliefde" en de Amici binnen dezelfde verhalenbundels de oorzaak geweest van hun zóó nauw contact, dat zij beiden één sprookje vormden, dat de wereld doorging n.l. dat van Der getreue Johannes [6])? Er pleit zeer veel voor. Doch voor den Gloriant is in de eerste plaats van belang, dat er „een verre geliefde" bestond, die den naam Florentina droeg.

1) Misschien de kiem van de uitgewerkte versies der Amis en Amiles.

2) In een redactie gegeven door Kölbing, Englische Studien II, p. 305, Florentyn. Dit moet inwerking der Amici zijn.

3) O. a. in de editie van Botermans, Exempel des keysers Soens; Fransche Sept. Sages (2de redactie van G. Paris); Lat. Historia; Dyocletianus Leben, door Hans von Bühel, en meerdere.

4) Ed. Keller der Sept. Sages, p. CCXLIJ.

5) Murko, Die Geschichte von den Sieben Weisen bei den Slaven. (Sitzungsber. d. K. Ak. d. Wissenschaften, Wien 1890, p. 27.

6) Zie boven, p. 4. e. v.

Na aldus de constitueerende elementen van den Gloriant ontleed te hebben, rijst de vraag: hoe werkte degeen, die het abele spel schreef?

Bestond er eerst een sage, waarvan de Gloriant enkel de dramatiseering is? Was het de dramaturg, die al de verschillende sagenelementen kende, samenvoegde en dramatiseerde? Waarschijnlijk is én het een én het ander waar: de dichter zal wel eerst de Brunswijksche sage gekend hebben, maar in welke periode van haar groei, daar valt niets van te zeggen.

Wel lijkt me, dat we de hypothese kunnen wagen, dat mondelinge overlevering een groote rol speelde in de vorming van den Gloriant: ten 1e hebben zoowel De Zeven Wijzen als de Gesta Romanorum veel aan de ongeschreven literatuur te danken, naar algemeen wordt aangenomen; ten 2e is de eigenaardige samengroeiing der sagen eerder door mondelinge dan door schriftelijke traditie te verklaren.

Echter kunnen we dichter benaderen het antwoord op de vraag, of het abele spel al of niet vertaald is uit het Fransch, een vraag, waartoe de invloed van Baudouin de Sebourg aanleiding gaf.

Het contact tusschen het abele spel en de Fransche literatuur is tweeërlei: ten 1ste de namengelijkheid in den Baudouin, en ten 2de de Florentina in Amis en Amiles. Wat het eerste punt betreft de episode van Elienor en Esmeré is niet specifiek Fransch, komt elders en zelfstandig voor; maar het hoort toch allesbehalve tot de onmogelijkheden, dat bekendheid met den *roman* de namen *Gloriant* en *Rodelioen van Abelant* leverde. Echter deze zouden toch nog aan de Dietsche vertaling ontleend kunnen zijn. In ieder geval bewijzen ze niets voor de vertaling van den Gloriant in zijn geheel, omdat het hoofdmotief en de hoofdpersoon als hertog van Brunswijk buiten de Fransche literatuur staan. Nog zou de meening te verdedigen zijn, dat „de verre geliefde" uit den Franschen Dolopathos, de Florentina uit de Amici en Gloriant en Rodelioen uit den Baudouin zich vereenigden. Maar hier staat tegenover de

Florentina uit de Gesta Romanorum, die als motief veel dichter bij den Gloriant staat, doch vooral de aan de Franschen vreemde Brunswijksche sage.

Is de Gloriant niet oorspronkelijk, dan kunnen we even goed een Duitsch als een Fransch voorbeeld verwachten.

Of de dichter van den Gloriant een Dietscher was al of niet, zeker is, dat hij putte uit de sage, de mondelinge, of de op mondelinge overlevering berustende schriftelijke opteekening.

Een onderzoek naar de bronnen van den Gloriant heeft dus een strekking, die verder draagt dan het doel, n.l. deze: één der wortels van het middeleeuwsche drama is de volkssage.

Giessen. MARIE RAMONDT.

NOG EEN UTRECHTSE NAVOLGING VAN *HUYGENS' VOORHOUT.*

Nadat De Roy's gedicht in dit tijdschrift [1]) afgedrukt was, werd mijn aandacht gevestigd op een soortgelijk ouder werkje, dat waarschijnlik rechtstreeks de stoot gaf tot de verheerliking van het Utrechtse „Voorhout". De Bibliotheek der stad Utrecht bezit nl. een boekje van 24 pagina's met de titel: *Ultraiectina Tempe ofte S. Jans Kerck-Hoffs versch wandel-groen* door R. Opperveldt (tot Utrecht, by Aegidius Roman, Drucker van de Universiteyt, wonende inde korte Nieu-straet, 1640).

Een bewonderaar, Bernardus Pandelaert, leidt het gedicht in met een Latijns en een Nederlands lofdicht „Aen de Utrechtsche Joffrouwen ende Jonghmans". Het laatste zou een „Costelick Mal" doen verwachten, maar inderdaad volgt een slappe navolging van het „Voorhout", met weinig geest en weinig lokale kleur. Na een korte inleiding, waarin al dadelik een minnaar sprekend ingevoerd wordt, verdeelt de schrijver zijn gedicht in: *Daege-raedt*, alweer met een hopeloze minnaar, *Middach* met een loftuiting op de Hoogmogende Heren Staten en herinneringen aan Willem I en de strijd tegen Spanje, *Avondt-stondt* — het beste gedeelte — grotendeels aan de liefde gewijd. Driemaal horen we een „solo" van een minnaar: een hoofse jonker, een plat-sprekende Utrechtenaar en een soldaat. Als climax verschijnt aan het einde de graaf van Solms (die toen het Bisschopshof, op het Munsterkerkhof, naast de Domtoren, bewoonde) met twee „vorstinnen", die luidruchtig gevierd worden door onze poëet.

Een volledig herdruk verdient dit geschriftje, dat bij De Roy's werk ver achter staat, m.i. niet. Als proeve geef ik een van de beste bladzijden uit het derde gedeelte:

1) Deel XL, blz. 67—85.

Ha! my dunckt ick siese coomen
Schuyven door de dichte boomen,
  Daer! en hier! een heele rey!
  Ginder weer aen! siet eens! ey!
Komt al, daer is niet te vreesen;
't Houft niet juyst soo net te weesen:
  Sijnje tuytjes niet vergult,
  Niet gepoyert, of gekrult,
Sijnje wangjes niet bestreeken,
Met een Roosje vergeleecken,
  Sijnse niet soo vet, en vol,
  Net, en rondt, en roodt, en bol,
't Neusje? is 't wat ingevallen,
Wat te dick, of nae den smallen,
  Sijnje lipjes wat te doots;
  Quist hier niet een oortjen roots,
Draechje veuren van de Pockjes,
Wel wie sietse soete Mockjes?
  Benje peersjes, geeltjes, blaeuw?
  Alle katjes zijn nu graeuw.
En waer blijfje heete Jonckers?
't Puyckje van de Minnevonckers,
  Welckers hert-getroffen hert
  Als op vyer gesooden wert.
Komt! de *beckjes* u *vertoeven*.
Die en moetje niet bedroeven!
  Knipschaer, krulpriem aen een kandt!
  Hebje anders recht verstandt;
Staet het baerdje niet soo pinnich,
En de knevels niet soo vinnich,
  Com! wie kijcktet in de nacht,
  Spoeydje nae de *Juffer-Jacht*!
Maar ick bidje laet de wyfjes
Woelen in haer tijdt-verdrijfjes,
  Laet de Poyer-doos, Penceel,
  Al dat tuyghje tot haer deel:
Doch den *Steeckert* niet vergeten;
Want men dickwils heeft geweeten
  Datter snoode boeve-jacht
  Ritselt door de naere nacht.

Als tweede proeve geef ik het stukje van de Utrechtse

minnaar, blijkbaar het voorbeeld van De Roy's „stichtse kneuckel" (blz. 79), maar uitvoeriger.

.... by-loo! gints hoor' ik wat,
St! wat vreemder snouws is dat!

Hij spreeckt pladt Utrechsch

Moor *Ooltjen*! wetten dings. Nauw doettet ummer keyndt,
Nauw *Oopjen* sprææcktet woort, en detje niet en meyndt
Det *Roel* een koolis is; meyn vòor hææt' sææven heuysen
Ontrent *Tolstææġs-poort* hoe? 't seyn bey goort! geen leuysen,
Al seyn de vier wet auwt ho! dat en hææt geen nooet;
Se brengen 's joors noch up een moye veyf-pundt grooet.
Wie wææt hoe vuel meyn Moer noch ommen hoeck hææt leggen,
En s'hæætmen æn men hændt belooft te sullen sæggen,
Eer det de dooet huer stææłt, woor det det plætsken is;
Door lædt noch *Duc d'Alfs* gauwt, meyn *Euyltje*, det goot wis.
En meyn en schort geen ding keyck det seyn! dat seyn træden!
En dets een hupse sprong'! ha! wette frissche læden
Het læft men al æn 't lijf; in 't dænssen! bolle tes,
Vondt ick noyt en minsch, die meyns gelijck en wes.
Loot keumen, wey det lust! keum vææn-peuyts met den ænder,
Keum Aeælings veur den dach, en burgers met mecænder,
En al 't pempiere goedt! ick tardt, ick sarje nauw!
Keum klickebildt eens! sæ! wey durfter? Jauw nauw! jauw
Nauw scheytmen! O as ick! ick! ick! begin te drillen,
O! 't græsje kreuckt niet eens! wel sauwje noch neyt willen?
Meyn sopje, stroopje, ey! ick sægg' je muet het doen.
Wel *Ool* hoe selt den seyn? *soo gææfme den en Soen.* [1])

1) Het laatste gedeelte herinnert aan *Een Boer* van Huygens, vooral vs. 61—68 en 79.

C. d. V.

VÍNLAND-STUDIËN.

I.

De zgn. *Eiríks saga rauða.*

Gustav Storm spreekt in zijn bekende verhandeling [1]) *Studier over Vinlandsrejserne* steeds over *Eiríks saga rauða* wanneer hij de in de beide hss. AM. 544 en 557 overgeleverde vertelling bedoelt. Ook in de uitgave van deze vertelling in de werken van het *Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur* [2]) noemt hij ze *Eiríks saga rauða*, en de vele philologen en geographen [3]), die zich sedert de verschijning van Storm's *Studier* met de interpretatie der saga hebben beziggehouden, hebben zijn benaming overgenomen. Dat deze benaming onjuist is, zal ik in de volgende bladzijden aantoonen.

Niemand betwijfelt, dat de beide hss. der zgn. *Eiríks saga rauða*, AM. 544 en 557, op één bron teruggaan; men verkeert evenmin in onzekerheid over de plaats, waar die bron ontstond en over den tijd, gedurende welken wij mogen aannemen, dat dit gemeenschappelijk voorbeeld is neergeschreven [4]). Dit voorbeeld, dat ik x noem, is geschreven op IJsland, en wel in het derde deel van de 13de eeuw. De vraag is: wat wilde de onbekende, die x tot stand bracht, zijn tijdgenooten geven en wat waren de bronnen, die hij gebruikte?

Bij de beantwoording van die vraag ga ik uit van cap. 158

1) *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* (1887).

2) No. XXI (1891).

3) Ik noem hier Nansen, *Nord i Taakeheimen* (1911); Hovgaard, *the Voyages of the Norsemen to America* (Skandinavian Monographs 1915); Steensby, *Norsemens route from Greenland to Wineland* (Meddelelser om Grønland 1918); Finnur Jónsson, *Opdagelsen af og Rejserne til Vinland* (Aarbøger 1915); *Erik den rødes saga og Vinland* (Historisk Tidskrift (Kr.) 1911).

4) Men zie Storm's inleiding tot zijn genoemde uitgave; Finnur Jónsson's inleiding op den afdruk van hs. 544 (*Hauksbók* III, blz. LXXXIII); Gering's kritiek op Reeves' uitgave van de saga (*Zeitschrift für Deutsche Philologie* 1892).

in de *Landnámabók*, en wel in de redactie van Sturla: *Sturlubók*. In dit caput vinden wij een opmerking over een zekeren Þorvaldr, die „land nam" in het N.W. van IJsland, en over zijn zoon Eiríkr, die Groenland koloniseerde, *sem fyrr segir*, voegt Sturla toe [1]). Deze opmerkingen ontbreken in de redactie van Haukr: *Hauksbók*, maar zijn zeker oorspronkelijk. De *Landnámabók* begint nl. met de opsomming der kolonisten in het Westen, gaat dan over tot de beschrijving der kolonisatie van het Noorden, en besluit met die van het Oosten en Zuiden. In den westelijken *fjórðungr* begint zij met het Zuiden en eindigt met het Noorden. De opmerkingen in cap. 158 St. b. passen nu voortreffelijk in dit schema; immers, de kolonisten in cap. 157 en cap. 159 St. b. genoemd, omsluiten het *landnám* van Þorvaldr. Wij mogen aannemen, dat de opmerkingen over deze Þorvaldr en Eiríkr in de gemeenschappelijke bron van Sturla en Styrmir gestaan hebben, en dat Haukr, bij het bewerken van deze twee bronnen, het betreffende stuk heeft overgeslagen. Bezien wij Haukr's redactie goed, dan wordt ons de grond van dit overslaan duidelijk. Reeds vroeger, in *zijn* cap. 77 (cap. 89 St. b.) heeft Haukr op voorbeeld van zijn bronnen, uitvoerig over het geslacht Þorvaldr-Eiríkr moeten schrijven, zóó uitvoerig, dat hij, bij *zijn* cap. 127 (cap. 157 St. b.) gekomen, het niet noodig vond het nu volgende caput over te nemen [2]).

Toen Haukr wilde beginnen aan *zijn* cap. 77, vond hij op die plaats niet alleen bij Sturla, maar zeker ook in zijn tweede bron Styrmir een hoofdstuk, dat een omvangrijke mededeeling over Þorvaldr en Eiríkr bevatte: de beide mannen wijken uit Noorwegen; op IJsland trouwt Eiríkr met Þjóðhildr; na zijn

1) Ik citeer de *Landnámabók* steeds volgens de uitgave van Finnur Jónsson (1900).

2) De oorsprong van de opmerking *sem fyrr segir* wordt ons nu duidelijk. Blijkbaar zijn deze drie woorden een zelfstandige toevoeging van Sturla, die, zóó doende, op zijn wijze aan een bescheiden verbazing uiting geeft over het feit, dat nu, in zijn bron, wéér over hetzelfde geslacht als in *zijn* cap. 89 verteld wordt.

huwelijk verhuist hij van het Noordelijk deel naar het Zuidelijk deel van den Westelijken *fjórđungr*; dáár heeft Eiríkr veeten uit te vechten met zijn buren, welker verloop hem dwingt zich naar Groenland te begeven, waar hij — en na een tweede reis anderen met hem — zich vestigt (cap. 89—93 St. b.; cap. 77—80 H. b.).

De vraag is, hoe deze capp. in de *Landnámabók* terecht zijn gekomen. Dat zij van den beginne af van dit werk deel hebben uitgemaakt, is onaannemelijk, omdat in die oorspronkelijke *Landnámabók* over het geslacht Þorvaldr-Eiríkr op de voor hen aangewezen plaats, bij de beschrijving der Hornstrandir, waar zij vanuit Noorwegen landden, moest gesproken worden, en niet hier, waar de beschrijving van Skógarstrǫnd en haar kolonisten, aan de orde is. De totstandbrenger van de gemeenschappelijke bron van Sturla en Styrmir is hier blijkbaar aan het werk geweest; wanneer wij cap. 76 H. b. (cap. 88 St. b.) bezien, dan wordt ons duidelijk, waarom hij juist hier dat relaas over Þorvaldr en Eiríkr heeft ingeschoven. In cap. 76 (88) wordt van Þorgestr Steinsson op Breiðabólstaðr verteld en van het *landnám* van zijn vader Steinn. Het feit, dat deze Þorgestr in de veeten met Eiríkr de hoofdvijand is geweest, nadat Eiríkr in verband met zijn huwelijk van de N. W. Hornstrandir naar de meer Zuidelijk gelegen Skógarstrǫnd was verhuisd, heeft onzen bewerker gebracht tot het interpoleeren van zijn bron —, die hier onmiddellijk van Steinn op den volgenden kolonist oversprong —, met een uitvoerig bericht over Eiríkr en zijn lotgevallen. Dàt de bewerker inschoof, begrijpen wij, ook wat hem dreef juist dáár in te schuiven, maar welke zijn bron was, dienaangaande bestaat nog onzekerheid. Zijn bron kan hier, dunkt me, niet anders geweest zijn dan een *Eiríks saga rauđa*, een echte familiesaga, eene, die, zooals andere, vertelt van uitwijken uit Noorwegen, van veeten op IJsland, dus, in ons geval, van den tocht van Þorvaldr en Eiríkr uit Jaðarr naar Drangar op N. W. IJsland, en van de twisten van Eiríkr met zijn buren

op de verschillende hoeven, waar hij later woonde. Onze bewerker van de *Landnámabók*, d. w. z. van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron, kende die *Eiríks saga*. In welken vorm hij ze kende, mondeling of schriftelijk, is niet uit te maken, maar kennen deed hij ze, zooals blijkt uit de wijze, waarop hij ze ons hier overlevert: korte en springerige mededeelingen, waarin hij herhaaldelijk Þorgestr Steinsson laat optreden, om te doen uitkomen, dat hij op deze plaats die mededeelingen alleen maar om zijnentwille in het werk schoof. Deze echte *Eiríks saga* begon op Jaðarr in Noorwegen en eindigde op IJsland, met het uitwijken naar Groenland, zooals de *Eyrbyggja saga* eindigt met het uitwijken van Snorri Þorbrandsson, eveneens naar Groenland, nà het gevecht op den Vigrafjǫrðr, als gevolg van de veete der Álptfirðingar met de Eyrbyggjar. Wij hebben dus goeden grond om aan te nemen, dat er zulk een *Eiríks saga rauða* bestaan heeft, opgeteekend of niet, maar verloren gegaan.

In de genoemde capita van de *Landnámabók* nl. *Sturlubók* cap. 89—93; *Hauksbók* cap. 77—80, constateeren wij één tegenspraak met *Melabók* cap. 35 en *Sturlubók* cap. 122, wat betreft Jǫrundr, Eiríkr rauði's schoonvader. In *Melabók* wordt hij Jǫrundr *Úlfsson* genoemd, evenals in *Sturlubók* cap. 122; in de beide capp., die wij houden voor een overzicht over de *Eiríks saga*, dus cap. 89 St. b., cap. 77 H. b., wordt hij Jǫrundr *Atlason* genoemd. In *Melabók* cap. 35 en in *Sturlubók* cap. 122 vinden we deze genealogie:

Úlfr
Atli — Jǫrundr = Þorbjǫrg
Már — Þjóðhildr = Eiríkr rauði
Ari

De beide capp. M. b. 35 en St. b. 122 dekken elkaar in hoofdzaak. In St. b. vinden wij als plusstukken: 1° een korte vertelling over Ari Másson, blijkbaar een excerpt uit een saga, 2° een vermelding van Jǫrundr Atlason, Már's broer, en zijn

familie. *Melabók* heeft daarentegen als plusstuk de opmerking, dat nà Jǫrundr Úlfsson's dood zijn weduwe Þorbjǫrg hertrouwde met Þorbjǫrn. De met St. b. cap. 122 parallelle plaats (H. b. cap. 94) heeft deze genealogie:

Úlfr
Atli
Már
Ari

St. b. 122 en H. b. 94 dekken elkaar grootendeels. Gemeenschappelijk is de korte vertelling over Ari Másson. Maar in H. b. ontbreken 1° de vermelding van Jǫrundr Úlfsson, zijn vrouw Þorbjǫrg, hun dochter Þjóðhildr en hun schoonzoon Eiríkr rauði; 2° de vermelding van Már's broer Jǫrundr Atlason en zijn familie. Met de onderlinge verhoudingen is het aldus gesteld [1]): *Melabók* heeft den oorspronkelijken toestand bewaard. Sturla geeft dien, in zijn caput 122 weer, en voegt Jǫrundr Atlason en zijn familie toe, benevens de vertelling over Ari Másson — wat trouwens reeds door de gemeenschappelijke bron van Sturla en Styrmir geschied zal zijn —, maar de vermelding van Þorbjǫrg's tweede huwelijk behoeft Sturla niet over te nemen; hij heeft immers reeds in zijn cap. 89, — indirekt puttende uit de *Eiríks saga rauða* —, verteld, dat Þorbjǫrg met Þorbjǫrn hertrouwde. Haukr gaat in zijn cap. 94 nog verder: de vertelling over Ari Másson neemt hij over, maar Haukr laat èn de vermelding van Jǫrundr Úlfsson, Þorbjǫrg, Þjóðhildr en Eiríkr weg, èn de vermelding van Jǫrundr Atlason en zijn familie, omdat hij in zijn cap. 77 — uit de *Eiríks saga* — heeft moeten vertellen, dat Jǫrundr Atlason met Þorbjǫrg trouwde en dat hun kinderen Þjóðhildr en haar man Eiríkr waren. Haukr reageert op die onderlinge tegenspraak door, kortweg, *beide* Jǫrundr's en hun familie weg te laten. De oorzaak van die onderlinge tegenspraak is voor ons

1) Finnur Jónsson's opvatting (inleiding tot zijn uitgave van de *Landnámabók* blz. XXV) kan ik niet deelen.

duidelijk: de verteller of schrijver van de *echte Eiríks saga rauða* heeft beide Jǫrundr's verwisseld. Hij, die van die echte *Eiríks saga* een overzicht geeft, de bewerker dus van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron, heeft die verwisseling niet bemerkt; Sturla evenmin, maar hij zag toch, dat er iets veranderd moest worden; Haukr wel. Hier stemmen onze resultaten treffend overeen met die van Björn Ólsen, neergelegd in zijn reeks onderzoekingen over de verhouding van familiesaga tot *Landnámabók* [1]).

De capp. 89—93 St. b., 77—80 H. b. dekken elkaar, op twee punten na, geheel. Op het eene punt, bij de korte beschrijving van de route van Eiríkr, wanneer hij voor de eerste maal op Groenland komt, is Haukr's tekst — hij volgt hier zeker Styrmir — te verkiezen boven dien van Sturla. In tegenstelling met dezen plaatst Haukr Eiríksey in de *Oostelijke* kolonie, wat juist is. Het tweede punt, waar ik Haukr's tekst prefereer, is bij de opsomming van de Groenlandsche *landnámsmenn*. Haukr noemt onder dezen terecht *Snorri* Þorbrandsson; Sturla spreekt ten onrechte van *Helgi* Þorbrandsson. — Over den inhoud dezer capp. sprak ik reeds, althans over een deel van den inhoud. Zij bevatten nl. niet alleen een overzicht over de *Eiríks saga*, dus over Eiríkr's veeten en uitwijken, maar ook de mededeeling, dat Eiríkr, na drie jaren op Groenland vertoefd te hebben, weer naar IJsland terugkeerde, dáár een winter op de hoeve Hólmslátr doorbracht bij zijn vriend Ingólfr, in het voorjaar nog een conflict had met zijn aartsvijand Þorgestr en dan voor de tweede maal — en voorgoed — naar Groenland vertrok, met eenige vrienden: Herjólfr, Ketill, Hrafn, Sǫlvi, Snorri, Þorbjǫrn glóra, Einarr, Hafgrímr, Arnlaugr en Þorkell farserkr, op vijfen-

1) *Aarbøger* (1905 enz.). Cap. 24 van de *Eyrbyggja saga* (Sagabibliothek VI 1897) is blijkbaar een excerpt uit onze echte *Eiríks saga* in schriftelijken toestand. De interpolator van de *Eyrbyggja saga* en de bewerker van Sturla-Styrmir's gemeenschappelijke bron hebben beiden deze *Eiríks saga*, onafhankelijk van elkaar, geplunderd.

twintig schepen, waarvan slechts veertien Groenland bereikten. Medegedeeld wordt ook nog, dat al deze gebeurtenissen voorvielen vijftien jaren vóór de kerstening van IJsland. De hoofdbron van den schrijver, den bewerker van Sturla en Styrmir's bron, was hier, behalve de *Eiríks saga*, hem bekende traditie, grootendeels dorre feiten, die hij op den koop toe gaf, nu hij eenmaal, naar aanleiding van Þorgestr Steinsson, zich had laten verleiden tot het vermelden van zoovele dingen over Eiríkr en zijn emigratie; voor een stukje is de *Bjarna saga Herjólfssonar*, over welke ik later spreek, de bron geweest. Sturla noemt degenen, aan wie hij de feiten te danken heeft, *fróðir menn*; Haukr spreekt rechtstreeks van Ari Þorgilsson; wat de bewerker zelf meende, is niet uit te maken, en voor ons onderzoek van geen beteekenis.

Na deze inleiding ga ik over tot de bespreking van enkele capp. in de zgn. *Eiríks saga* en tot de aanwijzing van hun bronnen. Cap. 1 [1]) van deze zgn. *Eiríks saga* is ontleend aan de *Landnámabók*. De bewerker van x, de gemeenschappelijke bron immers van hss. 544 en 557, wil ons in kennis brengen met de familie van Þorbjǫrn, den vader van Guðríðr, — voor den bewerker de hoofdpersoon —, met Þorbjǫrn's vader Vífill, den vrijgelatene van Auðr, Óláfr hvíti's weduwe, en met zijn broer Þorgeirr. Hij wil ons vertellen, hoe Vífill — blijkbaar volgens zijn naam een Schot of Ier — met Auðr meetrekt van den Britschen archipel naar IJsland en dáár van zijn vroegere meesteres land in geschenke krijgt. Tot dit doel schrijft onze bewerker over een hoofdstuk uit de *Landnámabók*, dat ons meedeelt over Óláfr hvíti, zijn vrouw Auðr, hun zoon Þorsteinn rauði, over Auðr's uitwijken naar IJsland en haar *landnám* aldaar. In *Sturlubók* [2]) cap. 95—100 vond hij,

1) Ik citeer de saga volgens de uitgave van Storm (1891).

2) *Hauksbók* heeft de bewerker om chronologische redenen niet kunnen raadplegen; *Styrmisbók* wel. Waar hij voor het tweede caput Sturla's redactie gebruikt, zal hij ook voor het eerste wel deze redactie hebben geraadpleegd, en niet die van Styrmir, welker inhoud overigens op deze plaats niet duidelijk is aan te geven, doordat in *Hauksbók* hier een lacune is.

wat hij zocht; maar bij het overschrijven ging hij — althans op een punt — onbedachtzaam te werk. Terecht slaat hij de opsomming van Þorsteinn rauði's kinderen over; maar tòch vertelt hij, hoe Auðr haar kleindochter Gróa op de Suðreyjar uithuwelijkt, terwijl hij aan den anderen kant zoo verstandig is *Sturlubók* cap. 96 geheel, en cap. 97 gedeeltelijk over te slaan, omdat deze stukken met wat hij vertellen wil niets te maken hebben. Met het slot van cap. 97 en met cap. 100 besluit hij *zijn* eerste caput na weer cap. 98—99 overgeslagen te hebben, als niet voor zijn doel dienende.

Is onze bewerker in cap. 1 bij het overschrijven van zijn bron op één punt onbedachtzaam geweest, óók in cap. 2, waar hij ons wil voorstellen aan de familie van Guðríðr's eersten man Þorsteinn, Eiríkr rauði's zoon, was hij bij het overschrijven uit de *Landnámabók* op één punt zéér onbedachtzaam, op een ander punt zeer slordig. Vóór ik die twee punten aanwijs, wil ik eerst vaststellen, welke redactie — Sturla of Styrmir — onze bewerker hier raadpleegde. De capp. 89—93 (St. b.) en 77—80 (H. b.) — want deze waren het, die onze man voor zijn cap. 2 plunderde — dekken elkaar niet geheel. Hier en daar heeft Haukr blijkbaar uit Styrmir geput en ons zoodoende, zooals ik boven opmerkte, tegenover Sturla het juiste en oorspronkelijke overgeleverd. Uit het feit, dat de bewerker mèt Sturla schrijft *Westelijke* kolonie voor *Oostelijke*, mogen wij opmaken, dat hij diens boek copieerde en niet dat van Styrmir. — Ik ga nu over tot het aanwijzen van het punt, waar onze bewerker onbedachtzaam is geweest. Van het geheele complex capita, van het geheele, door den totstandbrenger van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron hoofdzakelijk aan de *Eiríks saga* ontleende stuk dus, nam hij alléén het éene cap. 89 (St. b.) over, vanaf *Þorvaldr* tot en met *ef landit héti vel*, niet bedenkende, dat, wilde hij ons werkelijk voldoende in kennis brengen met de familie van Guðríðr's eerste man Þorsteinn Eiríksson, dus met Eiríkr rauði, hij méér moest overnemen dan alléén dit stuk, dat slechts

vertelt van Eiríkr's eerste en tweede emigratie. Hij had, ter wille van de duidelijkheid, óók moeten overnemen de opmerking uit cap. 92 (St. b.): *Eiríkr nam Eiríksfjǫrð ok bjó i Bráttahlíð*, met enkele andere opmerkingen uit zijn bron, bijv., dat in het jaar, dat Eiríkr voor de tweede maal uitweek, vijfentwintig schepen uit IJsland naar Groenland vertrokken, van welke slechts veertien terecht kwamen, wat geschiedde vijftien jaar vóór de kerstening van IJsland. Had hij dit gedaan, dan had zijn cap. 2 een afgerond geheel gevormd. Nu hooren wij, in zijn cap. 4, dus midden in de eigenlijke Guðrìðarsaga, dat Guðríðr en haar vader Þorbjǫrn Vífilsson kort na hun komst op Groenland door Eiríkr op Bráttahlíð vriendelijk ontvangen worden, zonder, volgens sagagebruik, voorbereid te zijn. — Op een tweede punt is onze bewerker zeer slordig geweest. Hij heeft van twéé zinnen, die beide op *eyjar* eindigden, den laatsten overgeslagen. Toen hij den daarop volgenden zin had overgeschreven, bemerkte hij zijn vergissing en trachtte deze te herstellen, door nù, op die plaats, den overgeslagen zin alsnog in te voegen; zóó bewerkte hij, dat de episode onverstaanbaar wordt. — Ten slotte moet ik nog opmerken, vóór ik tot de bespreking van de volgende capp. in de zgn. *Eiríks saga rauða* overga, dat onze bewerker een klein stukje in zijn cap. 2 heeft ingevoegd. Wanneer Eiríkr rauði van zijn vrienden, bijv. Þorbjǫrn Vífilsson, die hem in zijn strijd tegen Þorgestr hebben bijgestaan, afscheid neemt, zegt Sturla's *Landnámabók*: ik kom terug tot jullie, wanneer ik Groenland gevonden heb. Onze bewerker voegt hier toe: wanneer jullie me noodig hebt, zal ik jullie helpen, zooveel in mijn macht staat. Deze bewerker vond nl. in zijn Guðríðarsaga, dat Þorbjǫrn en Guðríðr naar Groenland uitweken, daar Eiríkr opzochten en van hem land ontvingen. In verband met wat hij later had mee te deelen, moest hij den genoemden zin in zijn afschrift van Sturla's cap. 89 invoegen.

Het begin van zijn cap. 3 ontleende onze bewerker eveneens

[illegible] Hij wil melding maken van de voor-
[illegible] de beide zoons van Vífill den vrijge-
[illegible] Þorgeirr sluiten met de beide dochters van
[illegible] bezitter van Laugarbrekka op Snæfellsnes:
[illegible] Þorgeirr met Arnóra. Van die beide
[illegible] de meest gelukkige; hij krijgt Laugar-
[illegible] en resideert daar met zijn eenig kind
[illegible] op wien velen in den omtrek als schoon-
[illegible] deze noodzakelijke, inleidende opmerkingen
[illegible] begint in cap. 3 van de zgn. *Eiríks saga*
[illegible] vertelling over Guðríðr Þorbjarnardóttir Víf-
[illegible] lotgevallen met haar beide mannen Þorsteinn
[illegible] en Þorfinnr karlsefni Þórðarson. Onze be-
[illegible] met te vertellen van haar bescheiden afkomst
[illegible] haar man Þorsteinn's afkomst in cap. 2, van
[illegible] het begin van cap. 3, van haar zelf van daar
[illegible] eind, cap. 14, waar hij zijn verhaal van Guðríðr's
[illegible] op Groenland beëindigt met de vermelding van
[illegible] nageslacht door, blijkbaar uit de *Biskupa sǫgur*,
[illegible] volgorde de drie bisschoppen te noemen, die
[illegible] en 13de eeuw haar afstammelingen waren: Þorlákr
[illegible] Bjǫrn Gilsson en Brandr I Sæmundarson. Van
[illegible] lotgevallen gedurende haar verblijf op Groenland
[illegible] het gewichtigste haar bezoek, te zamen met haar
[illegible] man Þorfinnr, aan Vínland. Onze bewerker voelde
[illegible] verplicht, tot opheldering voor zijn lezers, iets
[illegible] over dat Vínland, en hoe het ontdekt werd en
[illegible] Nadat hij in cap. 3 heeft verteld, dat Þorbjǫrn en
[illegible] Guðríðr van Laugarbrekka vertrekken en in cap. 4
[illegible] landen op Groenland en, na daar het een en ander

[illegible] cap. 27, *Sturlubók* cap. 75 en 100, *Hauksbók* cap. 63 wordt [illegible] op Laugarbrekka en zijn beide dochters gesproken, en over Vífill en [illegible] zoons. In *Sturlubók* cap. 100 is *Lón*-Einarr natuurlijk fout voor [illegible]-Einarr. Wat Styrmir hier las, is niet uit te maken, daar op deze [illegible] Haukr's redactie een lacune is.

beleefd te hebben, bij Eiríkr op Bráttahlíð aankomen en daar door hem vriendelijk ontvangen worden, schuift hij, alvorens over te gaan tot de vermelding van Guðríðr's eerste huwelijk met Þorsteinn Eiríksson en van wat zij beleven, een stuk in over Vínland's ontdekking. Leifr Eiríksson was naar Noorwegen gereisd, had onderweg op de Suðreyjar een avontuur gehad met een zekere Þorgunna, was *hirðmaðr* geworden van koning Óláfr Tryggvason, was tot het Christendom bekeerd en had van den koning de opdracht gekregen Groenland te kerstenen, wanneer hij naar zijn vaderland zou teruggekeerd zijn. Leifr had toen op zijn terugreis een vreemd land ontdekt, waar tarwe en wijnstok in het wild groeiden; tevens had hij op dien terugtocht schipbreukelingen gered, was behouden op Groenland aangekomen en had daar allen, behalve zijn vader Eiríkr, gekerstend. De bron van onzen bewerker was hier blijkbaar een, voor ons verloren gegane, Leifs saga. Hij lichtte uit deze saga een brokstuk, dat hij voor zijn doel noodig had, en nam dit in zijn geheel op, hoewel hij had kunnen volstaan met een excerpt, dat in het kort de vermelding inhield van Leifr's heenreis en van de voor hem, den bewerker, voornaamste gebeurtenis op de terugreis: de ontdekking van het vreemde land; de redding en kerstening had hij kunnen overslaan. — Een korte uitweiding zij mij hier geoorloofd over de verhouding van dit brok Leifs saga tot de berichten van denzelfden inhoud in Snorri's *Óláfs saga Tryggvasonar* [1]), in de groote *Óláfs saga Tryggvasonar* [2]) en in de „*Kristnisaga*" [3]). In deze drie saga's wordt verteld van Leifr's heen- en terugreis, met de ontdekking, redding en kerstening; in de groote *Óláfs saga*, het uitvoerigst, bij Snorri wat beknopter, in de „*Kristnisaga*" zeer kort. Nu weten we, sinds Björn Ólsen's onderzoekin-

1) Cap. 86 en 96 in de *Heimskringla* (1911).

2) Cap. 221 en 231 in de *Fornmanna sǫgur* II; cap. 341 en 352 in *Flateyjarbók* I.

3) Cap. 12 in de uitgave van 1905 door Golther (*Sagabibliothek* XI).

op de verschillende hoeven, waar hij later woonde. Onze bewerker van de *Landnámabók*, d. w. z. van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron, kende die *Eiríks saga.* In welken vorm hij ze kende, mondeling of schriftelijk, is niet uit te maken, maar kennen deed hij ze, zooals blijkt uit de wijze, waarop hij ze ons hier overlevert: korte en springerige mededeelingen, waarin hij herhaaldelijk Þorgestr Steinsson laat optreden, om te doen uitkomen, dat hij op deze plaats die mededeelingen alleen maar om zijnentwille in het werk schoof. Deze echte *Eiríks saga* begon op Jaðarr in Noorwegen en eindigde op IJsland, met het uitwijken naar Groenland, zooals de *Eyrbyggja saga* eindigt met het uitwijken van Snorri Þorbrandsson, eveneens naar Groenland, nà het gevecht op den Vigrafjǫrðr, als gevolg van de veete der Álptfirðingar met de Eyrbyggjar. Wij hebben dus goeden grond om aan te nemen, dat er zulk een *Eiríks saga rauða* bestaan heeft, opgeteekend of niet, maar verloren gegaan.

In de genoemde capita van de *Landnámabók* nl. *Sturlubók* cap. 89—93; *Hauksbók* cap. 77—80, constateeren wij één tegenspraak met *Melabók* cap. 35 en *Sturlubók* cap. 122, wat betreft Jǫrundr, Eiríkr rauði's schoonvader. In *Melabók* wordt hij Jǫrundr *Úlfsson* genoemd, evenals in *Sturlubók* cap. 122; in de beide capp., die wij houden voor een overzicht over de *Eiríks saga*, dus cap. 89 St. b., cap. 77 H. b., wordt hij Jǫrundr *Atlason* genoemd. In *Melabók* cap. 35 en in *Sturlubók* cap. 122 vinden we deze genealogie:

	Úlfr	
Atli	Jǫrundr = Þorbjǫrg	
Már	Þjóðhildr	= Eiríkr rauði
Ari		

De beide capp. M. b. 35 en St. b. 122 dekken elkaar in hoofdzaak. In St. b. vinden wij als plusstukken: 1° een korte vertelling over Ari Másson, blijkbaar een excerpt uit een saga, 2° een vermelding van Jǫrundr Atlason, Már's broer, en zijn

familie. *Melabók* heeft daarentegen als plusstuk de opmerking, dat nà Jǫrundr Úlfsson's dood zijn weduwe Þorbjǫrg hertrouwde met Þorbjǫrn. De met St. b. cap. 122 parallelle plaats (H. b. cap. 94) heeft deze genealogie:

Úlfr
Atli
Már
Ari

St. b. 122 en H. b. 94 dekken elkaar grootendeels. Gemeenschappelijk is de korte vertelling over Ari Másson. Maar in H. b. ontbreken 1° de vermelding van Jǫrundr Úlfsson, zijn vrouw Þorbjǫrg, hun dochter Þjóðhildr en hun schoonzoon Eiríkr rauði; 2° de vermelding van Már's broer Jǫrundr Atlason en zijn familie. Met de onderlinge verhoudingen is het aldus gesteld [1]: *Melabók* heeft den oorspronkelijken toestand bewaard. Sturla geeft dien, in zijn caput 122 weer, en voegt Jǫrundr Atlason en zijn familie toe, benevens de vertelling over Ari Másson — wat trouwens reeds door de gemeenschappelijke bron van Sturla en Styrmir geschied zal zijn —, maar de vermelding van Þorbjǫrg's tweede huwelijk behoeft Sturla niet over te nemen; hij heeft immers reeds in zijn cap. 89, — indirekt puttende uit de *Eiríks saga rauða* —, verteld, dat Þorbjǫrg met Þorbjǫrn hertrouwde. Haukr gaat in zijn cap. 94 nog verder: de vertelling over Ari Másson neemt hij over, maar Haukr laat èn de vermelding van Jǫrundr Úlfsson, Þorbjǫrg, Þjóðhildr en Eiríkr weg, èn de vermelding van Jǫrundr Atlason en zijn familie, omdat hij in zijn cap. 77 — uit de *Eiríks saga* — heeft moeten vertellen, dat Jǫrundr Atlason met Þorbjǫrg trouwde en dat hun kinderen Þjóðhildr en haar man Eiríkr waren. Haukr reageert op die onderlinge tegenspraak door, kortweg, *beide* Jǫrundr's en hun familie weg te laten. De oorzaak van die onderlinge tegenspraak is voor ons

1) Finnur Jónsson's opvatting (inleiding tot zijn uitgave van de *Landnámabók* blz. XXV) kan ik niet deelen.

duidelijk: de verteller of schrijver van de *echte Eiríks saga rauða* heeft beide Jǫrundr's verwisseld. Hij, die van die echte *Eiríks saga* een overzicht geeft, de bewerker dus van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron, heeft die verwisseling niet bemerkt; Sturla evenmin, maar hij zag toch, dat er iets veranderd moest worden; Haukr wel. Hier stemmen onze resultaten treffend overeen met die van Björn Ólsen, neergelegd in zijn reeks onderzoekingen over de verhouding van familiesaga tot *Landnámabók* [1]).

De capp. 89—93 St. b., 77—80 H. b. dekken elkaar, op twee punten na, geheel. Op het eene punt, bij de korte beschrijving van de route van Eiríkr, wanneer hij voor de eerste maal op Groenland komt, is Haukr's tekst — hij volgt hier zeker Styrmir — te verkiezen boven dien van Sturla. In tegenstelling met dezen plaatst Haukr Eiríksey in de *Oostelijke* kolonie, wat juist is. Het tweede punt, waar ik Haukr's tekst prefereer, is bij de opsomming van de Groenlandsche *landnámsmenn*. Haukr noemt onder dezen terecht *Snorri* Þorbrandsson; Sturla spreekt ten onrechte van *Helgi* Þorbrandsson. — Over den inhoud dezer capp. sprak ik reeds, althans over een deel van den inhoud. Zij bevatten nl. niet alleen een overzicht over de *Eiríks saga*, dus over Eiríkr's veeten en uitwijken, maar ook de mededeeling, dat Eiríkr, na drie jaren op Groenland vertoefd te hebben, weer naar IJsland terugkeerde, dáár een winter op de hoeve Hólmslátr doorbracht bij zijn vriend Ingólfr, in het voorjaar nog een conflict had met zijn aartsvijand Þorgestr en dan voor de tweede maal — en voorgoed — naar Groenland vertrok, met eenige vrienden: Herjólfr, Ketill, Hrafn, Sǫlvi, Snorri, Þorbjǫrn glóra, Einarr, Hafgrímr, Arnlaugr en Þorkell farserkr, op vijfen-

1) *Aarbøger* (1905 enz.). Cap. 24 van de *Eyrbyggja saga* (Sagabibliothek VI 1897) is blijkbaar een excerpt uit onze echte *Eiríks saga* in schriftelijken toestand. De interpolator van de *Eyrbyggja saga* en de bewerker van Sturla-Styrmir's gemeenschappelijke bron hebben beiden deze *Eiríks saga*, onafhankelijk van elkaar, geplunderd.

twintig schepen, waarvan slechts veertien Groenland bereikten. Medegedeeld wordt ook nog, dat al deze gebeurtenissen voorvielen vijftien jaren vóór de kerstening van IJsland. De hoofdbron van den schrijver, den bewerker van Sturla en Styrmir's bron, was hier, behalve de *Eiríks saga*, hem bekende traditie, grootendeels dorre feiten, die hij op den koop toe gaf, nu hij eenmaal, naar aanleiding van Þorgestr Steinsson, zich had laten verleiden tot het vermelden van zoovele dingen over Eiríkr en zijn emigratie; voor een stukje is de *Bjarna saga Herjólfssonar*, over welke ik later spreek, de bron geweest. Sturla noemt degenen, aan wie hij de feiten te danken heeft, *fróðir menn*; Haukr spreekt rechtstreeks van Ari Þorgilsson; wat de bewerker zelf meende, is niet uit te maken, en voor ons onderzoek van geen beteekenis.

Na deze inleiding ga ik over tot de bespreking van enkele capp. in de zgn. *Eiríks saga* en tot de aanwijzing van hun bronnen. Cap. 1 [1]) van deze zgn. *Eiríks saga* is ontleend aan de *Landnámabók*. De bewerker van x, de gemeenschappelijke bron immers van hss. 544 en 557, wil ons in kennis brengen met de familie van Þorbjǫrn, den vader van Guðríðr, — voor den bewerker de hoofdpersoon —, met Þorbjǫrn's vader Vífill, den vrijgelatene van Auðr, Óláfr hvíti's weduwe, en met zijn broer Þorgeirr. Hij wil ons vertellen, hoe Vífill — blijkbaar volgens zijn naam een Schot of Ier — met Auðr meetrekt van den Britschen archipel naar IJsland en dáár van zijn vroegere meesteres land in geschenke krijgt. Tot dit doel schrijft onze bewerker over een hoofdstuk uit de *Landnámabók*, dat ons meedeelt over Óláfr hvíti, zijn vrouw Auðr, hun zoon Þorsteinn rauði, over Auðr's uitwijken naar IJsland en haar *landnám* aldaar. In *Sturlubók* [2]) cap. 95—100 vond hij,

1) Ik citeer de saga volgens de uitgave van Storm (1891).

2) *Hauksbók* heeft de bewerker om chronologische redenen niet kunnen raadplegen; *Styrmisbók* wel. Waar hij voor het tweede caput Sturla's redactie gebruikt, zal hij ook voor het eerste wel deze redactie hebben geraadpleegd, en niet die van Styrmir, welker inhoud overigens op deze plaats niet duidelijk is aan te geven, doordat in *Hauksbók* hier een lacune is.

duidelijk: de verteller of schrijver van de *echte Eiríks saga rauða* heeft beide Jǫrundr's verwisseld. Hij, die van die echte *Eiríks saga* een overzicht geeft, de bewerker dus van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron, heeft die verwisseling niet bemerkt; Sturla evenmin, maar hij zag toch, dat er iets veranderd moest worden; Haukr wel. Hier stemmen onze resultaten treffend overeen met die van Björn Ólsen, neergelegd in zijn reeks onderzoekingen over de verhouding van familiesaga tot *Landnámabók* [1]).

De capp. 89—93 St. b., 77—80 H. b. dekken elkaar, op twee punten na, geheel. Op het eene punt, bij de korte beschrijving van de route van Eiríkr, wanneer hij voor de eerste maal op Groenland komt, is Haukr's tekst — hij volgt hier zeker Styrmir — te verkiezen boven dien van Sturla. In tegenstelling met dezen plaatst Haukr Eiríksey in de *Oostelijke* kolonie, wat juist is. Het tweede punt, waar ik Haukr's tekst prefereer, is bij de opsomming van de Groenlandsche *landnámsmenn*. Haukr noemt onder dezen terecht *Snorri* Þorbrandsson; Sturla spreekt ten onrechte van *Helgi* Þorbrandsson. — Over den inhoud dezer capp. sprak ik reeds, althans over een deel van den inhoud. Zij bevatten nl. niet alleen een overzicht over de *Eiríks saga*, dus over Eiríkr's veeten en uitwijken, maar ook de mededeeling, dat Eiríkr, na drie jaren op Groenland vertoefd te hebben, weer naar IJsland terugkeerde, dáár een winter op de hoeve Hólmslátr doorbracht bij zijn vriend Ingólfr, in het voorjaar nog een conflict had met zijn aartsvijand Þorgestr en dan voor de tweede maal — en voorgoed — naar Groenland vertrok, met eenige vrienden: Herjólfr, Ketill, Hrafn, Sǫlvi, Snorri, Þorbjǫrn glóra, Einarr, Hafgrímr, Arnlaugr en Þorkell farserkr, op vijfen-

1) *Aarbøger* (1905 enz.). Cap. 24 van de *Eyrbyggja saga* (Sagabibliothek VI 1897) is blijkbaar een excerpt uit onze echte *Eiríks saga* in schriftelijken toestand. De interpolator van de *Eyrbyggja saga* en de bewerker van Sturla-Styrmir's gemeenschappelijke bron hebben beiden deze *Eiríks saga*, onafhankelijk van elkaar, geplunderd.

twintig schepen, waarvan slechts veertien Groenland bereikten. Medegedeeld wordt ook nog, dat al deze gebeurtenissen voorvielen vijftien jaren vóór de kerstening van IJsland. De hoofdbron van den schrijver, den bewerker van Sturla en Styrmir's bron, was hier, behalve de *Eiríks saga*, hem bekende traditie, grootendeels dorre feiten, die hij op den koop toe gaf, nu hij eenmaal, naar aanleiding van Þorgestr Steinsson, zich had laten verleiden tot het vermelden van zoovele dingen over Eiríkr en zijn emigratie; voor een stukje is de *Bjarna saga Herjólfssonar*, over welke ik later spreek, de bron geweest. Sturla noemt degenen, aan wie hij de feiten te danken heeft, *fróðir menn*; Haukr spreekt rechtstreeks van Ari Þorgilsson; wat de bewerker zelf meende, is niet uit te maken, en voor ons onderzoek van geen beteekenis.

Na deze inleiding ga ik over tot de bespreking van enkele capp. in de zgn. *Eiríks saga* en tot de aanwijzing van hun bronnen. Cap. 1 [1]) van deze zgn. *Eiríks saga* is ontleend aan de *Landnámabók*. De bewerker van x, de gemeenschappelijke bron immers van hss. 544 en 557, wil ons in kennis brengen met de familie van Þorbjǫrn, den vader van Guðríðr, — voor den bewerker de hoofdpersoon —, met Þorbjǫrn's vader Vífill, den vrijgelatene van Auðr, Óláfr hvíti's weduwe, en met zijn broer Þorgeirr. Hij wil ons vertellen, hoe Vífill — blijkbaar volgens zijn naam een Schot of Ier — met Auðr meetrekt van den Britschen archipel naar IJsland en däár van zijn vroegere meesteres land in geschenke krijgt. Tot dit doel schrijft onze bewerker over een hoofdstuk uit de *Landnámabók*, dat ons meedeelt over Óláfr hvíti, zijn vrouw Auðr, hun zoon Þorsteinn rauði, over Auðr's uitwijken naar IJsland en haar *landnám* aldaar. In *Sturlubók* [2]) cap. 95—100 vond hij,

1) Ik citeer de saga volgens de uitgave van Storm (1891).

2) *Hauksbók* heeft de bewerker om chronologische redenen niet kunnen raadplegen; *Styrmisbók* wel. Waar hij voor het tweede caput Sturla's redactie gebruikt, zal hij ook voor het eerste wel deze redactie hebben geraadpleegd, en niet die van Styrmir, welker inhoud overigens op deze plaats niet duidelijk is aan te geven, doordat in *Hauksbók* hier een lacune is.

wat hij zocht; maar bij het overschrijven ging hij — althans op een punt — onbedachtzaam te werk. Terecht slaat hij de opsomming van Þorsteinn rauði's kinderen over; maar tòch vertelt hij, hoe Auðr haar kleindochter Gróa op de Suðreyjar uithuwelijkt, terwijl hij aan den anderen kant zoo verstandig is *Sturlubók* cap. 96 geheel, en cap. 97 gedeeltelijk over te slaan, omdat deze stukken met wat hij vertellen wil niets te maken hebben. Met het slot van cap. 97 en met cap. 100 besluit hij *zijn* eerste caput na weer cap. 98—99 overgeslagen te hebben, als niet voor zijn doel dienende.

Is onze bewerker in cap. 1 bij het overschrijven van zijn bron op één punt onbedachtzaam geweest, óók in cap. 2, waar hij ons wil voorstellen aan de familie van Guðríðr's eersten man Þorsteinn, Eiríkr rauði's zoon, was hij bij het overschrijven uit de *Landnámabók* op één punt zéér onbedachtzaam, op een ander punt zeer slordig. Vóór ik die twee punten aanwijs, wil ik eerst vaststellen, welke redactie — Sturla of Styrmir — onze bewerker hier raadpleegde. De capp. 89—93 (St. b.) en 77—80 (H. b.) — want deze waren het, die onze man voor zijn cap. 2 plunderde — dekken elkaar niet geheel. Hier en daar heeft Haukr blijkbaar uit Styrmir geput en ons zoodoende, zooals ik boven opmerkte, tegenover Sturla het juiste en oorspronkelijke overgeleverd. Uit het feit, dat de bewerker mèt Sturla schrijft *Westelijke* kolonie voor *Oostelijke*, mogen wij opmaken, dat hij diens boek copieerde en niet dat van Styrmir. — Ik ga nu over tot het aanwijzen van het punt, waar onze bewerker onbedachtzaam is geweest. Van het geheele complex capita, van het geheele, door den totstandbrenger van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron hoofdzakelijk aan de *Eiríks saga* ontleende stuk dus, nam hij alléén het éene cap. 89 (St. b.) over, vanaf *Þorvaldr* tot en met *ef landit héti vel*, niet bedenkende, dat, wilde hij ons werkelijk voldoende in kennis brengen met de familie van Guðríðr's eerste man Þorsteinn Eiríksson, dus met Eiríkr rauði, hij méér moest overnemen dan alléén dit stuk, dat slechts

vertelt van Eiríkr's eerste en tweede emigratie. Hij had, ter wille van de duidelijkheid, óók moeten overnemen de opmerking uit cap. 92 (St. b.): *Eiríkr nam Eiríksfjorð ok bjó i Bráttahlíð*, met enkele andere opmerkingen uit zijn bron, bijv., dat in het jaar, dat Eiríkr voor de tweede maal uitweek, vijfentwintig schepen uit IJsland naar Groenland vertrokken, van welke slechts veertien terecht kwamen, wat geschiedde vijftien jaar vóór de kerstening van IJsland. Had hij dit gedaan, dan had zijn cap. 2 een afgerond geheel gevormd. Nu hooren wij, in zijn cap. 4, dus midden in de eigenlijke Guðrìðarsaga, dat Guðríðr en haar vader Þorbjǫrn Vífilsson kort na hun komst op Groenland door Eiríkr op Bráttahlíð vriendelijk ontvangen worden, zonder, volgens sagagebruik, voorbereid te zijn. — Op een tweede punt is onze bewerker zeer slordig geweest. Hij heeft van twéé zinnen, die beide op *eyjar* eindigden, den laatsten overgeslagen. Toen hij den daarop volgenden zin had overgeschreven, bemerkte hij zijn vergissing en trachtte deze te herstellen, door nù, op die plaats, den overgeslagen zin alsnog in te voegen; zóó bewerkte hij, dat de episode onverstaanbaar wordt. — Ten slotte moet ik nog opmerken, vóór ik tot de bespreking van de volgende capp. in de zgn. *Eiríks saga rauða* overga, dat onze bewerker een klein stukje in zijn cap. 2 heeft ingevoegd. Wanneer Eiríkr rauði van zijn vrienden, bijv. Þorbjǫrn Vífilsson, die hem in zijn strijd tegen Þorgestr hebben bijgestaan, afscheid neemt, zegt Sturla's *Landnámabók*: ik kom terug tot jullie, wanneer ik Groenland gevonden heb. Onze bewerker voegt hier toe: wanneer jullie me noodig hebt, zal ik jullie helpen, zooveel in mijn macht staat. Deze bewerker vond nl. in zijn Guðríðarsaga, dat Þorbjǫrn en Guðríðr naar Groenland uitweken, daar Eiríkr opzochten en van hem land ontvingen. In verband met wat hij later had mee te deelen, moest hij den genoemden zin in zijn afschrift van Sturla's cap. 89 invoegen.

Het begin van zijn cap. 3 ontleende onze bewerker eveneens

aan de *Landnámabók* [1]). Hij wil melding maken van de voorname huwelijken, die de beide zoons van Vífill den vrijgelatene, Þorbjǫrn en Þorgeirr sluiten met de beide dochters van Einarr, den rijken bezitter van Laugarbrekka op Snæfellsnes: Þorbjǫrn met Hallveig, Þorgeirr met Arnóra. Van die beide *Vífilssynir* is Þorbjǫrn de meest gelukkige; hij krijgt Laugarbrekka tot woning en resideert daar met zijn eenig kind Guðríðr, als een man, op wien velen in den omtrek als schoonvader hopen. Na deze noodzakelijke, inleidende opmerkingen uit *Landnámabók* begint in cap. 3 van de zgn. *Eiríks saga* een doorloopende vertelling over Guðríðr Þorbjarnarðóttir Vífilssonar en haar lotgevallen met haar beide mannen Þorsteinn Eiríksson rauða en Þorfinnr karlsefni Þórðarson. Onze bewerker begon met te vertellen van haar bescheiden afkomst in cap. 1, van haar man Þorsteinn's afkomst in cap. 2, van haar vader in het begin van cap. 3, van haar zelf van daar tot aan het eind, cap. 14, waar hij zijn verhaal van Guðríðr's lotgevallen op Groenland beëindigt met de vermelding van haar roemrijk nageslacht door, blijkbaar uit de *Biskupa sǫgur*, in chronologische volgorde de drie bisschoppen te noemen, die in de 12de en 13de eeuw haar afstammelingen waren: Þorlákr Rúnólfsson, Bjǫrn Gilsson en Brandr I Sæmundarson. Van Guðríðr's lotgevallen gedurende haar verblijf op Groenland was zeker het gewichtigste haar bezoek, te zamen met haar tweeden man Þorfinnr, aan Vínland. Onze bewerker voelde zich, terecht, verplicht, tot opheldering voor zijn lezers, iets te vertellen over dat Vínland, en hoe het ontdekt werd en door wien. Nadat hij in cap. 3 heeft verteld, dat Þorbjǫrn en zijn dochter Guðríðr van Laugarbrekka vertrekken en in cap. 4 dat zij landen op Groenland en, na daar het een en ander

1) In *Melabók* cap. 27, *Sturlubók* cap. 75 en 100, *Hauksbók* cap. 63 wordt over Einarr op Laugarbrekka en zijn beide dochters gesproken, en over Vífill en zijn beide zoons. In *Sturlubók* cap. 100 is *Lón*-Einarr natuurlijk fout voor *Laugarbrekka*-Einarr. Wat Styrmir hier las, is niet uit te maken, daar op deze plaats in Haukr's redactie een lacune is.

beleefd te hebben, bij Eiríkr op Bráttahlíð aankomen en daar door hem vriendelijk ontvangen worden, schuift hij, alvorens over te gaan tot de vermelding van Guðríðr's eerste huwelijk met Þorsteinn Eiríksson en van wat zij beleven, een stuk in over Vínland's ontdekking. Leifr Eiríksson was naar Noorwegen gereisd, had onderweg op de Suðreyjar een avontuur gehad met een zekere Þorgunna, was *hirðmaðr* geworden van koning Óláfr Tryggvason, was tot het Christendom bekeerd en had van den koning de opdracht gekregen Groenland te kerstenen, wanneer hij naar zijn vaderland zou teruggekeerd zijn. Leifr had toen op zijn terugreis een vreemd land ontdekt, waar tarwe en wijnstok in het wild groeiden; tevens had hij op dien terugtocht schipbreukelingen gered, was behouden op Groenland aangekomen en had daar allen, behalve zijn vader Eiríkr, gekerstend. De bron van onzen bewerker was hier blijkbaar een, voor ons verloren gegane, Leifs saga. Hij lichtte uit deze saga een brokstuk, dat hij voor zijn doel noodig had, en nam dit in zijn geheel op, hoewel hij had kunnen volstaan met een excerpt, dat in het kort de vermelding inhield van Leifr's heenreis en van de voor hem, den bewerker, voornaamste gebeurtenis op de terugreis: de ontdekking van het vreemde land; de redding en kerstening had hij kunnen overslaan. — Een korte uitweiding zij mij hier geoorloofd over de verhouding van dit brok Leifs saga tot de berichten van denzelfden inhoud in Snorri's *Óláfs saga Tryggvasonar* [1]), in de groote *Óláfs saga Tryggvasonar* [2]) en in de „*Kristnisaga*" [3]). In deze drie saga's wordt verteld van Leifr's heen- en terugreis, met de ontdekking, redding en kerstening; in de groote *Óláfs saga*, het uitvoerigst, bij Snorri wat beknopter, in de „*Kristnisaga*" zeer kort. Nu weten we, sinds Björn Ólsen's onderzoekin-

1) Cap. 86 en 96 in de *Heimskringla* (1911).

2) Cap. 221 en 231 in de *Fornmanna sǫgur* II; cap. 341 en 352 in *Flateyjarbók* I.

3) Cap. 12 in de uitgave van 1905 door Golther (*Sagabibliothek* XI).

aan de *Landnámabók* [1]). Hij wil melding maken van de voorname huwelijken, die de beide zoons van Vífill den vrijgelatene, Þorbjǫrn en Þorgeirr sluiten met de beide dochters van Einarr, den rijken bezitter van Laugarbrekka op Snæfellsnes: Þorbjǫrn met Hallveig, Þorgeirr met Arnóra. Van die beide *Vífilssynir* is Þorbjǫrn de meest gelukkige; hij krijgt Laugarbrekka tot woning en resideert daar met zijn eenig kind Guðríðr, als een man, op wien velen in den omtrek als schoonvader hopen. Na deze noodzakelijke, inleidende opmerkingen uit *Landnámabók* begint in cap. 3 van de zgn. *Eiríks saga* een doorloopende vertelling over Guðríðr Þorbjarnardóttir Vífilssonar en haar lotgevallen met haar beide mannen Þorsteinn Eiríksson rauða en Þorfinnr karlsefni Þórðarson. Onze bewerker begon met te vertellen van haar bescheiden afkomst in cap. 1, van haar man Þorsteinn's afkomst in cap. 2, van haar vader in het begin van cap. 3, van haar zelf van daar tot aan het eind, cap. 14, waar hij zijn verhaal van Guðríðr's lotgevallen op Groenland beëindigt met de vermelding van haar roemrijk nageslacht door, blijkbaar uit de *Biskupa sǫgur*, in chronologische volgorde de drie bisschoppen te noemen, die in de 12de en 13de eeuw haar afstammelingen waren: Þorlákr Rúnólfsson, Bjǫrn Gilsson en Brandr I Sæmundarson. Van Guðríðr's lotgevallen gedurende haar verblijf op Groenland was zeker het gewichtigste haar bezoek, te zamen met haar tweeden man Þorfinnr, aan Vínland. Onze bewerker voelde zich, terecht, verplicht, tot opheldering voor zijn lezers, iets te vertellen over dat Vínland, en hoe het ontdekt werd en door wien. Nadat hij in cap. 3 heeft verteld, dat Þorbjǫrn en zijn dochter Guðríðr van Laugarbrekka vertrekken en in cap. 4 dat zij landen op Groenland en, na daar het een en ander

1) In *Melabók* cap. 27, *Sturlubók* cap. 75 en 100, *Hauksbók* cap. 63 wordt over Einarr op Laugarbrekka en zijn beide dochters gesproken, en over Vífill en zijn beide zoons. In *Sturlubók* cap. 100 is *Lón*-Einarr natuurlijk fout voor *Laugarbrekka*-Einarr. Wat Styrmir hier las, is niet uit te maken, daar op deze plaats in Haukr's redactie een lacune is.

beleefd te hebben, bij Eiríkr op Bráttahlíð aankomen en daar door hem vriendelijk ontvangen worden, schuift hij, alvorens over te gaan tot de vermelding van Guðríðr's eerste huwelijk met Þorsteinn Eiríksson en van wat zij beleven, een stuk in over Vínland's ontdekking. Leifr Eiríksson was naar Noorwegen gereisd, had onderweg op de Suðreyjar een avontuur gehad met een zekere Þorgunna, was *hirðmaðr* geworden van koning Óláfr Tryggvason, was tot het Christendom bekeerd en had van den koning de opdracht gekregen Groenland te kerstenen, wanneer hij naar zijn vaderland zou teruggekeerd zijn. Leifr had toen op zijn terugreis een vreemd land ontdekt, waar tarwe en wijnstok in het wild groeiden; tevens had hij op dien terugtocht schipbreukelingen gered, was behouden op Groenland aangekomen en had daar allen, behalve zijn vader Eiríkr, gekerstend. De bron van onzen bewerker was hier blijkbaar een, voor ons verloren gegane, Leifs saga. Hij lichtte uit deze saga een brokstuk, dat hij voor zijn doel noodig had, en nam dit in zijn geheel op, hoewel hij had kunnen volstaan met een excerpt, dat in het kort de vermelding inhield van Leifr's heenreis en van de voor hem, den bewerker, voornaamste gebeurtenis op de terugreis: de ontdekking van het vreemde land; de redding en kerstening had hij kunnen overslaan. — Een korte uitweiding zij mij hier geoorloofd over de verhouding van dit brok Leifs saga tot de berichten van denzelfden inhoud in Snorri's *Óláfs saga Tryggvasonar* [1]), in de groote *Óláfs saga Tryggvasonar* [2]) en in de „*Kristnisaga*" [3]). In deze drie saga's wordt verteld van Leifr's heen- en terugreis, met de ontdekking, redding en kerstening; in de groote *Óláfs saga*, het uitvoerigst, bij Snorri wat beknopter, in de „*Kristnisaga*" zeer kort. Nu weten we, sinds Björn Ólsen's onderzoekin-

1) Cap. 86 en 96 in de *Heimskringla* (1911).
2) Cap. 221 en 231 in de *Fornmanna sǫgur* II; cap. 341 en 352 in *Flateyjarbók* I.
3) Cap. 12 in de uitgave van 1905 door Golther (*Sagabibliothek* XI).

gen [1]) dienaangaande, dat Gunnlaugr Leifsson een, voor ons verlorene, *Kristnisaga* heeft geschreven, dat hij deze, bij zijn tweede bewerking van Oddr's *Óláfs saga*, heeft ingeschoven, en dat deze tweede bewerking het hoofdbestanddeel was van de groote *Óláfs saga*, de hoofdbron was voor den compilator van dit omvangrijke verzamelwerk. Tevens weten wij, dat Snorri en de totstandbrenger der „*Kristnisaga*", elk voor zich, uit die tweede bewerking, mèt de *Kristnisaga*, van Gunnlaugr Leifsson hebben geput. Voor ons blijft dus de vraag ter beantwoording over: welke was de verhouding van het brok Leifs saga tot het bericht in de *Kristnisaga* van Gunnlaugr, dat we in zijn oorspronkelijken vorm in de groote *Óláfs saga* vinden. De eenige oplossing is, dat Gunnlaugr bij het samenstellen van zijn ksersteningsgeschiedenis op dit punt, de kerstening van Groenland, de Leifs saga gebruikt heeft, dat dus onze bewerker en Gunnlaugr één gemeenschappelijke bron gehad hebben, die, op de vereischte plaats, door Gunnlaugr is geëxcerpeerd, en door onzen bewerker, op dezelfde plaats, in haar geheel is afgeschreven. Als dit zoo is, en niets pleit tegen deze opvatting, dat wordt ons geloof in de betrouwbaarheid van Leifr's ontdekking verzwakt. Gaan alle berichten van Leifr's ontdekking terug op een Leifs saga, dan is de kans groot, dat de ontdekking van dat vreemde land met wilde tarwe en wilden wijnstok een trek is, die in den loop der sagavertelling aan Leifr is toegeschreven geworden. De traditie wist van Leifr veel te vertellen: de heenreis, de gunst van den koning, zijn oceaantocht, zijn redding, de kerstening, de bijnaam *inn heppni*, dien reeds zijn tijdgenooten hem gaven, d.w.z. de man, wien alles meeliep. Is het wonderlijk, dat het nageslacht, dat hem — en tevens zichzelf — verheerlijken wilde, ook nog het ontdekken van een vreemd land met kostelijke voortbrengselen onder zijn daden wenschte te rangschikken. Allerminst, wanneer wij in aanmerking nemen, dat bij het

1) *Aarbøger* (1893).

verkeer van Groenland met de overige Noorsche wereld, het zien van vreemde kusten in het Westen herhaaldelijk moet zijn voorgekomen [1]). —

Na deze uitweiding keer ik terug tot de zgn. *Eiríks saga rauða* en haar bewerker. Deze man had als hoofdbron een Guðríðar saga, waarschijnlijk wel in schriftelijken toestand, een saga, die vertelde van Guðríðr's vertrek naar Groenland, van den aankomst, mèt haar vader, op Bráttahlíð, hun *landnám*, het huwelijk met Þorsteinn Eiríksson, Guðríðr's lotgevallen met hem, zijn dood, den dood van Þorbjǫrn, het huwelijk met Þorfinnr, het bezoek aan Vínland, den terugkeer tezamen met Þorfinnr naar IJsland. Deze Guðríðarsaga werd door hem met behulp van capita uit de *Landnámabók*, uit een Leifs saga, en uit de *Biskupasǫgur*, tot één geheel samengesmolten. Hoe *hij* deze compilatie heeft betiteld, weten wij niet: zijn werk is immers verloren gegaan. Wèl weten wij, hoe de afschrijvers het boek noemden. Hs. AM. 557 noemt het boek *Eiríks saga rauða*. Wij begrijpen, wat den afschrijver tot deze betiteling aanleiding gaf, maar moeten haar verkeerd achten. Hs. AM. 544 (*Hauksbók*) bevat geen titel, althans niet den titel van den afschrijver Haukr Erlendsson [2]). Zijn opschrift is uitgewischt en op de opengekomen plaats zette Árni Magnusson een nieuw: *saga Þorfinns ok Snorra*, d. w. z. het verhaal van de Vínlandsreis van Þorfinnr karlsefni Þórðarson en Snorri Þorbrandsson. Ook hier begrijpen wij, wat Árni dreef tot zijn betiteling, maar ook zijn opschrift moeten we onjuist achten. Wij weten nu, wat de bewerker zijn tijdgenooten wilde geven en wat de bronnen waren, die hij gebruikt heeft. Wij kunnen ons indenken in het ontstaan en den ontwikkelingsgang van zijn hoofdbron: de Guðríðar-

1) Een nauwkeurig lezen van de vier hier over Leifr ter sprake gebrachte berichten leert ons, in tegenstelling met Golther, (*Kristnisaga*, blz. 36 noot), dat de bijnaam *inn heppni* niet met de ontdekking van een vreemd land in verband gebracht kan worden.

2) *Hauksbók* III blz. 425,

saga. Onder de IJslandsche nakomelingschap van Guðríðr vormde zich een traditie over haar, in het bijzonder over dat merkwaardige deel van haar leven, dat zich op Groenland had afgespeeld; in de 12de eeuw verbreedde zich de traditie tot saga's; een nakomeling — mogen we wel aannemen — bewerkte in de 13de eeuw één dier saga's tot een boek; in de 14de eeuw, toen zoowel sagavertelling als litteraire bewerking dood waren, was het wéér — en nu zeker — een nakomeling van Guðríðr, die de bewerkte saga afschreef en in zijn compilatie opnam: Haukr Erlendsson, de lijnrechte afstammeling van Guðríðr en Þorfinnr karlsefni. Familietrots was de beweegreden tot het ontstaan van de traditie, van de saga, van de bewerking en van het afschrift, hier en overal. Voor ons wordt het ontstaan en de ontwikkeling der saga eerst dàn duidelijk, wanneer we geleerd hebben haar te zien als een uiting van persoonlijke, niet van zakelijke belangstelling. Niet in Vínland stelde de nakomelingschap belang, maar in Guðríðr, haar stammoeder; de 12de en 13de-eeuwsche bisschoppen, Þorlákr, Bjǫrn en Brandr en de overige aristokratische afstammelingen van Guðríðr en Þorfinnr, parvenu-Romeinen als ze waren, wilden zich legitimeeren door de verhalen van de daden van de kleindochter van den vrijgelatene Vífill, Þorbjǫrn's dochter Guðríðr, die hun voorvader Þorfinnr op een tocht naar Groenland tot zijn vrouw nam, en met wie hij, vóór hij naar IJsland terugkeerde, een merkwaardige reis deed, in overeenstemming te brengen met de door hen bewonderde middellatijnsche geographische voorstellingen In een volgend artikel zal ik uiteenzetten, hoe ik mij voorstel, dat dit geschied is.

Ten slotte nog dit. In de groote *Óláfs saga Tryggvasonar* komt in beide redacties een caput voor over Eiríkr rauði [1]), door den compilator in het werk geschoven ter introductie van de bovenvermelde capita over Leifr's reis, die hij, de compilator, in zijn bron, Gunnlaugr's tweede bewerking van

1) Cap. 220 (*Fornmanna sǫgur* II); cap. 340 (*Flateyjarbók* I).

Oddr, vond. Dit caput ontleende hij aan de *Landnámabók* en wel hetzij aan Sturla cap. 89 vlgg., hetzij aan Haukr cap. 77 vlgg. of Styrmir. De compilator is, bij het overschrijven, zeer bedachtzaam te werk gegaan, en heeft uit de genoemde capp. nauwkeurig overgeschreven wat hij meende noodig te hebben. De fouten van den bewerker van de zgn. *Eiríks saga rauđa* vindt men niet bij hem. Hij heeft het niet gelaten bij het overschrijven van cap. 89 (St. b.) of cap. 77 (H. b.) alleen; na de slotwoorden van dit caput: *ef landit héti vel* excerpeert hij uit de volgende hoofdstukken nog de onmisbare mededeeling: *Eiríkr nam Eiríksfjǫrđ ok bjó i Bráttahlíđ*, mèt de opmerkingen uit zijn bron, dat in den zomer, dat Eiríkr voor de tweede maal — en nu voorgoed — uitweek, wel vijfentwintig schepen met het zijne vertrokken; waarvan veertien schipbreuk leden, hetgeen geschiedde vijftien winters vóór de kerstening van IJsland. Zoodoende kreeg hij, in zijn werk, de groote *Óláfs saga Tryggvasonar*, een afgerond cap. 220 (340), dat zijn lezers kon voldoen, omdat het juist gaf, wat voor het goed verstaan noodig was, niets meer en niets minder. De ijverige schrijver van hs. Havn. Reg. 1005 [1]) is nòg verder gegaan, en heeft, hoewel het onnoodig was, uit hetzelfde complex capp. nog meer overgenomen: nl. de opsomming van de Groenlandsche *landnámsmenn* (cap. 92 St. b.; cap. 79 H. b.). Uit welke redactie de compilator van de groote *Óláfs saga* hier geput heeft? In elk geval heeft de schrijver van hs. 1005 zijn zelfstandige toevoeging aan Sturla ontleend; immers, we vinden bij hem óók, evenals bij Sturla, de fout *Helgi* Þorbrandsson voor *Snorri* Þorbrandsson. De compilator heeft daarentegen òf Haukr òf Styrmir gebruikt, want hij plaatst, evenals dezen, Eiríksey in de *Oostelijke* kolonie.

1) Cap. 340 (*Flateyjarbók* I). Of is de hier vermelde toevoeging reeds geschied door hem, die red. r — door 1005 vertegenwoordigd — tot stand bracht? Ik kan dit niet uitmaken, omdat ik niet kan naslaan, wat het tweede, deze redactie vertegenwoordigende hs., AM. 62, hier overlevert; dit hs. is nl. nog steeds niet afgedrukt.

Hier en daar heeft hij zijn bron verkort, daar, waar 't noodig was, bijv. waar hij, wat wij begrijpen kunnen, niet de minste lust had om het relaas van Eiríkr's veeten in de Skógarstrǫndstreek in zijn geheel over te schrijven, hoe vluchtig de *Landnámabók* ze ook, excerpeerend, weergeeft. De compilator vergenoegt zich, met, bij het vermelden van die veeten, die uitliepen op Eiríkr's uitwijken naar Groenland, kort te verwijzen naar de *Eiríks saga rauða*: *sem segir í sǫgu Eiríks*! Dit moet beteekenen, dat hij hier verwijst naar de *echte Eiríks saga*. *Sem segir í sǫgu Eiríks* kan daarom niet slaan op de Guðríðarsaga — de vermeende *Eiríks saga* —, omdat dáár op geen enkele plaats nadrukkelijk en met voorliefde wordt verteld van de *deilur ok bardagar með Eiríki ok Þorgesti*, die de compilator noemt als inhoud van die *Eiríks saga*, naar welke hij verwijst.

Alkmaar, November 1921. W. VAN EEDEN.

AERNOUT EN WILLEM ALS DE TWEE DICHTERS VAN REINAERT I GEHANDHAAFD.

De wetenschappelijke vossenjacht is weer in vollen gang. Mijn in 1912 verschenen opstel over „De twee dichters van Reinaert I" [1]), dat aanvankelijk, naar ik meen, vrij algemeene instemming had gevonden [2]), is later op meer dan één punt weersproken door niet minder dan vijf bestrijders, die op verrassende wijze (nagenoeg te gelijker tijd) tot ten deele gelijke, van de mijne afwijkende uitkomsten waren geraakt. Daar dit vraagstuk, behalve een bijzonder belang, t. w. voor de bepaling van het juiste standpunt bij de critische tekstconstitutie van Reinaert I, ook eene meer algemeene, principieele beteekenis heeft, in zooverre de waarde van het philologisch onderzoek van taal en stijl voor de toewijzing van een letterkundig gewrocht aan dezen of aan genen auteur, m. a. w. de waarde van philologische critiek in 't algemeen, hierbij in 't geding komt, ja in 't gedrang dreigt te raken, meen ik mijne eensdeels geschokte en gewijzigde, anderdeels gehandhaafde meening over dit telkens van aangezicht veranderend, veeleer meer dan minder ingewikkeld wordend vraagstuk hier met eenige uitvoerigheid te mogen ontvouwen. Afdalen tot bijzonderheden

1) Tschr. XXXI (1912) 177—276, hier aangehaald als: Td.; zie voor andere in dit opstel gebezigde afkortingen mijn Crit. Comm. op V. d. v. Rein. VII—VIII.

2) Behalve waarschijnlijk bij Dr. Degering, die reeds in de voorrede (XX) zijner diplomatische uitgave van het nieuwe, door hem ontdekte hs. F geneigd bleek aan Willem het tweede (en dus aan Aernout het eerste) gedeelte toe te kennen, maar die tot dusverre, zooveel ik weet, zijne belofte van nadere uiteenzetting zijner gronden voor deze meening geen gestand heeft gedaan (zie nu ook zijn voorbericht voor de gezamenlijke diplomatische uitgave van A en F, III); noch bij Dr. Buitenrust Hettema, die ook door de vondst van F niet geschokt schijnt in zijn geloof aan Willem als den eenigen „dichter" van R. I (zie zijne Inleiding tot de (eerste) diplomatische uitgave van A, LXXX vlgg.); noch ook bij den heer Teirlinck, die (Topon. v. d. R. XII, 98—9) eveneens Willem als eenigen dichter is blijven handhaven.

zal hierbij niet steeds te vermijden, voorafgaande beknopte samenvatting van het betoog mijner tegenstanders ook voor anderen dikwijls gewenscht zijn.

Voortbouwende op L. Willems', door het nieuwe hs. F oogenschijnlijk zoo gelukkig bevestigde en ook door Franck aanvaarde gissing, had ik in mijn bovengenoemd opstel:

1⁰ op grond van het door mij in bijzonderheden nagegane onderscheid in woordenschat, stijl en geest tusschen de beide gedeelten (helften) van het gedicht (A en B), in weerwil van de gelijkenis en gemeenschap in menig ander, formeel opzicht (taalvormen, dialect, ten deele ook plaatsnamen en syntaxis), besloten tot een dubbel auteurschap, tot aanvaarding en bevestiging derhalve van L. W.' gissing (Td. 179—240);

2⁰ het begin der tweede helft (B) bij of omtrent vs. 1751 [1]) gesteld, en tevens over het wellicht aangelaschte slot (van 3345 of 3405 af) en de ingelaschte kikvorschenfabel eenige vermoedens geuit (Td. 240—51);

3⁰ van den proloog, wederom op grond van verschillen in taal en stijl, vs. 1—10 aan den dichter van het eerste gedeelte (A), 11—40 daarentegen aan dien van het tweede gedeelte (B) toegeschreven (Td. 251—4); en eindelijk

4⁰ de vraag naar het aandeel der beide in hs. F genoemde dichters in de samenstelling van R. I, na lange weifeling, aldus beantwoord: dat waarschijnlijk de stellig oudere Aernout eerst, in hoofdzaak zelfstandig en oorspronkelijk, de tweede (dus oudere) helft B (11—40, 1751—3484) gedicht zou hebben; waarvóór Willem later de eerste (dan jongere) helft A (1—10, 41—1750), de vrije bewerking der 1ste Ofr. Renart-branche, zou hebben gevoegd, niet zonder daarbij het werk zijns voorgangers hier en daar zóó te wijzigen en om te werken, dat het zonder hinderlijke voeg of naad aansloot aan en een kunstig geheel vormde met zijn eigen werk (Td. 251—76).

1) Hier en verder steeds — behoudens bijzondere andere aanwijzing — naar de telling mijner jongere, critische editie van 1914, meestal dus eenige verzen verschillende van de in Td. nog gevolgde van HM.

Tegen een of meer dezer uitkomsten nu zijn achtereenvolgens in 't geweer gekomen:

a. de heeren Kloeke [1]) en Braune [2]), die beiden, onafhankelijk van elkaar, tot dezelfde slotsom geraakt zijn: dat 1° A zich niet tot (om of bij) 1750, maar tot 1892 of (oorspronkelijk) nog een 300 regels verder heeft uitgestrekt; 2° (juist andersom dan ik 't ten slotte gemeend had te moeten voorstellen) de oudere Aernout het eerste gedeelte A heeft gedicht, waaraan de jongere Willem later het tweede gedeelte B heeft toegevoegd; terwijl Kloeke bovendien 3° in 1524—1641 eene interpolatie van Willem in Aernouts werk meent ontdekt te hebben;

b. de heeren Willems [3]), Kluyver [4]) en Jellinek [5]), die, wederom onafhankelijk van elkaar, bij alle gedeeltelijk onderling verschil hierin overeenstemmen en van mij (en ook van Kloeke en Braune) afwijken, dat zij Aernout... naar het schimmenrijk verwijzen, immers zijn naam in den proloog een bloote vergissing achten, verlezen of verschreven uit *Perro(o)t*, den naam van den in vs. 1 der Ofr. 1ste branche (e. e.) genoemden Walschen dichter; weshalve zij als vanouds slechts één dichter van R. I, Willem, erkennen of althans bewezen achten.

Een verweer tegen vijf verschillende — voor 't overige steeds hoffelijke — aanvallen op twee fronten schijnt hachelijk. Te meer, nu de verrassende eenstemmigheid, eenerzijds van Kloeke en Braune, anderzijds van Willems, Kluyver en Jellinek, in hunne uitkomsten en stoute gissingen wel zeer overtuigend, dus voor den aangevallene vernietigend schijnt. Toch is de strijd niet hopeloos. Vooreerst zijn de beide groepen mijner bestrijders het met elkander ook meerendeels oneens. En ook

1) Het aandeel van Willem en Aernout in den Reinaert I (Tschr. XXXVIII (1919) 34—64).

2) Die zwei Dichter des Reinaert (Paul u. Braune's Beitr. XLIV (1919) 100—9, zie ook 351—2).

3) De nieuwe proloog van den Reinaert en het Aernout vraagstuk (Versl. en Meded. d. Vl. Acad. 1920, 157—203).

4) De heer Willems en de proloog van „Reinaert" (De nieuwe Taalgids XIV (1920) 225—30).

5) Zwei Dichter des Reinaert? (Paul u. Braune's Beitr. XLV (1920) 51—8).

Hier en daar heeft hij zijn bron verkort, daar, waar 't noodig was, bijv. waar hij, wat wij begrijpen kunnen, niet de minste lust had om het relaas van Eiríkr's veeten in de Skógarstrǫnd-streek in zijn geheel over te schrijven, hoe vluchtig de *Landnámabók* ze ook, excerpeerend, weergeeft. De compilator vergenoegt zich, met, bij het vermelden van die veeten, die uitliepen op Eiríkr's uitwijken naar Groenland, kort te verwijzen naar de *Eiríks saga rauða*: *sem segir í sǫgu Eiríks*! Dit moet beteekenen, dat hij hier verwijst naar de *echte Eiríks saga*. *Sem segir í sǫgu Eiríks* kan daarom niet slaan op de Guðríðarsaga — de vermeende *Eiríks saga* —, omdat dáár op geen enkele plaats nadrukkelijk en met voorliefde wordt verteld van de *deilur ok bardagar með Eiríki ok Þorgesti*, die de compilator noemt als inhoud van die *Eiríks saga*, naar welke hij verwijst.

Alkmaar, November 1921. W. VAN EEDEN.

AERNOUT EN WILLEM ALS DE TWEE DICHTERS VAN REINAERT I GEHANDHAAFD.

De wetenschappelijke vossenjacht is weer in vollen gang. Mijn in 1912 verschenen opstel over „De twee dichters van Reinaert I" [1]), dat aanvankelijk, naar ik meen, vrij algemeene instemming had gevonden [2]), is later op meer dan één punt weersproken door niet minder dan vijf bestrijders, die op verrassende wijze (nagenoeg te gelijker tijd) tot ten deele gelijke, van de mijne afwijkende uitkomsten waren geraakt. Daar dit vraagstuk, behalve een bijzonder belang, t. w. voor de bepaling van het juiste standpunt bij de critische tekstconstitutie van Reinaert I, ook eene meer algemeene, principieele beteekenis heeft, in zooverre de waarde van het philologisch onderzoek van taal en stijl voor de toewijzing van een letterkundig gewrocht aan dezen of aan genen auteur, m. a. w. de waarde van philologische critiek in 't algemeen, hierbij in 't geding komt, ja in 't gedrang dreigt te raken, meen ik mijne eensdeels geschokte en gewijzigde, anderdeels gehandhaafde meening over dit telkens van aangezicht veranderend, veeleer meer dan minder ingewikkeld wordend vraagstuk hier met eenige uitvoerigheid te mogen ontvouwen. Afdalen tot bijzonderheden

1) Tschr. XXXI (1912) 177—276, hier aangehaald als: Td.; zie voor andere in dit opstel gebezigde afkortingen mijn Crit. Comm. op V. d. v. Rein. VII—VIII.

2) Behalve waarschijnlijk bij Dr. Degering, die reeds in de voorrede (XX) zijner diplomatische uitgave van het nieuwe, door hem ontdekte hs. F geneigd bleek aan Willem het tweede (en dus aan Aernout het eerste) gedeelte toe te kennen, maar die tot dusverre, zooveel ik weet, zijne belofte van nadere uiteenzetting zijner gronden voor deze meening geen gestand heeft gedaan (zie nu ook zijn voorbericht voor de gezamenlijke diplomatische uitgave van A en F, III); noch bij Dr. Buitenrust Hettema, die ook door de vondst van F niet geschokt schijnt in zijn geloof aan Willem als den eenigen „dichter" van R. I (zie zijne Inleiding tot de (eerste) diplomatische uitgave van A, LXXX vlgg.); noch ook bij den heer Teirlinck, die (Topon. v. d. R. XII, 98—9) eveneens Willem als eenigen dichter is blijven handhaven.

zal hierbij niet steeds te vermijden, voorafgaande beknopte samenvatting van het betoog mijner tegenstanders ook voor anderen dikwijls gewenscht zijn.

Voortbouwende op L. Willems', door het nieuwe hs. F oogenschijnlijk zoo gelukkig bevestigde en ook door Franck aanvaarde gissing, had ik in mijn bovengenoemd opstel:

1⁰ op grond van het door mij in bijzonderheden nagegane onderscheid in woordenschat, stijl en geest tusschen de beide gedeelten (helften) van het gedicht (A en B), in weerwil van de gelijkenis en gemeenschap in menig ander, formeel opzicht (taalvormen, dialect, ten deele ook plaatsnamen en syntaxis), besloten tot een dubbel auteurschap, tot aanvaarding en bevestiging derhalve van L. W.' gissing (Td. 179—240);

2⁰ het begin der tweede helft (B) bij of omtrent vs. 1751 [1]) gesteld, en tevens over het wellicht aangelaschte slot (van 3345 of 3405 af) en de ingelaschte kikvorschen-fabel eenige vermoedens geuit (Td. 240—51);

3⁰ van den proloog, wederom op grond van verschillen in taal en stijl, vs. 1—10 aan den dichter van het eerste gedeelte (A), 11—40 daarentegen aan dien van het tweede gedeelte (B) toegeschreven (Td. 251—4); en eindelijk

4⁰ de vraag naar het aandeel der beide in hs. F genoemde dichters in de samenstelling van R. I, na lange weifeling, aldus beantwoord: dat waarschijnlijk de stellig oudere Aernout eerst, in hoofdzaak zelfstandig en oorspronkelijk, de tweede (dus oudere) helft B (11—40, 1751—3484) gedicht zou hebben; waarvóór Willem later de eerste (dan jongere) helft A (1—10, 41—1750), de vrije bewerking der 1ste Ofr. Renart-branche, zou hebben gevoegd, niet zonder daarbij het werk zijns voorgangers hier en daar zóó te wijzigen en om te werken, dat het zonder hinderlijke voeg of naad aansloot aan en een kunstig geheel vormde met zijn eigen werk (Td. 251—76).

1) Hier en verder steeds — behoudens bijzondere andere aanwijzing — naar de telling mijner jongere, critische editie van 1914, meestal dus eenige verzen verschillende van de in Td. nog gevolgde van HM.

Tegen een of meer dezer uitkomsten nu zijn achtereenvolgens in 't geweer gekomen:

a. de heeren Kloeke [1]) en Braune [2]), die beiden, onafhankelijk van elkaar, tot dezelfde slotsom geraakt zijn: dat 1° A zich niet tot (om of bij) 1750, maar tot 1892 of (oorspronkelijk) nog een 300 regels verder heeft uitgestrekt; 2° (juist andersom dan ik 't ten slotte gemeend had te moeten voorstellen) de oudere Aernout het eerste gedeelte A heeft gedicht, waaraan de jongere Willem later het tweede gedeelte B heeft toegevoegd; terwijl Kloeke bovendien 3° in 1524—1641 eene interpolatie van Willem in Aernouts werk meent ontdekt te hebben;

b. de heeren Willems [3]), Kluyver [4]) en Jellinek [5]), die, wederom onafhankelijk van elkaar, bij alle gedeeltelijk onderling verschil hierin overeenstemmen en van mij (en ook van Kloeke en Braune) afwijken, dat zij Aernout... naar het schimmenrijk verwijzen, immers zijn naam in den proloog een bloote vergissing achten, verlezen of verschreven uit *Perro(o)t*, den naam van den in vs. 1 der Ofr. 1ste branche (e. e.) genoemden Walschen dichter; weshalve zij als vanouds slechts één dichter van R. I, Willem, erkennen of althans bewezen achten.

Een verweer tegen vijf verschillende — voor 't overige steeds hoffelijke — aanvallen op twee fronten schijnt hachelijk. Te meer, nu de verrassende eenstemmigheid, eenerzijds van Kloeke en Braune, anderzijds van Willems, Kluyver en Jellinek, in hunne uitkomsten en stoute gissingen wel zeer overtuigend, dus voor den aangevallene vernietigend schijnt. Toch is de strijd niet hopeloos. Vooreerst zijn de beide groepen mijner bestrijders het met elkander ook meerendeels oneens. En ook

1) Het aandeel van Willem en Aernout in den Reinaert I (Tschr. XXXVIII (1919) 34—64).

2) Die zwei Dichter des Reinaert (Paul u. Braune's Beitr. XLIV (1919) 100—9, zie ook 351—2).

3) De nieuwe proloog van den Reinaert en het Aernout vraagstuk (Versl. en Meded. d. Vl. Acad. 1920, 157—203).

4) De heer Willems en de proloog van „Reinaert" (De nieuwe Taalgids XIV (1920) 225—30).

5) Zwei Dichter des Reinaert? (Paul u. Braune's Beitr. XLV (1920) 51—8).

meen ik weliswaar enkele voorname, trouwens reeds vroeger twijfelachtig geachte punten te moeten prijsgeven, maar anderzijds ten minste even vele en voorname punten te kunnen handhaven en ook enkele nieuwe gronden te kunnen aanvoeren.

Vier (of vijf) verschillende vraagstukken, alle van analytischen aard, zijn hier aan de orde:

I. De onderscheiding in taal, stijl en geest, tusschen Reinaert I A en B; en in los verband hiermede de vraag of *A(e)rnout* al dan niet uit ofr. *Perrot* ontstaan is.

II. De afscheiding of grens tusschen A en B.

III. De uitscheiding [1]) van inlasschingen uit A.

IV. De toescheiding [2]) hetzij van A aan Willem en van B aan Aernout (prioriteit van B), hetzij omgekeerd van A aan Aernout en van B aan Willem (prioriteit van A); en in verband hiermede de tekstconstitutie en de interpretatie der tien eerste verzen van den proloog.

I. *De onderscheiding in taal, stijl en geest tusschen A en B.*

De punten van verschil tusschen R. I A en B zijn over 't algemeen ook door mijne bestrijders als zoodanig erkend; ja zij hebben ze ten deele aangevuld en vermeerderd [3]).

Kloeke heeft, naast aanvulling en wijziging van enkele door mij, Td. 179—227, besproken gevallen, nog als kenmerkend voor B, tegenover A, de volgende punten aangewezen, die ik gemeend had nog meerendeels als aan A en B gemeen of als algemeen-Mnl. te moeten beschouwen:

1. de drie- en meerledige tautologie: drie of meer synonieme ww., bnw., vnw. enz. (Tschr. XXXVIII 39—40; verg. Td. 231—3);

1) Een woord, in dezen zin niet alleen in 't Nhd., maar ook reeds in 't Mnl. (zie Verdam) en, althans in technische toepassing, ook weer in 't Nnl. gangbaar.

2) Eveneens vanouds en tot heden in onze taal gebruikelijk, vooral als rechtsterm: zie Verdam, H. de Groot, B. W. (a. 1126, 1127 e. e.)

3) Eene opsomming van hetgeen ik zelf later (ook na de aanvulling in Cr. 41—2) van dien aard heb opgemerkt ware hier misplaatst en blijft beter bewaard voor een later, zoo mogelijk volledig overzicht.

2. de epische variatie: twee of meer synonieme zinnen achter elkaar (a. w. 40—1 [1]); verg. Td. 233);

3. de herhaling, kort na elkaar, van hetzelfde woord (a. w. 41, 55; verg. Td. 233—4);

4. *conste* en *begonste* (a. w. 39, 45; verg. behalve Td. 178 ook Cc. 75, met Frings' beoordeeling van mijne uitgave en commentaar in Anz. f. deut. Alt. XL 115—6, en Jellinek 51—2);

5. het pers. of aanw. vnw. als voorloopig onderw. of voorw. van den voorzin, dat in den nazin nader omschreven wordt; of, omgekeerd, de hervatting van het vooraf nader omschreven subj. of obj. door zoodanig vnw. (a. w. 57—8; verg. Td. 230).

En Willems heeft op de volgende, ten deele nieuwe, door mij niet opgemerkte verschilpunten gewezen:

6. A: *onteeren* × B: *onneeren* (Versl. Vl. Ac. 170).

7. Belijn de ram, in 1849—51 optredende in gezelschap van „sine hije ... dame Hawi", blijkt in 2955 vlgg. 's konings kapelaan geworden! Of mogen wij hierin een parallel zien met den „huwelijken staat" van den „pape", die met zijn „wijf, vrauwe Julocke" in de avonturen van Brune en Tibeert zulk een belachelijke of beklagelijke rol speelt, en ook Belijn dus houden voor een der vele toenmalige „clerici conjugati", hier in dierenvermomming? In allen gevalle schijnt dan toch W.' opmerking juist, dat deze kapelaan, als behoorende tot 's vorsten gevolg, evenals de klerk Botsaert en 's konings maag Firapeel, buiten de debatten had behooren te blijven, niet aan 't hoofd van R.'s aanklagers optreden (a. w. 171—2) [2]).

8. De koningin, in A eene naamlooze en „stomme perso-

---

1) Iplv. 2016—43 is op blz. 41 zeker bedoeld: 2026—43.

2) W. schijnt hierbij echter te vergeten dat de eerstgenoemde regels, naar de tot dusverre door hem en mij aangenomen grens tusschen A en B bij 1750, niet tot A, maar evengoed als de laatstgenoemde tot B behooren; zoodat deze ontegenzeggelijke tegenstrijdigheid, naar die afscheiding, als eene onwillekeurige gedachteloosheid of als een bedoelde satire van den dichter van B moet beschouwd worden, doch slechts dan als een verschilpunt tusschen A en B, wanneer men de grens naar 1892 of verder verplaatst; waarvoor het dan als argument gebezigd kan worden (zie ben., blz. 87). — Daarentegen kunnen de twee „hondekijn's" Cortois (99) en Rijn (2690—4) evengoed naast elkaar bestaan als Isingrijn en zijn twee in 1921 genoemde broeders.

nagie", ter nauwer nood een enkele maal (naar ik meen alleen 1471) even genoemd, en in 1771 nog niet eens (als verderop, in B, schier altijd) naast den koning door R. aangesproken [1]), heeft in B een naam, *Gente*, en tevens een mond en een rol van beteekenis gekregen (a. w. 173—4; verg. trouwens reeds Td. 215).

W.' opmerking, dat ook de wolvin weliswaar in A reeds met haren naam *Hersint* [2]) vermeld wordt, maar eerst in B aan gesprek en handeling deelneemt (a. w. 174), schijnt daarentegen, vooral aldus geformuleerd, een zwak argument, zwakker althans dan dat van de (niet of al benaamde) koningin. En wanneer W. zegt: „alhoewel er breedvoerig over haar gedrag in haar tegenwoordigheid [3]) gehandeld wordt, roert zij [Hersint] den mond niet", ziet hij voorbij dat de dichter van A, hoewel niet bang voor een dartele schildering of een dubbelzinnige woordspeling, toch de in 't Fransche voorbeeld zeer uitvoerige besprekingen van Bruianz den stier, Grimbert den das, Hersent zelve en Bernart den ezel over haar (al dan niet gewaand) overspel met Renart (I 79—218), dat ook in den proloog (8—10) reeds genoemd wordt als een der voornaamste misdrijven van R., blijkbaar opzettelijk zeer sterk bekort en tot de juiste, door hem „te allen spele goed" geachte „mate" herleid heeft; in welk opzicht echter de dichter van B niet zoo ver van hem afstaat, die ook op dat overspel slechts enkele malen min of meer verre, onduidelijke toespelingen maakt (1985 vlgg., 2913 vlgg.), zoodat hier van een verschil in karakterteekening nauwelijks gesproken kan worden (zie Td. 225, Taal en Lett. XIV 498, Franck 332 noot).

---

1) Wederom ziet W. over 't hoofd dat 1771, naar de tot dusverre voor hem en mij geldige gegevens, reeds tot B behoort en dus geen tegenstelling tusschen A en B vormt. Ook hierin kan men een (zwak) argument vinden om deze plaats nog tot A te rekenen; zie beneden, 87.

2) Een verschil in den naamsvorm, met of zonder *H-* of *-w-*, is er althans tusschen A en B niet te vinden (zie Cc. 109—10).

3) Die trouwens uit niets (immers niet uit „sine maghe" 62?) blijkt, en dan ook door W. in den vlak voorafgaanden zin („hare aanwezigheid bij de dierenverzameling wordt in Ia niet vermeld") ten minste betwijfeld wordt.

Een paar andere door W. opgesomde verschilpunten waren ook reeds door mij besproken en als argument gebezigd. Zoo de verschillende namen *Nobel* × *Lioen* van den koning (a. w. 172—3, waarbij enkele m. i. oververnuftige opmerkingen; verg. Td. 209, 215); het alleen in B voorkomen van toespelingen op ons onbekende verhalen of personen [1]) (a. w. 174—5; verg. vollediger Td. 222); het optreden aan 't slot van gansch andere, in het voorafgaande in 't geheel niet vermelde dieren [2]) (a. w. 174; verg. Td. 209, doch ook 242—5 en beneden, 113).

Tegenover deze verschilpunten heeft W. nu echter ook eenige, ten deele nieuwe punten van gelijkenis en gemeenschap tusschen A en B opgemerkt en besproken [3]). Behalve het „rijmstelsel, van het begin tot het slot even onberispelijk gebleven" [4]), de overloopen, de tautologieën, de spreekwoorden, die volgens hem en mij gelijkelijk over A en B verdeeld zijn (184—5, doch zie boven, 68—9), wil hij aan het reeds verzamelde nog toevoegen „het samenstel van volzinnen gebouwd op drie *hoe*'s"; waarin ik echter geen overeenkomst, veeleer verschil tusschen A en B zie. Immers het door W. (a. w. 186) uit A aangehaalde voorbeeld is een der talrijke gevallen van vragende of uitroepende hoofdzinnen met *hoe*, die zeer vaak in A, doch slechts eenige malen in

1) Waarom W. den „sies" *Seymunt* noemt (in Cc. 315 alleen als een Nhd. naam vermeld) en den datief *Rine* als nom. bezigt is mij onbekend.

2) Dat W. hier den *otter* vereenzelvigt met *Bruneel* verbaast mij van hem: zie Td. 209, noot 2 en Cc. 273. — Bij 't gewag van andere mondelinge en schriftelijke verhalen over Reinaert, als b.v. in de bekende passage uit het Lev. v. Ste Lutgart (II 95—6) doorschemeren, vergeet W. te denken aan de mogelijkheid, dat zulke toespelingen ook wel kunnen slaan op afbeeldingen in beeldhouwwerk, miniaturen enz., waarin dergelijke „speren brekende" apen nogal eens voorkomen; zie L. Maeterlinck, De Dierensatire in de Vlaamsche hss., in Tschr. v. Boek- en Bibl.-wezen I (1903) 99, 106, 110.

3) Zie Td. 229—39, Cc. 138—46, ook BH. XVIII vlgg.

4) Dit is trouwens beter bedoeld dan uitgedrukt, daar immers juist in dat begin (den proloog) en dat slot de eenige onregelmatigheden voorkomen (21 : 2, 3477 : 8).

B voorkomen [1]). Daarentegen behooren de drie drietallen uit B — 2172, 2174, 2177; 2310, 2312, 2314 (F); 3035, 3036, 3038 (aldus zeker wel te lezen × AFLB) —, hoezeer ook dezelfde, zeker niet toevallige, dubbele herhaling van *hoe* vertoonende als in 579 vlgg., 750 vlgg., 911 vlgg. valt op te merken (zie Cc. op de twee eerstgenoemde plaatsen), toch, als zijnde alle een aaneenrijging van afhankelijke zinnen, veeleer tot den in Td. 223 als een stilistisch kenmerk van B aangewezen „krachtiger, meer gedragen stijl, tegen dien van A afstekende door een veelvuldiger gebruik der oratio indirecta, en (mede hierdoor) van langere volzinnen, zwaarder van bouw en meer ingewikkeld van samenstel".

Eer is als een dergelijke gemeenschappelijke eigenaardigheid aan te merken de uitdrukking *wat sechdi!*, door W. wel te recht als een verwonderde uitroep, veelal = nvl. *maor wat da-ge zegt!* (en evenzoo holl. *wat je zegt!*), opgevat, en niet alleen in A 597, 1109, 1115, 1183, maar ook in B 2162, 3242 voorkomende; zie ook Cc. 247.

Wanneer W. voorts meent toch wel „geographische eenheid" tusschen de beide deelen te vinden, moet ik bekennen niet te begrijpen hoe hij (a. w. 189) *Elmare* kan beschouwen als gelegen in de Vier Ambachten. Noch uit Teirlinck, Toponymie v. d. Reinaert 43—53 (zie ook VI—XIV), noch uit de zooeven verschenen afleveringen van den Geschiedkundigen Atlas van Nederland (Holland, Zeeland en West-Friesland, blad VI) of Beekman's bijbehoorenden tekst (III. Zeeland, blz. 105) valt dit af te leiden. En de gewaande parallelie van *tusschen Portaengen* [2]) *ende Pollanen* (A 293) en *tusschen Pollanen ende Scouden* (B 3031) bewijst m. i. niet veel, daar dit immers een

1) Td. 186; vermeerderd en in de telling mijner ed. overgebracht: 338, 755, 761, 911, 913, 916 (verg. Cc. op 579 en 750), 953, 1419, 1583 (F), 1722, 1748 (F); maar ook 2444, 2628, 2685, 3150, 3215 (F).

2) Frings' bezwaar (Anz. f. deut. Alt. XL 119) tegen *Portaengen*, als in woordklem en vocaal niet harmonieerend met *Pollanen*, houdt, althans wat de klem betreft, geen steek: de inheemsche uitspraak is, zooveel ik weet vanouds, steeds *Porténgen*, evenals *Polánen*.

in de middeleeuwen gewone, wijze van plaatsaanduiding is [1]).

Blijft er derhalve van de punten van overeenstemming tusschen A en B, door W. aan de reeds gevondene toegevoegd, niet veel over, zijne en Kloeke's toevoegsels tot mijne lijst van verschilpunten aanvaard ik natuurlijk meerendeels, schoon hier en daar met eenig voorbehoud, dankbaar.

Uiteenloopend is nu echter het oordeel over de waarde dezer vooral formeele punten van verschil en overeenkomst, naast de meer materieele, aan den inhoud en aan den proloog ontleend, voor het vraagstuk van het dubbel auteurschap.

Dat Reinaert I het werk van twee dichters, en wel van de in den proloog genoemde Aernout en Willem, is wordt door Kloeke (a. w. 34) en Braune (a. w. 100) als ontwijfelbaar en vaststaand aanvaard. Terwijl laatstgenoemde over de formeele taal- en stijlcritiek niet spreekt, hecht Kloeke hieraan, blijkens zijne eigene, reeds vermelde en nog te noemen bijdragen, groote waarde. Daarentegen wil Willems thans — oogenschijnlijk ten minste — van twee auteurs niet meer hooren. De eigenlijke vader der door hs. F zoo gelukkig gestaafde gissing van het dubbel auteurschap verrast ons nu eensklaps door een nieuwe, onverwachte zwenking; met Saturnijnsche wreedheid, of liever met schier grillige voorkeur voor nieuwe, wederom vernuftige gissingen tracht hij zijn eigen kroost te vermoorden in een (s. v. v.) wijdloopig, niet zeer helder en ordelijk betoog vóór de eenheid van R. I A en B, het meesterwerk, dat slechts van één werkelijken d i c h t e r afkomstig k a n zijn. Weliswaar erkent, aanvaardt, ja vermeerdert hij zelfs de door mij opgemerkte verschillen in taal, stijl en geest tusschen beide gedeelten; wel gelooft hij ook nog steeds, in tegenstelling met

---

1) Verg. *tusschen hier ende Portegale* 595, voorts 2452, R. II 3995, 5333, en nog heden in het oude kinderliedje: *Tusschen Keulen en Parijs Leit de weg naar Rome*; en uit de Mhd. literatuur: Kaiserchronik D. 467, 31; H. v. Veldeke (MSF. 56, 10 ff.); Nibel. Lm., str. 1184; Nîthart 58, 37 ff., XL 3 ff.; Hiltbolt von Swanegou (ed. Bartsch) 97 ff.; Ruodolf von Rôtenburc (Bartsch, Ld. XLIII 104 ff.); Biterolf 13330; C. Burana 108*a*; Walther v. d. V. 31, 13 f.; 56, 38 ff. (trouwens bijna altijd van rivieren).

Kloeke en Braune, dat de tweede helft B, hetzij dan al of niet door zekeren Arnout gedicht [1]) (zie ben., 78 vlgg) ouder is dan de eerste. Maar hij meent nu dat Willem die tweede, oudere helft zóódanig omgewerkt, met het eerste zóó nauw verbonden en tot een nieuw geheel herschapen heeft, dat hij alleen de dichter van Reinaert I moet blijven heeten: „alle poging om den genialen Vlaming van het verheven voetstuk te rukken, waar de bewondering en de vereering van het nageslacht hem heeft gesteld, kan en mag diensvolgens van mijnentwege niets anders uitlokken dan een welgemeend en krachtdadig protest" (a. w. 203). Immers alleen door een grondige omwerking van B kan de artistieke eenheid van het geheel verkregen zijn. De verschillen tusschen A en B zijn thans voor hem geen bewijzen meer voor een dubbel auteurschap; zij doen alleen zien dat één auteur tweeërlei voorbeeld heeft gevolgd, welker taal, stijl en geest nog in de beide helften doorstraalt: voor A de Walsche branche, voor B het oudere Dietsche gedicht (zie a. w. 180, 190, 202 e. e.).

Dat deze nieuwe meening van W. eigenlijk niet tegenover de mijne staat, er meer in graad dan in wezen van verschilt is m. i. duidelijk en wordt dan ook ten slotte door hem zelf (in een noot op blz. 202—3) volmondig toegegeven. Ook ik heb herhaaldelijk de mogelijkheid, ja waarschijnlijkheid eener (hier en daar min of meer ingrijpende) omwerking van Aernouts gedicht door Willem erkend en betoogd (Td. 227—8, 240, 266—7). Of men B nu, met mij, noemt een door Willem omgewerkt stuk van Aernout, dan wel, met W., het gedicht van Willem, op grond van een ouder gedicht (van Aernout?), maakt bij slot van rekening, dunkt mij, geen groot verschil,

1) Immers, begrijp ik W.' breeduitgesponnen redeneeringen wel, dan acht hij ten minste evengoed mogelijk dat A.'s „onvulmaecte aventure" noch = R. I A, noch = R. I B, maar een ons onbekend, verloren verhaal zou zijn. Inderdaad, de identiteit van A.'s „onv. av." en R. I A of B staat niet ipsis verbis in den proloog te lezen. Maar gegeven 1° deze twee onderscheiden helften van een gedicht, 2° twee dichternamen en 3° dit gewag van een ouder gedicht, lijkt deze zienswijze mij toch al te sceptisch; zie reeds Nh. 82—4, Td. 254—6.

indien men 't hierover eens is dat, ondanks die omwerking, nog steeds de verschillende herkomst der beide gedeelten blijkt uit tal van oneffenheden in taal, stijl en geest (die naar mijne meening trouwens een diep ingrijpende omwerking niet zeer waarschijnlijk maken).

Kluyver, steeds voorzichtig, laat zich niet duidelijk en stellig uit over de waarde der gevonden punten van verschil. „De heer Muller heeft gewezen op zekere stilistische overeenkomsten in de taal van den tweeden proloog met de taal van Reinaert Ib. En hetzij men de formeele verschillen tusschen het eerste en het tweede gedeelte van Reinaert I al of niet breed wil uitmeten enz." (a. w. 227); en: „Volgens een ander gevoelen zou het tweede deel het werk zijn van een anderen dichter, die ook den tweeden proloog zou kunnen geschreven hebben. Deze onderstelling van een tweeden dichter, hoewel misschien niet noodzakelijk, zou het gemakkelijkst de veranderde bewerking van den tekst kunnen verklaren" (a. w. 228). Maar al acht Kluyver de ook door hem bepleite „vernietiging" van den ouderen dichter Aernout (als verlezen uit *Perrot*) niet onbestaanbaar met een dubbel auteurschap voor de beide gedeelten (zie beneden, 82, noot 2), ik meen in en tusschen de aangehaalde regels toch zeker ongeloof aan de bewijskracht dier (z. i. al te „breed uitgemeten") verschilpunten voor zoodanig betoog te mogen lezen.

Stelliger, ondubbelzinniger eindelijk uit zich Jellinek: „Die beobachtungen Mullers behalten auch dann ihren wert, wenn ich recht habe" [t. w. Willem de eenige dichter, *A(e)rnout* niets dan een foutieve verlezing of verschrijving is voor *Perrot*]. „Man würde aus ihnen ersehen, welche verschiedenheiten ein einheitliches werk aufweisen kann, wie man ähnliches ja schon für Otfrid oder Hartmanns Iwein gezeigt hat" (a. w. 52). D. w. z.: de door u aangewezen verschilpunten mogen op zich zelf onloochenbaar zijn; maar zij bewijzen niet wat gij er mede wilt bewijzen: dat de twee gedeelten door twee verschillende auteurs gedicht zijn; taal, stijl en geest van een zelfden auteur

kunnen, zelfs in één en hetzelfde werk, naar gelang van tijden, omstandigheden, stemmingen enz. zeer verschillend zijn.

De hier bedoelde gevallen schijnen mij toch niet gelijk te staan met het onze. In de verschillende boeken van Otfrid's Evangeliënharmonie heeft men inderdaad zekere verschillen in verstechniek, hier zekere vermijding en onbeholpen omschrijving van vreemde woorden en namen, daar een enkel hoofdstuk met eigenaardigen woordenschat, zelfs enkele aan sommige boeken alleen eigene, bijzondere uitdrukkingen, in 't algemeen een geleidelijke wijziging en ontwikkeling van stijl en rijmkunst opgemerkt [1]). Maar hier geldt het immers een werk van zéér langen adem, waarover zeker vele jaren gearbeid is, eerst en eenig in zijn soort en daardoor zwaar en moeilijk van bewerking. Bij Hartmann von Aue heeft een uiterst zorgvuldig en nauwkeurig onderzoek van taal en verzen, vooral rijmen — gelijk wij 't in onze Mnl. philologie nog altijd niet of nauwelijks kennen — inderdaad tusschen verschillende werken of zelfs tusschen gedeelten van hetzelfde werk (Iwein) vrij wat onderscheid in rijm- en woordgebruik aangetoond, dat schijnt te wijzen op zeker tijdsverloop tusschen de vergeleken stukken, op zekere ontwikkeling in zijn techniek, en dat als criterium voor de chronologie van H.'s werken kan worden gebruikt. Doch daar heeft men dan te doen met het door Von Kraus, Zwierzina e. a. betoogde, gaandeweg toenemende vermijden door Mhd. dichters van zekere klanken, vormen, woorden en zegswijzen (vooral in de voor wijziging onvatbare rijmen), als zijnde hetzij onhoofsch of niet in alle Duitsche landen gangbaar [2]). In geen van beide door Jellinek genoemde gevallen is, gelijk hier in den Reinaert, sprake van een op vele punten verschillenden woordenschat, die noch uit een lang tijdsverloop, noch uit een dergelijke opzettelijke

1) Zie Erdmann, Einl. LXII—LXV; Saran, Deutsche Verslehre 249.

2) Zie vooral Zwierzina, Beobachtungen zum Reimgebrauch Hartmanns und Wolframs, in: Abhandl. z. germ. Philol. Festgabe für R. Heinzel (1898) 437—511; Saran, in PBB. XXIV 27, 55—6, 64—71.

(negatieve) keuze te verklaren schijnt. Van dit laatste is in onze — het zij andermaal met schaamte erkend, op dit punt nog steeds al te weinig onderzochte — Mnl. literatuur nog weinig of niets gebleken. En wat het eerste betreft, zeker is bij groot verschil in tijd, woonplaats en levensomstandigheden een betrekkelijk groot verschil ook in taal, stijl en geest tusschen twee geschriften van denzelfden auteur mogelijk: men vergelijke b. v. slechts de stijve en nog half Brabantsche taal van den Doopsgezinden rederijker, de weelderige, „prachtige" Renaissancetaal van den dichter der Geboortklock, en de deftige, bezonkene Amsterdamsch-Hollandsche taal van den Katholieken tooneeldichter uit Vondel's lang en rijk dichterleven. Ook zijn er, althans in den nieuweren tijd, auteurs die er zich in vermeien en op beroemen meer dan één stijl te kunnen bezigen. Er is echter m. i. niets dat recht of aanleiding geeft om bij de twee gedeelten van Reinaert I aan één dezer gevallen te denken. Al erken ik dat het hier ten slotte ook een zaak van geloof geldt aan de waarde van zulk philologisch onderzoek van taal en stijl in 't algemeen, ik kan niet anders dan, met verwijzing naar Td. 196—7, 226—7, als mijn ongeschokte overtuiging uitspreken, dat 1° een zóó lange reeks van verschilpunten als hier is aangewezen wel zéér sterk pleit voor het aannemen van twee auteurs; en dit te meer wanneer 2° die twee stukken reeds door de verschillende herkomst hunner stoffen van elkander onderscheiden zijn, en bovendien 3° in den proloog inderdaad twee dichternamen en twee gedichten genoemd zijn.

Voorshands meen ik dus mijne hoofdstelling, het dubbel auteurschap van R. I A en B, te mogen handhaven, en de door mij zelf aangevoerde punten van gelijkenis en gemeenschap [1]), de grammatische, maar ook de artistieke eenheid van het geheele gedicht te mogen blijven verklaren gelijk ik dit, Td. 227—40, heb trachten te doen.

1) Waarvan trouwens sommige misschien naar de tegenovergestelde zijde, de punten van verschil, dienen overgebracht (zie boven, 68—9).

Laat ik hieraan alleen nog toevoegen dat, naar Kloeke (a. w. 54, verg. 48) mededeelt, volgens het oordeel van Sievers' gevoelig oor de „taal- of spreek- of zinsmelodie" van Aernout (d. i., naar K.'s opvatting, die van A) tot type 3, Willem (d. i. dus B) tot type 2 behoort, ook hierin dus inderdaad verschil bestaat. Immers ook wie ronduit moet erkennen noch gevoel (d. i. gevoeligheid) voor, noch begrip van deze ietwat mysterieuse, ja schier mystieke theorieën en proeven te hebben zal daaraan toch niet licht alle waarde durven ontzeggen. Ik stip hierbij nog aan dat enkele proeven, indertijd door mijn ambtgenoot Van Wijk genomen met plaatsen uit R. I A en B, geen beslissende uitkomst hebben opgeleverd, veeleer op een gemengd type schenen te wijzen, hetgeen dus zou strooken met de onderstelling eener omwerking van een der helften [1]).

Dit vraagstuk van het dubbel auteurschap verandert echter aanmerkelijk van aangezicht, indien de stoute gissing, door Willems, Kluyver en Jellinek gewaagd, juist mocht blijken.

Dat de tien eerste verzen van den proloog van Reinaert I ten nauwste overeenkomen met, ja welhaast een nagalm schijnen van de (wederom) tien eerste verzen der Ofr. 1ste branche, (Renart I), was reeds meermalen opgemerkt en uitgesproken, o. a. door Buitenrust Hettema (Tschr. XII 7) en door mij (Nh. 58, Td. 270, noot 1), zonder dat dit echter ooit aanleiding had gegeven tot de door de drie bovengenoemden, in meer schuchteren of stelligen vorm, geuite gissing, t. w. dat wij in vs. 6 — of, met door J. gewenschte en door W. stilzwijgend uitgevoerde omzetting der beide rijmverzen, vs. 5 — in plaats van *A(e)rnout* zouden mogen lezen *Perroot*, d. i. de naam van

1) Men vraagt zich als leek hierbij trouwens af, of de soms aanmerkelijke verschillen tusschen de hss. A en F hierbij niet licht een verwarrenden invloed kunnen oefenen, m. a. w. of de uitkomst eener voorlezing naar A of naar F niet verschillend zou zijn.

den in Ren. I 1 („Perrot qui son engin et s'art etc.") en XVI 1, 1504, XXV 4 genoemden, vermaarden dichter van een of meer Renart-branches (volgens Foulet, Le roman de Renard 217—37: II + V *a*): Pierre of P(i)errot de Saint-Cloud. De Fransche dichter van br. I — zoo redeneeren nagenoeg eenstemmig de drie bovengenoemden — verklaart een door Perrot gepleegd verzuim („lessa le meus de sa matere") te willen herstellen door het (sedert beroemd geworden) verhaal van „le plet" en „le jugement" te verhalen. Hetzelfde nu zegt de Dietsche dichter Willem eenvoudig zijn Walschen voorganger na: ook hij wil de door den Franschen dichter Perroot gelaten leemte aanvullen door zijn Dietsch gedicht.

Jellinek, die deze gissing reeds vroeger, vóór de vondst van F en onafhankelijk van de opmerkingen en gissingen van Buitenrust Hettema en Willems, gemaakt had, meent deze nu te kunnen handhaven in weerwil van F, waar wel niet, als in A vs. 6, het onbegrijpelijke *Willem*, maar ook niet het door hem gehoopte *Perro(o)t*, doch *Arnout* te lezen staat. En tot steun zijner onderstelling gist hij (op zich zelf gansch niet onaannemelijk) dat Willem in zijn Fransch hs. der 1ste br. wellicht, als niet zelden geschied is [1]), de eerste, voor den verluchter opengelaten letterruimte (voor de initiaal *P* van het beginwoord van den 1sten regel) oningevuld gevonden, en zoodoende bij vergissing *.errot* als den vollen naamsvorm opgevat heeft, die hem aan *Ernaut*, gewestelijken bijvorm van *Arnaut* herinnerde, welken hij dan met *A(e)rnout* vertaalde; ter bevestiging van welke laatste gissing ik zelf zou kunnen verwijzen naar Tschr. XXXVIII 142—5, 155.

Dat een middeleeuwsch vertaler of bewerker van zich zelf zegt hetgeen eigenlijk slechts van zijn uitheemsch voorbeeld geldt, daarvoor voert J., behalve het ook door mij (Td. 259), in ander verband, reeds genoemde geval van Henric van Alcmaer, nog een tweede, inderdaad treffende parallel aan:

1) Zie b.v. Wattenbach, Schriftwesen im MA.³ 372—3.

Godfried van Straatsburg zegt in den proloog van zijn Mhd. Tristan geheel hetzelfde van zijn Walsch voorbeeld Thomas, dat deze in de inleiding van zijn Ofr. Tristan zegt van zijn voorganger Breri; ook wendt hij, evenals Willem, voor „in Walsche boeken gezocht te hebben", ofschoon hij alleen Thomas' gedicht vóór zich had en vertaalde (zie ben., 112).

Verdacht is ook, volgens J. (57) het zeer sobere gewag van den blooten naam *Arnout* zonder meer, immers geheel in strijd met de wijze, waarop Maerlant van Segher, Pieter Vostaert van Penninc, en andere Mnl. continuatores van hunne voorgangers plegen te spreken. Ook Kluyver (230) wijst op deze vermelding zonder eenige bijvoeging, hetzij van zijne herkomst, hetzij van een door hem geschreven werk: geheel afwijkend van Willems manier, die even te voren zelf zijne hoorders herinnert aan zijn vroeger gedicht over Madoc.

Wat zullen wij tot dit alles zeggen? Inderdaad lijkt de conjectuur, reeds daardoor aannemelijk schijnende, dat zij te gelijker tijd van drie zijden geopperd is, door het bovenstaande ook nog eenigermate gestevigd. En toch is en blijft zij... niet meer dan een stoute en vernuftige gissing; stouter, vernuftiger dan Jonckbloet's verandering van *niet* (A 6) in *hier*, maar evenzeer een redmiddel, dat m. i. alleen aanvaard zou mogen worden, wanneer de gegevens der hss. geheel onverklaarbaar en met elkaar onbestaanbaar bleken. De moeilijkheden, die men in de verschillende, elkaar tegensprekende lezingen der twee of drie hss. vond of meende te vinden, zijn zoodoende op eens... weggeëmendeerd: „neemt men dit aan, dan is het alsof de zaak eenvoudiger wordt" eindigt Kluyver zijn beknopt en helder betoog (230). Zeker, dit is wat de Franschen noemen „simpliste". Maar „simplex non semper sigillum veri"! In allen gevalle, zoolang de gegevens der hss. op redelijke wijze verklaard en met elkaar in overeenstemming gebracht kunnen worden (gelijk ik meen dat in dit opstel, ten deele in aansluiting aan Kloeke en Braune, is geschied), mag men, naar de beginselen eener gezonde, conservatieve tekstcritiek, niet

van alle hs. afwijken ter wille van eene verleidelijke gissing, die alles „vereenvoudigt”, doch in geen enkel hs. steun vindt.

Al is dit voor 't overige een van die gissingen, welker juistheid noch onjuistheid zich stellig laat bewijzen, wil ik toch enkele bedenkingen niet verzwijgen. Vooreerst zou men moeten aannemen dat in twee of drie van elkander onafhankelijke Mnl. hss. de oorspronkelijke lezing *Perroot* verdonkeremaand is, wat zeker mogelijk en desnoods ook wel te verklaren ware, maar op zich zelf toch geenszins waarschijnlijk is.

En ten tweede zouden de bovengenoemde bezwaren tegen het bloote gewag van den naam *A(e)rnout* toch zeker in niet mindere mate gelden tegen een dergelijke sobere vermelding van den enkelen naam *Perroot.* Al was die vreemde verkleinvorm in de Dietsche gewesten ook niet geheel onbekend (zie b.v. Tschr. XXIX 117), het was en bleef een vreemde, Fransche naam, die zonder nadere toevoeging den Dietschen hoorders stellig niets meer zei dan het enkele *A(e)rnout.* Immers wie zal durven beweren of aannemen dat Perrot de Saint-Cloud en zijn Walsche gedichten over Renart in Vlaanderen zóó vermaard waren, dat een Dietsch dichter voor zijne hoorders kon volstaan met het noemen van zijn (voor)naam. Nu zegt Jellinek wel, kennelijk deze tegenwerping voorziende (58): „Was sollte er seinem publicum viel von dem Franzosen erzählen, von dem er noch weniger wusste, als die modernen philologen zu wissen glauben?” Maar vooreerst is die — ter wille der verklaring van dit bloote gewag onderstelde — onkunde bij den zeer belezen Willem (zie Td. 221—2) niet waarschijnlijk: hij, die Reinaert's „vite”, d. w. z. verschillende Renart-branches, „gezocht” en ook gevonden en gelezen had, wist allicht meer van Perrot dan wij. Maar al ware dit niet zoo, zou hij ten minste niet in vs. 6 vlgg. iets hebben gezegd als „in walsche”; zonder welke mededeeling immers geen hoorder, na het „in dietsche” van vs. 5, aan een F r a n s c h gedicht zou denken?

Daarentegen zouden wij bij een ontstaan van *A(e)rnout* reeds in den Mnl. archetypus uit een ofr. . . *errot* met on-

ingevulde initiaal, juist moeten aannemen dat Willem — want alleen van hem, den „dichter"-vertaler, die het Fransche hs. vóór zich had, niet van een lateren Vlaamschen „scriver" kan hier sprake zijn — zóó weinig van den Ofr. Renart kende, dat hij den (in Frankrijk althans) vermaarden naam van Perrot de Saint-Cloud niet kende en ook in ..*errot* niet herkende. Hetgeen, als gezegd, onwaarschijnlijk is.

Tot nader order durf noch wil ik derhalve deze conjectuur, hoe verleidelijk ook in sommige opzichten, aanvaarden [1]) en blijf ik 't houden met *Aernout*, al zegt ons die naam nu niets meer.

In allen gevalle — en daarop wensch ik ten slotte den nadruk te leggen — staat of valt het dubbel auteurschap van R. I niet met de onjuistheid of juistheid dezer gissing [2]); de vraag: *Aernout* of *Perroot* staat eigenlijk buiten dit geding, al wordt zij er licht mede in verband gebracht door wie R. I A en B aan één dichter wil toeschrijven. Al bleek te eeniger tijd voldingend uit een nieuw hs. of uit andere gegevens dat Willem inderdaad in vs. 5—6 niet een Dietschen, maar een Walschen voorganger bedoeld heeft, al verdween dus Aernout voorgoed van het tooneel onzer letteren, dan hadden wij niet alleen daardoor ten slotte niet meer verloren dan... een naam; maar wij hadden ook niet het recht verloren R. I A en R. I B, op grond van de in Td. en hierboven nader besproken verschillen zoowel in herkomst der stof, als in taal, stijl en geest, aan twee verschillende auteurs toe te schrijven, waarvan het eene dan door een anonymus, het andere door Willem geschreven ware. Verloren hadden wij dan alleen den steun,

---

1) In geen geval staat die vervanging van **Perroot* door *Aernout* zóó vast, dat zelfs de vermelding van Aernout, als mogelijken dichter van een deel van R. I, als een blijk van verregaande achterlijkheid zou moeten gelden; zie Museum XXVIII 240 („Als 2de schrijver van R. I is Arnout hier nog te vinden"), of J. Dijkstra's „Grönneger" vertaling van R. I (1921), waar inderdaad Aernout niet (meer) te vinden, maar boudweg door „Perrot" vervangen is!

2) Dit erkent ook Kluyver (228), en implicite ook Willems, die immers achter of onder B een ander gedicht van een ouderen auteur onderstelt.

dien die onderscheiding tusschen de twee dichters van A en B natuurlijk tot dusverre gevonden heeft in het noemen, in F vs. 6, van een ouderen, aan Willem voorafgaanden Dietschen dichter.

II. *De afscheiding tusschen A en B.*

Dit vraagstuk is vooral door Kloeke omstandig, terzelfder tijd beknopt door Braune behandeld. De eerste acht de bewijskracht mijner vooral formeele, lexicologische of stilistische argumenten voor de grensscheiding bij 1750 niet groot en heeft daarop allerlei af te dingen. Op meer dan één punt moet ik hem inderdaad gelijk geven. Doch anderzijds heeft een hernieuwd nauwkeurig onderzoek mijner lijst van eigenaardigheden van A en B (Td. 179—95 en Cc. 41—2) mij in het betwiste, door mij (trouwens slechts aarzelend) aan B, door Kloeke aan A toegekend tusschenstuk (1751—1892) nog vrij wat meer, en ten deele duidelijk sprekende eigenaardigheden van B doen opmerken dan ik (Td. 241) en Kloeke (a. w. 42) hebben opgesomd; zoodat het verlies der punten, die ik moet laten vallen, ruimschoots vergoed wordt door andere, nieuwe. Ik herhaal daarom hier laatstgenoemde opsomming in uitgebreiden, verbeterden vorm, en heb daarbij vanzelf gelegenheid om K.'s tegenwerpingen te bespreken, ten deele ze mijnerzijds aan te vullen.

In dit tusschenstuk, 1751—1892 [1]), vinden wij dan de volgende, min of meer stellig eigenaardige, kenmerkende woorden en wendingen eenerzijds van A, anderzijds van B; in dezelfde, in hoofdzaak alphabetische orde als in Td. 179—95, waarnaar ik in 't algemeen verwijs.

---

1) Eigenlijk nog weer bestaande uit 3 stukken: *a.* 1751—1847 < Ren. I 1201—32; *b.* 1848—72 < Ren. I 1313—34 en 1551—64; *c.* 1873—92, die ik echter hier gemakshalve niet nader onderscheid. Bij (vóór) 1750 en 1872 hebben AF beide een (groote of kleine) rubriek, bij 1847, of eigenlijk 1848, alleen A; bovendien hebben AF beide bij 1809 eene, in mijne ed. niet overgenomen rubriek (zie Cc. 149).

A	B
dier 1862 F, *fel* 1856, 1890, *ghe-* 1897, *ghindre* 1873, *bi Gode* 1823, 1846 (Td. 189), *over al* 1787, *recht* 1848, *tale* 1875, *al daer hi stont* 1795 F (× A: *die daer st.*), *nu* 1873, 1892 (Td. 186).	*anscine* [1]) 1775, 1812, *arem man* 1813 A, *ai* 1794—5 FB, *dier* 1843, 1874, 1876, 1883, *fel* 1781 [2]), *gast* 1890, *die ghene die* 1877 F, *ghereeden* 1756, *ghetrauwe* 1773, *God* 1768, 1779, 1783, 1791, *lioen* 1835, *man* 1813 A, *nooint* 1827, *openbare* 1892, *rike* 1787, *sake* 1838, 1887, (*ooghen*)*scalc* 1781, 1785, 1789, *sonder*, buiten 1811, 1831, *treke* 1808, *ic wane* 1754 [3]), 1777 F, 1816 A, *nu hoort* 1835 F (zie Td. 194), *coninc* zonder *her* er vóór 1771 A, 1835 A, vier synonieme ww. 1840—1, twee synonieme zinnen 1844—5 (zie boven, 69).

1) Al heeft deze uitdrukking, juist alleen in dit tusschenstuk gevonden, geen rechtstreeksche bewijskracht voor A of B (Kloeke 38), mag men toch opmerken dat A de voorkeur schijnt te geven aan het ww. *scinen* (c. dat.: Td. 183).

2) Dat ik mij hier, bij *fel*, vergist zou hebben is eigenlijk niet geheel juist. „*fel* . . . is juist een lievelingswoord van A" zegt Kloeke 38. Zeker, t. w. als attrib. bnw. (zie Td. 181), waartoe stellig 1890 behoort. Ook is 1856 (postpositum) te vergelijken met 610, en 1781 (substantive) met 60. Toch is er verschil, in zooverre 1781 van menschen, in satir.-didact. zin, sprake is (verg. Td. 220, 222). Maar ik erken dat dit een zeer subtiel onderscheid wordt.

3) Volgens Kloeke 37 is „de beteekenis . . . nauwelijks verschillend van die in 1094, 1119, 1345, alleen spreken in deze drie verzen de dieren en in 1754 toevallig de dichter zelf". Of dit wel zoo toevallig is? Om niet al te volledig en uitvoerig te worden, volsta ik thans, zonder alle plaatsen op te sommen (zie Td. 194, Cc. 42), met de opmerking dat *ic wane* (en *na minen wane*) in A — behalve dan 862 en 1322, waar alleen F ze heeft (zie Cc. 216, 237) — slechts aan dieren in den mond gelegd wordt, hetgeen misschien bloot toeval is; daarentegen in B ook aan menschen in den mond gelegd, maar vooral door den dichter zelf gebezigd wordt, en dan, naar ik meen, een heel anderen toon, accent of timbre heeft dan het schuchter-beleefde *ic wane*, *na minen wane* in A: 't is een krachtig, nadrukkelijk, soms schier grimmig: „dat verzeker ik je!" (zie reeds Td. 221). Maar erkend dient dat de drie plaatsen in het tusschenstuk, waarvan 1754 meer in den toon van A, 1777 F en 1816 A meer in dien van A bedoeld zijn of schijnen, aldus verdeeld, weinig of niet vóór of tegen A of B bewijzen.

Eindelijk *Belijn* [1]) en al de andere in 1848—72, te voren nog niet genoemde, ten deele (*Belijn*, *Tiecelijn*) ook later in B een rol spelende dieren.

Alles bijeengenomen en wel beschouwd, schijnt mij het getal en de bewijskracht der voor B pleitende formeele kenmerken zeker niet kleiner dan die van de naar A wijzende. Wel geef ik dus een en ander, geheel of ten deele, aan K.'s critiek prijs; maar ik houd nog genoeg over om te handhaven, dat taal en stijl van dit tusschenstuk ten minste evenzeer naar B als naar A smaken; al erken ik daarbij dat zulke formeele argumenten in een klein stukje van anderhalfhonderd verzen, alleenstaande, te gering van omvang en waarde zijn om een genoegzaam en doorslaand bewijs te vormen.

Naast deze formeele argumenten blijft nu evenwel voor mij van zeker gewicht ten gunste eener toewijzing van het tusschenstuk aan B de soms woordelijke overeenstemming van dat begin: 1751 vlgg. [2]) met het begin van A: 41 vlgg.; zie reeds Nh. 77, Td. 242, waarbij ik nu nog voeg 1849—50 en 1854 [3]) = 62. Deze overeenstemming kan ten minste evengoed op navolging van een der beide zijden, naar middeleeuwschen trant, als op herhaling in één en hetzelfde werk (t. w. A: 1—1892) wijzen [4]).

Daartegenover heeft Kloeke nu echter de ook door mij (Td. 240—1) reeds genoemde argumenten voor de toeschrijving

1) Zie echter beneden, 87.

2) Die voor 't overige wel gevolgd zijn naar 't Ofr. voorbeeld: Ren. I 1201 vlgg.

3) Ook weer gevolgd naar Ren. I 1551 vlgg,

4) Daarentegen geef ik Kloeke (a. w. 37—8) toe dat de meer didactische geest en toon van 1768—93 niet (alleen) uit het karakter van den dichter van B — zie Td. 222, 241 — behoeft verklaard, maar evengoed op rekening van het Ofr. voorbeeld gesteld kan worden, waar wij (I 1213—38) een soortgelijke moralisatie vinden. Ik voeg hieraan zelfs toe dat ook een passage als 732—40, die toch zeker tot A behoort, niet — gelijk, volgens Kloeke, 1524—1641 — een interpolatie van B is, denzelfden leerzamen, spreukmatigen geest ademt, en wel ditmaal zonder dat een Fransch voorbeeld er aanleiding toe gegeven heeft.

van 1751—1892 (of wellicht 1847 of 1872?) aan A nog versterkt en uitgebreid.

1°. Het voornaamste, ook voor mij vanouds zwaarst wegende is en blijft natuurlijk, dat de vrije bewerking van het Walsche voorbeeld, Renart I 1—1334, in 't Mnl. onafgebroken van vs. 1 tot 1892 (of althans 1872) doorloopt, en het, zooveel wij weten, in hoofdzaak oorspronkelijk Dietsch verhaal eerst daarna begint. Bepaaldelijk staat de schildering van de opwinding der dieren en ook de reeks dierennamen in 1848—72 nog onder den onmiskenbaren invloed van Ren. I 1313—34 (en, voeg ik er bij, ook van 1551—64, waarin dit motief weder opgenomen en herhaald wordt) (a. w. 36—7). Deze stand van zaken maakt inderdaad het aannemen van een oud gedicht, beginnende met de navolging van een brok midden uit een Ofr. branche, en daarop bouwende een eigen gedicht, waarvóór dan later de navolging van het begin dierzelfde Ofr. branche gevoegd zou zijn, zeer bezwaarlijk.

2°. Aan Ren. I 537: *Nomini dame Christum file* herinnert bijna woordelijk Rein. I 1818: *Nomine patrum Christum file* (a. w. 39); ja zelfs nog nauwer, voeg ik er bij, naar de lezing van F: *Nomine d o m i n e Christum file*; welke overeenkomst zeker meer past in den trant van den met de Ofr. 1ste branche innig vertrouwden dichter van A dan in dien van B, van wien men anders, naar Kloeke te recht opmerkt, geene bewijzen eener zoo gemeenzame bekendheid met die Ofr. 1ste branche heeft; verg. voor 't overige 1449. Daartegenover kan men alleen opmerken, dat een dergelijke aanhef eener looze, zoogenaamde „vossenbiecht" in 't Mnl. evenzeer als in 't Ofr. voor de hand lag, dus niet stellig ontleend b e h o e f t te zijn.

3°. Eerst na 1892 beginnen de stellige kenmerken van taal, stijl en geest van B zich te vertoonen. Van de door K. (a. w. 39—41, sub *a—c*) genoemde heb ik vooral de door hem nader onderzochte en als kenmerk van B erkende drie- of meervoudige tautologieën (zie reeds boven, 68—9) dankbaar aanvaard als nadere bijdrage tot karakteriseering van den stijl van B.

Maar dit alles heeft op zich zelf in dit betoog toch slechts waarde als (overbodig) positief bewijs dat 1892 vlgg. wèl tot B behooren; voor het tusschenstuk 1751—1892 zou het alleen dan, negatief, kunnen bewijzen dat het niet tot B behoort (en nog geenszins positief dat het wèl tot A behoort), indien de kenmerken van B daarin ontbraken; ik vlei mij echter hierboven aangetoond te hebben dat de kenmerken van B daarin integendeel nog steeds talrijk zijn, ja in aantal en gewicht die van A overtreffen.

4°. De toespelingen in 1930—1 op in A niet, en die in 1943, 1958, 1967, 1977, 1999, dicht na elkaar, op in A wel vermelde gebeurtenissen wijzen, op verschillende manier, beide op het begin van een nieuw gedicht of gedeelte: de eerste ondanks zich zelf hare van A onderscheiden herkomst verradende, de tweede daarentegen, volgens K. (a. w. 41) opzettelijk door den dichter van B, ter overbrugging der nabije grensscheiding, als recapitulatie der hoofdgebeurtenissen in A bedoeld. Hiervan geldt hetzelfde als van het bij 3° genoemde argument: dat het alleen bij wijze van tegenstelling, als negatief bewijs tegen een toeschrijving van het tusschenstuk aan B, kan gebruikt worden en eigenlijk meer belang heeft voor het vraagstuk der prioriteit van A (zie beneden, IV), immers eerst bij aanneming daarvan de door K. er aan toegekende waarde krijgt (resp. als argument daarvoor kan dienen).

Schijnen deze betooggronden derhalve niet alle even sterk, ik wil nu zelf, ten voordeele van K.'s en B.'s meening, herinneren aan de boven, blz. 69—70, besproken, door Willems opgemerkte inconsequente voorstelling van Belijn den ram (in 1849—51 gehuwd, in 2955 vlgg. kapelaan) en van de koningin (in 1771 nog niet eens vermeld, in B met name genoemd en zelf een belangrijke rol spelende). Doch daartegen wil ik ook aanvoeren het dubbel emplooi van den naam *Rosseel*, in dit tusschenstuk (1863) voor „dat eencoren", in A (1409) daarentegen voor een van Reinaerts zonen gebezigd (zie Td. 208, Cc. 112, 274): een tegenstrijdigheid, die allicht zou

pleiten voor toewijzing van eerstgenoemde plaats aan B.

Uit het voorafgaande valt, dunkt mij, dit besluit te trekken, dat volgens Kloeke (en ook Braune), evenals volgens mij, dit tusschenstuk, hetzij dan oorspronkelijk 't begin van B of 't slot van A, een grensstrook, een „tweeheerenland" is, door beide dichters bewoond en bebouwd. Ook ik heb trouwens herhaaldelijk (Nh. 76, Td. 242, 265—7) de mogelijk-, ja waarschijnlijkheid bepleit eener gedeeltelijke omwerking van dit tusschenstuk door den jongeren dichter Willem, hetzij bij de vóórvoeging van A voor het oudere gedeelte B, hetzij bij de achtervoeging van B achter het oudere gedeelte A (zie beneden, IV). De aanwezigheid in dit tusschenstuk, allicht in hoogere mate dan in het voorafgaande A of het volgende B, van kenmerken zoowel van A als ook (en vooral) van B vindt juist in deze omwerking hare gereede verklaring (verg. beneden, 91—2).

Wendt men nu echter zijn oog van die formeele kenmerken naar den inhoud en vraagt men wat waarschijnlijk, afgezien van de prioriteit van A of B, — niet het aangewezen begin voor B (zie boven, 86), maar — het beste (oorspronkelijke) slot van A, als zelfstandig geheel, zou (geweest) zijn: Reinaerts komst aan 't hof (1750) of zijn doodvonnis (1886—92), dan zal men m. i. zonder veel weifeling het laatste het waarschijnlijkst achten; verg. het slot van B, hetzij 3483—4 (volgens A) of 3436—9 (volgens F) [1]). Dit zou dan pleiten voor een doorloopen van A (in zijn oorspronkelijken vorm) tot 1892 (of wat daarmede in een ouderen, onomgewerkten vorm overeenkwam), of wellicht nòg verder, tot een slot, overeenkomende met het slot der Ofr. 1ste branche.

Dit laatste is nl. inderdaad gegist door Braune. Zouder zich in de formeele détailcritiek van het tusschenstuk te mengen, en met Kloeke overeenstemmende in 1° de toewijzing van dit stuk aan A, 2° de prioriteit van A, dat dan aan den (immers

1) Zie echter beneden, 113.

ouderen) Aernout dient toegeschreven, acht hij drieërlei mogelijk (a. w. 107—8):

1. Aernout heeft A 41—1750 [1]) naar Ren. I 11—1200 gedicht. Dit heeft Willem, de jongere dichter, voortgezet, eerst door van diezelfde branche nog een stuk (1201—1350 en verg. 1551—64) vrij na te volgen (1751—1892), waarna hij op eigen wieken is gaan drijven. Een zeker weinig waarschijnlijk beloop van zaken; doch altoos z. i. nog waarschijnlijker dan de door mij ten slotte aanvaarde voorstelling, volgens welke Aernout, de oudere dichter, zijn, in hoofdzaak oorspronkelijk gedicht B begonnen zou zijn met de navolging van een stuk midden uit de Ofr. branche, ter inleiding van zijne eigene vrije schepping.

2. Aernout heeft zelf de 1ste Ofr. branche nagevolgd tot c. Ren. I 1350 = Rein. I 1892. Daarna heeft Willem alleen 1751—1892 wat sterker dan het voorafgaande omgewerkt, ten einde beter zijn eigen zelfstandig gedicht daaraan te kunnen vastknoopen; eigenlijk hetzelfde wat later de omwerker en voortzetter van R. II inderdaad gedaan heeft: het slot van R. I, van 3151 af, omwerken en daaraan zijn vervolg, 3485—7794, aansluiten. Deze onderstelling is in zooverre waarschijnlijker dan de vorige, omdat wij dan, zelfs bij prioriteit van B, het boven gewraakte gebruik van een brok midden uit de Ofr. branche, ter inleiding van een oorspronkelijk gedicht, niet behoeven aan te nemen; terwijl zij de aanwezigheid van verschillende stilistische kenmerken van B in het tusschenstuk genoegzaam verklaart [2]).

3. Aernout heeft de geheele Ofr. 1ste branche (1—1620) bewerkt in een gedicht van omstreeks 2200 verzen. Het slot daarvan, de laatste 300(?) verzen, na 1892, heeft Willem weggesneden en vervangen door zijn eigen werk; waarbij hij 1751—1892 eenigszins, altoos sterker dan 't voorafgaande,

1) Ik laat den proloog voorshands buiten besprek: zie beneden, 105.
2) Een dergelijke voorstelling geeft Willems (a. w. 179).

omwerkte. Het *onvulmaket* uit zijn proloog (5 F) zou dan een dergelijke „scalkernije" of wel halve leugen zijn als de *walsche bouke*, van vs. 8, waarnaar hij zijn gedicht zegt te „beginnen": hij zou het aldus, *onvulmaket*, genoemd hebben in tegenstelling met zijn eigen, rijker vervolg en slot.

Welke dezer drie gissingen het wit treft zullen wij, meen ik met Braune, zonder nieuwe hulpmiddelen wel nooit te weten komen. Inderdaad is de laatste gissing verleidelijk, maar voorshands volstrekt onbewijsbaar.

Wij zijn hiermede (evenals boven, blz. 78 vlgg. en beneden, blz. 95) vanzelf midden in het andere, hiervan onafscheidelijke vraagstuk der prioriteit van A of B beland. Zonder ons nu nog daarin te verdiepen, meen ik, als slotsom van het bovenstaande, thans tot dit besluit te moeten komen, dat ik, al kan ik niet alle punten van Kloeke's critiek ten volle aanvaarden, en al meen ik in sterkere mate dan K. de hand van den dichter van B hierin te herkennen, inderdaad thans, vooral op interne gronden, het tusschenstuk 1751—1892 liefst zou beschouwen als het gezamenlijk werk van beide dichters.

III. *De uitscheiding van inlasschingen uit A.*

Terwijl Kloeke eenerzijds den dichter van B vs. 1751—1892 ontstrijdt, zou hij hem anderzijds gaarne, als interpolatie in de volgens hem oudere, eerste helft A, vs. 1524--1641 toewijzen; daarnaast ook de 10 eerste verzen van den proloog [1]). In 't algemeen heb ook ik interpolaties steeds als mogelijk erkend. Maar ik dacht daarbij, behalve aan geringere inschuivingen van enkele verzenparen door de afschrijvers (zie Td. 268 noot 2, 275), vooral aan het verhaal van de „pude" en aan het slot (zie Td. 242—51, 295, Cc. 357—8); bovengenoemde passage had in dit opzicht mijne aandacht niet getrokken.

1) Zie hierover beneden, 105.

Kloeke heeft daarin nu echter verschillende, ten deele nieuwe of door mij als zoodanig niet erkende of althans betwijfelde kenmerken van taal en stijl van B opgemerkt, en meent de enkele andere, die voor A getuigen, te kunnen wegredeneeren. Al erken en aanvaard ik wederom dankbaar enkele nieuwe gegevens, een herlezing der betrokken plaatsen van het gedicht en mijner lijsten in Td. 179—195 (verg. Cc. 41—2) heeft mij ook hier evenmin als bij het tusschenstuk tot zoo stellige uitkomst geleid; gelijk wederom uit een vergelijkend overzicht der kenmerken van A en B moge blijken (waarbij ik, om niet al te uitvoerig te worden, afzie van de bespreking van alle, soms minutieuse bijzonderheden).

A	B
beghinnen 1620, *doen* ter omschrijving van een factitief 1607, 1612, *gaen* 1589, *ghindre* 1595, *gat* 1643, *hoonen* 1635, *(ghe)naken* 1562, *niemare* 1595, *ongheval* 1585, *over al* 1634, *prinden* 1533, *recht* 1534 F, 1611, *sint* 1602, *sorghen* 1623, *spel* 1577 [1]), *so — dat* 1582, *(al) daer hi lach* 1534, 1551, betr. bijzinnen ter voortzetting van het verhaal 1565, uitroepende (hoofd)zin met *hoe* (verg. boven, blz. 71—2) 1583 F.	*doen* in eigenaardige wendingen, hier: zetten, stoppen 1572, *echt* 1619, *dat* in 't rijm als voorw. 1574, *nu hoort* 1526. En verder, door K. als nieuwe kenmerken beschouwd: *lief* —, *leet sijn* 1555, pers. of aanw. vnw. als voorloopig onderw. of voorw. (verg. echter Td. 230) 1564—5, 1627, 1634—6, herhaling van dezelfde woorden of uitdrukkingen 1544 = 1557, 1569 = 1595, 1579 = 1590, 1620 = 1621, 1621 = 1623, *groot* niet minder dan 14 maal gebruikt.

Al erken ik dat hieronder aan beide zijden verscheidene gevallen zijn, die niet zóó uitsluitend of in zóó overwegenden

1) Door K. 57 bij vergissing tot de B-kenmerken gerekend, met een beroep op 1892, dat immers volgens hem juist het slot van A vormt.

getale alleen of vooral in A of in B voorkomen, dat zij als stellige kenmerken mogen beschouwd worden, dat bovendien ook hier, evenals boven, 85, het een enkele maal voorkomen in een passage van slechts 118 verzen niet al te veel bewijst en ook hierbij „l'art de grouper les chiffres" zekere rol kan spelen, ja dit gecijfer in 't algemeen op bedenkelijke wijze in kleinigheden dreigt te verloopen, alles bijeengenomen [1]), kan ik wederom niet grif toegeven wat K. op blz. 59 en 64 met stijgende stelligheid beweert: „dat in de passage 1524—1641 de B-kenmerken overwegen" en „de taalkundige afwijkingen aan den B-dichter (doen) denken". Die kenmerken, schijnen mij èn op zich zelf èn vooral tegenover die van A te weinig talrijk en stellig om op dezen grond alleen aan eene interpolatie te denken. Op zijn best zou men misschien mogen spreken van eene uitbreiding of omwerking door den jongeren van het werk des ouderen dichters [2]).

Zijn er nu echter behalve deze formeele, — ik geef het K. (64) toe — meer of min hachelijke argumenten nog andere, die de passage kenmerken als een vreemd bestanddeel in A?

Over de „taal-, spreek-, of zinmelodie" dezer passage heeft Kloeke, helaas, niet Sievers' oordeel kunnen vernemen (a.w. 54, verg. boven, 78).

Bij dezen onzekeren stand van zaken (zie ook a. w. 53) kunnen zeker inwendige gronden voor interpolatie, als K. aan

---

1) Men bedenke hierbij dat, terwijl in 't algemeen de kenmerken van B veel talrijker en stelliger zijn dan die van A (Td. 266), de bovengenoemde kenmerken van A juist, met slechts enkele uitzonderingen, behooren tot die, welke aan een uitsluitend of overwegend gebruik een groote mate van stelligheid ontleenen; vooral wanneer wij, zooals na het bovenstaand betoog over de dubbele herkomst van het tusschenstuk 1751—1892 geoorloofd is, de daarin voorkomende plaatsen onderscheidenlijk op rekening van A en B stellen. Daarentegen is er onder de door K. nieuw gevonden kenmerken van B meer dan één, welker stelligheid aan twijfel en bestrijding blootstaat. Al hetwelk ik hier nu, kortheidshalve, niet in bijzonderheden en cijfers uiteenzet en uitreken.

2) Dat het begin en het eind der passage (1524 en 1641) beide door 't rijm aan het voorafgaande en volgende verbonden zijn laat ik tegenover K.'s gissing niet zwaar wegen: dit geldt ook voor het begin van de fabel der „pude" (zie Cc. 295).

den inhoud, het beloop en samenstel dezer passage ontleend heeft, vooral niet minder gewichtig zijn dan de formeele. Zij bestaat eigenlijk uit twee met elkaar slechts door den hoofdpersoon in beide, Isingrijn, samenhangende verhalen: 1° het breed uitgewerkte avontuur bij den „pape van B(o)lois" (1524—1601), 2° het avontuur met de hoenders op den hanebalk bij de „valdore" (1602—41).

Dat de jacht op I. in het eerste verhaal in allerlei bijzonderheden herinnert aan die op Tibeert, gelijk deze stellig gevolgd is naar die op Brune (zie reeds Ojb. 137—9), wordt door K. (a. w. 56) te recht niet als een argument voor het aannemen eener interpolatie gebezigd. Immers indien de dichter van A reeds eenmaal, bij 't avontuur van Tibeert, zich zelf herhaald heeft, is er geen reden om een tweede herhaling eer op rekening van een navolger dan op de zijne te stellen. Dergelijk herhaald terugkeeren derzelfde situatie of schildering is immers ook in den Ofr. Renart, ja in 't algemeen in alle middeleeuwsche, wijl conventioneele en traditioneele, epische poëzie telkens te vinden. De dichter dezer passage moge, naar Kloeke's uiteenzetting, hier in zijn veelvuldig gebruik derzelfde woorden en uitdrukkingen zekere inopia verborum verraden, strookende met de voorkeur voor tautologieën enz. in B (zie boven, 68), van eene herhaling derzelfde situaties en derzelfde uitdrukkingen is ook de dichter van A waarlijk niet afkeerig.

Zeker moeten wij voorts met Kloeke erkennen dat de omvang en de uitvoerigheid dezer twee verhalen de eenheid, het overzicht, de evenredigheid der deelen van R.'s (eerste) biecht door overlading verstoren en schaden (a. h. w. de voorafschaduwing der inlassching van verschillende lange verhalen in R.'s derde biecht aan Grimbaert en in zijn pleidooi aan het hof, in Reinaert II: zie Ojb. 161—4). Doch ook dit schijnt mij evenmin als bovengenoemde herhaling een genoegzame reden om de geheele plaats als een interpolatie te beschouwen. Dergelijke uitbreidingen lagen, gelijk K. zelf (64) erkent, voor de hand, voor den dichter van A evengoed als voor dien van

B; zij komen bij elke vrije navolging van een vreemd origineel, zoogoed als bij de omwerking van een inheemsch stuk, voor. Zelfs Balduinus, de anders zoo woordelijk, bijna letterlijk getrouwe Latijnsche vertaler van R. I, is een enkele maal, bij de vischvangst op het ijs, en in mindere mate ook juist hier, voor deze verleiding bezweken (zie Kl. 63; Cc. 17, 244). Hebben wij nu, omdat de dichter van A over 't algemeen een voortreffelijk verteller is, ook hierin dat hij „mate tallen spele goet" acht en dus de evenredigheid der deelen in acht pleegt te nemen [1]), het recht om de enkele maal dat wij in zijn gedicht iets vinden dat met die deugd in strijd schijnt — tenzij andere gronden er ons volstrekt toe nopen — aan interpolatie door een anderen dichter te denken?

Ook dat deze beide avonturen in den Ofr. Renart I ontbreken bewijst m. i. niet zooveel als Kloeke (a. w. 10—1) wel meent. Vooreerst is dit niet geheel juist, immers alleen met betrekking tot het tweede avontuur (1602—41), dat in 't Ofr. inderdaad geheel ontbreekt; maar het geldt **niet** voor het eerste (1524—1601), dat een, zij 't ook aanmerkelijke en gewijzigde uitbreiding is van Ren. I 1050—4 (verg. ook V*a* 1147 var. 144—58 en XIV 647—810 ?), gelijk er in Rein. I A meer voorkomen. Maar ook zijn er in R.'s biecht wel andere episoden die in 't Ofr. voorbeeld ontbreken, zonder dat men die alleen daarom voor interpolaties zal mogen houden: zie Cc. 242—3. K. gelooft nu echter deze uitbreiding en inlassching niet op rekening van denzelfden dichter (van A) te mogen schrijven, die juist de aardige episode van Cuwaerts genezing op Coppe's graf uit Ren. I 448—73 weggelaten heeft. Blijkbaar heeft, meent hij, het compositiegevoel der beide dichters verschild: de een „zal de Cantecleer-scène al tamelijk lang gevonden hebben en daarom de wonderen op het graf van Coppe maar hebben weggelaten", de ander daarentegen „maakte gebruik van de gelegenheid, om ook eens een vermakelijke jacht te

1) Zie Taal en Lett. XIV 488.

schilderen als die op Brune en Tibeert, maar ten koste van den geregelden gang van het verhaal"; het laatste is ook „grootendeels als een concessie aan het publiek" te beschouwen (a. w. 61—62).

Ik moet erkennen dat deze verklaring mij voorshands niet meer dan eene vernuftige, subjectieve gissing toeschijnt. En ook meen ik deze „tendentie" en „inventie" in strijd te mogen blijven achten met de door mij, Td. 207—27, ontworpen karakteristiek des dichters van B; welke, naar K.'s meening, dan ook „de ernstige (sombere, grimmige) stemming van B nogal rijkelijk zwaar onderstreept". K. wil hier — en ook in noot 2 van blz. 56 en noot 1 van blz. 60 — m. i. al te veel bewijzen.

Zoo schijnt mij dus noch het formeele, taal- en stijlkundige onderscheid, noch de onevenredige uitbreiding dezer twee avonturen, noch het gedeeltelijk ontbreken van een Walsch voorbeeld, elk afzonderlijk of ook zelfs te zamen, voldoende grond om deze 118 regels als ingelascht te beschouwen. Bewezen kan ik ze althans niet achten.

Bij deze geheele beschouwing heb ik mij trouwens stilzwijgend voorshands op het standpunt geplaatst, dat de meening van Kloeke en Braune omtrent de prioriteit van A (dan dus van Aernout) de juiste is. Alleen dan kan er immers sprake zijn van een interpolatie in of omwerking van A door den (jongeren) dichter van B. Mocht daarentegen eenmaal de door mij in Td. bepleite omgekeerde meening (prioriteit van B) toch juist blijken, dan kan van een interpolatie van B in A uiteraard geen sprake zijn: de enkele B-kenmerken in een passage van A moeten dan òf uit toeval òf uit een al dan niet bewuste navolging of herinnering van den stijl van B bij den dichter van A verklaard worden (zie het door Kloeke 59, noot 2 aangehaalde en beneden, 100, 104).

Dit vraagstuk der prioriteit van A of B, na dat van het dubbel auteurschap wel het belangrijkste, moeten wij nu ten slotte onder de oogen zien.

IV. *De toescheiding van A of B aan Aernout of Willem.*

Laten wij thans, aannemende dat Aernout niet een bloote, bij vergissing ontstane naam [1]), maar een werkelijk levend persoon, nl. de oudere, aan Willem voorafgaande dichter van een deel van Reinaert I geweest is, nagaan wat er door Kloeke, Braune, Kluyver en Jellinek is aangevoerd tegen mijne voorstelling (Aernout dichter van B, Willem dichter van het door hem vóór B gevoegde A) en vóór het omgekeerde (Aernout dichter van A, Willem voortzetter en voltooier met B) [2]).

1. Het eerste, en een gewichtig, argument is en blijft altoos, voor Kloeke (43), Braune (103, 105), Jellinek (57), en ook voor mij, dat het laatstgenoemde overal en altijd, ook in de middeleeuwen, het gewone, natuurlijke beloop van zaken is; zie het Td. 256 gegeven lijstje van dergelijke door een vervolg uitgebreide gedichten, dat zonder moeite ware te vergrooten, b.v. met den Lancelot (Chevalier de la Charrette) en den Perceval van Crestien de Troies en met vele andere. Ook heeft men zich vroeger natuurlijk nooit iets anders voorgesteld dan een bewerking der Ofr. br. I, voortgezet door eigen vinding (beide van „Willem die Madocke makede").

Toch wil ik alsnog opmerken dat de door Willems en mij bepleite of aanvaarde vóórvoeging van een jonger stuk vóór een reeds bestaand werk niet zóó ongehoord is als Kloeke (43) en Braune (105) 't voorstellen. De laatste, die mijne vergelijking van het Nibelungenlied wraakt, noemt zelf als dergelijke „fortsetzungen nach vorn" het voorspel van Hagen vóór de Hilde-Hetel- en de Kudrunsage in de Mhd. Kudrun, en de voorgeschiedenis door Ulrich von dem Turlin vóór Wolfram von Eschenbach's Willehalm gedicht; waarbij ik nog

1) Zie daarover boven, 78—83.

2) Over nog andere mogelijkheden, als 1° Aernout de dichter van een geheel ander, nu verloren gedicht over R., Willem de dichter van R. I (A en B); 2° Aernout de dichter van R. I (A en B), omgewerkt door Willem, zie Nh. 82—4, Td. 254—6, alsmede boven, 74 noot 4.

zou willen voegen de (tot twee boeken uitgedegen) geschiedenis van Gahmuret vóór den Parzival van evengenoemden Wolfram en het zgn. Bliocadrans-fragment vóór den (onvoltooiden) Perceval van Crestiens de Troies, de voorgeschiedenis in den Mhd. Biterolf, of uit onze eigene, hagiographische literatuur de legende van Ste. Cunera, waarvan het voorste stuk, de geschiedenis van de ouders der heilige, kennelijk een jonger voorvoegsel is. Trouwens, is het niet in alle middeleeuwsche epische poëzie een gewoon en welbekend verschijnsel dat de geschiedenis van een vroeger geslacht, van de voorvaderen der eigenlijke helden, eerst later vóór die hunner eigene heldendaden geplaatst is? [1]) En al moet ik Braune (106) toegeven dat deze gevallen niet geheel gelijkstaan, in zooverre men R. I A kwalijk de „voorgeschiedenis" van B kan noemen, evenmin kan ik in A zien „die handlung selbst, die in B nur ihren ununterbrochenen fortgang findet". B onderstelt slechts op enkele plaatsen A, is er ook niet de consequente voortzetting van; men kan het althans beschouwen als een zelfstandig verhaal van R.'s pleidooi aan het hof, biecht (met het verhaal der samenzwering), pelgrimage, wraak en vlucht (zie Cc. 154—7) [2]), hetzij aanstonds, hetzij later op zéér handige wijze met A tot een voortreffelijk, (in goeden zin) kunstig geheel verbonden en vereenigd. Niettemin erken ik dat de volgorde A + B ook hier de meest natuurlijke, op zich zelf waarschijnlijke is en blijft. Zij strookt ook het best met de ongedwongen verklaring der woorden uit den proloog: *onvolmaket* (F 5) en *niet vulscreuen* (A 6): zie Td. 257, 273 en beneden, 107—8. Kan men deze volgorde overeenbrengen met de overige gegevens van den proloog, dan is zij stellig verkieselijk.

1) B.v. de voorgeschiedenis van Hervis van Lotharingen en Ardennen, den vader van Garijn en Begge, in den Roman der Lorreinen; zie verder Te Winkel, Gesch. d. Ned. Letterk. I 135.

2) Indien A niet, als vrije vertaling van Ren. I, bestond, zou men zelfs kunnen beweren dat de in Ren. I 5—6 genoemde „plet" en „jugement" in B (als vanouds afzonderlijk geheel) terug te vinden ware: in dat gedeelte van den Mnl. R. I is het eigenlijke pleidooi en het vonnis te vinden, veeleer dan in A.

2. Minder sterk schijnt mij het door Braune (104—5) aangevoerde argument, dat ook naar het door mij zelf, Td. 209—27, geschetste onderscheid in geest, in opvatting der dieren enz. te oordeelen, A, waarin de dieren nog meer in hunne eigene sfeer blijven en de satire nog meer gematigd is, een ouder karakter vertoont dan B, waarin reeds een meer anthropomorphische voorstelling der dieren, scherper satire tegen hof en clerus, ja zelfs een vleugje van didactiek te bespeuren is; zoodat in de historische ontwikkeling van het dierenepos R. I B juist midden in staat tusschen R. I A en R. II, waarin al deze jongere eigenschappen nog veel sterker aan 't licht komen. Men zou dan althans, dunkt mij, wel een grooter tijdsverloop tusschen A en B moeten aannemen dan wij — trouwens op zwakke gronden — plegen te doen.

Nog een andere parallel trekt Braune tusschen den voortgang van vrije vertaling (in A) tot oorspronkelijke schepping (in B) en de algemeene ontwikkeling in de Mnl. literatuur van vertaling of bewerking van Walsche voorbeelden tot navolging en meerdere zelfstandigheid. Behalve dat de oorspronkelijkheid (der stof) van R. I B misschien evenzeer overschat is als de onafhankelijkheid onzer Mnl. literatuur in 't algemeen onderschat wordt (men denke b.v. aan Carel ende Elegast, Walewein en Hadewijch), schijnt mij deze parallel — evenals de vorige — hoe verleidelijk ook (en trouwens voor de hand liggend, toch weinig bewijzend.

3. De onderstelling van een vroeger zelfstandig bestaan van B, als gedicht van Aernout, wordt vooral door Kloeke en Braune onaannemelijk geacht. „Daar het" (betoogt eerstgenoemde a. w. 43) „vrijwel onafhankelijk is van alle ons bekende Fransche branches" — waartegen ik al aanstonds protesteer, met een voorloopig beroep op Taal en Lett. XIV 481—5, dat ik binnenkort hoop uit te werken en aan te vullen — „zou het dus beschouwd moeten worden als een ... „studie", een „proeve van dichtkunst" of een ontwerp voor een naderhand te voltooien epos, zooals dat wel bij moderne

dichters voorkomt". Ik moet verklaren niet te begrijpen waarom Aernouts werk van een dezer etiquetten voorzien zou moeten worden, waarom het niet een — door ons onbekende oorzaken „onvulmaket" gebleven [1]) — zelfstandig gedicht geweest zou kunnen zijn in den vorm als boven, 97, noot 2 aangestipt, natuurlijk nog zonder eenige verbinding met of toespeling op (het jongere gedicht) A.

Voorts zou „dit stuk een zeer merkwaardig fragment geweest zijn. Het zou dus zijn begonnen met de aankomst van Reinaert bij het hof of met de voltrekking van het vonnis" (Kloeke 43), dus „mitten in der handlung . . ., entweder unter voraussetzung des hauptteils der französischen branche, oder aber einer mündlich in den Niederlanden umlaufenden erzählung" (Braune 105). Voor het begin verwijs ik naar het boven, blz. 97, gezegde, benevens naar de waarschijnlijkheid eener omwerking [2]); voor de mondelinge overlevering naar Taal en Lett. XIV 489—92, alsmede naar de fabelen uit Esopet en andere met dieren n a m e n, die toch stellig niet alle rechtstreeks uit den Reinaert afkomstig zijn of daarmede verband houden, veeleer zelfstandig daarnaast staan (weshalve deze mondelinge overlevering wel iets meer is dan eene „ad hoc erfundene annahme", als Braune t. a. p. meent).

Met dat al is en blijft deze toedracht der zaken wel niet onmogelijk, maar gelijk ik reeds vroeger (Td. 256) en boven, 86—8 en 96—7, toegaf, op zich zelf minder waarschijnlijk dan de omgekeerde, dat het gedicht, dat de vrije bewerking bevat der Ofr. 1ste branche, hetzij tot c. 1200, hetzij tot 1350

---

1) Men vergete hierbij niet dat er in het slot van B inderdaad vrij wat is dat het denkbeeld van een door een ander toegevoegd slot gansch niet verwerpelijk maakt (zie beneden, 113), zoodat *onvulmaket* ook wel van B, in zijn oorspronkelijken toestand, zou kunnen gelden (verg. ook beneden, 108 noot 1).

2) Gelijk reeds Franck (ZfdA. LII 332—4), ik (Td. 257—8, 266—8) en ook Willems (a. w. 180—3) aannamen. — Van de drie emendaties, die W. aan deze bespreking vastknoopt, schijnt mij die op 1948 (*doedijt*) bewezen, die op 330 (*neven*) niet volstrekt noodig (zie Cc. 361—2) en dan ongeoorloofd (× AFB!), en de omzetting van 3209—10 (als een hysteronproteron) eveneens onnoodig.

B; zij komen bij elke vrije navolging van een vreemd origineel, zoogoed als bij de omwerking van een inheemsch stuk, voor. Zelfs Balduinus, de anders zoo woordelijk, bijna letterlijk getrouwe Latijnsche vertaler van R. I, is een enkele maal, bij de vischvangst op het ijs, en in mindere mate ook juist hier, voor deze verleiding bezweken (zie Kl. 63; Cc. 17, 244). Hebben wij nu, omdat de dichter van A over 't algemeen een voortreffelijk verteller is, ook hierin dat hij „mate tallen spele goet" acht en dus de evenredigheid der deelen in acht pleegt te nemen [1]), het recht om de enkele maal dat wij in zijn gedicht iets vinden dat met die deugd in strijd schijnt — tenzij andere gronden er ons volstrekt toe nopen — aan interpolatie door een anderen dichter te denken?

Ook dat deze beide avonturen in den Ofr. Renart I ontbreken bewijst m. i. niet zooveel als Kloeke (a. w. 10—1) wel meent. Vooreerst is dit niet geheel juist, immers alleen met betrekking tot het tweede avontuur (1602—41), dat in 't Ofr. inderdaad geheel ontbreekt; maar het geldt niet voor het eerste (1524—1601), dat een, zij 't ook aanmerkelijke en gewijzigde uitbreiding is van Ren. I 1050—4 (verg. ook V*a* 1147 var. 144—58 en XIV 647—810 ?), gelijk er in Rein. I A meer voorkomen. Maar ook zijn er in R.'s biecht wel andere episoden die in 't Ofr. voorbeeld ontbreken, zonder dat men die alleen daarom voor interpolaties zal mogen houden: zie Cc. 242—3. K. gelooft nu echter deze uitbreiding en inlassching niet op rekening van denzelfden dichter (van A) te mogen schrijven, die juist de aardige episode van Cuwaerts genezing op Coppe's graf uit Ren. I 448—73 weggelaten heeft. Blijkbaar heeft, meent hij, het compositiegevoel der beide dichters verschild: de een „zal de Cantecleer-scène al tamelijk lang gevonden hebben en daarom de wonderen op het graf van Coppe maar hebben weggelaten", de ander daarentegen „maakte gebruik van de gelegenheid, om ook eens een vermakelijke jacht te

1) Zie Taal en Lett. XIV 488.

schilderen als die op Brune en Tibeert, maar ten koste van den geregelden gang van het verhaal"; het laatste is ook „grootendeels als een concessie aan het publiek" te beschouwen (a. w. 61—62).

Ik moet erkennen dat deze verklaring mij voorshands niet meer dan eene vernuftige, subjectieve gissing toeschijnt. En ook meen ik deze „tendentie" en „inventie" in strijd te mogen blijven achten met de door mij, Td. 207—27, ontworpen karakteristiek des dichters van B; welke, naar K.'s meening, dan ook „de ernstige (sombere, grimmige) stemming van B nogal rijkelijk zwaar onderstreept". K. wil hier — en ook in noot 2 van blz. 56 en noot 1 van blz. 60 — m. i. al te veel bewijzen.

Zoo schijnt mij dus noch het formeele, taal- en stijlkundige onderscheid, noch de onevenredige uitbreiding dezer twee avonturen, noch het gedeeltelijk ontbreken van een Walsch voorbeeld, elk afzonderlijk of ook zelfs te zamen, voldoende grond om deze 118 regels als ingelascht te beschouwen. Bewezen kan ik ze althans niet achten.

Bij deze geheele beschouwing heb ik mij trouwens stilzwijgend voorshands op het standpunt geplaatst, dat de meening van Kloeke en Braune omtrent de prioriteit van A (dan dus van Aernout) de juiste is. Alleen dan kan er immers sprake zijn van een interpolatie in of omwerking van A door den (jongeren) dichter van B. Mocht daarentegen eenmaal de door mij in Td. bepleite omgekeerde meening (prioriteit van B) toch juist blijken, dan kan van een interpolatie van B in A uiteraard geen sprake zijn: de enkele B-kenmerken in een passage van A moeten dan òf uit toeval òf uit een al dan niet bewuste navolging of herinnering van den stijl van B bij den dichter van A verklaard worden (zie het door Kloeke 59, noot 2 aangehaalde en beneden, 100, 104).

Dit vraagstuk der prioriteit van A of B, na dat van het dubbel auteurschap wel het belangrijkste, moeten wij nu ten slotte onder de oogen zien.

IV. *De toescheiding van A of B aan Aernout of Willem.*

Laten wij thans, aannemende dat Aernout niet een bloote, bij vergissing ontstane naam [1]), maar een werkelijk levend persoon, nl. de oudere, aan Willem voorafgaande dichter van een deel van Reinaert I geweest is, nagaan wat er door Kloeke, Braune, Kluyver en Jellinek is aangevoerd tegen mijne voorstelling (Aernout dichter van B, Willem dichter van het door hem vóór B gevoegde A) en vóór het omgekeerde (Aernout dichter van A, Willem voortzetter en voltooier met B) [2]).

1. Het eerste, en een gewichtig, argument is en blijft altoos, voor Kloeke (43), Braune (103, 105), Jellinek (57), en ook voor mij, dat het laatstgenoemde overal en altijd, ook in de middeleeuwen, het gewone, natuurlijke beloop van zaken is; zie het Td. 256 gegeven lijstje van dergelijke door een vervolg uitgebreide gedichten, dat zonder moeite ware te vergrooten, b.v. met den Lancelot (Chevalier de la Charrette) en den Perceval van Crestien de Troies en met vele andere. Ook heeft men zich vroeger natuurlijk nooit iets anders voorgesteld dan een bewerking der Ofr. br. I, voortgezet door eigen vinding (beide van „Willem die Madocke makede").

Toch wil ik alsnog opmerken dat de door Willems en mij bepleite of aanvaarde vóórvoeging van een jonger stuk vóór een reeds bestaand werk niet zóó ongehoord is als Kloeke (43) en Braune (105) 't voorstellen. De laatste, die mijne vergelijking van het Nibelungenlied wraakt, noemt zelf als dergelijke „fortsetzungen nach vorn" het voorspel van Hagen vóór de Hilde-Hetel- en de Kudrunsage in de Mhd. Kudrun, en de voorgeschiedenis door Ulrich von dem Turlin vóór Wolfram von Eschenbach's Willehalm gedicht; waarbij ik nog

1) Zie daarover boven, 78—83.

2) Over nog andere mogelijkheden, als 1⁰ Aernout de dichter van een geheel ander, nu verloren gedicht over R., Willem de dichter van R. I (A en B); 2⁰ Aernout de dichter van R. I (A en B), omgewerkt door Willem, zie Nh. 82—4, Td. 254—6, alsmede boven, 74 noot 4.

zou willen voegen de (tot twee boeken uitgedegen) geschiedenis van Gahmuret vóór den Parzival van evengenoemden Wolfram en het zgn. Bliocadrans-fragment vóór den (onvoltooiden) Perceval van Crestiens de Troies, de voorgeschiedenis in den Mhd. Biterolf, of uit onze eigene, hagiographische literatuur de legende van Ste. Cunera, waarvan het voorste stuk, de geschiedenis van de ouders der heilige, kennelijk een jonger voorvoegsel is. Trouwens, is het niet in alle middeleeuwsche epische poëzie een gewoon en welbekend verschijnsel dat de geschiedenis van een vroeger geslacht, van de voorvaderen der eigenlijke helden, eerst later vóór die hunner eigene heldendaden geplaatst is? [1]) En al moet ik Braune (106) toegeven dat deze gevallen niet geheel gelijkstaan, in zooverre men R. I A kwalijk de „voorgeschiedenis" van B kan noemen, evenmin kan ik in A zien „die handlung selbst, die in B nur ihren ununterbrochenen fortgang findet". B onderstelt slechts op enkele plaatsen A, is er ook niet de consequente voortzetting van; men kan het althans beschouwen als een zelfstandig verhaal van R.'s pleidooi aan het hof, biecht (met het verhaal der samenzwering), pelgrimage, wraak en vlucht (zie Cc. 154—7) [2]), hetzij aanstonds, hetzij later op zéér handige wijze met A tot een voortreffelijk, (in goeden zin) kunstig geheel verbonden en vereenigd. Niettemin erken ik dat de volgorde A + B ook hier de meest natuurlijke, op zich zelf waarschijnlijke is en blijft. Zij strookt ook het best met de ongedwongen verklaring der woorden uit den proloog: *onvolmaket* (F 5) en *niet vulscreuen* (A 6): zie Td. 257, 273 en beneden, 107—8. Kan men deze volgorde overeenbrengen met de overige gegevens van den proloog, dan is zij stellig verkieselijk.

---

1) B.v. de voorgeschiedenis van Hervis van Lotharingen en Ardennen, den vader van Garijn en Begge, in den Roman der Lorreinen; zie verder Te Winkel, Gesch. d. Ned. Letterk. I 135.

2) Indien A niet, als vrije vertaling van Ren. I, bestond, zou men zelfs kunnen beweren dat de in Ren. I 5—6 genoemde „plet" en „jugement" in B (als vanouds afzonderlijk geheel) terug te vinden ware: in dat gedeelte van den Mnl. R. I is het eigenlijke pleidooi en het vonnis te vinden, veeleer dan in A.

2. Minder sterk schijnt mij het door Braune (104—5) aangevoerde argument, dat ook naar het door mij zelf, Td. 209—27, geschetste onderscheid in geest, in opvatting der dieren enz. te oordeelen, A, waarin de dieren nog meer in hunne eigene sfeer blijven en de satire nog meer gematigd is, een ouder karakter vertoont dan B, waarin reeds een meer anthropomorphische voorstelling der dieren, scherper satire tegen hof en clerus, ja zelfs een vleugje van didactiek te bespeuren is; zoodat in de historische ontwikkeling van het dierenepos R. I B juist midden in staat tusschen R. I A en R. II, waarin al deze jongere eigenschappen nog veel sterker aan 't licht komen. Men zou dan althans, dunkt mij, wel een grooter tijdsverloop tusschen A en B moeten aannemen dan wij — trouwens op zwakke gronden — plegen te doen.

Nog een andere parallel trekt Braune tusschen den voortgang van vrije vertaling (in A) tot oorspronkelijke schepping (in B) en de algemeene ontwikkeling in de Mnl. literatuur van vertaling of bewerking van Walsche voorbeelden tot navolging en meerdere zelfstandigheid. Behalve dat de oorspronkelijkheid (der stof) van R. I B misschien evenzeer overschat is als de onafhankelijkheid onzer Mnl. literatuur in 't algemeen onderschat wordt (men denke b.v. aan Carel ende Elegast, Walewein en Hadewijch), schijnt mij deze parallel — evenals de vorige — hoe verleidelijk ook (en trouwens voor de hand liggend, toch weinig bewijzend.

3. De onderstelling van een vroeger zelfstandig bestaan van B, als gedicht van Aernout, wordt vooral door Kloeke en Braune onaannemelijk geacht. „Daar het" (betoogt eerstgenoemde a. w. 43) „vrijwel onafhankelijk is van alle ons bekende Fransche branches" — waartegen ik al aanstonds protesteer, met een voorloopig beroep op Taal en Lett. XIV 481—5, dat ik binnenkort hoop uit te werken en aan te vullen — „zou het dus beschouwd moeten worden als een ... „studie", een „proeve van dichtkunst" of een ontwerp voor een naderhand te voltooien epos, zooals dat wel bij moderne

dichters voorkomt". Ik moet verklaren niet te begrijpen waarom Aernouts werk van een dezer etiquetten voorzien zou moeten worden, waarom het niet een — door ons onbekende oorzaken „onvulmaket" gebleven [1]) — zelfstandig gedicht geweest zou kunnen zijn in den vorm als boven, 97, noot 2 aangestipt, natuurlijk nog zonder eenige verbinding met of toespeling op (het jongere gedicht) A.

Voorts zou „dit stuk een zeer merkwaardig fragment geweest zijn. Het zou dus zijn begonnen met de aankomst van Reinaert bij het hof of met de voltrekking van het vonnis" (Kloeke 43), dus „mitten in der handlung..., entweder unter voraussetzung des hauptteils der französischen branche, oder aber einer mündlich in den Niederlanden umlaufenden erzählung" (Braune 105). Voor het begin verwijs ik naar het boven, blz. 97, gezegde, benevens naar de waarschijnlijkheid eener omwerking [2]); voor de mondelinge overlevering naar Taal en Lett. XIV 489—92, alsmede naar de fabelen uit Esopet en andere met dieren n a m e n, die toch stellig niet alle rechtstreeks uit den Reinaert afkomstig zijn of daarmede verband houden, veeleer zelfstandig daarnaast staan (weshalve deze mondelinge overlevering wel iets meer is dan eene „ad hoc erfundene annahme", als Braune t. a. p. meent).

Met dat al is en blijft deze toedracht der zaken wel niet onmogelijk, maar gelijk ik reeds vroeger (Td. 256) en boven, 86—8 en 96—7, toegaf, op zich zelf minder waarschijnlijk dan de omgekeerde, dat het gedicht, dat de vrije bewerking bevat der Ofr. 1ste branche, hetzij tot c. 1200, hetzij tot 1350

1) Men vergete hierbij niet dat er in het slot van B inderdaad vrij wat is dat het denkbeeld van een door een ander toegevoegd slot gansch niet verwerpelijk maakt (zie beneden, 113), zoodat *onvulmaket* ook wel van B, in zijn oorspronkelijken toestand, zou kunnen gelden (verg. ook beneden, 108 noot 1).

2) Gelijk reeds Franck (ZfdA. LII 332—4), ik (Td. 257—8, 266—8) en ook Willems (a. w. 180—3) aannamen. — Van de drie emendaties, die W. aan deze bespreking vastknoopt, schijnt mij die op 1948 (*doedijt*) bewezen, die op 330 (*neven*) niet volstrekt noodig (zie Cc. 361—2) en dan ongeoorloofd (× AFB!), en de omzetting van 3209—10 (als een hysteronproteron) eveneens onnoodig.

of zelfs 1620, later door een ander omgewerkt en voortgezet is.

4. Dat er in B wel toespelingen op A, in A geene op B voorkomen (zie boven, 87), is bij prioriteit van B alleen te verklaren uit eene omwerking of uit Aernouts voorkennis dier voorvallen uit de Ofr. branche: beide, erken ik, min of meer redmiddelen of noodsprongen; bij prioriteit van A daarentegen is deze staat van zaken zeer natuurlijk.

5. In het feit, „dat er in B zooveel meer stellige, hetzij in A nooit of bijna nooit voorkomende, hetzij zeer bijzondere kenmerkende eigenaardigheden gevonden worden dan in A" (Td. 197), ziet Kloeke een bewijs „dat B een meer onvermengd karakter heeft behouden dan A.... Immers, wanneer Willem dichter van A en omwerker (cum grano salis) van B was, dan zou toch A een zuiver „Willem"-karakter moeten hebben, B daarentegen „Aernout"-kenmerken met eenige bijmenging van „Willem"-bijzonderheden moeten vertoonen" (a. w. 45). Welnu, juist zoo is 't ook inderdaad; maar K.'s gevolgtrekking uit dien staat van zaken kan ik niet aanvaarden. Het staat zoo geschapen, dat B wel vrij wat meer stellige, bijzondere taal- en stijlkundige eigenaardigheden heeft dan A, maar geenszins „een meer onvermengd karakter heeft behouden dan A". Bij vergelijking der lijsten, Td. 179—95, blijkt dat zeer dikwijls woorden enz. alleen — en herhaaldelijk — in B, nooit in A gevonden worden, terwijl omgekeerd de eigenaardigheden van A wel hier veel vaker dan in B, maar veelal toch ook daar enkele malen te vinden zijn" (Td. 266, verg. ook 196); m. a. w.: taal en stijl van A zijn gaver, zuiverder, minder met andere bestanddeelen vermengd; die van B zijn wel eenerzijds zeer bijzonder, maar meer vermengd met vreemde inmengsels. K. heeft er bij zijne conclusie te veel aan gehecht, „dat over 't algemeen een scherpere karakteristiek van B is te ontwerpen dan van A"; hetgeen op zich zelf juist is, maar niet onbestaanbaar met geringere eenparigheid van taal en stijl. Hier moet ik dus mijne gevolgtrekking, als op zich

zelf juister en inderdaad veeleer pleitende voor prioriteit van B dan van A, handhaven.

Twee bijzondere punten die hierbij behooren zijn:

B heeft, volgens A, F en E alleen *conste* en *begonste* (: *jonste* 3319); A heeft volgens hs. A meer *-ste*, volgens F meer *-de* (zie Td. 198, Cc. 75); hier schijnt B dus zuiverder dan A; waaruit K. (a. w. 45—7) dan weer afleidt dat A omgewerkt, dus het oudere deel, B alleen van den jongeren dichter, Willem, afkomstig is. In deze netelige quaestie wil ik thans alleen opmerken dat uit Frings' mededeelingen (AfdA. XL 115—6) over den huidigen toestand in de dialecten wel blijkt hoe weinig eenvoudig de topographie dezer vormen is; de *de*-vormen in A, hs. F, kunnen evengoed aan een zuidoostelijke of Holl.-Fri.-Sassische herkomst van den afschrijver van F als aan eene andere herkomst van den dichter van A te danken zijn [1]).

Anders is 't gesteld met de wisselvormen *vrauwe* en *ver* (Td. 292, Cc. 42 noot en 124): A heeft slechts éénmaal (alleen volgens F) *ver*, overigens steeds *vrauwe*, B heeft beide vormen (*ver* weer vooral in F). Hier schijnt A dus, als meestal, zuiverder dan B. Doch hier past Kloeke (47—8), zie ik wel, eene andere redeneering toe dan die men, naar het evengenoemde geval, zou verwachten: de twee vormen, welker naast elkaar staan in B, naar de vorige redeneering, zou pleiten voor eene omwerking van B, heeten nu blijkbaar beide in het vocabularium van B voor te komen, het éénmaal in A (F) voorkomende *ver* door vreemde hand ingelascht. Is hier niet met twee maten gemeten?

Tegenover al deze, meerendeels oude, maar door Kloeke, Braune en Jellinek nader aangedrongen argumenten voor de prioriteit van A en de toeschrijving daarvan aan Aernout,

---

1) Jellinek's noot, a. w. 51—2, heeft immers meer didactisch-methodische dan reëele beteekenis. Op de rijmen is in allen gevalle wel gelet (Td. 198): alleen *conste* (en *began*) zijn door 't rijm gestaafd, terwijl rijmwoorden op *-onde* toch geenszins ontbraken.

die meerendeels kwalijk te betwisten vallen en mij dan ook reeds vroeger lang hebben doen weifelen (zie Td. 272—4), staat nu eigenlijk alleen de bewoording van den proloog, vs. 7—9, die (naar A en F beide) zegt, dat Willem, de jongere, na Aernout gekomen dichter, de „vite", d. i. de levensbeschrijving, de geschiedenis, a. h. w. de heiligenlegende (van Reinaert) heeft laten opzoeken en ze (t. w. de *vite* van vs. 7 of de „ongemaakte" of „onvolmaakte" avonture van vs. 4—5?) „uten" of „naden" walschen bouken (dus) hevet begonnen" [1]); welke verzen, naar hunne meest natuurlijke opvatting, het onmiddellijk hierop volgende, „beginnende", inderdaad uit of naar de Ofr. 1ste branche vrij bewerkte, eerste gedeelte schijnen aan te kondigen, niet daarentegen de tweede helft, die pas veel later eigenlijk „begint" en, ondanks ettelijke herinneringen aan meer dan één Fransche branche, toch slechts door een zéér ruime interpretatie en in zéér beperkten zin uit of naar Fransche boeken bewerkt zou mogen heeten; zoodat deze verzen Willem als den auteur van het eerste, dus jongste gedeelte schijnen aan te wijzen.

Uit dit klemmend dilemma kunnen wij alleen geraken door òf, gelijk ik (Td. 258, 264, 272—4) ten slotte gemeend heb te moeten doen, overeenkomstig de stellige bewoording van vs. 7—9, A aan Willem, en dus B aan den ouderen Aernout toe te schrijven, òf wel vs. 7—9 voor eene „ghiveghave" of „visevase", kortom voor een (halven, betrekkelijken) leugen te houden; welken laatsten noodsprong ik t. a. p. nog niet heb aangedurfd, maar Kloeke en Braune thans dapperlijk wagen. De eerste wil (a. w. 50—1) de veelbesproken woorden inderdaad goedpraten door een zeer ruime interpretatie: Willem wist dat Aernout (voor A) een Fransch voorbeeld gevolgd had, en gebruikt nu de vermelding dezer bron (of nog mooier: bronnen) ter aanprijzing van het geheele, door hem voortgezette werk, dat dan ook, als geheel, zonder eigenlijke onwaar-

1) Over de juiste lezing en verklaring dezer verzen zie beneden, 112—3.

heid, immers grootendeels, naar Walsche boeken bewerkt mocht heeten (A naar br. I, B mede naar herinneringen uit deze en andere branches). Braune daarentegen (a. w. 103) tracht niet angstvallig W.'s woorden nog te rechtvaardigen, maar houdt ze met groote stelligheid [1]) voor niets meer dan eene „fabulistische quellenangabe", ten doel hebbende aan zijn in hoofdzaak oorspronkelijk gedicht B meer gezag en aanzien te verschaffen, het a. h. w. te legitimeeren; hij acht 't dus ook onnoodig in die „Walsche boeken" de aanduiding van bepaalde Fransche branches te zien. En, gaat B. voort, Willems scherts of mystificatie is hem zóó wel gelukt, dat hij daarmede zelfs ons, moderne critici, lang misleid heeft; ook het mysterieus-meervoudige *boeken* heeft geen andere beteekenis en bedoeling dan om van zijn literaire kennis en werkzaamheid een nog weidscher voorstelling te geven [2]).

Kluyver, Jellinek en ook Willems, die, meer of minder stellig, Aernout wegcijferen en den geheelen R. I (A + B), en dan natuurlijk in deze volgorde, door Willem gedicht achten [3]), vinden in de befaamde verzen van den proloog natuurlijk geen zwarigheid: dat Willem het gezag van het Fransche origineel der e e r s t e h e l f t van zijn werk inroept voor zijn g e h e e l e werk is dan slechts een begrijpelijke en vergefelijke vrijheid of onnauwkeurige uitbreiding, geen heele of halve leugen.

Wie echter Aernout niet voor een hersenschim houdt en hem A wil toeschrijven zal een der beide door Kloeke of Braune betreden wegen moeten inslaan. Zelf heb ik, Td. 258—64, een heele reeks van dergelijke onwaar gebleken of sterk

1) Ja, met grooter „dogmatische gewissheit" dan hij (101) op blz. XLII van de inleiding mijner critische editie meent te vinden.

2) Het in *(dus) begonnen* gelegen bezwaar bespreekt noch Kloeke, noch Braune.

3) 't Minst stellig laat in dezen Kluyver zich uit (zie boven, 75 en 82 noot 2) Willems gelooft aan voorvoeging, maar met zoodanige omwerking van B, dat het geheel Willems werk mag heeten (zie boven, 73—5). Jellinek acht A + B even onwaarschijnlijk als B + A; en wel hierom, dat een dichter die eens anders werk voltooid heeft 1° zijn bericht hierover niet aan 't begin van dat werk plaatst, maar achteraan (zie b.v. Walewein 11173 vlgg., Merlijn 10409); 2° niet beweert het werk „begonnen" te hebben (zie a. w. 57).

betwijfelde, verdachte middeleeuwsche vermeldingen van Latijnsche of Fransche voorbeelden of zegslieden bijeengebracht, die zeker nog wel uitgebreid zou kunnen worden [1]); meer en meer blijken dergelijke practijken bij de toenmalige dichters gewoon te zijn geweest [2]). Het middeleeuwsch gemis van alle besef van — en dus eerbied voor — letterkundig eigendom, samenhangende met het gemis van waardeering van oorspronkelijkheid en met het ontzag voor Latijnsche of Walsche zegslieden, had eenerzijds ten gevolge een veelvuldig, naar onze begrippen onbeschaamd plagiaat, anderzijds een voor ons schier onbegrijpelijk voorwenden van vreemde voorbeelden.

Wanneer ik nu, alle getuigen gehoord, nogmaals de weegschaal ter hand neem om de verschillende gronden pro en contra te overwegen, moet ik wel erkennen dat de schaal toch doorslaat naar de zijde van hen, die, het in vs. 7—9 gelegen bezwaar op de bedoelde wijze uit den weg ruimende, om de boven, 96—101 genoemde redenen A aan Aernout, B aan Willem toeschrijven. Alles bijeengenomen, schijnt mij dit thans wel het meest aannemelijk. 't Meest hinderlijk zijn dan misschien niet eens de „walsche bouke" en „dus begonnen" van vs. 8—9, maar de in B voorkomende eigenaardige kenmerken van taal en stijl van A; zij dienen dan verklaard te worden (als in Td. 266, noot 1) uit den invloed der herinnering van A bij de voortzetting, hetgeen althans niet onmogelijk schijnt.

Maar wij kunnen dit vraagstuk niet afgehandeld achten

1) Ik wijs b.v. op den Mnl. Roman der Lorreinen, die, ondanks het stellig gewag van een Walsch origineel, ten deele althans oorspronkelijk, niet vertaald schijnt (zie Matthes, Inl. IX; in strijd trouwens met fr. A II 34—42). — Verg. iets dergelijks uit veel lateren tijd bij Van Effen, Holl. Spect. V 65, waar de roep, die er in de 18de eeuw van de Engelsche schrijvers uitging, de oorzaak wordt genoemd dat „zommige [Fransche] Autheurs, om hunne werken aanzienlykhheid by te zetten, veinzen, en voorgeven dat ze uit het Engelsch zyn overgezet"; zie voor 't overige over het omgekeerde (Goldsmith's plagiaat ten opzichte van Voltaire en Van Effen) Barnouw in (Hand. en) Meded. Lett. 1912/3, 81—96.

2) Zie vooral Viëtor, Die Kunstanschauung der höfischen Epigonen, in PBB. XLVI 46, 85—124.

zonder eene bespreking van het hiermede ten nauwste samenhangende der eenheid en der juiste lezing en verklaring van den proloog.

Wat vooreerst de eenheid van den proloog betreft, het tweede gedeelte, 11—40, vertoont eenige door mij, Td. 253—4, opgenoemde kenmerken van taal en stijl van B, waaraan Kloeke (a. w. 51) nu nog enkele door mij over 't hoofd geziene of ter zijde geschovene meent te kunnen toevoegen: de herhaling van *dorpren ende doren* in 13 en 33, de drievoudige tautologie in 32—3, en de synonieme zinnen in 35—8. Is er dus reden om dit gedeelte aan B toe te schrijven, in het eerste gedeelte, 1—10, komt geen enkel kenmerk voor, dat zou nopen aan A te denken; hetgeen dan ook bij aanvaarding van Willems auteurschap van B uitgesloten is: immers de inhoud wijst dit gedeelte natuurlijk aan Willem, d. i. dus nu den dichter van B, toe. Zooals Kloeke bovendien t. a. p. te recht opmerkt, past het verweer tegen de „grongaerde" in 32 vlgg. uitnemend bij het gewag in vs. 1 van een vroeger werk over Madoc van denzelfden Willem, waarop die vitters en brompotten hun gal hebben uitgespogen, en bij zijn verklaring dat hij alleen ter wille der „eene" vrouwe zich over dien afkeer van de critiek heeft heengezet; tenzij wij (zie reeds Td. 254, 270 noot 3) het geheele gewag en het bestaan dier vrouwe voor eene literaire fictie, eene parodie op dergelijke prologen van romans (als b.v. van den Alexander en den Limborch) mogen houden. Hoe dit zij, wij mogen dus nu den proloog als één geheel beschouwen, door Willem vóór Aernouts werk (al dan niet iplv. diens proloog?) geplaatst; waartegen dan het dubbele motief (de wensch om de „aventure" te „volmaken" en die om de „eene" te behagen: zie Td. 251—2) ook geen overwegend bezwaar is: immers die beide wenschen zijn ten slotte zeer wel met elkander te vereenigen.

Nu wij op inwendige gronden tot de slotsom zijn gekomen dat de toescheiding van A aan Aernout, B aan Willem naar de tegenwoordige gegevens de meest waarschijnlijke is, mogen

en moeten wij met dit resultaat ook rekening houden bij de tekstconstitutie en interpretatie der veelbesproken regels 4—9 van den proloog en deze zoo goed mogelijk met die uitkomst overeenbrengen (zie Kloeke, a. w. 35). Ten einde niet al te breedvoerig te worden (zie reeds vroeger Nh. 53—69, Td. 268—72) veroorloof ik mij thans, niet alle uiteenloopende opvattingen en gissingen over de juiste lezingen, de beteekenis en de uitlegging dezer verzen hier samen te vatten en te bespreken (hetgeen vooral voor Willems' redeneeringen bezwaarlijk ware), maar alleen mijne eigene, nu gewijzigde opvatting daaromtrent mede te deelen.

Vergelijkt men de lezingen der drie hss. (A, F en B) nog eens nauwkeurig en volgt men daarbij, zonder eenig vooroordeel over het vraagstuk der toescheiding van A of B aan Aernout of Willem, de in mijne editie doorgaans gevolgde critische regels (zie Cc. 38—9), dan komt men, naar ik thans meen, tot de volgende lezingen, afwijkende van de in mijne editie verkozene en in Cc. 158—9 verdedigde:

4 *die* (naar AB × F: *ene*) *avonture* (naar AF × B: *geeste*).

5 *was onvulmaket* (naar F, en B: *niet te recht en is*) × A: *onghemaket.*

6 *Aernout niet en hadde* (naar F × A: *Willem niet* [1]) *hevet*) *vulscreven* (naar A, en B: *after gebleuen* × F: *bescreuen*).

Ter toelichting dezer lezingen [2]) het volgende [3]).

---

1) Zonder volgend *en*: zoover ik zie de eenige maal (zie Cc. 122—4), en als zoodanig zeker niet pleitende voor de zuiverheid van dit vers in A. — De zonderlinge, onverklaarbaar schijnende lezing van dit vers A 6, volgens welke Willem van zich zelven zou verklaren dat hij „die aventure van R.... niet hevet vulscreven", zou wellicht verklaard kunnen worden niet uit een verschrijving, maar hieruit, dat daar de vijftiendeeuwsche afschrijver van A, die niets meer wist van Aernout, maar wel reeds van het bestaan van R. II (omwerking van R. I en vervolg), aan 't woord is, die aldus Willems z. i. onvolledigen R. I tegenover R. II stelt.

2) Die ik natuurlijk niet heb kunnen aanbrengen in de onlangs verschenen mechanische reproductie mijner editie van 1914, doch, met andere noodig geblekene verbeteringen, hoop aan te brengen in een herzienen tweeden druk dier editie.

3) Voor *vite* 7 (naar FB × A: *vijte van reynaerde*), *uten* 8 (naar FB × A: *naden*), *dus* 9 (naar A, en B: *aldus* × F: 0) zie Cc. 158—9, en verg. nog b.v. Flor. 28, Alex. 30.

4 *die avonture*: *die* vat ik dan op als „bepalingaankondigend" vnw., waarop terugslaat vs. 6 (5?): *Die A. n. en h. v.*; ik versta er dus nu onder het door Aernout begonnen, maar (om onbekende reden) niet voltooide (of temet alleen door Willem als zoodanig voorgestelde?), naar de Ofr. 1ste branche bewerkte verhaal, dat, misschien doorloopend min of meer (en zeker aan 't eind, 1751—1892, vrij sterk) door Willem omgewerkt en uitgebreid (zelfs hier en daar geïnterpoleerd?), thans R. I A vormt: 41—1892 (oorspronkelijk wellicht met een ander, door Willem weggesneden slot?).

5 *was onvulmaket* en 6: *niet en hevet vulscreven*. Reeds vroeger (Td. 271) heb ik erkend dat wie A aan Aernout toekent ook vanzelf hier deze lezingen zal willen, neen moeten verkiezen. Te recht hebben nu bovendien Braune (104), Willems (199) en Kluyver (226), op grond van de gegevens der hss., eenparig betoogd [1]) dat de overeenstemming van A 5: *niet vulscreuen*, F 6: *onvolmaket* en ook B 6: *een deel is dair after gebleuen* kennelijk wijst op een oorspronkelijke lezing, waarin de onvoltooidheid van het werk werd aangeduid, en wel hoogstwaarschijnlijk door een of meer werkwoorden met *vol-* (vl. *vul-*); dat dus de door mij verkozen, uit A en F samengestelde lezingen *onghemaket* (5, naar A) en *niet bescreven* (6, naar F) wel logisch met elkander overeenstemmen, en ook strooken met mijne (toenmalige) opvatting van de betrekking tusschen de beide helften van het werk en hunne dichters (zie Td. 269—70), doch, afgezien van het laatste, reeds alleen naar de gegevens der hss., niet de beste aanspraken hebben, daar deze op een of twee ww. met *vul-* wijzen. Neemt men deze beide in den tekst op, dan moet men de „voor een hedendaagsch oor schier onduldbare tautologie van vs. 5—6 (*onvulmaket — niet vulscreven*)" (a. w. 270) voor lief nemen. Tegen dit zeker krasse staaltje mogen wij nu echter te minder bezwaar maken, indien Kloeke (40, 49) te recht deze neiging

2) Zie ook, ten deele instemmend, Jellinek 56.

tot tautologieën juist tot de stijleigenaardigheden van B rekent. Trouwens tegen mijne vroegere lezing (*onghemaket* — *niet bescreven*) zou eigenlijk hetzelfde bezwaar gelden (of niet gelden); alleen valt die tautologie minder in 't oor dan het herhaalde *vul-*. Ik neem dus nu, met Braune (104) en Kloeke (49), aan dat elk der beide afschrijvers (van A en van F, of wel van hunne voorschriften) een der twee *vul-*'s van den archetypus heeft verwijderd.

Dat, gelijk Jellinek (57) opmerkt, de bijvoeglijke bijzin in vs. 6, na vs. 5, voor ons gevoel vrij lam achteraan komt hinken (en daarom ook door mij tusschen haakjes is gezet) is juist. Maar nu ook de lezing van B 5—6 veeleer op dezelfde dan op eene omgekeerde volgorde in diens voorschrift schijnt te wijzen, durf ik, zonder dringende noodzaak, deze beide regels toch niet, tegen AFB in, omzetten (gelijk Jellinek wenscht en Willems (196) stilzwijgend doet). Het is immers nog de vraag of deze achteraanplaatsing van een bijzin zoozeer in strijd is met het Mnl. taaleigen, inzonderheid van R. I B (verg. de Td. 185 opgesomde plaatsen?) [1]).

Eene uitweiding over de juiste beteekenis van enkele hier voorkomende woorden is niet onnoodig na het betoog des heeren Willems (a. w. 161—4, 191—201), waarin aan die woorden op eene m. i. ongeoorloofde wijze beteekenissen worden „ontperst", die ze niet hebben gehad. En een gezonde woordverklaring dient toch de grondslag te blijven van alle tekstinterpretatie.

onghemaket (A 5) heeft Willems reeds in Tschr. XVI 264—6 willen uitleggen als o n a f gemaakt, onvoltooid; eene verklaring, waarin hij, ondanks mijn tegenspraak (Nh. 60 noot 1, Td. 269), nu volhardt (Vl. Ac. 161—6, 191—2), weshalve ik er nog eens op moet terugkomen. W. beroept zich daarbij vooreerst op de lezing van R. II 6, die hetzelfde als *onghemaket* moet uitdrukken: „E e n d e e l is dair after gebleuen". Een onge-

1) Andere opvattingen van *onvolmaket* zie boven, 90; 99, noot 1; 106, noot 1.

oorloofd beroep; immers 1° de omwerker van (het voorschrift van) R. II kan ten minste evengoed een hs. met de lezing *onvolmaket* (= F) voor zich gehad hebben; 2° de omwerker maakte wel gebruik van dien proloog, wellicht ook met het woord *onvolmaket*, maar om er iets heel anders mede te zeggen dan de oorspronkelijke bedoeling van Willem, den dichter van R. I (A en) B, was geweest, nl. dat de geschiedenis („geeste") van R. niet „te recht" (d. i. op de juiste wijze, hier: in haar vollen omvang) „gescreuen" was, omdat er „een deel is... after gebleven", t. w. de inhoud van het door hem (opnieuw) aangelaschte vervolg van R. I: R. II (3481—7794); een herhaling derhalve, op middeleeuwschen trant, van hetgeen Willem gedaan had: zie boven, 89. Wij mogen dus geenszins uit die woorden van R. II eenig bewijs putten voor een *onghemaket* = *onvolmaket*.

Ten tweede heeft W. gewezen op lat. *infectus*, dat: ongemaakt, maar ook: onafgemaakt beteekent. Inderdaad; W. had zich hierbij zelfs kunnen beroepen op de Synon. Lat.-Teut., die infectus vertaalt met „*ongedaen*, *ongemaekt*, *rouw*" maar ook met *onvolmaekt*, *ongewrocht* (ofschoon Kiliaan, waarvan de Synon. de „omkeering" is, onvolmaeckt alleen met *imperfectus* vertaalt). Doch hij wraakt nu (Vl. Ac. 162) zelf dit getuigenis, dat op zijn best een parallel, geen bewijs voor de beteekenis van het Mnl. woord zou kunnen opleveren.

Maar ten derde beroept hij zich thans op Verdam, wiens sedert verschenen art. *onghemaect* m. i. echter zijn opvatting staaft noch steunt, immers de door W. verlangde bet. niet noemt (wel: niet vervaardigd, niet hersteld, niet vervalscht, ongetemd, ongetooid enz.), maar uit wiens bewijsplaatsen hij nu enkele (onder twee dezer beteekenissen staande) uit- en samenleest, waaruit hij dan den door hem verlangden zin wringt. In die voorbeelden beteekent *maken:* bewerken, opmaken, versieren enz.; die *ongemaecte tuun*, *caproen*, *stok* enz. zijn (niet onafgemaakt, onvoltooid, maar) onopgemaakt, ongetooid, onbewerkt: twee wel niet ver van elkaar staande,

maar toch niet identieke beteekenissen; hier is de tegenstelling: ruw × bewerkt, daar: begin × einde.

Maken, oorspronkelijk zeker wel: (samen)voegen, -stellen, passen, pasklaar maken (zie Ned. Wdb. en Van Wijk, en verg. nog *gemak*, *makelaar*, *makker*?), beteekent dus vanouds, eerst en vooral (van stoffelijke en van geestelijke dingen): in of tot zekeren vorm of gedaante bewerken, opmaken, klaar-, gereedmaken, samenstellen, ook: schikken, bedisselen enz.; zie Ned. Wdb. IX 113, Mnl. Wdb. IV 1036, en verder Maerlant, Sp. H. III[8] 93, 72; ook *hout maken*, (brand)hout gereed, klaarmaken, toebereiden, t. w. ruw, groot hout tot brandhout (klein)-hakken (Plantijn; Versl. Vl. Ac. 1921, 40). Kortom: mnl. *onghemaket* kan wel beteekenen: ongetooid, maar niet: onvoltooid (*tooien* ∾ *touwen* < *taujan* = *maken*). Deze laatste beteekenis heeft W. m. i. in 't geheel niet bewezen; ook Kluyver's woorden (a. w. 228—9) beteekenen „in platten Dietsche" toch wel dat hij van die bet. evenmin iets gelooft als ik. Ik meen derhalve de door mij Td. 270, noot 3 verdedigde, ook door Kluyver (227), Franck (332) aanvaarde beteekenis te mogen handhaven: ongeschreven, ongedicht (*maken* in dezen synoniem met *dichten*: zie Verdam IV 1040 [1])), d. i.: nog niet in (Dietsche) verzen bewoord (in tegenstelling, naar gelang van den nadruk op *dietsche* of *onghemaket*, hetzij tot een Walsch gedicht, hetzij tot de mondelinge Dietsche overlevering, hetzij ook tot beide). *Onghemaket bliven* is dan in 't Mnl. te beschouwen als het passief van *onghemaket laten*, dus: niet gedicht, bewoord, berijmd worden (zie Franck op Alex. 402).

1) Welke beide ww. dus in deze toepassing, naar hunne oorspronkelijke, etymologische, in de middeleeuwen zeker nog wel besefte beteekenis, en in overeenstemming met de middeleeuwsche beschouwing der dichtkunst (als b.v. uitgedrukt in 't bekende hoofdstuk (III 15) van Boendale's Lekenspieghel), niet beteekenen: geheel uit zich zelf, uit zijne fantasie voortbrengen, maar: (de reeds bestaande stof) samenstellen, vormen, „fatsoeneeren", „in formam redigere", d. i. bewoorden; evenals trouwens de ww. *scheppen* en *formeeren*, in Gen. I 1 en II 7, 1 van den Statenbijbel gebezigd ter vertaling van twee verschillende Hebr. ww. met derg. bet., en voorts gr. *ποιεῖν* (eig.: vormen, bouwen) en lat. *creare* (verwant met *crescere*, wassen); zie de wdbb. van Van Wijk, F. Muller Jz. enz.

onvolmaket (F 5) = *niet vulscreuen* (A 6) daarentegen beteekent in dit verband m.i. niet: onvervaardigd, „ongemaakt", zooals Franck (ZfdA. LII 322), met een beroep op nhd. *(ver)-fertigen*, zich zelf en ons tracht op te dringen (zie reeds Td. 269), waarbij dus — omgekeerd als zooeven bij *onghemaket* — de bet.: gereed-, klaarmaken wordt afgeleid uit die van: ten einde toe —, afmaken; noch ook: niet in allen deele bewerkt of uitgewerkt (b.v. in toepassing op een schets, een schema, of op knoei-, broddelwerk), zooals Willems (199—201) 't verwringt; maar niets meer en anders dan: niet ten einde toe afgemaakt, niet voltooid, waaraan een slot ontbreekt (zie ook Kluyver 229). Zie BH. 1 en de prologen op alle boeken van den Roman van Limborch: achtmaal *volmaken* (I 17, III 7, V 5, VI 3, VII 3, VIII 5, IX 7, X 21) en daarnaast *volscriven* (II 7), *volbringhen* (IV 3) in deze zelfde toepassing; evenzoo Merlijn 10413—5: „Te volmakene dese saken, Daer Jacob van Maerlant ierst dat maken Af began"; Veldeke, En. 13441, 13470—5, 13480 (vijf maal *volmaken*), en twee titels bij Verdam i. v.: overal in dezelfde toepassing op het afmaken, voltooien van gedichten; verg. ook bij Verdam *onvulmaect laten* voor: onafgedaan laten, niet voltooien (V 1518) en alle ww. met *vol-*, benevens nnl. (waarom niet ook mnl.?) *voltooien*. Dat Verdam V 1519 een paar voorbeelden uit geestelijke stukken geeft van *onvolmaect* in zedelijke toepassing: onvolkomen, gebrekkig, bewijst hiertegen evenmin iets als de in 't Ned. Wdb. met voorbeelden gestaafde en ook welbekende beteekenissen van nnl. *onvolmaakt*: onvolledig, gebrekkig, niet zonder gebreken. Met beteekenissen uit woordenboeken laat zich, wanneer men — gelijk maar al te veel, ook door philologen, gedaan is — daarbij niet steeds let op tijd, plaats en vooral verbinding en verband, allerlei bewijzen; maar dit is toch geen philologie van de beste soort.

niet bescreven (F 6) eindelijk is niets anders dan: niet geschreven, ook volgens Willems (a. w. 191), die 't echter op dezelfde bladzijde onderaan uitlegt als, d. i. verwringt tot: „niet

voluit beschreven"! Ook dit schijnt mij niet „boni philologi"!

vite 7 (zonder *van den vos Reynaerde* van A: zie Cc. 158), d. i. de geheele levensbeschrijving of geschiedenis (van Reinaert), a. h. w. de legende van dezen wonderlijken heilige — zoo toch meen ik het, met Td. 271, 275, Verdam IX 565, Braune (103—4), ondanks Kluyver's tegenspraak (230), te mogen blijven opvatten; hier dus niet, zooals anders in werkelijke heiligenlevens, een Latijnsche *vita*, maar een schertsende benaming voor de of eene verzameling van Walsche berijmde verhalen over R., d. i.: branches van den Roman de Renart.

dede souken (7) geeft mij alleen aanleiding om op te merken, dat men m. i. verkeerd doet deze woorden al te angstvallig op te vatten en „uit te persen" (gelijk Kloeke 49—50, 52 wel eenigszins doet), alsof Willem bepaaldelijk, als ware hij een modern philoloog, een onderzoek naar de „bron" van Aernouts gedicht (A) had ingesteld; en wel omdat ook dit, evenals hierboven *volmaken*, mij toeschijnt een min of meer gewone traditioneele zegswijze in den aanhef van middeleeuwsche gedichten te zijn, alleen bedoelende door het beroep op het getuigenis van een of meer Latijnsche of Walsche zegslieden zich zelven den schijn van groote belezenheid in de vreemde literatuur, en aan het Dietsche of Duutsche gedicht meer geloof en aanzien te verschaffen (verg. boven, 103—4). Zie b.v. de door Jellinek (a. w. 55) aangehaalde plaats van Godfried van Straatsburg, Tristan 163—4; of ook, zonder dat bepaaldelijk aan vreemde, Walsche boeken gedacht wordt, het bloote gewag van het „zoeken" in verschillende „boeken" (welke beide woorden dan ook steêvast op elkaar rijmen), als b.v. Hartmann von Aue, Arme Heinr. 7 : 8; Heinr. v. d. Türlin, Krone 226 ff.; Rud. v. Ems, Barl. 83, 27) [1]); ook het gebruik in dergelijk verband van *vinden* (zie b.v. Verdam IX 497—8). Voor 't overige is *dede souken* zeker vrij wel =

1) Gaarne betuig ik mijn welgemeenden dank aan den heer J. M. N. Kapteyn alhier voor de aanwijzing van deze en van verscheidene andere hierboven genoemde Mhd. plaatsen en literatuur daarover.

sochte: zie Franck op Alex. LXXXVI vlg., Verdam II 241.

se (8) slaat, naar ik meen, niet op de in vs. 4 genoemde *avonture*, maar op de vlak te voren (vs. 7) genoemde *vite* terug: het geheele levensverhaal van Reinaert, dat Willem in de Walsche boeken gezocht en gevonden heeft en nu in 't Dietsch zal gaan navertellen: d. i. Rein. I A (= Ren. I) + Rein. I B. Dat hierin niet de geheele levensgeschiedenis van van R., m. a. w. niet de inhoud van alle Fransche branches vervat is, deze halve leugen heeft Willem evenmin bezwaard als de halve waarheid, gelegen in (het mv.) *walsche bouken* (8) en in *dus begonnen* (9).

Zóó meen ik de vraagstukken thans te moeten beschouwen; wel te verstaan: tot op nader order, immers naar de tegenwoordige gegevens, en met het noodige voorbehoud. Want dat hiermede alle raadselen van het samenstel van R. I zijn opgelost verbeelde men zich — verbeeld ik mij althans — niet!

Daar is vooreerst het slot van R. I B (hetzij alleen de laatste verzen, van omstreeks 3405 of van 3345 af, of nog vroeger), dat nog altijd in verschillende materieele en formeele opzichten een nog niet opgehelderd, eigenaardig, van het voorafgaande (B) afwijkend karakter vertoont; waarop ik reeds zóó herhaaldelijk mijne en anderer aandacht heb gevestigd, dat ik hier kortheidshalve volsta met eene verwijzing naar de plaatsen, waar ik daarover gehandeld en mijn twijfel aan de oorspronkelijkheid, althans aan den gelijken oorsprong met het voorafgaande van B, ook tegenover de handhaving der oorspronkelijkheid door Franck 335—8, volgehouden heb: Museum III 56; Nh. 45—52, 61—2; Td. 192, 203, 209, 242—7, 269; Cc. 41, 357—8 (en de t. l. a. p. genoemde blzz.).

Ten tweede het vraagstuk der Hollandsch-Utrechtsche (?) plaatsnamen (en *Bolois*), in mogelijk verband ook met de bekendheid in Holland in de 14de eeuw van het verhaal eener samenzwering van beer, wolf en vos tegen den koning leeuw (zie Td. 206 en het daar aangehaalde).

Zoolang deze vraagstukken niet opgelost zijn — en zonder nieuwe gegevens zal men 't hier wel niet verder brengen dan tot allerlei meer of min vernuftige, maar ten slotte ijdele gissingen — acht ik het voorzichtig slechts van een voorloopige, op dit oogenblik waarschijnlijke uitkomst te blijven spreken. Het laatste woord acht ik in dezen nog niet gesproken.

Als voorloopige slotsom van al het bovenstaande meen ik dan te mogen vaststellen:

I. De onderscheiding tusschen R. I A en B, als afkomstig van twee dichters, blijft gehandhaafd; met een bijzonder voorbehoud bovendien voor het eigenaardig, ook van B afwijkend karakter van het slot. Dat in vs. 6 *Willem* (A) en *Aernout* (F) uit *Perroot* ontstaan zouden zijn is onbewezen en mag zonder naderen steun niet aanvaard worden, zoolang de natuurlijke verklaring der in de twee hss. genoemde namen mogelijk blijft; in allen gevalle doet dit niets af tot het dubbel auteurschap van R. I A en B.

II. De afscheiding tusschen A en B behoort waarschijnlijk in zooverre van 1750 naar 1892 verplaatst te worden, als dit tusschenstuk door den oudsten dichter geschreven, maar door den jongsten niet onbelangrijk gewijzigd zal zijn.

III. De uitscheiding der passage 1524—1641, als eene interpolatie, is niet bewezen; mogelijk echter zijn ook hier twee handen te onderkennen.

IV. De tegenwoordige gegevens doen als het meest waarschijnlijk aannemen dat A 41(—1750 of)—1892 eerst door Aernout gedicht is, waarna Willem dit stuk hier meer daar minder gewijzigd of zelfs omgewerkt en er een tweede gedeelte B (1751 of) 1893—3484 (met wellicht een ander, korter of langer slot) aan toe- en zijn proloog, 1—40, vóórgevoegd heeft.

Leiden, Januari 1922. J. W. MULLER.

LEXICOLOGISCHE AANTEEKENINGEN BIJ STICHTELIJK PROZA UIT DE MIDDELEEUWEN.

(Vervolg.)

INDACHT, TOEDACHT, BEDACHT; ende opdat wi..... salich moegen werden, soe sullen wi hebben *indacht*, *toedacht* en *bedacht. Indacht:* dat is aenheven des guets ende in desen sullen wi merken dat waerom in den beghinne ende in dat eynde ons wercs. *Toedacht:* dat is sueticheit des biblivens in den begonnen guede, want dat begunne des guets en hilpt ons niet totter salicheit, het en si datter toe gedaen werde die sueticheit des biblivens. *Bidacht:* dat is dat guet dat wi voernamen te werc gaen.... (*Coll. van J. Brugman*, Arch. Ned. Kerkgesch. IV, 144). *Kiliaen* geeft een subst. *indachte*; zie ook *Ndl. Wdb.* i. v. *indacht.* Het *Nederd. Gloss. van Bern* vermeldt *bedagte* (= diligentia), *Lübben* en *Lexer* ook (*Lx.: bedâht* = bedächtige Erwägung); *toedacht* vond ik nergens.

IET INNEHEBBEN VAN; G 81 d: Mer nochtan en plach men nummermeer te vernemen, dat si (een zuster, die het zware en vuile werk moet doen) mit woerden of mit gelate yets wat toende, dat si *daer wat van ynne hadde*, dat si altoes alsoe genck slaven ende sloeten enz. [1]). De uitdrukking *wat guedes innehebben* komt meermalen voor in G (24 d, 30 a, 104 c, 112 c); verder vindt men 2 b: *inne hebben vanden ewigen leven* en 86 b: *innehebben van den choer* (van seraphijn). —

Mi es iet druckelick (begeerlike, zuete enz.) *inne* = ik vind

---

1) Vgl. voor de beteekenis van dit *iet:* ergens iets van weten, van krijgen, zich ergens iets van aantrekkən en zie *De Man* blz. 150, noot b, Stoett, *Nederl. Spreekw.* en *Ndl. Wdb.* i. v. *inhebben.* — Van enkele opmerkingen der redactie heb ik hier en elders dankbaar gebruik gemaakt.

tot tautologieën juist tot de stijleigenaardigheden van B rekent. Trouwens tegen mijne vroegere lezing (*onghemaket — niet bescreven*) zou eigenlijk hetzelfde bezwaar gelden (of niet gelden); alleen valt die tautologie minder in 't oor dan het herhaalde *vul-*. Ik neem dus nu, met Braune (104) en Kloeke (49), aan dat elk der beide afschrijvers (van A en van F, of wel van hunne voorschriften) een der twee *vul-*'s van den archetypus heeft verwijderd.

Dat, gelijk Jellinek (57) opmerkt, de bijvoeglijke bijzin in vs. 6, na vs. 5, voor ons gevoel vrij lam achteraan komt hinken (en daarom ook door mij tusschen haakjes is gezet) is juist. Maar nu ook de lezing van B 5—6 veeleer op dezelfde dan op eene omgekeerde volgorde in diens voorschrift schijnt te wijzen, durf ik, zonder dringende noodzaak, deze beide regels toch niet, tegen AFB in, omzetten (gelijk Jellinek wenscht en Willems (196) stilzwijgend doet). Het is immers nog de vraag of deze achteraanplaatsing van een bijzin zoozeer in strijd is met het Mnl. taaleigen, inzonderheid van R. I B (verg. de Td. 185 opgesomde plaatsen?) [1]).

Eene uitweiding over de juiste beteekenis van enkele hier voorkomende woorden is niet onnoodig na het betoog des heeren Willems (a. w. 161—4, 191—201), waarin aan die woorden op eene m. i. ongeoorloofde wijze beteekenissen worden „ontperst", die ze niet hebben gehad. En een gezonde woordverklaring dient toch de grondslag te blijven van alle tekstinterpretatie.

onghemaket (A 5) heeft Willems reeds in Tschr. XVI 264—6 willen uitleggen als on a f gemaakt, onvoltooid; eene verklaring, waarin hij, ondanks mijn tegenspraak (Nh. 60 noot 1, Td. 269), nu volhardt (Vl. Ac. 161—6, 191—2), weshalve ik er nog eens op moet terugkomen. W. beroept zich daarbij vooreerst op de lezing van R. II 6, die hetzelfde als *onghemaket* moet uitdrukken: „Een deel is dair after gebleuen". Een onge-

---

1) Andere opvattingen van *onvolmaket* zie boven, 90; 99, noot 1; 106, noot 1.

oorloofd beroep; immers 1° de omwerker van (het voorschrift van) R. II kan ten minste evengoed een hs. met de lezing *onvolmaket* (= F) voor zich gehad hebben; 2° de omwerker maakte wel gebruik van dien proloog, wellicht ook met het woord *onvolmaket*, maar om er iets heel anders mede te zeggen dan de oorspronkelijke bedoeling van Willem, den dichter van R. I (A en) B, was geweest, nl. dat de geschiedenis („geeste") van R. niet „te recht" (d. i. op de juiste wijze, hier: in haar vollen omvang) „gescreuen" was, omdat er „een deel is... after gebleven", t. w. de inhoud van het door hem (opnieuw) aangelaschte vervolg van R. I: R. II (3481—7794); een herhaling derhalve, op middeleeuwschen trant, van hetgeen Willem gedaan had: zie boven, 89. Wij mogen dus geenszins uit die woorden van R. II eenig bewijs putten voor een *onghemaket* = *onvolmaket*.

Ten tweede heeft W. gewezen op lat. *infectus*, dat: ongemaakt, maar ook: onafgemaakt beteekent. Inderdaad; W. had zich hierbij zelfs kunnen beroepen op de Synon. Lat.-Teut., die infectus vertaalt met „*ongedaen*, *ongemaekt*, *rouw*" maar ook met *onvolmaekt*, *ongewrocht* (ofschoon Kiliaan, waarvan de Synon. de „omkeering" is, onvolmaeckt alleen met *imperfectus* vertaalt). Doch hij wraakt nu (Vl. Ac. 162) zelf dit getuigenis, dat op zijn best een parallel, geen bewijs voor de beteekenis van het Mnl. woord zou kunnen opleveren.

Maar ten derde beroept hij zich thans op Verdam, wiens sedert verschenen art. *onghemaect* m. i. echter zijn opvatting staaft noch steunt, immers de door W. verlangde bet. niet noemt (wel: niet vervaardigd, niet hersteld, niet vervalscht, ongetemd, ongetooid enz.), maar uit wiens bewijsplaatsen hij nu enkele (onder twee dezer beteekenissen staande) uit- en samenleest, waaruit hij dan den door hem verlangden zin wringt. In die voorbeelden beteekent *maken:* bewerken, opmaken, versieren enz.; die *ongemaecte tuun*, *caproen*, *stok* enz. zijn (niet onafgemaakt, onvoltooid, maar) onopgemaakt, ongetooid, onbewerkt: twee wel niet ver van elkaar staande,

maar toch niet identieke beteekenissen; hier is de tegenstelling: ruw × bewerkt, daar: begin × einde.

Maken, oorspronkelijk zeker wel: (samen)voegen, -stellen, passen, pasklaar maken (zie Ned. Wdb. en Van Wijk, en verg. nog *gemak*, *makelaar*, *makker?*), beteekent dus vanouds, eerst en vooral (van stoffelijke en van geestelijke dingen): in of tot zekeren vorm of gedaante bewerken, opmaken, klaar-, gereedmaken, samenstellen, ook: schikken, bedisselen enz.; zie Ned. Wdb. IX 113, Mnl. Wdb. IV 1036, en verder Maerlant, Sp. H. III^8 93, 72; ook *hout maken*, (brand)hout gereed, klaarmaken, toebereiden, t. w. ruw, groot hout tot brandhout (klein)-hakken (Plantijn; Versl. Vl. Ac. 1921, 40). Kortom: mnl. *onghemaket* kan wel beteekenen: ongetooid, maar niet: onvoltooid (*tooien* ∾ *touwen* ＜ *taujan* = *maken*). Deze laatste beteekenis heeft W. m. i. in 't geheel niet bewezen; ook Kluyver's woorden (a. w. 228—9) beteekenen „in platten Dietsche" toch wel dat hij van die bet. evenmin iets gelooft als ik. Ik meen derhalve de door mij Td. 270, noot 3 verdedigde, ook door Kluyver (227), Franck (332) aanvaarde beteekenis te mogen handhaven: ongeschreven, ongedicht (*maken* in dezen synoniem met *dichten*: zie Verdam IV 1040 [1])), d. i.: nog niet in (Dietsche) verzen bewoord (in tegenstelling, naar gelang van den nadruk op *dietsche* of *onghemaket*, hetzij tot een Walsch gedicht, hetzij tot de mondelinge Dietsche overlevering, hetzij ook tot beide). *Onghemaket bliven* is dan in 't Mnl. te beschouwen als het passief van *onghemaket laten*, dus: niet gedicht, bewoord, berijmd worden (zie Franck op Alex. 402).

---

1) Welke beide ww. dus in deze toepassing, naar hunne oorspronkelijke, etymologische, in de middeleeuwen zeker nog wel besefte beteekenis, en in overeenstemming met de middeleeuwsche beschouwing der dichtkunst (als b.v. uitgedrukt in 't bekende hoofdstuk (III 15) van Boendale's Lekenspieghel), niet beteekenen: geheel uit zich zelf, uit zijne fantasie voortbrengen, maar: (de reeds bestaande stof) samenstellen, vormen, „fatsoeneeren", „in formam redigere", d. i. bewoorden; evenals trouwens de ww. *scheppen* en *formeeren*, in Gen. I 1 en II 7, 1 van den Statenbijbel gebezigd ter vertaling van twee verschillende Hebr. ww. met derg. bet., en voorts gr. *ποιεῖν* (eig.: vormen, bouwen) en lat. *creare* (verwant met *crescere*, wassen); zie de wdbb. van Van Wijk, F. Muller Jz. enz.

onvolmaket (F 5) = *niet vulscreuen* (A 6) daarentegen beteekent in dit verband m. i. niet: onvervaardigd, „ongemaakt", zooals Franck (ZfdA. LII 322), met een beroep op nhd. *(ver)-fertigen*, zich zelf en ons tracht op te dringen (zie reeds Td. 269), waarbij dus — omgekeerd als zooeven bij *onghemaket* — de bet.: gereed-, klaarmaken wordt afgeleid uit die van: ten einde toe —, afmaken; noch ook: niet in allen deele bewerkt of uitgewerkt (b.v. in toepassing op een schets, een schema, of op knoei-, broddelwerk), zooals Willems (199—201) 't verwringt; maar niets meer en anders dan: niet ten einde toe afgemaakt, niet voltooid, waaraan een slot ontbreekt (zie ook Kluyver 229). Zie BH. 1 en de prologen op alle boeken van den Roman van Limborch: achtmaal *volmaken* (I 17, III 7, V 5, VI 3, VII 3, VIII 5, IX 7, X 21) en daarnaast *volscriven* (II 7), *volbringhen* (IV 3) in deze zelfde toepassing; evenzoo Merlijn 10413—5: „Te volmakene dese saken, Daer Jacob van Maerlant ierst dat maken Af began"; Veldeke, En. 13441, 13470—5, 13480 (vijf maal *volmaken*), en twee titels bij Verdam i. v.: overal in dezelfde toepassing op het afmaken, voltooien van gedichten; verg. ook bij Verdam *onvulmaect laten* voor: onafgedaan laten, niet voltooien (V 1518) en alle ww. met *vol-*, benevens nnl. (waarom niet ook mnl.?) *voltooien*. Dat Verdam V 1519 een paar voorbeelden uit geestelijke stukken geeft van *onvolmaect* in zedelijke toepassing: onvolkomen, gebrekkig, bewijst hiertegen evenmin iets als de in 't Ned. Wdb. met voorbeelden gestaafde en ook welbekende beteekenissen van nnl. *onvolmaakt*: onvolledig, gebrekkig, niet zonder gebreken. Met beteekenissen uit woordenboeken laat zich, wanneer men — gelijk maar al te veel, ook door philologen, gedaan is — daarbij niet steeds let op tijd, plaats en vooral verbinding en verband, allerlei bewijzen; maar dit is toch geen philologie van de beste soort.

niet bescreven (F 6) eindelijk is niets anders dan: niet geschreven, ook volgens Willems (a. w. 191), die 't echter op dezelfde bladzijde onderaan uitlegt als, d. i. verwringt tot: „niet

tot tautologieën juist tot de stijleigenaardigheden van B rekent. Trouwens tegen mijne vroegere lezing (*onghemaket* — *niet bescreven*) zou eigenlijk hetzelfde bezwaar gelden (of niet gelden); alleen valt die tautologie minder in 't oor dan het herhaalde *vul-*. Ik neem dus nu, met Braune (104) en Kloeke (49), aan dat elk der beide afschrijvers (van A en van F, of wel van hunne voorschriften) een der twee *vul-*'s van den archetypus heeft verwijderd.

Dat, gelijk Jellinek (57) opmerkt, de bijvoeglijke bijzin in vs. 6, na vs. 5, voor ons gevoel vrij lam achteraan komt hinken (en daarom ook door mij tusschen haakjes is gezet) is juist. Maar nu ook de lezing van B 5—6 veeleer op dezelfde dan op eene omgekeerde volgorde in diens voorschrift schijnt te wijzen, durf ik, zonder dringende noodzaak, deze beide regels toch niet, tegen AFB in, omzetten (gelijk Jellinek wenscht en Willems (196) stilzwijgend doet). Het is immers nog de vraag of deze achteraanplaatsing van een bijzin zoozeer in strijd is met het Mnl. taaleigen, inzonderheid van R. I B (verg. de Td. 185 opgesomde plaatsen?) [1]).

Eene uitweiding over de juiste beteekenis van enkele hier voorkomende woorden is niet onnoodig na het betoog des heeren Willems (a. w. 161—4, 191—201), waarin aan die woorden op eene m. i. ongeoorloofde wijze beteekenissen worden „ontperst", die ze niet hebben gehad. En een gezonde woordverklaring dient toch de grondslag te blijven van alle tekstinterpretatie.

onghemaket (A 5) heeft Willems reeds in Tschr. XVI 264—6 willen uitleggen als on a f gemaakt, onvoltooid; eene verklaring, waarin hij, ondanks mijn tegenspraak (Nh. 60 noot 1, Td. 269), nu volhardt (Vl. Ac. 161—6, 191—2), weshalve ik er nog eens op moet terugkomen. W. beroept zich daarbij vooreerst op de lezing van R. II 6, die hetzelfde als *onghemaket* moet uitdrukken: „E e n d e e l is dair after gebleuen". Een onge-

1) Andere opvattingen van *onvolmaket* zie boven, 90; 99, noot 1; 106, noot 1.

oorloofd beroep; immers 1° de omwerker van (het voorschrift van) R. II kan ten minste evengoed een hs. met de lezing *onvolmaket* (= F) voor zich gehad hebben; 2° de omwerker maakte wel gebruik van dien proloog, wellicht ook met het woord *onvolmaket*, maar om er iets heel anders mede te zeggen dan de oorspronkelijke bedoeling van Willem, den dichter van R. I (A en) B, was geweest, nl. dat de geschiedenis („geeste") van R. niet „te recht" (d. i. op de juiste wijze, hier: in haar vollen omvang) „gescreuen" was, omdat er „een deel is... after gebleven", t. w. de inhoud van het door hem (opnieuw) aangelaschte vervolg van R. I: R. II (3481—7794); een herhaling derhalve, op middeleeuwschen trant, van hetgeen Willem gedaan had: zie boven, 89. Wij mogen dus geenszins uit die woorden van R. II eenig bewijs putten voor een *onghemaket* = *onvolmaket*.

Ten tweede heeft W. gewezen op lat. *infectus*, dat: ongemaakt, maar ook: onafgemaakt beteekent. Inderdaad; W. had zich hierbij zelfs kunnen beroepen op de Synon. Lat.-Teut., die infectus vertaalt met „*ongedaen*, *ongemaekt*, *rouw*" maar ook met *onvolmaekt*, *ongewrocht* (ofschoon Kiliaan, waarvan de Synon. de „omkeering" is, onvolmaeckt alleen met *imperfectus* vertaalt). Doch hij wraakt nu (Vl. Ac. 162) zelf dit getuigenis, dat op zijn best een parallel, geen bewijs voor de beteekenis van het Mnl. woord zou kunnen opleveren.

Maar ten derde beroept hij zich thans op Verdam, wiens sedert verschenen art. *onghemaect* m. i. echter zijn opvatting staaft noch steunt, immers de door W. verlangde bet. niet noemt (wel: niet vervaardigd, niet hersteld, niet vervalscht, ongetemd, ongetooid enz.), maar uit wiens bewijsplaatsen hij nu enkele (onder twee dezer beteekenissen staande) uit- en samenleest, waaruit hij dan den door hem verlangden zin wringt. In die voorbeelden beteekent *maken:* bewerken, opmaken, versieren enz.; die *ongemaecte tuun*, *caproen*, *stok* enz. zijn (niet onafgemaakt, onvoltooid, maar) onopgemaakt, ongetooid, onbewerkt: twee wel niet ver van elkaar staande,

maar toch niet identieke beteekenissen; hier is de tegenstelling: ruw × bewerkt, daar: begin × einde.

Maken, oorspronkelijk zeker wel: (samen)voegen, -stellen, passen, pasklaar maken (zie Ned. Wdb. en Van Wijk, en verg. nog *gemak*, *makelaar*, *makker*?), beteekent dus vanouds, eerst en vooral (van stoffelijke en van geestelijke dingen): in of tot zekeren vorm of gedaante bewerken, opmaken, klaar-, gereedmaken, samenstellen, ook: schikken, bedisselen enz.; zie Ned. Wdb. IX 113, Mnl. Wdb. IV 1036, en verder Maerlant, Sp. H. III[8] 93, 72; ook *hout maken*, (brand)hout gereed, klaarmaken, toebereiden, t. w. ruw, groot hout tot brandhout (klein)-hakken (Plantijn; Versl. Vl. Ac. 1921, 40). Kortom: mnl. *onghemaket* kan wel beteekenen: ongetooid, maar niet: onvoltooid (*tooien* ∾ *touwen* < *taujan* = *maken*). Deze laatste beteekenis heeft W. m. i. in 't geheel niet bewezen; ook Kluyver's woorden (a. w. 228—9) beteekenen „in platten Dietsche" toch wel dat hij van die bet. evenmin iets gelooft als ik. Ik meen derhalve de door mij Td. 270, noot 3 verdedigde, ook door Kluyver (227), Franck (332) aanvaarde beteekenis te mogen handhaven: ongeschreven, ongedicht (*maken* in dezen synoniem met *dichten*: zie Verdam IV 1040 [1])), d. i.: nog niet in (Dietsche) verzen bewoord (in tegenstelling, naar gelang van den nadruk op *dietsche* of *onghemaket*, hetzij tot een Walsch gedicht, hetzij tot de mondelinge Dietsche overlevering, hetzij ook tot beide). *Onghemaket bliven* is dan in 't Mnl. te beschouwen als het passief van *onghemaket laten*, dus: niet gedicht, bewoord, berijmd worden (zie Franck op Alex. 402).

---

1) Welke beide ww. dus in deze toepassing, naar hunne oorspronkelijke, etymologische, in de middeleeuwen zeker nog wel besefte beteekenis, en in overeenstemming met de middeleeuwsche beschouwing der dichtkunst (als b.v. uitgedrukt in 't bekende hoofdstuk (III 15) van Boendale's Lekenspieghel), niet beteekenen: geheel uit zich zelf, uit zijne fantasie voortbrengen, maar: (de reeds bestaande stof) samenstellen, vormen, „fatsoeneeren", „in formam redigere", d. i. bewoorden; evenals trouwens de ww. *scheppen* en *formeeren*, in Gen. I 1 en II 7, 1 van den Statenbijbel gebezigd ter vertaling van twee verschillende Hebr. ww. met derg. bet., en voorts gr. *ποιεῖν* (eig.: vormen, bouwen) en lat. *creare* (verwant met *crescere*, wassen); zie de wdbb. van Van Wijk, F. Muller Jz. enz.

onvolmaket (F 5) = *niet vulscreuen* (A 6) daarentegen beteekent in dit verband m.i. niet: onvervaardigd, „ongemaakt", zooals Franck (ZfdA. LII 322), met een beroep op nhd. *(ver)-fertigen*, zich zelf en ons tracht op te dringen (zie reeds Td. 269), waarbij dus — omgekeerd als zooeven bij *onghemaket* — de bet.: gereed-, klaarmaken wordt afgeleid uit die van: ten einde toe —, afmaken; noch ook: niet in allen deele bewerkt of uitgewerkt (b.v. in toepassing op een schets, een schema, of op knoei-, broddelwerk), zooals Willems (199—201) 't verwringt; maar niets meer en anders dan: niet ten einde toe afgemaakt, niet voltooid, waaraan een slot ontbreekt (zie ook Kluyver 229). Zie BH. 1 en de prologen op alle boeken van den Roman van Limborch: achtmaal *volmaken* (I 17, III 7, V 5, VI 3, VII 3, VIII 5, IX 7, X 21) en daarnaast *volscriven* (II 7), *volbringhen* (IV 3) in deze zelfde toepassing; evenzoo Merlijn 10413—5: „Te volmakene dese saken, Daer Jacob van Maerlant ierst dat maken Af began"; Veldeke, En. 13441, 13470—5, 13480 (vijf maal *volmaken*), en twee titels bij Verdam i. v.: overal in dezelfde toepassing op het afmaken, voltooien van gedichten; verg. ook bij Verdam *onvulmaect laten* voor: onafgedaan laten, niet voltooien (V 1518) en alle ww. met *vol-*, benevens nnl. (waarom niet ook mnl.?) *voltooien*. Dat Verdam V 1519 een paar voorbeelden uit geestelijke stukken geeft van *onvolmaect* in zedelijke toepassing: onvolkomen, gebrekkig, bewijst hiertegen evenmin iets als de in 't Ned. Wdb. met voorbeelden gestaafde en ook welbekende beteekenissen van nnl. *onvolmaakt*: onvolledig, gebrekkig, niet zonder gebreken. Met beteekenissen uit woordenboeken laat zich, wanneer men — gelijk maar al te veel, ook door philologen, gedaan is — daarbij niet steeds let op tijd, plaats en vooral verbinding en verband, allerlei bewijzen; maar dit is toch geen philologie van de beste soort.

niet bescreven (F 6) eindelijk is niets anders dan: niet geschreven, ook volgens Willems (a. w. 191), die 't echter op dezelfde bladzijde onderaan uitlegt als, d. i. verwringt tot: „niet

voluit beschreven"! Ook dit schijnt mij niet „boni philologi"!

vite 7 (zonder *van den vos Reynaerde* van A: zie Cc. 158), d. i. de geheele levensbeschrijving of geschiedenis (van Reinaert), a. h. w. de legende van dezen wonderlijken heilige — zoo toch meen ik het, met Td. 271, 275, Verdam IX 565, Braune (103—4), ondanks Kluyver's tegenspraak (230), te mogen blijven opvatten; hier dus niet, zooals anders in werkelijke heiligenlevens, een Latijnsche *vita*, maar een schertsende benaming voor de of eene verzameling van Walsche berijmde verhalen over R., d. i.: branches van den Roman de Renart.

dede souken (7) geeft mij alleen aanleiding om op te merken, dat men m. i. verkeerd doet deze woorden al te angstvallig op te vatten en „uit te persen" (gelijk Kloeke 49—50, 52 wel eenigszins doet), alsof Willem bepaaldelijk, als ware hij een modern philoloog, een onderzoek naar de „bron" van Aernouts gedicht (A) had ingesteld; en wel omdat ook dit, evenals hierboven *volmaken*, mij toeschijnt een min of meer gewone traditioneele zegswijze in den aanhef van middeleeuwsche gedichten te zijn, alleen bedoelende door het beroep op het getuigenis van een of meer Latijnsche of Walsche zegslieden zich zelven den schijn van groote belezenheid in de vreemde literatuur, en aan het Dietsche of Duutsche gedicht meer geloof en aanzien te verschaffen (verg. boven, 103—4). Zie b.v. de door Jellinek (a. w. 55) aangehaalde plaats van Godfried van Straatsburg, Tristan 163—4; of ook, zonder dat bepaaldelijk aan vreemde, Walsche boeken gedacht wordt, het bloote gewag van het „zoeken" in verschillende „boeken" (welke beide woorden dan ook steêvast op elkaar rijmen), als b.v. Hartmann von Aue, Arme Heinr. 7 : 8; Heinr. v. d. Türlin, Krone 226 ff.; Rud. v. Ems, Barl. 83, 27) [1]); ook het gebruik in dergelijk verband van *vinden* (zie b.v. Verdam IX 497—8). Voor 't overige is *dede souken* zeker vrij wel =

1) Gaarne betuig ik mijn welgemeenden dank aan den heer J. M. N. Kapteyn alhier voor de aanwijzing van deze en van verscheidene andere hierboven genoemde Mhd. plaatsen en literatuur daarover.

sochte: zie Franck op Alex. LXXXVI vlg., Verdam II 241.

se (8) slaat, naar ik meen, niet op de in vs. 4 genoemde *avonture*, maar op de vlak te voren (vs. 7) genoemde *vite* terug: het geheele levensverhaal van Reinaert, dat Willem in de Walsche boeken gezocht en gevonden heeft en nu in 't Dietsch zal gaan navertellen: d. i. Rein. I A (= Ren. I) + Rein. I B. Dat hierin niet de geheele levensgeschiedenis van van R., m. a. w. niet de inhoud van alle Fransche branches vervat is, deze halve leugen heeft Willem evenmin bezwaard als de halve waarheid, gelegen in (het mv.) *walsche bouken* (8) en in *dus begonnen* (9).

Zóó meen ik de vraagstukken thans te moeten beschouwen; wel te verstaan: tot op nader order, immers naar de tegenwoordige gegevens, en met het noodige voorbehoud. Want dat hiermede alle raadselen van het samenstel van R. I zijn opgelost verbeelde men zich — verbeeld ik mij althans — niet!

Daar is vooreerst het slot van R. I B (hetzij alleen de laatste verzen, van omstreeks 3405 of van 3345 af, of nog vroeger), dat nog altijd in verschillende materieele en formeele opzichten een nog niet opgehelderd, eigenaardig, van het voorafgaande (B) afwijkend karakter vertoont; waarop ik reeds zóó herhaaldelijk mijne en anderer aandacht heb gevestigd, dat ik hier kortheidshalve volsta met eene verwijzing naar de plaatsen, waar ik daarover gehandeld en mijn twijfel aan de oorspronkelijkheid, althans aan den gelijken oorsprong met het voorafgaande van B, ook tegenover de handhaving der oorspronkelijkheid door Franck 335—8, volgehouden heb: Museum III 56; Nh. 45—52, 61—2; Td. 192, 203, 209, 242—7, 269; Cc. 41, 357—8 (en de t. l. a. p. genoemde blzz.).

Ten tweede het vraagstuk der Hollandsch-Utrechtsche (?) plaatsnamen (en *Bolois*), in mogelijk verband ook met de bekendheid in Holland in de 14de eeuw van het verhaal eener samenzwering van beer, wolf en vos tegen den koning leeuw (zie Td. 206 en het daar aangehaalde).

Zoolang deze vraagstukken niet opgelost zijn — en zonder nieuwe gegevens zal men 't hier wel niet verder brengen dan tot allerlei meer of min vernuftige, maar ten slotte ijdele gissingen — acht ik het voorzichtig slechts van een voorloopige, op dit oogenblik waarschijnlijke uitkomst te blijven spreken. Het laatste woord acht ik in dezen nog niet gesproken.

Als voorloopige slotsom van al het bovenstaande meen ik dan te mogen vaststellen:

I. De onderscheiding tusschen R. I A en B, als afkomstig van twee dichters, blijft gehandhaafd; met een bijzonder voorbehoud bovendien voor het eigenaardig, ook van B afwijkend karakter van het slot. Dat in vs. 6 *Willem* (A) en *Aernout* (F) uit *Perroot* ontstaan zouden zijn is onbewezen en mag zonder naderen steun niet aanvaard worden, zoolang de natuurlijke verklaring der in de twee hss. genoemde namen mogelijk blijft; in allen gevalle doet dit niets af tot het dubbel auteurschap van R. I A en B.

II. De afscheiding tusschen A en B behoort waarschijnlijk in zooverre van 1750 naar 1892 verplaatst te worden, als dit tusschenstuk door den oudsten dichter geschreven, maar door den jongsten niet onbelangrijk gewijzigd zal zijn.

III. De uitscheiding der passage 1524—1641, als eene interpolatie, is niet bewezen; mogelijk echter zijn ook hier twee handen te onderkennen.

IV. De tegenwoordige gegevens doen als het meest waarschijnlijk aannemen dat A 41(—1750 of)—1892 eerst door Aernout gedicht is, waarna Willem dit stuk hier meer daar minder gewijzigd of zelfs omgewerkt en er een tweede gedeelte B (1751 of) 1893—3484 (met wellicht een ander, korter of langer slot) aan toe- en zijn proloog, 1—40, vóórgevoegd heeft.

Leiden, Januari 1922. J. W. MULLER.

LEXICOLOGISCHE AANTEEKENINGEN BIJ STICHTELIJK PROZA UIT DE MIDDELEEUWEN.

(Vervolg.)

INDACHT, TOEDACHT, BEDACHT; ende opdat wi..... salich moegen werden, soe sullen wi hebben *indacht*, *toedacht* en *bedacht*. *Indacht:* dat is aenheven des guets ende in desen sullen wi merken dat waerom in den beghinne ende in dat eynde ons wercs. *Toedacht:* dat is sueticheit des biblivens in den begonnen guede, want dat begunne des guets en hilpt ons niet totter salicheit, het en si datter toe gedaen werde die sueticheit des biblivens. *Bidacht:* dat is dat guet dat wi voernamen te werc gaen.... (*Coll. van J. Brugman*, Arch. Ned. Kerkgesch. IV, 144). *Kiliaen* geeft een subst. *indachte*; zie ook *Ndl. Wdb.* i. v. *indacht.* Het *Nederd. Gloss. van Bern* vermeldt *bedagte* (= diligentia), *Lübben* en *Lexer* ook (*Lx.: bedâht* = bedächtige Erwägung); *toedacht* vond ik nergens.

IET INNEHEBBEN VAN; G 81 d: Mer nochtan en plach men nummermeer te vernemen, dat si (een zuster, die het zware en vuile werk moet doen) mit woerden of mit gelate yets wat toende, dat si *daer wat van ynne hadde*, dat si altoes alsoe genck slaven ende sloeten enz. [1]). De uitdrukking *wat guedes innehebben* komt meermalen voor in G (24 d, 30 a, 104 c, 112 c); verder vindt men 2 b: *inne hebben vanden ewigen leven* en 86 b: *innehebben van den choer* (van seraphijn). —

Mi es iet druckelick (begeerlike, zuete enz.) *inne* = ik vind

1) Vgl. voor de beteekenis van dit *iet:* ergens iets van weten, van krijgen, zich ergens iets van aantrekkan en zie *De Man* blz. 150, noot b, Stoett, *Nederl. Spreekw.* en *Ndl. Wdb.* i. v. *inhebben.* — Van enkele opmerkingen der redactie heb ik hier en elders dankbaar gebruik gemaakt.

iets hinderlijk (begeerenswaard, aangenaam enz.) leest men o. a. G 18c, 94c, 110b, 110c, 112d, 128a, 131a; vgl. ook D 15d. Evenals in de voorafgaande uitdrukking is *inne* hier in 't gemoed, in den geest [1]).

ITEM, als inleidend woord tot iets, waarop de aandacht moet vallen, vindt men o. a. G 76d en D 57c (vgl. noot 1 aldaar).

CALTIJT = tijd, waarin het geoorloofd is te praten [2]); DV 370r: daer (nl. in 't spinhuis) nam sie der tijt soe nauwe waer, dat sie hoer niet ene *caltijt* liet gaen.

CAPITULAER; DV 361v.: een zuster schrijft boeken voor andere zusters over, „soe psalteren, soe *cappitelaren*"; DV 341v.: sie had hier langheweest dat sie ghien *capittelaer* en hadde of salter, daer sie toe rechte hoer getijde uut betalen conde. Een *Capitulaer* is, blijkens het verband, een liturgisch geschrift, zie *Ducange* onder *capitulare I*: Capitulare Evangeliorum de circulo anni; waarschijnlijk zal een dergelijk boek bedoeld zijn [3]). Wellicht is ook het subst. *capitelarijs*, in 't *Mnl. Wdb.* verklaard als „een boek, waarin hoofdletters staan", op te vatten in de hier gegeven beteekenis. Uit de plaats, waar het voorkomt, blijkt wel, dat het in ieder geval een boek met godsdienstigen inhoud is. Een derde voorbeeld levert misschien Stoke I, 676 [4]).

KEMKEDEL; ... dat si des heiligen dages enen smeerigen *keymkedel* droech, G 11d; d. i. een overkleed, gedragen bij het *kemmen*, het reinigen der wol, een werkjak dus.

KERTUYS; in DV 34v. wordt verteld dat Brinkerink soms aan zusters kon vragen „wat sie goedes gedacht hadde(n)", en

---

1) Vgl. *Mnl. Wdb.* onder *insijn*: u es de duvel in.

2) Vgl. *De Man*, Inl. blz. XXVII en Kühler, *Johannes Brinckerinck* enz. blz. 239.

3) Over een *liber capitularis*, eveneens een liturgisch geschrift, maar van eenigszins anderen inhoud, zie men fr. B. Kruitwagen in *Het Boek*, IIIde Jg. (1914), blz. 261.

4) Verdam (*Ts.* X, 8) wil in het woord *capitulaer* aldaar een bijv.nw. zien bij 't subst. missaal. Stoke's Latijnsche bron heeft in ieder geval het hierboven behandelde *capitulare* als subst.; mocht Stoke het als bijv.nw. hebben opgevat, wat nog de vraag is, dan zou ik het liever op den inhoud van het missaal laten slaan dan de beteekenis „met versierde hoofdletters" (Verdam) aan te nemen.

„daer dede hie dan sijne clacie op". Eens stelt hij „iutte vander beck" die vraag: „Doe sede sie oetmodelicken wat sie ghedacht hadde"; Br., ontstoken door haar ootmoed, zeide: „O, o, hadde ghi doch den gheholden, het was god of u hillighe enghel". Daarop vraagt mater, hoe ze dien had kunnen houden. Br. antwoordt: „sie solden gheholden hebben *by goeder kertuys* ende hebben gesecht: staet, want ic en late u niet van hier gaen eer ghi mi meer ghevet". Wat beteekent *kertuys?* wat, *by goeder kertuys?* 't Woord is mij volkomen duister; ik heb daarom tot recht begrip een ūitvoerige aanhaling gegeven. Zuster Jutte's antwoord is onduidelijk; uit het verdere volgt, dat zij een visioen heeft gehad en te nederig is geweest om daar ophef van te maken [1]). MS. 8849—8859 der Bourg. Bibl. te Brussel, een Lat. hs., waarin men een groot deel van den inhoud van DV in het Latijn vertaald vindt [2]), vermeldt ook dit voorval; daar staat voor *by goeder kertuys* per collum (inquit ipsum tenere debuisset); fol. 47 r. Bij den hals, bij de kraag dus; het levert een goeden zin, Brinkerink kon zich wel eens plastisch uitdrukken. Maar tot de verklaring van *by goeder kertuys* kan het niet bijdragen. Kan *kertuys* misschien samenhangen met *kartuizer?*

CLAUWE; DV 341 r.: *ene clau ghenvers*. Bij De Bo vond ik *ginnebeerklauwtjes* = klauwvormige worteltjes van ginnebeer.

CNIJPTANGE; DV 11 r.: *cniptanghen*, hameren, scaven enz. *Lübben* heeft dit woord; 't *Mnl. Wdb.* geeft *nijpiser* = nijptang.

KOLOMME; voor den term der devoten: *kolomme der dogeden* zie men *De Man*, blz. 6, noot c.

CORRIEREN [3]) trof ik herhaaldelijk als bijvorm van *corrigieren*: G 30d, 112a; D 89d; *Andr. IJs.* 196, 209. Daarbij

1) Een dergelijken schroom toont een zuster G 124 d.

2) Over de verhouding van MS. 8849—8859 en DV zie men Kühler, a. w. blz. 341 e. v. Uit de aanteekeningen van Prof. Kühler mocht ik bovenstaande plaats met de Lat. vertaling vergelijken.

3) Hier is dus een overgangsvorm met j aan te nemen. Een overeenkomstige ontwikkeling toont *relië* naast *religie* (*Mnl. Wdb.* i. v. en *Biogr.* 115 r.); *relioos* naast *religioos* (*Biogr.* 129 r.); vgl. nog *reiment* naast *regiment*, *reister* naast *register*.

het subst. CORRIERINGE? (G 113 a, hs. *corryeinge*). D 89 d wordt gesproken van *boeke corrieren;* d. i. dus van fouten zuiveren; vgl. *Mnl. Wdb.*

COST; want een werck man die *op syns selves koest dient*, die verdient vele meer gelts dan een ander die sine koest mede wil hebben, *Coll. Cl. v. E.* 4 r.

CRANCHERTICH; DV 284 v.: ende toe vasten hent des middaghes daer was si al te *cranckhartich* toe. *Lübben: krankhertich* = schwachherzig; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *crancmoedich.*

CROP; ... ende bad oer, dat si oer die passiën ende *den crop uut wilde slaan*, G 54 c; G 126 d dezelfde uitdrukking; vgl. *Ndl. Wdb.* onder *krop.* De beteekenis is hier geraaktheid of trots, misschien geraaktheid ten gevolge van misplaatsten trots.

CRUIPKEN; G 15 b: ende want dat zuster Lizebeth mercte, dat si (nl. een jonge zuster) soe geerne bi oer was, soe plach si sie van vrendelicheit *cruypken* te heyten; d. i. aankruipstertje; vgl. Fr. *oankrûpe* = zich dicht tegen iemand aanvlijen (ook fig. gebruikt). *Ten Doornkaat Koolman: krûpke* = kleines kriechendes Wesen; zie ook *Ndl. Wdb.* onder *kruiper.*

LANCWELLE, een soort bier (zie *Mnl. Handwdb.*), G 137 c.

Voor LATELDACH zie men *De Man* 164, die in noot a eenige vbb. geeft en vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *lateltijt.*

over enen LEEST *getogen sijn; met enen natkijn begoten sijn;* hierom moeten wi lichaemliken ende geesteliken crancheit lijdsamliken mit malcanderen dragen, want *wi en sijn niet al over enen leest getogen* ... Wi hebben ons oec te liden, want *met enen neetken sijn wi al begoten* ende *met enen galentijnken geel gemaect*, *Coll. Brugman* 111. Het hs., waarin deze zegswijzen voorkomen, is van 1476; oudere vindplaatsen zijn, voor zoover ik weet, niet aangewezen; vgl., ook voor varianten, Stoett, *Nederl. Spreekw. enz.*

LEIDINGE in passief gebruik = het geleid worden, het ergens heen gevoerd worden komt G 98 b e. v. eenige malen voor.

LEKKER, „in de ongewone beteekenis zwak, niet aan ruwen arbeid gewend”, noteert De Vooys, *Leg. en Ex.* 23: *lekkere*

mannen; lekkere als vertaling van *delicati. Leg. en Ex.* 25: Toe clarendael was een monic... van lichaam *lekker ende cranck* enz.

LEKVAT; G 7b: ende haalde wat biers uuten *leckevate;* vgl. *Ndl. Wdb.* i. v. *lekken* (*lekvat*, *lekwijn;* kol. 1513).

LETTER; wanneer si wat sach, dat niet *na der letter* rechtuut (= zooals 't behoorde) en was..., G 60b. *Na der letter* = strikt, zonder de minste afwijking; zie *Ndl. Wdb.* i. v. *letter*, kol. 1645.

LIDELIJC; G 41c: ende al weren dese dijnge *lidelick* ende vol oersaken der droefheit; G 37c: *druck ende lidelicheit. Lübben* geeft *liderlik* = *lidelik*, elend, jämmerlick, leidensvoll, *lidelicheit* = Leiden [1]).

LIEFACHTELIKE; DV 188 r.: die vestiaria sach dat suster ghertruut *liefhachteliken* tot oer quam. *Lübben:* lêfhaftich = liebreich, freundlich. Een synoniem is LIEFHEBBELIJC, dat DV 110 r. voorkomt: ... het soe suverlicken abelen geselleken was dat hie hier ende daer vaste wat krech, want hie seer *liefhebbelik* was; *Lübben* heeft *lêfhebbelik;* de *Teuth: liefheblijc* (mynlick), amabilis.

Van LIMEN in fig. gebruik geeft 't *Mnl. Wdb.* een paar vbb. uit de *Limb. Sermoenen;* men zie ook G 95a en 95d: an (Gode) *gelymet worden* en de verdere vbb. aldaar en vgl.: *an Gode cleven.*

LINIËN; *Biogr.* 130 r. heeft Verdam *lymen* gelezen, de uitgever Brinkerink, *lyniën*, de juiste lezing: ende here Florens, want hij niet wal en konde scriven, soe plach hij te *lyniën* ende te pomsen; van *liniën* geeft Verdam een vb. uit de *Teuth.*; zie ook *Mnl. Wdb.* onder *pomsen.*

LOPEN; *loopende worden* (van een paard) = op hol slaan kan men vinden G 103c en *Maria Leg.* I, 180; vgl. *Mnl.*

1) In de plaats die Verdam, *Mnl. Wdb.* onder *lidelijc*, Aanm. als niet duidelijk aanhaalt, nl. *lidelick ende verworpen wort* (als vertaling van *vilia et abjecta)* is m. i. te lezen *werc*, i. pl. v. *wort* en *lidelyc* op te vatten in de hierboven vermelde beteekenis; vgl. ook *Ndl. Wdb.* i. v. *lijdelijk*, A 7.

Wdb. onder *lopen*, intr. I; *Ndl. Wdb.* VIII, 2806 **onderaan**: *op den loop* (Friesch: op 'e loop, op 'e roan = op hol); *Lüb-ben: lopisch werden* = wild werden (von Pferden, die durch-gehen) en Deensch *løbsk* = op hol.

Van MEDEGELIKENISSE, een term der devoten (vgl. *Mnl. Wdb.* onder *medegelijc* en *medeformich*), vindt men een vb. bij *De Man*, blz. 6, noot d.

MEDEHEIT noemt het *Mnl. Wdb.* niet, wel het tegengestelde *tegenheit* en *wederheit*. *Gerl. Peters* 218, 219: Een(en) recht(en) inwendigh(en) mensche(n) ... en rustet op ghien dinc, dat hem *mede* of *teghen* mochte wesen, noch en ontsiet ghene *wederheit*, die ghevallen mochte ... Hoe die dinghe ghevallen, buten of binnen, *mede* of *teghen*, si en moeghen hem niet ghenaeken ... Daerom ... heeft (hi) ghewaerighen vrede ghe-vonden, dien ghenen *medeheit* of *tegenheit* stueren en mach; voor- of tegenspoed vertaalt Moll (vgl. ook *Mnl. Wdb.* onder *tegenheit*).

Iet es mi *mede*, *tegen (contrarie)*, d. i. iets is mij aange-naam, onaangenaam, gebruiken de devoten herhaaldelijk: G 14 d, 83 d; *Coll. Cl. v. E.* 26 v.; *Coll. Brinckerinck* 127.

MEDEGAEN = behagen, naar den zin zijn, komt voor *Coll. Br.* 127: Och mocht ic noch dien dach leven, dat die overste van desen huse eenre ygheliker zuster mochte gebieden, soe wel dat haer *teghen waer*, als dat haer *mede gaet*.

MEDETAFELGENOOT; G 101 c.

MEDICINE; een swaer siecte eyschet een sware medicijn; zie De Vooys, *Maria Leg.* I, 77; II, 94 en 254 en vgl.: aux grands maux les grands remèdes.

MENICHVOUDICH; zie *enicheit*.

MENDINGE; *Dev. Ep.* 49 v.: Ghi sult sueken die bermher-ticheit gades myt ongevinsder *mendyngen*; Ruusbr., *Begh.* 173 (uitg. David I, blz. 10) heeft: met ongheveinsder *meyninghen*. Mogelijk is dus de text niet in orde, maar afleidingen van een Ogerm. werkw. *menden* komen in 't Mnl. voor; vgl. *Mnl. Wdb.* onder **mender* en *Franck-Van Wijk* i. v. *monter*. *Lexer*

geeft *mendunge* = Freude, Seligkeit; ons woord zou moeten beteekenen streven, aandacht; vgl. *Mnl. Handwdb.: menderlike* = met gespannen aandacht.

IN 'T MIDDEL SPREKEN; G 114c: verguedende ende *int myddel sprekende* („tusschen onsen vader ende den zusteren"); vgl. intr. *middelen* = verzoenend tusschenbeide komen.

MOEDIGEN; *Coll. Cl. v. E.* 53 v.: wi werden oec uut anmarkinge des lijdens Cristi ghesterket ende *gemoediget* gerne wat weder te lijden om sinen wil. Als men enen Elephant enen doeck voer die ogen hoelt, die in blode geverwet is, soe wort hij crachtich ende *moedich* ende en ontsiet gheen dijnck. Alsoe oec die mynnende siele ansiende dat blodige licham hoers gemynden, wort sij gestarket ende *gemoediget* alle dijnck te lijden. Dus *enen moedigen* = iemand moed, kracht geven, iemand sterken; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *gemoet* en *moeden*, 3de art.; *Ndl. Wdb.* i. v. *moedigen.*

MOESBRIJ, D 84a, koolsoep; vgl. *Molema* i. v. *mous*, *mouskebrei.* Voor *moes* = kool zie men *Gallée: môs* (blz. 29) en *Ndl. Wdb.* i. v.; verder *Mnl. Wdb.* onder *warmoes. Andr. Ys.* 197 staat *moes scherven* = kool schaven. In 't Friesch heet koolsoep *koartmoes*, boerenkool *boeremoes.*

BUTEN MONDES = overluid vindt men D 101c (*buten mondes lesen*), G 92c (*buten mondes* van eens anders gebreke callen) en G 114a.

NARREN; G 126b: ende die (nl. tanden) sat hi (de duivel in hondengedaante) ende beet tegaeder als een hont, die *narret. Narren* = grommen; vgl. *Mnd. Wdb.* onder *narre*, 3de art. en *nerren.*

NASIEN; een jonge zuster werkt zoo „puntelick ende bequamelick", dat men „oer niet *nae* en drofte *sien* als enen kynde", G 80a. *Naesien* = nagaan of iets in orde is, controleeren; vgl. *Ndl. Wdb.* onder *nasien* 3 en Friesch *neisjen.*

NATKIJN; zie *leest.*

NERNSTICH kan de beteekenis krijgen van heftig, driftig, ook verstoord; zie bijv. *Biogr.* (A. A. U. 28, 5): als men

Floris Radewijns zijn „vickerie" wil ontnemen, worden zijn vrienden „seer *neerenstich*" enz.; G 93 d wordt een zuster „al wat *neerenstich*", omdat zij geen antwoord krijgt op een herhaalde vraag; zie ook D 55 a; 't *Mnl. Wdb.* vertaalt hier minder juist met ernstig, gestreng. *Nernsticheit*, *Gerlach Peters* 208 (vgl. ook A. A. U. X, 372), vertaalt Verdam door volharding, inspanning. Het woord moet ook daar een ondeugd aanduiden; heftigheid is de juiste vertaling.

NIERE; een duidelijk voorbeeld van *nieren* = lendenen geeft *Maria Leg.* I, 188: maria ... salvede hem sijn mont sijn nose sijn handen sijn *nyeren* ... Ende tot elker salvinghe seide si woerden der formen „Ic besmere dijn *nyeren* mitten gordel der reynicheit".

NOCTURNE; zie bij *graduaal.* De beteekenis is boek, zangboek met *nocturnen* (de *nocturne* = het hoofdbestanddeel der metten).

NONSCAP = de nonnenstaat, het nonnenleven leest men D 172 c en DV 287 r.; vgl. D 152 d *conversynschap.*

NOOTBEDERF; G 121 d: een zuster, die als duvelstoejager gebruikt wordt (zie bij *drevel*), is dankbaar, „datmen sie alsoe tot enen *noetbederf* hebben wolde"; d. i. dus noodhulp; vgl. *Ndl. Wdb.* onder *nood* (*noodbederf*, kol. 2074).

NOOTGAST; De Vooys, *Mnl. Leg. en Ex.*: de titel van CCCXLVII (II, 222) is: Een exempel hoe dat een ionc kijnt sijnen abt mede nam tot enen *noetgast* int ewighe leven. Het exempel vertelt, hoe de knaap zijn abt op diens verzoek mee noodigt tot de „werscap", hem door Maria beloofd. De beteekenis moet, blijkens het verhaal, zijn genoodigde.

OMMEHALEN = herhalen, overpeinzen trof ik DV 98 r. aan: ende sie die antwaerde ... zeer vake *omme halde* ende overdachte in horen harten.

ONBEHAELT en ONBEKOCHT; Elsebe Hasenbroecks geeft Brinckerinck geld voor het bouwen van een klooster te Diepenveen. Bij het ontvangen zegt hij: „ic wil daer onbehaelt van wesen". Hij was nl. bang, vervolgt de text (D 112 d), dat zij

gaarne te Diepenveen wilde wonen en D. „solde nu noch nummeer veyle wesen". DV 10 r., dat hetzelfde verhaal geeft, heeft *onbekoeft* i. pl. v. *onbehaelt*. *Onbekoeft* = onomgekocht; *onbehaelt* geeft het *Mnl. Wdb.* (dit vb. niet); vgl. daarbij Mnl. *behalen* = in zijn macht krijgen en *Ndl. Wdb. onbehaald blijven* (II, I 1462).

ONBEQUETERT; DV 305 v.: een strack eersom *onbequetert* man; zie *Mnl. Wdb.* onder *queteren* en vgl. onbesproken.

ONBESTRAFFELIJC; G 76 d: *onbestraflick* te wanderen = onberispelijk; vgl. *Lübben* en *Ndl. Wdb.* 't *Mnl. Handwdb.* geeft *onstraffelijc*.

Van ONDACHTICH = immemor geeft het *Mnl. Wdb.* geen vb. DV 190 r.: doe en was onse lieve here niet *ondachtich* des sie hem ghebeden hadden.

Voor HEM ONDERHOUDEN, term der dev., zie men *De Man*, blz. 205, noot b.

ONDERSCEIT; eenige malen vond ik SONDER ONDERSCEIT = zonder (be)oordeel(ing), onvoorwaardelijk (vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *onderesceit* 1 en 10); G 92 d: *sonder onderscheyt* gehorsom wesen; D 114 c en DV 104 r. dezelfde uitdr.; *Coll. Cl. v. E.* 249: Wat onse oversten gebieden, dat sulle wi ontfangen, oftet god selven gebode. Die die geboden sijns oversten wil *onder scheyden*, dat is een teeken eens onvolcomenen herten of eens crancken willes; zie ook G 93 a.

ONDERVONDEN komt in G eenige malen voor als part. perf. actief, in verbinding met *beleeft* = veel beleefd hebbende; 73 c, 80 d, 96 a. DV 43 r. leest men: onse *ondervondene* vader; vgl. ervaren.

ONGELIKE personen (vgl. *Mnl. Wdb.* onder *ongelijc*, bijv. nw. 6) „personen van verschillend geslacht", van de andere sekse; G 24 b, D 188 b, *Maria Leg.* II, 21 [1]).

ONGENOTEERT, zie *genoteert*.

---

1) A. A. U. 28, 245 geeft Brinkerink, onder invloed van *Mnl. Wdb.*, een foutieve verklaring van deze uitdrukking.

ONGEVOECHSAM; dit tot dusver nog niet gevonden Mnl. woord (vgl. *Mnl. Wdb.* onder **ongevoechsam*) treft men, dunkt me, aan in *Dev. Ep.* 52 r.: mer alsoe lange als... wi becoemmert ende *onghevuechsam* (hs. *onghewechsā*) sijn in onsen herten ende ons niet slechts in allen dingen te vreden en setten die wi niet beteren en moegen enz. De beteekenis zal wel zijn onplooibaar, weerbarstig, ongedwee; vgl. *Mnl. Wdb.* onder *gevoechsam.*

ONJONFERLIKE; G 76a ... dat si oer ogen onbehuetlick ofte *onyonferlike* opgeslaegen hadde; zie onjonkfrouwelijk in *Ned. Wdb.*

ONPERFECT en PERFECT vindt men *Maria Leg.* I, 249: Ende als hi sommighe noten screef *uut synre herten* [1]) die niet en *accordeerden* [2]) so plaghen die maechden so menich warven die noten over te comen singhen om dat hijt *perfect* soude scriven ende so scrapte hi die *onperfecte* noten uut.

TE ONPOENTE SIJN; DV 200 r.: (sie hadden anxt) dat mater op hem *toe onpunten* was. In de overeenkomstige passage van D staat *tonpasse* (zie D 6 b); *te onpoente, te onpasse op enen sijn* = ontstemd, verstoord op iemand zijn. Daartegenover staat *wel te poente sijn met enen;* DV 115 v.: eene jonfer, daer sie zeer wal mede *toe punten was* (D 23 c: die sie sunderlinge lief hadde); Verdam, *Mnl. Wdb.* VI, kol. 173 geeft *qualyk te passe* = ontstemd en *wel te passe* [3]).

ONSIERLIJK; DV 57 r.: sie had hoer soe oetmodelick ende *onsierlick* in horen habijt; vgl. *Ndl. Wdb.*

ONSOELDE; G 3d: armoede ende *onsoelde* (liden); G 32 d dezelfde combinatie. We hebben hier ongetwijfeld hetzelfde woord als het mhd. *unsaelde* en mnd. *unsâlde* = ellende, rampspoed; *Lübben* geeft ook vbb. van *unsâlde* verbonden met

1) Uit het hoofd; vgl. *Mnl. Wdb.: bi der herten, Eng. by heart.*
2) Vgl. *Mnl. Handwdb.*
3) Onder *onpas* haalt *Mnd. Wdb.* het vb. aan uit D 6 b en meent dat wellicht *tonpaise* moet worden gelezen. De hierboven aangehaalde plaatsen bewijzen het onnoodige van die verandering.

armode. De overgang van â > ô (open) is in dialecten, welke hier in aanmerking kunnen komen, niet ongewoon [1]). Het *Mnl. Wdb.* haalt uit De Vooys, *Leg. en Ex.* 24 aan: hem overgeven totten arbeide ende *onsolde* en construeert een nominatief **onsout*, die op grond van bovenstaande vbb. mag worden verworpen. Het woord *onsoelde* zal wel beperkt zijn gebleven tot Oostelijke grensdialecten; ook het vb. bij De Vooys komt uit een Saksisch geschrift.

DEN ESEL ONTBINDEN, in ongeveer gelijke beteekenis als *sijn lijf ontbinden* (*Mnl. Wdb.* i. v. *ontbinden*, tr. 4) leest men G 102 d; vgl. noot b aldaar [2]).

ONTHASSELEN; D 86 b: ende den godliken dienst dede sie so devoetelic, dat sie nummer uut den choer en genck, die tranen en bleven daer overvloedelike staende die haer *onthasselt* weren, als sie neygeden; ook DV 298 r. De uitgever van D geeft nog als variant *onthosselen.* Kan het werkwoord dan in verband staan met ons *hotsen*, volgens *Franck-Van Wijk* ± 1600 ws. uit 't Hd. overgenomen? Mhd. *hotzen* = schommelen, schudden, snel loopen; een werkw. *onthotselen* of *onthosselen* zou dan kunnen beteekenen ontloopen, al biggelende ontvloeien.

ONTTROOSTINGE; *Gerl. Peters* 211 (1ste brief aan Lubbe): in der tyt der bedruckenisse ende der *ontroestynghe* = neerslachtigheid, moedeloosheid; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *onttroosten.*

ONTVREDICHT komt voor naast *ontvredet* (zie *Mnl. Wdb.*): *And. IJs.* 205: ... doe sie sach dat die suster soe *ontvrediget* was. Het *Ndl. Wdb.* geeft zoowel *ontvreden* als *ontvredigen.*

ONVALSCH; DV 282 r.; een *onvals* eerber oelt persoon. 't *Ndl. Wdb.* geeft voorbeelden; *Kiliaen: onvalsch* = purus, sincerus.

1) Zie bv. J. H. Kern, *De Limb. Sermoenen*, § 22 en Grimme, *Plattdeutsche Mundarten*, 55 (Sammlung Göschen 461); in de *Limb. Serm.* 12 d komt het woord voor als *onsailde.*

2) S. Franciscus noemt zijn lichaam *broeder esel* (Maerlant, *S. Fr. leven* 2371, 2485).

ONVERANTWORT; G 66c: ende hebbe, als my wat beyegende dat my contrary ende tonwillen was, dat... ongewroken ende *onverantwoerdet* hene laten gaen; G 91a: iets niet „*onverantwoerdet* laten henegaen"; vgl. *Mnl. Wdb.* dat één vb. geeft van *onverantwort* = onbeantwoord. Hierboven is de beteekenis zonder zich te verdedigen, onweersproken (vgl. *Kiliaen* en *Plantijn*, aangehaald in *Mnl. Wdb.* en *verantworden* II A, 4 aldaar).

ONVERMAKELIJC; De Vooys, *Leg. en Ex.* 27: ... dat ware een *onvermakelike* scade, waert sake dat verderfden die dinghen enz. (uit den Dialogus Miraculorum). *Onvermakelijc* is onherstelbaar; 't *Mnl. Wdb.* geeft *vermakelijc* = reparabilis, uit *Kiliaen* en *Plantijn;* vbb. uit 't Mnl. zijn tot dusver niet gevonden.

ONVERQUENEN; G 118c: wanttet noch een jonck, starck ende *onverquenen* mensche was; van *verquinen* = verkwijnen, uitteren enz. dat slechts opgeteekend is uit *Teuth.* (zie *Mnl. Wdb.*); *Lübben* geeft *vorquinen* als zwak werkw.

ONWIJS wordt door de devoten en mystieken in een speciale beteekenis gebruikt. G 115d: een zuster tracht overal zich te „veroetmodigen ende *onwijs* te toenen in andere menschen ogen"; 64a zegt een andere: ick bijn *onwijs* geworden, daertoe heeft mij mijnne gedwongen. Zie voor de beteekenis en verdere vbb. De Man, blz. 122, noot a en vgl. *Mnd. Wdb.* onder *onwete*, *onwetenheit* en *onweten*. ONWETEN in mystieken zin geeft *Dev. Ep.* 39r.: ende clim, alsoe veel als hem moe-[ge]lic is in onbekentheit ende dusterheit, daer hi gode in *onweten* schouwen mach.

OP ENDE NEDER; van een zuster, die zich niet mengt in de beschikkingen der oversten, heet het G 4c: (si) liet die dinge *op ende neder gaen*, als God ende oer oversten wolden; G 18a: mer si liet die dinge *gaen ende comen*, *op ende neder*, ende sweech daer al stille toe. De bedoeling is dus: zij liet de zaken haar gang gaan; vgl. *Mnl. Wdb.* V, 1668—1669 (vooral *op*, bijw. II d).

OPGEHEVEN; D 116d Op een tijt stont die vurige vlamme [1]) in den choer *myt enen opgehevenen gemoede* in onsen lieven heren ... ende *quam mydallen van hoer selven.* De zuster verkeert in een staat van geestvervoering, van zinsverrukking, is „*ontrucket in onsen lieven heren*" (zie D 116d). In hetzelfde verband wordt ook

OPGETOGEN gebruikt, dat het *Mnl. Wdb.* vermeldt als mystieken term zonder vb.; D 94a: soe plach si *opgetagen* te warden, dat sie scheen *als of sie doet geweest hadde.* Verder zie men *Ndl. Wdb.* onder *opgetogen* en *opheffen.*

OPHOFFEN; zie de aanhaling bij *dot.* De beteekenis van *hem ophoffen* zal wel zijn zich opsieren, zich mooi maken. Ik vond het woord nergens; behoort het tot de familie van *havenen, haffenen, hoffenen* (zie het laatste woord in *Mnl. Wdb.*)? *Lübben* geeft *haffen* = behandeln.

OPSCHOTELEN; *Andr. IJs.* 196: Sie plach altoes ghemeenlic die spyze allene te kaken ende toebereiden, mer hoer medesuster plach sie hoer *op te schotlen,* ende soe diende sie den susteren ende droech sie hem voer. *Opschotelen* = in schotels doen; vgl. *Ndl. Wdb.* i. v. Gallée en Draaijer geven een werkw. *òfschöttelen* = terzijde stellen, op zij schuiven; bij Gallée, blz. 1, ook afzetten, zonder nadere omschrijving.

OPSETTER komt slechts een enkele maal voor in de bet. hij die iets goeds tot stand brengt, bewerker, zegt het *Mnl. Wdb.* Een vb. geeft *Maria Leg.* II, 242, waar een priester wordt genoemd *upsetter* (ende beghinsele) van een vrouwenklooster.

OPSLIPPEN; G 103c: ende aldus soe sleepte si dat peert lange wile *over stocke ende over stubben,* soedat si oer ene bien wal twie voet lanck *opslipte,* d. i. openreet; vgl. *Ndl. Wdb.* i. v. *opslippen, Mnl. Wdb.* onder *slippen.*

OVEN; D 139b: Onse lieve here die provet die sine in den *aven des lijdens;* vgl. D 134c en 58c. De beeldspraak zal

1) Vgl. De Man, blz. 157, aant. c.

wel onder invloed van bijbelsche lectuur ontstaan zijn; vgl. Matth. 13 : 52 en Daniël 3.

OVERDWARS; dat werck *overdwers* opbreken, G 40a; vgl. *Mnl. Wdb.*

OVERCOMEN; och, als wi sien sullen dat onse medesusteren die hem totten rechten duechden gegeven hebben, mit soe lichte pyne (de loutering in 't vagevuur wordt hier bedoeld [1])) of sonder pyne *aver comen*, *Coll. Cl. v. E.* 60 r. *Overcomen* = in den hemel komen (vgl. *overlijden*); ook D 65c en vgl. *overhelpen*, D 57b.

OVERLOPENDE *lesen* vindt men *Maria Leg.* II, 214; *overlopende* = vluchtig, gedachteloos; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. *overlopen* II, 5 en onder *overloop* 7; *Ndl. Wdb.* onder *overloopen* XI, 2c.

HEM OVEROFFEREN; G 70c: si... *offerde* oer onsen lieven heren alle margen *over*; vgl. *De Man*, blz. 134, noot b en blz. 10, noot a.

OVERSTOLPEN; *Maria Leg.* II, 273: Die engel geeft hier een getuuch dat maria *overvloyet* van genaden. Een vol vat als ment yet ruert soe *stolpet over*... (vgl. ook *Maria Leg.* I, 3). *Overstolpen* intr., scheidbaar = overvloeien, overloopen.

PANSER; G 67b: *panser* der gerechticheit. 't *Mnl. Wdb.* geeft een vb., waar het gebed een pantser wordt genoemd; een overeenkomstig beeld vindt men *Maria Leg.* II, 207; vgl. Jesaja 59 : 17.

PELLENDORNE; G 145a: een zuster plach die ydele glore soeseer te schuwen, dat si... sloech die *pellen doernkens*, recht oft een kint hadde geweest. Hier wordt niet bedoeld een bepaalde bloem, zooals ik, *De Man* 253, vermoedde, maar het woord beteekent vlinder. In DV 242 v. vond ik: (si) nam hoer wiel vanden hovede ende veenck daer mede vlieghen ende *palmdorkens* of dier ghelick. De overeenkomstige plaats

1) „Overcomen" zonder „pyne", zonder vagevuur, noemden de devoten *Van den monde ten ewigen leven varen;* zie G 75a en de noot aldaar.

in D heeft *pellen voegelen* (D 55 c). *Pellendoernken* en *palmdornken* beteekenen dus vlinder; *palm* zal verhaspeld zijn uit *pellen* (*Gallée* geeft nog *pannevogel*); het tweede lid zal zijn het woord *dorne* = insect, bij (zie *Mnl. Wdb.* i. v.), dat met metathesis staat voor *drone; Lübben* geeft *dorne* (voor *drone*) = *Drohne* [1]).

OM SINEN PENNINCK (in een herherghe sijn) = tegen betaling vindt men *Maria Leg.* I, 407; vgl. *Mnl. Wdb.* VI, 250.

PEPER = een met peper toebereid gerecht, zegt *Mnl. Wdb.* G 7 b wordt vermeld, welke ingrediënten de zusters voor het bereiden van *peper* gebruiken; vgl. de noot aldaar en *Ndl. Wdb.* onder *peper* I, 4 en 5.

PESTILENCIE des vuurs, *Maria Leg.* I 232—233, een ziekte, ook *brant des vuers* genoemd; vgl. *brantsiecte* in mijn vorig art. en *Mnl. Wdb.* onder *vuur* 4.

PINIGEN en *hem pinigen* komen G 135 c en 136 d voor in de beteekenis van *pinen*, *hem pinen* = zijn best doen; vgl. mhd. *pînegen*.

PIPE = *spoelpipe* (zie *Mnl. Wdb.* i. v. *pipe* 2 c) vindt men G 120 d en *Andr. IJs.* 194.

PIPEN; voor de uitdr. *naar iemands pijpen dansen* is de volgende plaats uit D 69 a van belang: ende nadien dat sie (d. i. de pijpers van de „geestelike bruloft"; zie bij *hof*) *pijpen*, sullen die bruden *dansen* ende treden. Hs. D dateert uit het laatst der 15de eeuw (zie De Man, Inl. LXXIII); in hoeverre er toen reeds een spreekwoordelijke zegswijze bestond, is niet uit te maken; zie de oudste vbb. bij *Stoett* en *Mnl. Wdb.* i.v. *pipen* 3. Het spreekwoord bij Meyer 23 is ook in Saksisch dialect.

PRAMPEREN; van dit woord, zie *Mnl. Wdb.* i. v., zijn tot dusver nog geen bewijsplaatsen in 't Nederlandsch opgeteekend; DV 276 v. geeft er een: Hoer moder ende dat ander

1) In Schrijnen's opstel over Vlindernamen (*Beiaard*, II, 26) komt deze naam niet voor. Het woord schijnt dus in Zuidoost-Nederland niet inheemsch te zijn.

gesynde *prampierden* ende lieten seer verveerlike; voort 't verband zie men de overeenkomstige plaats in D 75 d—76 a. D heeft *trampeeren*; Verdam stelt voor aldaar te lezen *tramperden* (zie *Mnl. Wdb.* i. v. *tramperen*); op grond van DV leze men *prampeerden* = gingen te keer.

PROFITICH; *Andr. Ys.* 195: ende sie conde hoer dinge zeer wysselicke... *ten oerber bringen* [1]) ende geene dinge *veronraeden* of verquiesten, want het was van natueren een *raedich profytich* mensche; *sie* is Andries Yserens, als onderkok werkzaam. Het komt mij wenschelijk voor hier meteen te behandelen *veronraden*, tot heden, voorzoover mij bekend, niet in 't Mnl. opgeteekend. DV 122 v.: Op een tijt hadde sie wat rottes uut enen appel ghesneden... ende ghenck daer mede een groet stucke weghes dat siet inden dranck draghen solde. Doe waert hoer ghevraghet wat sie hadde, doe sede sie dat men dat goet gades nauwe *toe rade* moste *holden* ende dat onse eerwerdighe vader ghesecht had dat een broder pyne moste liden omdat hie drie arvten *veronradet* hadde. D heeft op de overeenkomstige plaats: ... Dat eens een broeder vege vuer leet om iij erwyten, die hij *verroekeloest* hadde. G 142 b wordt van zuster Trude gezegd, dat zij haar best deed „alsoe nouwe toe te sien als si mochte, opdat bi oeren schulden niet *veronradicht* en worde". Hier hebben we dus *veronradigen*. In 't Mnd. komt *vorunraden* voor = verwahrlosen, vernachlässigen, *Lübben* i. v. Ons *veronraden*, *veronradigen* is aldus te omschrijven: de dingen door zorgeloosheid, gebrek aan overleg, spaarzaamheid enz. laten bederven, zoodat ze niet ten goede, ten nutte strekken; zie *Mnl. Wdb.* i. v. *onraet* 7 en onder *te rade houden* (art. *raet* I). Een synoniem is *verroekelosen* (*Mnl. Wdb.* i. v. 3). Er tegenover staat *ten oerber bringen* (zie de noot) of *te rade houden*. *Profitich* is degene, die de dingen *ten oerber* weet te *brengen*, met overleg en zuinigheid te werk

1) D. i. ten nutte aanwenden, ook G 142 b; *Andr. Ys.* 200: *ten oerber ordinieren*; vgl. *Ndl. Wdb.* XI i. v. *oorbaar* (kol. 59) en *Mnl. Wdb.* V, 1927 *ten orber keren*.

gaat, en zoo nadert de beteekenis tot spaarzaam; vgl. *De Bo* i. v.

PRUUST; *pruest werden* = hoovaardig, zelfingenomen worden, vindt men G 28 b. Het woord zal wel in verband moeten worden gebracht met de verba *pruusschen*, *pruusten*, zie *Mnl. Wdb.* i. v. en vgl. aldaar *pruusschaert* = blaaskaak, snorker. *Pruust* ken ik niet in andere dialecten, wel *pruustig*, dat in 't Friesch zeer gewoon is (*'n pruustige feint* — een blijkens zijn uiterlijk zelfbewuste, flinke jongeman); vgl. *Fr. Wdb.* i. v. *proastich* enz. *Molema* geeft *proostig* = net, flink, kregel; *Schuermans pruistig:* heet (van ridsige zeugen); „'t beteekent eigenlijk schuimend".

PUEFER; Andries Yserens weet als moeder van het Lammenhuis „dat reigement ende die dinghe des huyses zeer wyslicke ende wal (te) schicken ende *totten oerber ende profit (te) oerdinieren*"; „oec soe vonden die susteren doe sie doet was in hoere kisten wal bi anderhalf hundet goldene gulden an ryeden gelde: alsoe rechte wal conde sie *puefer ende raedich wesen ende ten oerber ordinieren*" (A. Ys. 200). Over dit woord weet ik niets mee te deelen. Kan de uitgever, Spitzen, die het verklaart als slim en bij de hand en verder in 't wilde weg etymologiseert, verkeerd gelezen hebben?

QUAETJAER; een zuster, die erg ingenomen is met haar „swarte hoyke", moet die afstaan en krijgt een andere; „ick hadde gehopet", placht ze later „guethertelike" te zeggen, „si hadde swart geweest, mer doe ic sie bij den dage besach, was die *quaetyaer* graw", G 146 d; vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. en *Ndl. Wdb.* VII, 27—28 en V 312.

Wordt vervolgd.

A. A. VERDENIUS.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

108. DE VROUW EN DE DUIVEL.

Leendertz (Mnl. Dramatische Poezie CLXX) schrijft, naar aanleiding van Mariken van Nieumeghen:

„Doch dat eene vrouw een verbond sluit met den duivel, „is hoogst zeldzaam. Uit de literatuur ken ik, wat hiermede „te vergelijken valt, slechts één voorbeeld, nl. Frau Jutte. „Ook uit de geschiedenis ken ik er slechts één, nl. Jeanne „d'Arc, naar de voorstelling althans van hare vijanden, die „trouwens in het anti-Fransche Vlaanderen zeer goed kan „gangbaar geweest zijn."

Toevallig trof ik een dezer dagen een exempel aan uit een 13de eeuwsch h.s. uit de Bibliotheek der Dominicanen te Breslau (thans op de Königliche und Universitätsbibliothek te Breslau en afgedrukt in 1911), waarin een vrouw een dergelijk verbond met den duivel sluit.

Exempla aus Handschriften des Mittelalters, herausgegeben von Joseph Klapper, Heidelberg 1911, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung (pag. 41). A. G.

109. WEDERSCHIJNSEL m. wordt in 't Mnl. Wb. begrijpelijkerwijs vreemd gevonden. Er staat dan ook —*schel*, en leest men de plaats na, dan zal men er licht toe komen, *e* in *o* te veranderen, waardoor men krijgt: *wederschijn so hel*. Misschien is *hel* door een afschrijver niet begrepen, want het was zeldzaam, maar bestond; z. Mnl. Hwb. Het kan ook zijn, dat *sch* door *sch* vervangen is doordat het voorafgaande *sch* nawerkte, want op deze wijs verschrijft men zich gemakkelijk.

W. DE VRIES

DE BRONNEN VAN JUSTUS DE HARDUIJN.
(1582—1641 ±).

Dr. Rob. Foncke was de eerste om te wijzen op de literaire verplichting van Justus De Harduijn tegenover de fransche Pleiade [1]). Hem komt de verdienste en de eer toe den weg gewezen te hebben naar enkele bronnen van zijn eersteling „De Weerliicke Liefden tot Roose-mond" (Antwerpen 1613).

Op zijn aanwijzingen afgaande en zijn richtsnoer volgend zijn wij er in gelukt naast het opsporen van die bronnen, tal van andere te ontdekken. Hoofdzakelijk liggen zij ten grondslag aan gedichten uit „Goddelijcke Lof-sanghen" (Gent 1620).

Er blijven zeker nog meer bronnen te ontdekken. In afwachting nochtans dat het ons mogelijk wordt sommige zeldzame en moeilijk te bereiken werken te raadplegen, scheen het ons voor de studie van de werken van De Harduijn van belang, thans reeds de vrucht onzer opzoekingen mede te deelen.

In de hier volgende opgave worden de bronnen van ieder werk zooveel mogelijk gerangschikt naar tijdsorde van hunnen auteur.

A) *„De Weerliicke Liefden tot Roose-mond. Eensdeels naer-ghevolght de Griecksche, Latijnsche ende Franchoysche Poëten."*

t'Handtwerpen. By Hieronymus Verdussen, inde X gheboden. Anno MDCXIII [2]).

---

1) In „De Nieuwe Gids" 1917 — Jan. p. 116—131; Febr. p. 273—91 — waar hij o. a. schrijft: 20 gedichten uit „Roose-mond" zijn vertaald naar Du Bellay, Belleau en Desportes. Een naar H. Laugier. — Een inleiding tot de poëzie van De Harduijn schreef ik zelf in *„Vlaamsche Arbeid"* (p. 85—89) (Antwerpen, Maart 1922).

2) Het eenig bekende exemplaar berust in de Gentsche Universiteitsbibliotheek. Een heruitgave, door Dr. R. Foncke bezorgd, ligt ter pers (De Seven Sinjoren, Antwerpen).

I. In navolging van Joachim Du Bellay (1522—1560).

1) De voorrede door G. Caudron Sr.
„Waert by aldien... aen een yder te laeten besichtighen" (p. 3—6)
= „Si la nature.. devoit estre jugée bonne ou mauvoise". (La Deffence et illustration de la langue Françoyse (1549) — Ch. I „De l'origine des Langues".

1') Sonnet IV (p. 18)
„O blond-ghestruyvelt hair! hair dat de Sonn' beraeyt"
= „O beaux cheveux d'argent mignonnement retors" (Les Regrets 1559).

2) Sonnet V (p. 19)
„T'en is de blondheydt niet van u ghestruyvelt hair" [1])
= „Ce ne sont pas ces beaux cheveuz dorez" (XIII sonnets de l'Honneste Amour 1552) nr. II.

3) Sonnet XVI (p. 35)
„U crunckel-werrigh hair is den band Roose-mond"
= „Ces cheveux d'or sont les liens, madame" (L'olive (1549) — sonnet X).

4) Sonnet XIX (p. 40)
„De wijd-vlieghende vlam, daelende t'elcken Jaere"
= „Le grand flambeau gouverneur de l'année" (L'olive-sonnet XXXI).

5) Sonnet XXII (p. 43)
„Zephir coel-winds-ghehijgh, wilt doch een weynigh [mijden"
= „Garde toy bien, ô gracieux Zéphire" (ibid. sonnet IX).

6) Sonnet XXIII p. 44) [2])
„Dat waer der goden wil andermael nu t'herlijven"
= Face le ciel, quand il voudra, revivre" (ibid. sonnet XIX).

---

1) Het incipitvers wordt telkens medegedeeld. — Dr. Keuchenius wees mij op het origineel van dit sonnet.

2) Dr. Foncke was zoo voorkomend mij op het origineel van dit sonnet te wijzen.

7) Sonnet XXVIII (pag. 54) — variante in „Godd. L. S." p. 138
„Met dat den swarten nacht het sterren-radt laet schieten"
= „Or'que la nuict son char estoilé guide" (ibid. sonnet LXIII).

8) Sonnet XXXIX (p. 74)
„Die de verliefde maen doen heeft moghen aenschauwen"
= „Qui a peu voir celle que Dèle adore" (ibid. sonnet XVI).

II. In navolging van Rèmy Belleau (1528—1577).

1) Liedeken (p. 65—70) — 1e variante in „Goddelicke Lof-Sanghen" p. 118; 2e var. in „Gheest. Nachtegael" p. 38—41.
„Ghelijck den wijngaert teer"
= „Comme la vigne tendre" (1. Journée de la Bergerie (1572) uitg. A. Gouverneur p. 170).

2) Sonnet XXI (p. 42)
„Cupido zijnd' eens moe, en wiste gheenen raet"
= „Amour estant lassé de trainer par les cieux" (ibid. p 107).

3) Sonnet XL (p. 75)
„O nacht-godinne schoon, o nacht-blinckende Maene"
= „Lune porte-flambeau, seule fille héritière" (ibid. p. 169).

4) Sonnet XLI (p. 76)
„Hedent, als elck sijn lief met ghiften gaet verecren"
= „Ce jourd'huy que chacun prodigue sa largesse" (ibid. p. 194).

III. In navolging van Anakreioon (± 530—± 495 v. Chr.) en R. Belleau [1]).

1. Ode (p. 37—8)
„Onlancx den middernacht omtrent"
= Μεσονυκτίοις ποθ' ὥραις (Carmina γ').

1) 1. is rechtstreeks uit het grieksch vertaald; 2. en 3. naar het Grieksch en het Fransch.

2) T'samenclap (p. 71—3)
„Galle-loos Duyfken my doch ontdekt"
= 'Ερασμίη Πέλεια (ibid. ϑ')
en „Ou voles-tu colombelle?" (Les odes d'Anacréon Teien 1555).

3) Elegie (p. 47—51)
„Swaerveld in schilder-const hervaeren en gheleert"
= Ἄγε, ζωγράφων ἄριστε, — (x n')
en „Sus donc, Peintre, sus donc avant (1. Journee de la Bergerie).

IV. In navolging van Ph. Desportes (1546—1606)

1) Sonnet IX (p. 23)
„Uw ooghen Roose-mond doen my vlammigh onsteken"
= „Du bel oeil de Diane est ma flamme empruntée" (Oeuvres 1573 — Diane I sonnet XI).

2) Sonnet XV (p. 51)
„Sal ick uw' ooghskens dan niet meer moghen aenschauwen"
= „Las je ne verray plus ces soleils gracieux" (Diane II — sonnet XL).

3) Sonnet XVII (p. 36)
„Apelles onser eeuw ghy zijt seker bedroghen"
= „Tu t'abuses De Cour, pensant representer" (Diverses amours. „Sur son pourtrait.').

4) Sonnet XX (p. 41)
„s'Tijds omdraeyende wiel stiert nu de cauwe buyten"
= „Voicy du gay Printans l'heureux advenement" (Diane I — sonnet V).

5) Sonnet XXVII (p. 53) — var. in „Godd. L.-S." (p. 141)
„Ick wil gaen zijn hermijt, en in 't stille beschreyen"
= „Je me veux rendre Hermite, et faire penitence" (Diane II — sonnet VIII).

6) Sonnet XXIX (p. 55)
„Ist dat ick my vermaeck onder een loover-schauw"
= „Si je me siez à l'ombre, aussi soudainement" (Diane II — sonnet III).

7) Sonnet XXX (p. 56)
„Seght mij schiet-vroedigh wicht, salt nu noch langhe zijn"
= „Dieu des hommes perdus, sera-ce iamais fait" (Diane II — sonnet LIII).

8) Sonnet XLII (p. 80) — variante in „Godd. Lof-S." (p. 66)
„Die waeters, die ghy siet langhs mijne wanghen leken"
= „Ces eaux qui sans cesser coulent dessus ma face" (Diane I — sonnet XLIX).

9) Sonnet XLVI (p. 84)
„Ist niet ghenoech, helaes! dat het cleyn Venus kint"
= „Hé ne suffit-il pas qu'Amour trop animé" (Diane II — sonnet XI).

10) Claght-dicht (p. 88)
„Schoonheydt seer soet in d' oogh', bitter nochtans in [t'herte"
= „Beauté si chère aux yeux, et si cruelle aux âmes" (Elégies I—XIII).

V. In navolging van Honorat Laugier [1] (? ± 1653).
Sonnet X (p. 24)
„T'en sijn gheen ooghen, t'zijn twee goden al veel eer"
= „Ce ne sont pas des yeux, ce sont plutôt des dieux" (Poèsies 1611 ?).

B) *Goddelicke Lof-Sanghen, tot vermaekinghe van alle gheestighe Lief-hebbers, door Justus De Harduyn Pr — Te Ghendt, By Jan vanden Kerchove ... anno 1620.*

I. In navolging van Joachim Du Bellay.

1) Sonnet (p. 48)
„Den schip-man hoe wel stout, met hop' en vrees belaen"
= „Je suis semblable au marinier timide" (L'olive — sonnet XLI) [2]).

2) Sonnet (p. 138) — zie boven „Roose-mond" I. 7) — (variante) [3]).

II. In navolging van Remy Belleau.

---

1) Medegedeeld door Dr. R. Foncke in „De Nieuwe Gids" Jan. 1917.
2) Ibid. Febr. 1917.
3) Varianten van 14 gedichten uit „Roose-mond" komen in dezen bundel voor.

1) Het Liedt der Liedekens (p. 53—7)
„Ick ben de schoone Blom, die van het lustigh Veldt"
= „Je suis la ieune fleur qui belle par les champs" (Eclogues Sacrees II 1566).
2) Liedeken (p. 118) — zie boven A. II. 1. — (variante).

III. In navolging van Desportes.
1) Sonnet (p. 141 en p. 66), zie boven A) IV 5) en 8).
2) Sonnet (p. 110)
„Naer dat 't heunigh der Liefd', ghemenght met soute [brijn"
= „Puis que le miel d'amour, si comblé d'amertume" (Oeuvres chrestiennes (1573) sonnet III).
3) Sonnet (p. 152)
„Helaes! van dat ick quam dit aerde-rijck aenschouwen"
= „Depuis le triste point de ma fresle naissance" (ibid. s. I).
4) Sonnet (p. 153)
„Een weynigh keert naer my, u minnelijck ghesichte"
= „Tourne un peu devers moy ton regard pitoyable" (ibid. s. X).
5) Sonnet (p. 154)
„Helaes! Helaes! ick moet al weenende beclaeghen"
= „Je regrette en pleurant les jours mal employez" (ibid. s. XVIII).
6) Sonnet (p. 156)
„Niet anders dan een blomm' en is het mensche-leven"
= „La vie est une fleur, espineuse et poignante" (ibid. s. XII).
7) Het liedt der drye kinderen (p. 84—86)
„O wercken God's! die t' aller tyen
= „O vous! du Seigneur les ouvrages" (Oeuvres ed. Michiels (1858) p. 499).
8) Uyt-legghinghe van den achtsten Psalme (p. 78—9)
„O Heer, ons alder Godt! hoe uw's naems hooghe weerde"
= „O Seigneur nostre Dieu, que ton nom vénérable" (Les CL Pseaumes de David (1594) p. 13—14).

9) Psalm 103 (p. 2—8)
„Wel gheest die daer beroert mijn bloedt, en al mijn leden"
= „Reveille-toy mon ame, et pronte a ton devoir" (ibid. p. 241—5.

10) Hert-gronde belijdenisse (p. 96—102)
Van af vers 17.
= Prière en forme de Confession (Oeuvres ed. Michiels, p. 515—7).

11) Ghebedt ten aensien van een beeld des Cruycen (p. 113—16)
„O Dick-verblinde Siel, opent van nieuws u ooghen"
= „Hausse les yeux, ame aveuglée...." (Quelques Prières — „méditation devant la Croix p. 7).

12) Lof-sangh tot Maria de Moeder Gods (p. 39—40)
„Wel weest gheloft, o Hemelsche Godinne"
= „Je te saluë Royne des cieux...." (ibid. „oraison à la Vierge Marie" p. 30).

IV. In navolging van Jean Bertaut (1570—1611).

1) Uyt-legginghe vanden eersten Psalm van David (p. 74—76)
„Luck-saeligh word den mensch op aerde-rijck bevonden"
= „Bien-heureux est celuy qui parmy les délices" (Oeuvres poétiques (1601) ed. A. Chenevière 1891, p. 12—14).

2) Clachte der kinderen van Israël (p. 164—7)
„Als wij verr' van de Palestijn"
= „Assis aux tristes bords des eaux de Babylone" (ibid. p. 20—3)
(hier is ook invloed van Desportes' „Assis le long des eaux" (Les CL Pseaumes, p. 321—2).

3) Uyt-legginghe van den CXLVII Psalme (p. 88—90)
„Ghy Hemel-borghers al, die wijsselijck ont-vaeren"
= „Heureux hostes du ciel, sainctes legions d'Anges" (Oeuvres, p. 23—26).

4) Fragmenten uit „Lof-sangh ter Hemel-vaert van Maria" p. 36—37)

KLEINE MEDEDEELINGEN.

108. DE VROUW EN DE DUIVEL.

Leendertz (Mnl. Dramatische Poezie CLXX) schrijft, naar aanleiding van Mariken van Nieumeghen:

„Doch dat eene vrouw een verbond sluit met den duivel, „is hoogst zeldzaam. Uit de literatuur ken ik, wat hiermede „te vergelijken valt, slechts één voorbeeld, nl. Frau Jutte. „Ook uit de geschiedenis ken ik er slechts één, nl. Jeanne „d'Arc, naar de voorstelling althans van hare vijanden, die „trouwens in het anti-Fransche Vlaanderen zeer goed kan „gangbaar geweest zijn."

Toevallig trof ik een dezer dagen een exempel aan uit een 13de eeuwsch h.s. uit de Bibliotheek der Dominicanen te Breslau (thans op de Königliche und Universitätsbibliothek te Breslau en afgedrukt in 1911), waarin een vrouw een dergelijk verbond met den duivel sluit.

Exempla aus Handschriften des Mittelalters, herausgegeben von Joseph Klapper, Heidelberg 1911, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung (pag. 41). A. G.

---

109. Wederschijnsel m. wordt in 't Mnl. Wb. begrijpelijkerwijs vreemd gevonden. Er staat dan ook —*schel*, en leest men de plaats na, dan zal men er licht toe komen, *e* in *o* te veranderen, waardoor men krijgt: *wederschijn so hel*. Misschien is *hel* door een afschrijver niet begrepen, want het was zeldzaam, maar bestond; z. Mnl. Hwb. Het kan ook zijn, dat *soh* door *sch* vervangen is doordat het voorafgaande *sch* nawerkte, want op deze wijs verschrijft men zich gemakkelijk.

W. DE VRIES

DE BRONNEN VAN JUSTUS DE HARDUIJN.
(1582—1641 ±).

Dr. Rob. Foncke was de eerste om te wijzen op de literaire verplichting van Justus De Harduijn tegenover de fransche Pleiade [1]). Hem komt de verdienste en de eer toe den weg gewezen te hebben naar enkele bronnen van zijn eersteling „De Weerliicke Liefden tot Roose-mond" (Antwerpen 1613).

Op zijn aanwijzingen afgaande en zijn richtsnoer volgend zijn wij er in gelukt naast het opsporen van die bronnen, tal van andere te ontdekken. Hoofdzakelijk liggen zij ten grondslag aan gedichten uit „Goddelijcke Lof-sanghen" (Gent 1620).

Er blijven zeker nog meer bronnen te ontdekken. In afwachting nochtans dat het ons mogelijk wordt sommige zeldzame en moeilijk te bereiken werken te raadplegen, scheen het ons voor de studie van de werken van De Harduijn van belang, thans reeds de vrucht onzer opzoekingen mede te deelen.

In de hier volgende opgave worden de bronnen van ieder werk zooveel mogelijk gerangschikt naar tijdsorde van hunnen auteur.

A) *„De Weerliicke Liefden tot Roose-mond. Eensdeels naerghevolght de Griecksche, Latijnsche ende Franchoysche Poëten."*

t'Handtwerpen. By Hieronymus Verdussen, inde X gheboden. Anno MDCXIII [2]).

---

1) In „De Nieuwe Gids" 1917 — Jan. p. 116—131; Febr. p. 273—91 — waar hij o. a. schrijft: 20 gedichten uit „Roose-mond" zijn vertaald naar Du Bellay, Belleau en Desportes. Een naar H. Laugier. — Een inleiding tot de poëzie van De Harduijn schreef ik zelf in *„Vlaamsche Arbeid"* (p. 85—89) (Antwerpen, Maart 1922).

2) Het eenig bekende exemplaar berust in de Gentsche Universiteitsbibliotheek. Een heruitgave, door Dr. R. Foncke bezorgd, ligt ter pers (De Seven Sinjoren, Antwerpen).

I. In navolging van Joachim Du Bellay (1522—1560).

1) De voorrede door G. Caudron Sr.
„Waert by aldien... aen een yder te laeten besichtighen" (p. 3—6)
= „Si la nature .. devoit estre jugée bonne ou mauvoise". (La Deffence et illustration de la langue Françoyse (1549) — Ch. I „De l'origine des Langues".

1') Sonnet IV (p. 18)
„O blond-ghestruyvelt hair! hair dat de Sonn' beraeyt"
= „O beaux cheveux d'argent mignonnement retors" (Les Regrets 1559).

2) Sonnet V (p. 19)
„T'en is de blondheydt niet van u ghestruyvelt hair" [1])
= „Ce ne sont pas ces beaux cheveuz dorez" (XIII sonnets de l'Honneste Amour 1552) nr. II.

3) Sonnet XVI (p. 35)
„U crunckel-werrigh hair is den band Roose-mond"
= „Ces cheveux d'or sont les liens, madame" (L'olive (1549) — sonnet X).

4) Sonnet XIX (p. 40)
„De wijd-vlieghende vlam, daelende t'elcken Jaere"
= „Le grand flambeau gouverneur de l'année" (L'olive-sonnet XXXI).

5) Sonnet XXII (p. 43)
„Zephir coel-winds-ghehijgh, wilt doch een weynigh [mijden"
= „Garde toy bien, ô gracieux Zéphire" (ibid. sonnet IX).

6) Sonnet XXIII p. 44) [2])
„Dat waer der goden wil andermael nu t'herlijven"
= Face le ciel, quand il voudra, revivre" (ibid. sonnet XIX).

1) Het incipitvers wordt telkens medegedeeld. — Dr. Keuchenius wees mij op het origineel van dit sonnet.

2) Dr. Foncke was zoo voorkomend mij op het origineel van dit sonnet te wijzen.

7) Sonnet XXVIII (pag. 54) — variante in „Godd. L. S." p. 138
„Met dat den swarten nacht het sterren-radt laet schieten"
= „Or'que la nuict son char estoilé guide" (ibid. sonnet LXIII).

8) Sonnet XXXIX (p. 74)
„Die de verliefde maen doen heeft moghen aenschauwen"
= „Qui a peu voir celle que Dèle adore" (ibid. sonnet XVI).

II. In navolging van Rèmy Belleau (1528—1577).

1) Liedeken (p. 65—70) — 1e variante in „Goddelicke Lof-Sanghen" p. 118; 2e var. in „Gheest. Nachtegael" p. 38—41.
„Ghelijck den wijngaert teer"
= „Comme la vigne tendre" (1. Journée de la Bergerie (1572) uitg. A. Gouverneur p. 170).

2) Sonnet XXI (p. 42)
„Cupido zijnd' eens moe, en wiste gheenen raet"
= „Amour estant lassé de trainer par les cieux" (ibid. p 107).

3) Sonnet XL (p. 75)
„O nacht-godinne schoon, o nacht-blinckende Maene"
= „Lune porte-flambeau, seule fille héritière" (ibid. p. 169).

4) Sonnet XLI (p. 76)
„Hedent, als elck sijn lief met ghiften gaet vereeren"
= „Ce jourd'huy que chacun prodigue sa largesse" (ibid. p. 194).

III. In navolging van Anakreioon (± 530—± 495 v. Chr.) en R. Belleau [1]).

1. Ode (p. 37—8)
„Onlancx den middernacht omtrent"
= Μεσονυκτίοις ποθ' ὥραις (Carmina γ').

1) 1. is rechtstreeks uit het grieksch vertaald; 2. en 3. naar het Grieksch en het Fransch.

I. In navolging van Joachim Du Bellay (1522—1560).

1) De voorrede door G. Caudron Sr.
„Waert by aldien... aen een yder te laeten besichtighen" (p. 3—6)
= „Si la nature .. devoit estre jugée bonne ou mauvoise". (La Deffence et illustration de la langue Françoyse (1549) — Ch. I „De l'origine des Langues".

1') Sonnet IV (p. 18)
„O blond-ghestruyvelt hair! hair dat de Sonn' beraeyt"
= „O beaux cheveux d'argent mignonnement retors" (Les Regrets 1559).

2) Sonnet V (p. 19)
„T'en is de blondheydt niet van u ghestruyvelt hair" [1])
= „Ce ne sont pas ces beaux cheveuz dorez" (XIII sonnets de l'Honneste Amour 1552) nr. II.

3) Sonnet XVI (p. 35)
„U crunckel-werrigh hair is den band Roose-mond"
= „Ces cheveux d'or sont les liens, madame" (L'olive (1549) — sonnet X).

4) Sonnet XIX (p. 40)
„De wijd-vlieghende vlam, daelende t'elcken Jaere"
= „Le grand flambeau gouverneur de l'année" (L'olive-sonnet XXXI).

5) Sonnet XXII (p. 43)
„Zephir coel-winds-ghehijgh, wilt doch een weynigh [mijden"
= „Garde toy bien, ô gracieux Zéphire" (ibid. sonnet IX).

6) Sonnet XXIII p. 44) [2])
„Dat waer der goden wil andermael nu t'herlijven"
= Face le ciel, quand il voudra, revivre" (ibid. sonnet XIX).

1) Het incipitvers wordt telkens medegedeeld. — Dr. Keuchenius wees mij op het origineel van dit sonnet.

2) Dr. Foncke was zoo voorkomend mij op het origineel van dit sonnet te wijzen.

7) Sonnet XXVIII (pag. 54) — variante in „Godd. L. S." p. 138
„Met dat den swarten nacht het sterren-radt laet schieten"
= „Or'que la nuict son char estoilé guide" (ibid. sonnet LXIII).

8) Sonnet XXXIX (p. 74)
„Die de verliefde maen doen heeft moghen aenschauwen"
= „Qui a peu voir celle que Dèle adore" (ibid. sonnet XVI).

II. In navolging van Rémy Belleau (1528—1577).

1) Liedeken (p. 65—70) — 1e variante in „Goddelicke Lof-Sanghen" p. 118; 2e var. in „Gheest. Nachtegael" p. 38—41.
„Ghelijck den wijngaert teer"
= „Comme la vigne tendre" (1. Journée de la Bergerie (1572) uitg. A. Gouverneur p. 170).

2) Sonnet XXI (p. 42)
„Cupido zijnd' eens moe, en wiste gheenen raet"
= „Amour estant lassé de trainer par les cieux" (ibid. p 107).

3) Sonnet XL (p. 75)
„O nacht-godinne schoon, o nacht-blinckende Maene"
= „Lune porte-flambeau, seule fille héritière" (ibid. p. 169).

4) Sonnet XLI (p. 76)
„Hedent, als elck sijn lief met ghiften gaet vereeren"
= „Ce jourd'huy que chacun prodigue sa largesse" (ibid. p. 194).

III. In navolging van Anakreioon (± 530—± 495 v. Chr.) en R. Belleau [1]).

1. Ode (p. 37—8)
„Onlancx den middernacht omtrent"
= Μεσονυκτίοις ποθ' ὥραις (Carmina γ').

1) 1. is rechtstreeks uit het grieksch vertaald; 2. en 3. naar het Grieksch en het Fransch.

2) T'samenclap (p. 71—3)
„Galle-loos Duyfken my doch ontdekt"
= 'Ερασμίη Πέλεια (ibid. θ')
en „Ou voles-tu colombelle?" (Les odes d'Anacréon Teien 1555).

3) Elegie (p. 47—51)
„Swaerveld in schilder-const hervaeren en gheleert"
= Ἄγε, ζωγράφων ἄριστε, — (x n')
en „Sus donc, Peintre, sus donc avant (1. Journee de la Bergerie).

IV. In navolging van Ph. Desportes (1546—1606)

1) Sonnet IX (p. 23)
„Uw ooghen Roose-mond doen my vlammigh onsteken"
= „Du bel oeil de Diane est ma flamme empruntée" (Oeuvres 1573 — Diane I sonnet XI).

2) Sonnet XV (p. 51)
„Sal ick uw' ooghskens dan niet meer moghen aen-[schauwen"
= „Las je ne verray plus ces soleils gracieux" (Diane II — sonnet XL).

3) Sonnet XVII (p. 36)
„Apelles onser eeuw ghy zijt seker bedroghen"
= „Tu t'abuses De Cour, pensant representer" (Diverses amours. „Sur son pourtrait.').

4) Sonnet XX (p. 41)
„s'Tijds omdraeyende wiel stiert nu de cauwe buyten"
= „Voicy du gay Printans l'heureux advenement" (Diane I — sonnet V).

5) Sonnet XXVII (p. 53) — var. in „Godd. L.-S." (p. 141)
„Ick wil gaen zijn hermijt, en in 't stille beschreyen"
= „Je me veux rendre Hermite, et faire penitence" (Diane II — sonnet VIII).

6) Sonnet XXIX (p. 55)
„Ist dat ick my vermaeck onder een loover-schauw"
= „Si je me siez à l'ombre, aussi soudainement" (Diane II — sonnet III).

7) Sonnet XXX (p. 56)
„Seght mij schiet-vroedigh wicht, salt nu noch langhe zijn"
= „Dieu des hommes perdus, sera-ce iamais fait" (Diane II — sonnet LIII).

8) Sonnet XLII (p. 80) — variante in „Godd. Lof-S." (p. 66)
„Die waeters, die ghy siet langhs mijne wanghen leken"
= „Ces eaux qui sans cesser coulent dessus ma face" (Diane I — sonnet XLIX).

9) Sonnet XLVI (p. 84)
„Ist niet ghenoech, helaes! dat het cleyn Venus kint"
= „Hé ne suffit-il pas qu'Amour trop animé" (Diane II — sonnet XI).

10) Claght-dicht (p. 88)
„Schoonheydt seer soet in d' oogh', bitter nochtans in [t'herte"
= „Beauté si chère aux yeux, et si cruelle aux âmes" (Elégies I—XIII).

V. In navolging van Honorat Laugier [1] (? ± 1653).
Sonnet X (p. 24)
„T'en sijn gheen ooghen, t'zijn twee goden al veel eer"
= „Ce ne sont pas des yeux, ce sont plutôt des dieux" (Poèsies 1611 ?).

B) *Goddelicke Lof-Sanghen, tot vermaekinghe van alle gheestighe Lief-hebbers, door Justus De Harduyn Pr — Te Ghendt, By Jan vanden Kerchove ... anno 1620.*

I. In navolging van Joachim Du Bellay.

1) Sonnet (p. 48)
„Den schip-man hoe wel stout, met hop' en vrees belaen"
= „Je suis semblable au marinier timide" (L'olive — sonnet XLI) [2].

2) Sonnet (p. 138) — zie boven „Roose-mond" I. 7) — (variante) [3].

II. In navolging van Remy Belleau.

1) Medegedeeld door Dr. R. Foncke in „De Nieuwe Gids" Jan. 1917.
2) Ibid. Febr. 1917.
3) Varianten van 14 gedichten uit „Roose-mond" komen in dezen bundel voor.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

108. DE VROUW EN DE DUIVEL.

Leendertz (Mnl. Dramatische Poezie CLXX) schrijft, naar aanleiding van Mariken van Nieumeghen:

„Doch dat eene vrouw een verbond sluit met den duivel, „is hoogst zeldzaam. Uit de literatuur ken ik, wat hiermede „te vergelijken valt, slechts één voorbeeld, nl. Frau Jutte. „Ook uit de geschiedenis ken ik er slechts één, nl. Jeanne „d'Arc, naar de voorstelling althans van hare vijanden, die „trouwens in het anti-Fransche Vlaanderen zeer goed kan „gangbaar geweest zijn."

Toevallig trof ik een dezer dagen een exempel aan uit een 13de eeuwsch h.s. uit de Bibliotheek der Dominicanen te Breslau (thans op de Königliche und Universitätsbibliothek te Breslau en afgedrukt in 1911), waarin een vrouw een dergelijk verbond met den duivel sluit.

Exempla aus Handschriften des Mittelalters, herausgegeben von Joseph Klapper, Heidelberg 1911, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung (pag. 41). A. G.

---

109. WEDERSCHIJNSEL m. wordt in 't Mnl. Wb. begrijpelijkerwijs vreemd gevonden. Er staat dan ook —*schel*, en leest men de plaats na, dan zal men er licht toe komen, *e* in *o* te veranderen, waardoor men krijgt: *wederschijn so hel*. Misschien is *hel* door een afschrijver niet begrepen, want het was zeldzaam, maar bestond; z. Mnl. Hwb. Het kan ook zijn, dat *soh* door *sch* vervangen is doordat het voorafgaande *sch* nawerkte, want op deze wijs verschrijft men zich gemakkelijk.

W. DE VRIES

DE BRONNEN VAN JUSTUS DE HARDUIJN. (1582—1641 ±).

Dr. Rob. Foncke was de eerste om te wijzen op de literaire verplichting van Justus De Harduijn tegenover de fransche Pleiade [1]). Hem komt de verdienste en de eer toe den weg gewezen te hebben naar enkele bronnen van zijn eersteling „De Weerliicke Liefden tot Roose-mond" (Antwerpen 1613).

Op zijn aanwijzingen afgaande en zijn richtsnoer volgend zijn wij er in gelukt naast het opsporen van die bronnen, tal van andere te ontdekken. Hoofdzakelijk liggen zij ten grondslag aan gedichten uit „Goddelijcke Lof-sanghen" (Gent 1620).

Er blijven zeker nog meer bronnen te ontdekken. In afwachting nochtans dat het ons mogelijk wordt sommige zeldzame en moeilijk te bereiken werken te raadplegen, scheen het ons voor de studie van de werken van De Harduijn van belang, thans reeds de vrucht onzer opzoekingen mede te deelen.

In de hier volgende opgave worden de bronnen van ieder werk zooveel mogelijk gerangschikt naar tijdsorde van hunnen auteur.

A) *„De Weerliicke Liefden tot Roose-mond. Eensdeels naer-ghevolght de Griecksche, Latijnsche ende Franchoysche Poëten."*
t'Handtwerpen. By Hieronymus Verdussen, inde X gheboden. Anno MDCXIII [2]).

1) In „De Nieuwe Gids" 1917 — Jan. p. 116—131; Febr. p. 273—91 — waar hij o. a. schrijft: 20 gedichten uit „Roose-mond" zijn vertaald naar Du Bellay, Belleau en Desportes. Een naar H. Laugier. — Een inleiding tot de poëzie van De Harduijn schreef ik zelf in *„Vlaamsche Arbeid"* (p. 85—89) (Antwerpen, Maart 1922).

2) Het eenig bekende exemplaar berust in de Gentsche Universiteitsbibliotheek. Een heruitgave, door Dr. R. Foncke bezorgd, ligt ter pers (De Seven Sinjoren, Antwerpen).

I. **In navolging van Joachim Du Bellay** (1522—1560).

1) De voorrede door G. Caudron Sr.
„Waert by aldien... aen een yder te laeten besichtighen" (p. 3—6)
= „Si la nature .. devoit estre jugée bonne ou mauvoise". (La Deffence et illustration de la langue Françoyse (1549) — Ch. I „De l'origine des Langues".

1') Sonnet IV (p. 18)
„O blond-ghestruyvelt hair! hair dat de Sonn' beraeyt"
= „O beaux cheveux d'argent mignonnement retors" (Les Regrets 1559).

2) Sonnet V (p. 19)
„T'en is de blondheydt niet van u ghestruyvelt hair" [1])
= „Ce ne sont pas ces beaux cheveuz dorez" (XIII sonnets de l'Honneste Amour 1552) nr. II.

3) Sonnet XVI (p. 35)
„U crunckel-werrigh hair is den band Roose-mond"
= „Ces cheveux d'or sont les liens, madame" (L'olive (1549) — sonnet X).

4) Sonnet XIX (p. 40)
„De wijd-vlieghende vlam, daelende t'elcken Jaere"
= „Le grand flambeau gouverneur de l'année" (L'olive-sonnet XXXI).

5) Sonnet XXII (p. 43)
„Zephir coel-winds-ghehijgh, wilt doch een weynigh [mijden"
= „Garde toy bien, ô gracieux Zéphire" (ibid. sonnet IX).

6) Sonnet XXIII p. 44) [2])
„Dat waer der goden wil andermael nu t'herlijven"
= Face le ciel, quand il voudra, revivre" (ibid. sonnet XIX).

---

1) Het incipitvers wordt telkens medegedeeld. — Dr. Keuchenius wees mij op het origineel van dit sonnet.

2) Dr. Foncke was zoo voorkomend mij op het origineel van dit sonnet te wijzen.

7) Sonnet XXVIII (pag. 54) — variante in „Godd. L. S." p. 138
„Met dat den swarten nacht het sterren-radt laet schieten"
= „Or'que la nuict son char estoilé guide" (ibid. sonnet LXIII).

8) Sonnet XXXIX (p. 74)
„Die de verliefde maen doen heeft moghen aenschauwen"
= „Qui a peu voir celle que Dèle adore" (ibid. sonnet XVI).

II. In navolging van Remy Belleau (1528—1577).

1) Liedeken (p. 65—70) — 1e variante in „Goddelicke Lof-Sanghen" p. 118; 2e var. in „Gheest. Nachtegael" p. 38—41.
„Ghelijck den wijngaert teer"
= „Comme la vigne tendre" (1. Journée de la Bergerie (1572) uitg. A. Gouverneur p. 170).

2) Sonnet XXI (p. 42)
„Cupido zijnd' eens moe, en wiste gheenen raet"
= „Amour estant lassé de trainer par les cieux" (ibid. p 107).

3) Sonnet XL (p. 75)
„O nacht-godinne schoon, o nacht-blinckende Maene"
= „Lune porte-flambeau, seule fille héritière" (ibid. p. 169).

4) Sonnet XLI (p. 76)
„Hedent, als elck sijn lief met ghiften gaet vereeren"
= „Ce jourd'huy que chacun prodigue sa largesse" (ibid. p. 194).

III. In navolging van Anakreioon (± 530—± 495 v. Chr.) en R. Belleau [1]).

1. Ode (p. 37—8)
„Onlancx den middernacht omtrent"
= Μεσονυκτίοις ποθ' ὥραις (Carmina γ').

1) 1. is rechtstreeks uit het grieksch vertaald; 2. en 3. naar het Grieksch en het Fransch.

2) T'samenclap (p. 71—3)
„Galle-loos Duyfken my doch ontdekt"
= 'Ερασμίη Πέλεια (ibid. ϑ')
en „Ou voles-tu colombelle?" (Les odes d'Anacréon Teien 1555).
3) Elegie (p. 47—51)
„Swaerveld in schilder-const hervaeren en ghelcert"
= "Αγε, ζωγράφων ἄριστε, — (x n')
en „Sus donc, Peintre, sus donc avant (1. Journee de la Bergerie).

IV. In navolging van Ph. Desportes (1546—1606)
1) Sonnet IX (p. 23)
„Uw ooghen Roose-mond doen my vlammigh onsteken"
= „Du bel oeil de Diane est ma flamme empruntée" (Oeuvres 1573 — Diane I sonnet XI).
2) Sonnet XV (p. 51)
„Sal ick uw' ooghskens dan niet meer moghen aen-schauwen"
= „Las je ne verray plus ces soleils gracieux" (Diane II — sonnet XL).
3) Sonnet XVII (p. 36)
„Apelles onser eeuw ghy zijt seker bedroghen"
= „Tu t'abuses De Cour, pensant representer" (Diverses amours. „Sur son pourtrait.').
4) Sonnet XX (p. 41)
„s'Tijds omdraeyende wiel stiert nu de cauwe buyten"
= „Voicy du gay Printans l'heureux advenement" (Diane I — sonnet V).
5) Sonnet XXVII (p. 53) — var. in „Godd. L.-S." (p. 141)
„Ick wil gaen zijn hermijt, en in 't stille beschreyen"
= „Je me veux rendre Hermite, et faire penitence" (Diane II — sonnet VIII).
6) Sonnet XXIX (p. 55)
„Ist dat ick my vermaeck onder een loover-schauw"
= „Si je me siez à l'ombre, aussi soudainement" (Diane II — sonnet III).

7) Sonnet XXX (p. 56)
„Seght mij schiet-vroedigh wicht, salt nu noch langhe zijn"
= „Dieu des hommes perdus, sera-ce iamais fait" (Diane II — sonnet LIII).

8) Sonnet XLII (p. 80) — variante in „Godd. Lof-S." (p. 66)
„Die waeters, die ghy siet langhs mijne wanghen leken"
= „Ces eaux qui sans cesser coulent dessus ma face" (Diane I — sonnet XLIX).

9) Sonnet XLVI (p. 84)
„Ist niet ghenoech, helaes! dat het cleyn Venus kint"
= „Hé ne suffit-il pas qu'Amour trop animé" (Diane II — sonnet XI).

10) Claght-dicht (p. 88)
„Schoonheydt seer soet in d' oogh', bitter nochtans in [t'herte"
= „Beauté si chère aux yeux, et si cruelle aux âmes" (Elégies I—XIII).

V. In navolging van Honorat Laugier [1] (? ± 1653).
Sonnet X (p. 24)
„T'en sijn gheen ooghen, t'zijn twee goden al veel eer"
= „Ce ne sont pas des yeux, ce sont plutôt des dieux" (Poèsies 1611 ?).

B) *Goddelicke Lof-Sanghen, tot vermaekinghe van alle gheestighe Lief-hebbers, door Justus De Harduyn Pr — Te Ghendt, By Jan vanden Kerchove ... anno 1620.*

I. In navolging van Joachim Du Bellay.

1) Sonnet (p. 48)
„Den schip-man hoe wel stout, met hop' en vrees belaen"
= „Je suis semblable au marinier timide" (L'olive — sonnet XLI) [2].

2) Sonnet (p. 138) — zie boven „Roose-mond" I. 7) — (variante) [3].

II. In navolging van Remy Belleau.

1) Medegedeeld door Dr. R. Foncke in „De Nieuwe Gids" Jan. 1917.
2) Ibid. Febr. 1917.
3) Varianten van 14 gedichten uit „Roose-mond" komen in dezen bundel voor.

1) Het Liedt der Liedekens (p. 53—7)
„Ick ben de schoone Blom, die van het lustigh Veldt"
= „Je suis la ieune fleur qui belle par les champs" (Eclogues Sacrees II 1566).

2) Liedeken (p. 118) — zie boven A. II. 1. — (variante).

III. In navolging van Desportes.

1) Sonnet (p. 141 en p. 66), zie boven A) IV 5) en 8).

2) Sonnet (p. 110)
„Naer dat 't heunigh der Liefd', ghemenght met soute [brijn"
= „Puis que le miel d'amour, si comblé d'amertume" (Oeuvres chrestiennes (1573) sonnet III).

3) Sonnet (p. 152)
„Helaes! van dat ick quam dit aerde-rijck aenschouwen"
= „Depuis le triste point de ma fresle naissance" (ibid. s. I).

4) Sonnet (p. 153)
„Een weynigh keert naer my, u minnelijck ghesichte"
= „Tourne un peu devers moy ton regard pitoyable" (ibid. s. X).

5) Sonnet (p. 154)
„Helaes! Helaes! ick moet al weenende beclaeghen"
= „Je regrette en pleurant les jours mal employez" (ibid. s. XVIII).

6) Sonnet (p. 156)
„Niet anders dan een blomm' en is het mensche-leven"
= „La vie est une fleur, espineuse et poignante" (ibid. s. XII).

7) Het liedt der drye kinderen (p. 84—86)
„O wercken God's! die t' aller tyen
= „O vous! du Seigneur les ouvrages" (Oeuvres ed. Michiels (1858) p. 499).

8) Uyt-legghinghe van den achtsten Psalme (p. 78—9)
„O Heer, ons alder Godt! hoe uw's naems hooghe weerde"
= „O Seigneur nostre Dieu, que ton nom vénérable" (Les CL Pseaumes de David (1594) p. 13—14).

9) Psalm 103 (p. 2—8)
„Wel gheest die daer beroert mijn bloedt, en al mijn leden" = „Reveille-toy mon ame, et pronte a ton devoir" (ibid. p. 241—5.

10) Hert-gronde belijdenisse (p. 96—102)
Van af vers 17.
= Prière en forme de Confession (Oeuvres ed. Michiels, p. 515—7).

11) Ghebedt ten aensien van een beeld des Cruycen (p. 113—16)
„O Dick-verblinde Siel, opent van nieuws u ooghen" = „Hausse les yeux, ame aveuglée...." (Quelques Prières — „méditation devant la Croix p. 7).

12) Lof-sangh tot Maria de Moeder Gods (p. 39—40)
„Wel weest gheloft, o Hemelsche Godinne" = „Je te saluë Royne des cieux...." (ibid. „oraison à la Vierge Marie" p. 30).

IV. In navolging van Jean Bertaut (1570—1611).

1) Uyt-legginghe vanden eersten Psalm van David (p. 74—76)
„Luck-saeligh word den mensch op aerde-rijck bevonden" = „Bien-heureux est celuy qui parmy les délices" (Oeuvres poétiques (1601) ed. A. Chenevière 1891, p. 12—14).

2) Clachte der kinderen van Israël (p. 164—7)
„Als wij verr' van de Palestijn" = „Assis aux tristes bords des eaux de Babylone" (ibid. p. 20—3)
(hier is ook invloed van Desportes' „Assis le long des eaux" (Les CL Pseaumes, p. 321—2).

3) Uyt-legginghe van den CXLVII Psalme (p. 88—90)
„Ghy Hemel-borghers al, die wijsselijck ont-vaeren" = „Heureux hostes du ciel, sainctes legions d'Anges" (Oeuvres, p. 23—26).

4) Fragmenten uit „Lof-sangh ter Hemel-vaert van Maria" p. 36—37)

= „Cantique de la Vierge Marie" (Oeuvres, p. 511). Strophe 1, 4, 5 = 1, 3, 18.

C) *Den Val ende Op-stand, van den Coninck ende Prophete David, met By-voegh vande Seven Leed-Tuygende Psalmen. Door Justus De Harduijn. Te Ghendt, By Jan vanden Kerchove .... Anno 1620.*

I. „*Den Val ende Op-stand*" is een vrije navolging en uitbreiding van een gedicht van Theodorus Beza (1519—1605) nl. „Praefatio Poetica in Davidicos Psalmos, quos poenitentiales vocant" (1576).

II. *De Seven Leed-Tuygende Psalmen.*

α) In navolging van Ph. Desportes.

1) Psalm XXXI (p. 25—7)
„Luck-saeligh duysent werf, wiens boosheydt is ver-[gheven"
= „Heureux celuy dont l'offense est remise" (Les CL Pseaumes, p. 65—7).

2) Ps. XXXVII (p. 29—31)
„Nu dan, mijn Godt, en straft my niet"
= „Seigneur, helas! ne repren mon offense" (ibid. p. 100 ±).

3) Ps. L (p. 33—35)
„O mijn Schepper, mijn God, hebt op my mede-lijden"
= „O Dieu, par ta clémence aye de moy pitie" (ibid. p. 18—20).

4) Ps. CL (p. 38—41)
„Aenhoort Heere mijn ghebedt, gheduldt dat al mijn [kermen"
= „Seigneur, oy ma prière, et le son de ma plainte" (ibid. p. 235—8).

5) Ps. 129 (p. 43—4)
„Uyt den af-grond van mijn ghedachten"
= „Du profond des maux de mon ame" (ibid. p. 305—10).

6) Ps. 142 (p. 46—47)

„O Heer! wilt mijn ghebedt met mijne clacht aen-
[hooren"
= „Oy ma prière, ô Dieu, ten l'oreille a ma plainte"
(ibid. p. 332—3).

β) In navolging van J. Bertaut.

7) Ps. VI (p. 21—3)
„Wel soo dan de begeert van een recht-sinne vraecke"
= „Tandis que le desir d'une iuste vengeance"
(Oeuvres p. 26—8)

D) *Goddelycke Wenschen, verlicht met sinne-beelden, gedichten en vierighe uyt-spraecken der Oudvaeders . . . t'Hantwerpen. By Hendrick Aertssens. — 1629.*

Het prozagedeelte van dit werk is een letterlijke vertaling van Hermannus Hugo's „Pia Desideria" (1624). — De dichstukken zijn een vrije navolging ervan.

Uit het overzicht van deze bronnen kan men al dadelijk opmaken dat het oeuvre van Justus De Harduijn nagenoeg geheel uit navolgingen bestaat. Van oorspronkelijkheid, zooals wij die heden ten dage verstaan, was er bij hem, zoomin als bij zijn tijdgenooten, spraak; men weet dat navolging een beginsel was bij de Renaissancedichters. Dit doet echter niet in 't minst afbreuk aan zijn wezenlijke, oprechte dichterlijkheid. Niet het feit is belangrijk, maar wel het procede, en hierin is het temperament van den dichter beslissend.

Over de oorspronkelijke en persoonlijke verwerking dier bronnen, hopen wij, later uitvoeriger te kunnen handelen.

Gent, Maart 1922. O. DAMBRE.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

110. NOG EENS ROMMELSOO I, 2.

In Tijdschr. XL, 111 veronderstelt Prof. Prinsen, dat Roemer Visscher's

Eer sal een Kat broen eyeren van Hennen (Romm. I, 2)

is ontstaan onder invloed van Du Bellay's sonnet:

Quand la fureur, qui bas les grandz coupeaux.

Mij is Prof. Prinsens betoog niet duidelijk. Immers zelf zegt hij later: „de grappige spotvorm om door dwaze veronderstellingen het onwankelbare van een of andere theorie aan te geven, komt zeer veel voor". Waarom zou dan R. V. in dit versje niet enkele dier voor de hand liggende, echt Hollandsche volksuitdrukkingen hebben kunnen verwerkt, zooals hij trouwens zoo dikwijls deed [1]). Zeker is hij ook sterk in het ontleenen aan andere, „oude en nieuwe Poeten", gelijk zoovelen zijner tijdgenooten, maar juist *hier* is daarvan, dunkt mij, geen sprake. Want met name zijn *Fransche* voorbeelden volgt Roemer nagenoeg letterlijk na, tot zelfs wat het aantal regels betreft, hetgeen uit de citaten achter mijn uitgave blijkt, en wat ik weldra, bij de verschijning der overige gedichten, nader hoop te kunnen aantoonen.

1) Vgl. o.a. Q. II, 57; Q. III, 4; Q. VI, 11 en versjes als Q. III, 22; Q. IV, 11.

N. VAN DER LAAN.

VAN BERE WISSELAUWE.

Dit korte, deerlijk gehavende fragment is een der uiterst zeldzame getuigenissen voor het bestaan van Middelnederlandsche epiek, die haar stof ontleent aan de Duitsche heldensage. Het werd daarom reeds meermalen besproken en onderzocht, zelfs verschillende keeren uitgegeven [1]). De verhouding van dit gedicht tot de Vildiver-episode in de þiðrekssaga kwam daarbij het meest ter sprake, al werd deze meer aangewezen, dan onderzocht. Kalff noemt het één een tegenhanger van het ander, zonder daarop nader in te gaan; eerst Boer heeft in zijn boek Die Sagen von Ermanarich und Dietrich von Bern (1910), blz. 323—333 deze beide bronnen nauwkeurig vergeleken, waarbij het hoofddoel is het onhoudbare aan te toonen van de mythische verklaring, die Uhland, Germania VI, 307 vlgg. had gegeven en die later vooral door Martin ijverig verdedigd was. Maar het mnl. fragment vertoonde ook overeenstemmingen met het mhgd.-epos van Rother. Kalff had dit nog niet zoo duidelijk gezien en eerder aanknooping gezocht met gedichten van het type Laurin en Rosengarten. Te Winkel in zijn Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde I, 93—95 (1887) heeft op het voetspoor van Uhland daarop met klem gewezen; Frantzen heeft dit daarna meer in bijzonderheden uitgewerkt in zijn opstel in De Gids 1889 I, 66—73.

Toch meen ik, dat een hernieuwd onderzoek op een en ander nog scherper licht kan doen vallen; vooral de verhouding van het mnl. fragment tot de Vildiver-episode en het Rother-epos beide eischt nauwkeuriger preciseering, dan tot nu geschied is.

---

1) Door Serrure in zijn Vaderl. Museum II, 253—284 in 1856, door Kalff in zijn mnl. Epische Fragmenten 10—32 in 1885, door Martin in zijn Neue Fragmente 37—73 in 1889.

I. De Vildiver-Episode.

Boer, Erm. 203 kenschetst deze vertelling der þiðrekssaga als „eine burleske geschichte, die von anfang an nicht zu dem Dietrichcyclus gehört, sondern ein Spielmannsschwank war"; daarmede wordt als bron dus reeds een Nederduitsch speelmansgedicht aangewezen. Men kan vragen, of in den oudnoorschen tekst nog sporen aanwezig zijn van dit oorspronkelijke gedicht, en waar reeds op verschillende plaatsen de poëtische bron der þiðrekssaga is blootgelegd, kan men vermoeden, dat ook hier eenig resultaat te bereiken valt. Frantzen heeft in Neophilologus I, 196—209 en 267—282 het eerst gepoogd de Nederduitsche verzen uit het oudnoorsche proza terug te vinden, en dat in deze richting nog wel meer aan den dag gebracht kan worden, meen ik getoond te hebben in de inleiding op mijn uitgave van het Rother-epos, blz. LXXX vlgg. En inderdaad, is men eenmaal opmerkzaam geworden op de eigenaardigheden van den oudnoorschen tekst, dan herkent men reeds aan het rhythme der vertelling den poëtischen ondergrond. De zinnen vallen uiteen in korte stukjes, ieder ongeveer een epische versregel groot, en waarin het rhythme vrij regelmatig is. De zinnen zijn grootendeels parataktisch gebouwd; constructies met ingewikkelde bijzinnen behooren daarentegen tot den gewonen prozastijl, waartoe de sagaschrijver zoo nu en dan bij zijn parafrazeering vervallen is, of waarin hij zijn eigen opmerkingen schrijft. Als voorbeeld neem ik een zin uit c. 40, waar over de reuzen van Osantrix gesproken wordt [1]): Ok þa er Norðian konungr fær bana sott ok Osantrix konongr spyrr hans anlat til sanz, þa stæmnir hann svnum hans a fund viðr sik ok lætr þa sværia ser æiða, ok siðan gæfr hann Asplian enom ællzta brœðr þæira konongsnafn ivir þui riki er att hafðe Nordian faðer þæira, ok þæsso allu vndu þæir brœðr. Zoo een stijl is in alles

1) Ik citeer naar Bertelsen's uitgave.

het tegendeel van een stuk als het volgende, dat ik als duidelijk voorbeeld van geparafrazeerde poëzie er tegenover stel en dat juist tot het Vildiver-verhaal behoort (c. 245). Ik geef de scheiding der versregels door strepen aan: Hann finnr einn scogar biorn; / þat var allra dyra mest. / Nu fær hann þann biorn veiddan / oc flær af hanom belg; / en siðan ferr hann heim / oc for leynilega með scinni biarnarins. / Hoe duidelijk hoort men hier uit de korte, eenvoudig gebouwde en los verbonden zinnetjes de gemakkelijke versificatie van den Duitschen speelman!

Het is juist in dit hoofdstuk, dat zich deze eigenaardigheid het eerst krachtig openbaart. Want vooraf gaat het verhaal van den strijd tusschen Osantrix en Attila, die met þiðrekr verbonden is. Daarbij wordt Viðga gevangen genomen door Hertnið en vervolgens door Osantrix in den kerker geworpen. Hierin is de figuur van Viðga niet oorspronkelijk, maar de held, die door Vildiver uit gevangenschap wordt bevrijd, is met dezen beroemden held van þiðrekr geïdentificeerd. Om te verklaren, hoe hij in de macht van Osantrix kwam, is deze oorlog bedacht [1]). þiðrekr keert dan weer terug naar Bern, maar Vildifer verzoekt hem in Soest te mogen blijven om van daaruit een poging te wagen, iets naders omtrent Viðga's lot te weten te komen. Attila gaat dan eens jagen in het Lyravald bij de Roer en hiermee vangt ook de eigenlijke vertelling aan. Ziehier den tekst en daarnaast het gedicht, zooals ik dat meen te kunnen reconstrueeren:

(oc er á liðr daginn)	
þa ferr Atila konongr	Do gink de konink Etele
heim með sina menn.	hêm mit sinen heleden.
Nu er Vildiver einn	Nu is alêne Wildêver
eptir orðinn i scoginum	in deme walde achterblêven
með micla .ij. veiðihunda.	mit tween grôten jachthunden

1) Vgl. Boer, Erm. blz. 203.

Hann finnr einn scogarbiorn,	Enen ber hevet he vunden,
þat var allra dyra mest.	dê was ûtermate grôt.
Nv fær hann þann biorn veiddan	Nu hevet hê desen ber gedôt
oc flær af hanom belg	ende trecket eme ave de hût
en siðan ferr hann heim	ende gât darna tô hûs
oc for leynilega	ende gât verborgenlike
með scinni biarnarins	met des beren hût warlike
(oc hirðir þar sem hann veit einn saman) [1]	

Hierop volgt een mededeeling over de aankomst van den speelman Isungr: þat er eitt sinn er Isungr havuðloddari kœmr til Atila konongs sunnan af Bern fra þiðrics konongs; hann gevir gœrvan hann a niosn at vita ef Viðga væri lifs firir því at hvervitna megu leikarar fara ifriði millim hofðingia, þar sem eigi comaz aðrir menn firir mistrunaðar sakar.

Hier vinden we weer geen spoor van een gedicht. Het rhythme is zuiver prozaïsch; de inleidende formule *þat er eitt sinn* is typisch voor de saga op die plaatsen, waar een nieuw vertellingsstuk begint [2]; de uitdrukking *ef Viðga væri lifs* geeft een duidelijk bewijs voor den aard van dit stuk, vooral als men ze vergelijkt met de woorden in c. 244: *hvart Viðga felagi hans er lifs eða andaðr*, die een omschrijving zijn van de verzen: *ofte Wedeke sin genôt wêre levende ofte dôt.* Eindelijk is de opmerking over het vrij rondtrekken van speellieden een verklarend toevoegsel van den sagaschrijver.

In c. 246 spreken Vildiver en Isungr met elkander af, dat zij een poging zullen doen, om aan het hof van Osantrix iets naders over het lot van Viðga te vernemen. Ook in dit stuk is het niet moeilijk de poëtische bron uit het prozaverhaal af

1) Mogelijk: ende bergt se dar he wêt van ere alêne bescêt.

2) Vgl. in cap. 65 waar Roðolfr het plan oppert naar Vilcinaland te gaan, c. 121 waar de zonen van koning Niðungr naar Velents smidse gaan, c. 130 waar Velent besluit een fiaðrham te maken, c. 199 waar kooplieden uit Saksen naar Denemarken op reis gaan, enz.

te lezen, al zal het natuurlijk ondoenlijk zijn in bijzonderheden den juisten vorm en de oorspronkelijke woorden terug te vinden. Met name is dit onzeker ten opzichte van den naam, dien de gevangen held draagt, daar immers Viðga naar alle waarschijnlijkheid pas later met de Vildiver-episode verbonden is

(Vildiver talar við Isung	
leikara oc segir hanom	
sina ætlan alla,)	
at hann vill aldrigi fyrr	dat he wille nimmermêre
coma aftr til Bernar	to Berne wederkêren,
en hann hittir Viðga	he envinde .... sin genôt
hvart lifs eða dauðan [1])	ofte levende ofte dôt;
en ec vil at þer hattið sva	ik wille, dat gî salt vristen
með velum yðrum oc bragðom	met logenen ofte listen,
at ec coma ihirð [2])	dat ik kome . . . . .
Osantrix konongs,	van konink Oserîke,
sva at engi maðr kendi mic	dat negên ne kenne mik,
ef þu vilt sva sem ec vil.	of gî willet alsô als ik.
Isungr lezc þess albuinn	Isung was berêt dartô
eigi seinna en vm morgoninn	
eptir oc biðr hann sva	
við buaz oc þegar er	
dagr kœmr um morgoninn	Des morgens als it dagede,
eptir, þa gengr Vildiver	Wildêver sik havede [3])
firir Atila konong.	vore konink Etele

In hoofdstuk 247 spreken Vildiver en Isungr den aard van de te gebruiken list af. Hierbij is het opmerkelijk, dat hij, die de list uitdenkt, niet de speelman is, maar de held Vildiver. Immers wanneer deze de berenhuid zorgvuldig bewaard heeft, zoodat niemand ervan weten kon, dan moet hij daarmee een bedoeling hebben gehad, m. a. w. hij moet al het plan van de list opgevat hebben. Nu haalt Vildiver geheimzinnig de huid

1) Vgl. de plaats in c. 244 boven blz. 146.
2) Onzeker, misschien: *dat ik kome op den hof rîke.*
3) Vgl. Rother 3117 (telling volgens mijn uitgave).

voor den dag en vraagt of daarmee de een of andere list zou te bedenken zijn. Isungr bekijkt ze nauwkeurig en zegt, dat ze er wel voordeel van konden hebben, als ze er een list bij vonden, *ef vél vildi til segiaz*. Als daarop dan Isungr zegt, dat Vildiver in de huid zich moet laten naaien, dan komt het ons voor, dat de slimheid van den speelman van mager allooi is. Maar in allen geval is hem op deze manier eenig aandeel — al is 't dan ook meer in schijn dan wezen — aan de eer van de list gegeven. In dit gedeelte is het rhythme weer van dien aard, dat de poëtische origine zeker is, maar het is mij niet gelukt de rijmwoorden te vinden, tenzij zoo sporadisch, dat geen aaneengesloten geheel daaruit samen te stellen is. Zoo correspondeeren de woorden: *sva lætr Vildiver sem hann se biorn* met de regels: *in allen den gebêre*, *ofte hê ên bere wêre*.

In de nabijheid van Osantrix' burcht gekomen, ontmoeten ze een man, die hun mededeelingen kan geven over de toestanden daar ten hove; dit is geheel in den trant van dit soort gedichten, ten bewijze waarvan ik slechts herinner aan de episode van den *wallêre* in het Rother-epos. De poëtische vorm is vooral duidelijk te herkennen in het stuk: *en Viðga heitir sa maðr / er hertekinn var / oc er hann i myrkvastofo / oc i storom fiotrom / oc ætla ec at hann biði þar sins enda dags / með margum oc miclum pinslum*. De oorspronkelijke verzen kunnen geluid hebben:

ende (Wedeke) hêt de man,
dê dar is gevân,
ende is in deme kerkâre
in banden also swâren;
ik wâne he bêdet dâr den dôt
mit vele micheler nôt [1]).

In c. 248 introduceert Isungr zich bij koning Osantrix en beroemt zich op zijn vaardigheden. We kennen zulke passages

1) Vgl. voor 't laatste verspaar Rother 4158—9: *durch die michelen nôt: dar lach manich helet dôt*.

ook uit andere gedichten; zeer uitvoerig is het stuk Karlmeinet 287, 15 vlgg. waar zang en snarenspel naast goocheltoeren en akrobatenkunsten worden genoemd. Isungr zegt: *ec kann queđa, ec cann sla harpu oc draga fiđlu oc gigiu oc allzkonar strengleica*, een opsomming, waarmee te vergelijken is, wat een Fransche speelman van zijn kundigheden roemt [1]):

Ge te dirai que ge sai faire
Ge sui jugleres de *viele*,
Si sai de muse et de fretele,
Et de *harpe* et de chifonie
De la *gigue*, de l'armonie
Et el salteire et en la rote
Sai je bien *chanter* une note.

De parafraze der saga schijnt echter te verkort, om iets van de oorspronkelijke verzen daaruit op te maken.

In c. 249 geeft Isungr een paar staaltjes van zijn bekwaamheid. Het rhythme zegt al genoeg; men vergelijke: Oc Isungr skemtir **konongi** / þat **kveld** / vel oc kurteislega / oc hans biorn / oc sva er hann **vanđr** / at engan **mann** / vill hann lata nær ser **coma** / **nema** Isung einn. In nederduitsche verzen aldus:

[Isung maakt kunsten]
vore deme koninge
up deseme avonde
wale ende höveschlîke
ende sin bere desgelîke,
dê es so wale getamd,
dat hê negênen man
wille laten bî sik komen,
Isung alêne ûtgenomen.

Het volgende hoofdstuk behelst het voorstel van Osantrix zijn jachthonden op den beer los te laten en de poging, die Isungr aanwendt, om hem daarvan af te brengen, of mocht hem dit niet gelukken, van te voren de schuld voor de mogelijke

1) Faral, Mimes français du XIIIe siècle, blz. 101.

gevolgen van zich af te schuiven. Hier is het weer moeilijker door te dringen tot den poëtischen grondtekst, maar dat deze er is, bewijst het Nederduitsche woord in de uitdrukking *i stercum* **beium** *oc stinnum halsiarnum.*

Ook in het volgende hoofdstuk ziet men de korte versregeltjes nog bewaard in de blijkbaar zeer precieze parafraze van den sagaschrijver; ik zal mij echter nu ontslagen rekenen van de plicht, dit in bijzonderheden aan te toonen. Ook schijnt de saga op 't eind sterker te hebben verkort, want in een snel tempo wordt medegedeeld, hoe de beer de honden die op hem losgelaten worden, doodt, hoe Osantrix in woede ontstoken met zijn zwaard naar den beer slaat en daardoor de catastrofe veroorzaakt.

Het is, hoop ik, onweerlegbaar gebleken, dat we hier te doen hebben met een Nederduitsch gedicht, van hetzelfde type als de zoogen. speelmansepen. In bijzonderheden is nog veel te verbeteren en toe te voegen; maar alle moeite daaraan besteed zal toch nooit het gedicht, zooals het werkelijk in den tijd van den sagaschrijver luidde, kunnen doen herrijzen. Ons echter is het voldoende te weten, dat het zoo'n epos wàs en dat we het dus kunnen stellen naast de gedichten, die de 'brautwerbung' van Osantrix en Attila behandelen. Stellig is er uit de þiðrekssaga meer te halen — ik denk met name aan de Velent, Herbort en Ironsagen — en wanneer eenmaal het bewijs voor den Nederduitschen grondtekst van al deze gedichten geleverd is, dan zal men een beeld hebben van de oude Nederduitsche sagenpoëzie, die in rijkdom en veelsoortigheid zich meten kan met de Skandinavische, of zelfs de Fransche.

Het Vildiver-gedicht — want een gedicht kunnen we het voortaan gerust noemen — hangt samen met de episodes in de þiðrekssaga, die verhalen hoe Osantrix en Attila zich een vrouw weten te bemachtigen. In deze drie gedichten treden dezelfde personen op; karakteristiek zijn vooral de reuzen, onder wie Viðolfr een bijzondere plaats inneemt. Terwijl echter de beide eerste verhalen onderling nauw samenhangen —

de Attila-vertelling is ontstaan naar het voorbeeld van de Osantrix-episode, vgl. Boer Erm. blz. 285 vlgg. — is er veel minder overeenstemming tusschen deze en het Vildiver-gedicht. Op één plaats heeft dit laatste (in zijn geparafrazeerden vorm) het Attila-verhaal beïnvloed; in de redactie II Q. vraagt Viðolfr waar Hertnit gevangen ligt, evenals Vildiver uitvorscht, waar Viðga te vinden is [1]). Maar ook de Vildiver-episode schijnt in een paar opzichten aan de Osantrix-Attila-verhalen ontleend te hebben. Immers daar vinden we twee der voornaamste motieven van ons gedicht terug. Evenals Vildiver Viðga uit de macht van Osantrix bevrijdt, zoo verlost Osantrix zijn neven uit de gevangenschap bij Milias. De wijze is echter geheel anders; Vildiver doet 't door list, Osantrix door geweld. Met de Attila-sage is de overeenstemming deze: Vildiver gaat van Attila weg onder voorwendsel zijn familie in Aumlungaland te bezoeken. En graaf Roðolfr vraagt eveneens aan Attila verlof om heen te gaan, zonder te zeggen, wat zijn doel is, ja zelfs laat hij 't naderhand voorkomen of hij naar Spanje wil gaan. Bewijzend voor den samenhang schijnt mij de omstandigheid, dat Roðolfr om een begeleiding van 300 ridders verzoekt en dat Vildiver met nadruk het aanbod om ridders mee te krijgen, afslaat.

Ik geloof, dat we de beteekenis van het Vildiver-gedicht het beste begrijpen, wanneer we het opvatten als een tegenstuk van de Osantrix-vertelling. Hier wordt verteld, hoe de Wilzen-koning Osantrix door list, maar vooral door geweld de dochter van den Saksenvorst tot vrouw krijgt. Dit gelukt hem, omdat hij zich de hulp heeft verzekerd van een aantal reuzen, die in hun optreden nog sterk herinneren aan de berserkir der Skandinavische verhalen. Het ligt voor de hand, dat een Saksisch speelman er geen vrede mee kon hebben, dat een Slavisch vorst zoo ongestraft een prinses van zijn volk geroofd had. De literaire wraakneming daarvoor is het Vildiver-

1) Vgl. Boer, Erm. blz. 280.

gedicht. Want hier worden Osantrix èn zijn reuzen te samen bedrogen en afgemaakt door één enkelen held, die door een kostelijke list Osantrix er toe verleidt, zelf zijn eigen ondergang voor te bereiden en te bewerken. De speelman zorgde er tevens voor, zich in de gedaante van Isungr een mooie rol te verschaffen.

Zoo wordt door Vildiver de heldendaad van Osantrix glansrijk overtroefd. Maar daarmee staat voor ons onderzoek vast, dat uit de Osantrix-sage herkomstig is de voorstelling van een koning, die aan zijn hof reuzen heeft en toch door een menschelijken held wordt gedood. Opmerkelijk is, dat de reuzen een volmaakt passieve rol vervullen; ze zijn er alleen om afgemaakt te worden. Binnen dit kader heeft de speelman geplaatst 't verhaal van den held, die als beer vermomd en door een speelman geleid, weet binnen te dringen aan het hof van een vijandig vorst. De aanleiding is deze, dat Osantrix Viðga gevangen houdt: dit is, zooals ik later zal aantoonen, overgenomen uit de Osantrix-sage, waar deze koning behalve zijn avontuurlijke vrijage ook de verlossing van zijn gevangen boden volvoert. Het was een bijtende spot van den speelman om Osantrix het slachtoffer te maken van dezelfde daad, waarmede hij vroeger zooveel eer had ingelegd. En al is het gedicht dus voor een groot deel van verschillende kanten bijeengeraapt, de gedachte, die het geheel beheerscht, is met voortreffelijke consequentie uitgewerkt.

Er is ook eenig verband met de Þetleif-episode der Þiðrekssaga; hier echter heeft dit laatste betrekkelijk jonge gedicht [1]) een paar kleinigheden aan het Vildiver-gedicht ontleend. Onder de vele verkwistingen, die Þetleifr doet, wordt c. 226 der saga ook verteld, dat hij de gouden ring, die zijn moeder hem gegeven had, aan een *havuðloddari* geeft, die Isungr heet. Zonder twijfel is hier de benaming „hoofdspeelman" logischer dan in het Vildiver-verhaal, want Þetleifr is om-

1) Zie Boer, Erm. blz. 212—213 en 248.

geven door een heelen zwerm speellieden. Maar de naam Isungr is zeker oorspronkelijk die van den Vildiver begeleidenden speelman, en daaruit heeft het þetleif-verhaal hem overgenomen, ofschoon het volstrekt overbodig is, hier een naam te noemen. Het is echter wel mogelijk, dat de sagaschrijver hem ook in de Vildiver-episode hovuðloddari noemde, omdat hij hem met dien rang in het þetleif-verhaal had gevonden. Isungr past ook om een andere reden voortreffelijk bij Vildiver, immers de namen in dit gedicht vertoonen een zeer opmerkelijke alliteratie, die nauwelijks toevallig zijn kan, en wel **Vildiver** ∽ **Viðga** ∽ (**Viðolfr**) en **Osantrix** ∽ **Isungr** ∽ (**Asprian**).

In c. 227 krijgt þetleifr het te kwaad met de koksknechten en vertelt daarvan: ek tok einn ath fotunum oc þar með laust ek II aðra til dauða. Hij behandelt ze dus op juist dezelfde wijze, als Vildiver dit de honden doet, waarvan Boer reeds opmerkt, dat dit wel een zeer menschelijke wijze van optreden is voor een beer. Waldeman Haupt [1]) denkt aan invloed van Russische verhalen, waar dit ook voorkomt, maar het is zeer wel mogelijk, dat zoo'n groteske trek zich zelfstandig in de Duitsche heldensage ontwikkeld heeft. In den Laurin dreigt Witege den dwerg bij de beenen te pakken en tegen den muur te pletter te slaan [2]). Uit een dergelijke voorstelling kon zich licht de andere der Vildiver-episode ontwikkelen.

II. Het Wisselauwe-gedicht en het Rother-epos.

Wie na de lezing van het Rother-epos het fragment van Bere Wisselauwe bestudeert, moet wel getroffen worden door een onmiskenbare gelijkheid van karakter. Het is of men in dezelfde sfeer is gebleven, of dezelfde helden in een ietwat andere rol optreden, en of de handeling zich op 't zelfde tooneel afspeelt. Wanneer men Espriaen vervangt door Con-

1) Zur niederdeutschen Dietrichsage, blz. 18.
2) Laurin A 306, D 604.

Hann finnr einn scogarbiorn,	Enen ber hevet he vunden,
þat var allra dyra mest.	dê was ûtermate grôt.
Nv fær hann þann biorn veiddan	Nu hevet hê desen ber gedôt
oc flær af hanom belg	ende trecket eme ave de hût
en siðan ferr hann heim	ende gât darna tô hûs
oc for leynilega	ende gât verborgenlike
með scinni biarnarins	met des beren hût warlike
(oc hirðir þar sem hann veit einn saman) [1])	

Hierop volgt een mededeeling over de aankomst van den speelman Isungr: þat er eitt sinn er Isungr havuðloddari kœmr til Atila konongs sunnan af Bern fra þiðrics konongs; hann gevir gœrvan hann a niosn at vita ef Viðga væri lifs firir þvi at hvervitna megu leikarar fara ifriði millim hofðingia, þar sem eigi comaz aðrir menn firir mistrunaðar sakar.

Hier vinden we weer geen spoor van een gedicht. Het rhythme is zuiver prozaïsch; de inleidende formule *þat er eitt sinn* is typisch voor de saga op die plaatsen, waar een nieuw vertellingsstuk begint [2]); de uitdrukking *ef Viðga væri lifs* geeft een duidelijk bewijs voor den aard van dit stuk, vooral als men ze vergelijkt met de woorden in c. 244: *hvart Viðga felagi hans er lifs eða andaðr*, die een omschrijving zijn van de verzen: *ofte Wedeke sin genôt wêre levende ofte dôt.* Eindelijk is de opmerking over het vrij rondtrekken van speellieden een verklarend toevoegsel van den sagaschrijver.

In c. 246 spreken Vildiver en Isungr met elkander af, dat zij een poging zullen doen, om aan het hof van Osantrix iets naders over het lot van Viðga te vernemen. Ook in dit stuk is het niet moeilijk de poëtische bron uit het prozaverhaal af

1) Mogelijk: ende bergt se dar he wêt van ere alêne bescêt.

2) Vgl. in cap. 65 waar Roðolfr het plan oppert naar Vilcinaland te gaan, c. 121 waar de zonen van koning Niðungr naar Velents smidse gaan, c. 130 waar Velent besluit een fiaðrham te maken, c. 199 waar kooplieden uit Saksen naar Denemarken op reis gaan, enz.

te lezen, al zal het natuurlijk ondoenlijk zijn in bijzonderheden den juisten vorm en de oorspronkelijke woorden terug te vinden. Met name is dit onzeker ten opzichte van den naam, dien de gevangen held draagt, daar immers Viðga naar alle waarschijnlijkheid pas later met de Vildiver-episode verbonden is

(Vildiver talar við Isung	
leikara oc segir hanom	
sina ætlan alla,)	
at hann vill aldrigi fyrr	dat he wille nimmermêre
coma aftr til Bernar	to Berne wederkêren,
en hann hittir Viðga	he envinde .... sin genôt
hvart lifs eða dauðan [1])	ofte levende ofte dôt;
en ec vil at þer hattið sva	ik wille, dat gî salt vristen
með velum yðrum oc bragðom	met logenen ofte listen,
at ec coma ihirð [2])	dat ik kome . . . . .
Osantrix konongs,	van konink Oserîke,
sva at engi maðr kendi mic	dat negên ne kenne mik,
ef þu vilt sva sem ec vil.	of gî willet alsô als ik.
Isungr lezc þess albuinn	Isung was berêt dartô
eigi scinna en vm morgoninn	
eptir oc biðr hann sva	
við buaz oc þegar er	
dagr kœmr um morgoninn	Des morgens als it dagede,
eptir, þa gengr Vildiver	Wildêver sik havede [3])
firir Atila konong.	vore konink Etele

In hoofdstuk 247 spreken Vildiver en Isungr den aard van de te gebruiken list af. Hierbij is het opmerkelijk, dat hij, die de list uitdenkt, niet de speelman is, maar de held Vildiver. Immers wanneer deze de berenhuid zorgvuldig bewaard heeft, zoodat niemand ervan weten kon, dan moet hij daarmee een bedoeling hebben gehad, m. a. w. hij moet al het plan van de list opgevat hebben. Nu haalt Vildiver geheimzinnig de huid

1) Vgl. de plaats in c. 244 boven blz. 146.
2) Onzeker, misschien: *dat ik kome op den hof rîke.*
3) Vgl. Rother 3117 (telling volgens mijn uitgave).

voor den dag en vraagt of daarmee de een of andere list zou te bedenken zijn. Isungr bekijkt ze nauwkeurig en zegt, dat ze er wel voordeel van konden hebben, als ze er een list bij vonden, *ef vél vildi til segiaz*. Als daarop dan Isungr zegt, dat Vildiver in de huid zich moet laten naaien, dan komt het ons voor, dat de slimheid van den speelman van mager allooi is. Maar in allen geval is hem op deze manier eenig aandeel — al is 't dan ook meer in schijn dan wezen — aan de eer van de list gegeven. In dit gedeelte is het rhythme weer van dien aard, dat de poëtische origine zeker is, maar het is mij niet gelukt de rijmwoorden te vinden, tenzij zoo sporadisch, dat geen aaneengesloten geheel daaruit samen te stellen is. Zoo correspondeeren de woorden: *sva lætr Vildiver sem hann se biorn* met de regels: *in allen den gebêre, ofte hê ên bere wêre.*

In de nabijheid van Osantrix' burcht gekomen, ontmoeten ze een man, die hun mededeelingen kan geven over de toestanden daar ten hove; dit is geheel in den trant van dit soort gedichten, ten bewijze waarvan ik slechts herinner aan de episode van den *wallêre* in het Rother-epos. De poëtische vorm is vooral duidelijk te herkennen in het stuk: *en Viðga heitir sa maðr / er hertekinn var / oc er hann i myrkvastofo / oc i storom fiotrom / oc ætla ec at hann biði þar sins enda dags / með margum oc miclum pinslum.* De oorspronkelijke verzen kunnen geluid hebben:

ende (Wedeke) hêt de man,
dê dar is gevân,
ende is in deme kerkâre
in banden also swâren;
ik wâne he bêdet dâr den dôt
mit vele micheler nôt [1]).

In c. 248 introduceert Isungr zich bij koning Osantrix en beroemt zich op zijn vaardigheden. We kennen zulke passages

1) Vgl. voor 't laatste verspaar Rother 4158—9: *durch die michelen nôt: dar lach manich helet dôt.*

ook uit andere gedichten; zeer uitvoerig is het stuk Karlmeinet 287, 15 vlgg. waar zang en snarenspel naast goocheltoeren en akrobatenkunsten worden genoemd. Isungr zegt: *ec kann queđa, ec cann sla harpu oc draga fiđlu oc gigiu oc allzkonar strengleica*, een opsomming, waarmee te vergelijken is, wat een Fransche speelman van zijn kundigheden roemt [1]):

Ge te dirai que ge sai faire
Ge sui jugleres de *viele*,
Si sai de muse et de fretele,
Et de *harpe* et de chifonie
De la *gigue*, de l'armonie
Et el salteire et en la rote
Sai je bien *chanter* une note.

De parafraze der saga schijnt echter te verkort, om iets van de oorspronkelijke verzen daaruit op te maken.

In c. 249 geeft Isungr een paar staaltjes van zijn bekwaamheid. Het rhythme zegt al genoeg; men vergelijke: Oc Isungr skemtir **konongi** / þat **kveld** / vel oc kurteislega / oc hans biorn / oc sva er hann **vanðr** / at engan **mann** / vill hann lata nær ser **coma** / **nema** Isung einn. In nederduitsche verzen aldus:

[Isung maakt kunsten]
vore deme koninge
up deseme avonde
wale ende höveschlîke
ende sin bere desgelîke,
dê es so wale getamd,
dat hê negênen man
wille laten bî sik komen,
Isung alêne ûtgenomen.

Het volgende hoofdstuk behelst het voorstel van Osantrix zijn jachthonden op den beer los te laten en de poging, die Isungr aanwendt, om hem daarvan af te brengen, of mocht hem dit niet gelukken, van te voren de schuld voor de mogelijke

1) Faral, Mimes français du XIIIe siècle, blz. 101.

voor den dag en vraagt of daarmee de een of andere list zou te bedenken zijn. Isungr bekijkt ze nauwkeurig en zegt, dat ze er wel voordeel van konden hebben, als ze er een list bij vonden, *ef vél vildi til segiaz*. Als daarop dan Isungr zegt, dat Vildiver in de huid zich moet laten naaien, dan komt het ons voor, dat de slimheid van den speelman van mager allooi is. Maar in allen geval is hem op deze manier eenig aandeel — al is 't dan ook meer in schijn dan wezen — aan de eer van de list gegeven. In dit gedeelte is het rhythme weer van dien aard, dat de poëtische origine zeker is, maar het is mij niet gelukt de rijmwoorden te vinden, tenzij zoo sporadisch, dat geen aaneengesloten geheel daaruit samen te stellen is. Zoo correspondeeren de woorden: *sva lætr Vildiver sem hann se biorn* met de regels: *in allen den gebêre*, *ofte hê ên bere wêre*.

In de nabijheid van Osantrix' burcht gekomen, ontmoeten ze een man, die hun mededeelingen kan geven over de toestanden daar ten hove; dit is geheel in den trant van dit soort gedichten, ten bewijze waarvan ik slechts herinner aan de episode van den *wallêre* in het Rother-epos. De poëtische vorm is vooral duidelijk te herkennen in het stuk: *en Viðga heitir sa maðr / er hertekinn var / oc er hann i myrkvastofo / oc i storom fiotrom / oc ætla ec at hann biði þar sins enda dags / með margum oc miclum pinslum*. De oorspronkelijke verzen kunnen geluid hebben:

ende (Wedeke) hêt de man,
dê dar is gevân,
ende is in deme kerkâre
in banden also swâren;
ik wâne he bêdet dâr den dôt
mit vele micheler nôt [1]).

In c. 248 introduceert Isungr zich bij koning Osantrix en beroemt zich op zijn vaardigheden. We kennen zulke passages

1) Vgl. voor 't laatste verspaar Rother 4158—9: *durch die michelen nôt: dar lach manich helet dôt.*

ook uit andere gedichten; zeer uitvoerig is het stuk Karlmeinet 287, 15 vlgg. waar zang en snarenspel naast goocheltoeren en akrobatenkunsten worden genoemd. Isungr zegt: *ec kann queða, ec cann sla harpu oc draga fiðlu oc gigiu oc allzkonar strengleica*, een opsomming, waarmee te vergelijken is, wat een Fransche speelman van zijn kundigheden roemt [1]):

Ge te dirai que ge sai faire
Ge sui jugleres de *viele*,
Si sai de muse et de fretele,
Et de *harpe* et de chifonie
De la *gigue*, de l'armonie
Et el salteire et en la rote
Sai je bien *chanter* une note.

De parafraze der saga schijnt echter te verkort, om iets van de oorspronkelijke verzen daaruit op te maken.

In c. 249 geeft Isungr een paar staaltjes van zijn bekwaamheid. Het rhythme zegt al genoeg; men vergelijke: Oc Isungr skemtir **konongi** / þat **kveld** / vel oc kurteislega / oc hans biorn / oc sva er hann **vanðr** / at engan **mann** / vill hann lata nær ser **coma** / **nema** Isung einn. In nederduitsche verzen aldus:

[Isung maakt kunsten]
vore deme koninge
up deseme avonde
wale ende höveschlíke
ende sin bere desgelîke,
dê es so wale getamd,
dat hê negênen man
wille laten bî sik komen,
Isung alêne ûtgenomen.

Het volgende hoofdstuk behelst het voorstel van Osantrix zijn jachthonden op den beer los te laten en de poging, die Isungr aanwendt, om hem daarvan af te brengen, of mocht hem dit niet gelukken, van te voren de schuld voor de mogelijke

1) Faral, Mimes français du XIIIe siècle, blz. 101.

gevolgen van zich af te schuiven. Hier is het weer moeilijker door te dringen tot den poëtischen grondtekst, maar dat deze er is, bewijst het Nederduitsche woord in de uitdrukking *i stercum* **beium** *oc stinnum halsiarnum.*

Ook in het volgende hoofdstuk ziet men de korte versregeltjes nog bewaard in de blijkbaar zeer precieze parafraze van den sagaschrijver; ik zal mij echter nu ontslagen rekenen van de plicht, dit in bijzonderheden aan te toonen. Ook schijnt de saga op 't eind sterker te hebben verkort, want in een snel tempo wordt medegedeeld, hoe de beer de honden die op hem losgelaten worden, doodt, hoe Osantrix in woede ontstoken met zijn zwaard naar den beer slaat en daardoor de catastrofe veroorzaakt.

Het is, hoop ik, onweerlegbaar gebleken, dat we hier te doen hebben met een Nederduitsch gedicht, van hetzelfde type als de zoogen. speelmansepen. In bijzonderheden is nog veel te verbeteren en toe te voegen; maar alle moeite daaraan besteed zal toch nooit het gedicht, zooals het werkelijk in den tijd van den sagaschrijver luidde, kunnen doen herrijzen. Ons echter is het voldoende te weten, dat het zoo'n epos wàs en dat we het dus kunnen stellen naast de gedichten, die de 'brautwerbung' van Osantrix en Attila behandelen. Stellig is er uit de þiðrekssaga meer te halen — ik denk met name aan de Velent, Herbort en Ironsagen — en wanneer eenmaal het bewijs voor den Nederduitschen grondtekst van al deze gedichten geleverd is, dan zal men een beeld hebben van de oude Nederduitsche sagenpoëzie, die in rijkdom en veelsoortigheid zich meten kan met de Skandinavische, of zelfs de Fransche.

Het Vildiver-gedicht — want een gedicht kunnen we het voortaan gerust noemen — hangt samen met de episodes in de þiðrekssaga, die verhalen hoe Osantrix en Attila zich een vrouw weten te bemachtigen. In deze drie gedichten treden dezelfde personen op; karakteristiek zijn vooral de reuzen, onder wie Viðolfr een bijzondere plaats inneemt. Terwijl echter de beide eerste verhalen onderling nauw samenhangen —

de Attila-vertelling is ontstaan naar het voorbeeld van de Osantrix-episode, vgl. Boer Erm. blz. 285 vlgg. — is er veel minder overeenstemming tusschen deze en het Vildiver-gedicht. Op één plaats heeft dit laatste (in zijn geparafrazeerden vorm) het Attila-verhaal beïnvloed; in de redactie II Q. vraagt Viðolfr waar Hertnit gevangen ligt, evenals Vildiver uitvorscht, waar Viðga te vinden is [1]). Maar ook de Vildiver-episode schijnt in een paar opzichten aan de Osantrix-Attila-verhalen ontleend te hebben. Immers daar vinden we twee der voornaamste motieven van ons gedicht terug. Evenals Vildiver Viðga uit de macht van Osantrix bevrijdt, zoo verlost Osantrix zijn neven uit de gevangenschap bij Milias. De wijze is echter geheel anders; Vildiver doet 't door list, Osantrix door geweld. Met de Attila-sage is de overeenstemming deze: Vildiver gaat van Attila weg onder voorwendsel zijn familie in Aumlungaland te bezoeken. En graaf Roðolfr vraagt eveneens aan Attila verlof om heen te gaan, zonder te zeggen, wat zijn doel is, ja zelfs laat hij 't naderhand voorkomen of hij naar Spanje wil gaan. Bewijzend voor den samenhang schijnt mij de omstandigheid, dat Roðolfr om een begeleiding van 300 ridders verzoekt en dat Vildiver met nadruk het aanbod om ridders mee te krijgen, afslaat.

Ik geloof, dat we de beteekenis van het Vildiver-gedicht het beste begrijpen, wanneer we het opvatten als een tegenstuk van de Osantrix-vertelling. Hier wordt verteld, hoe de Wilzen-koning Osantrix door list, maar vooral door geweld de dochter van den Saksenvorst tot vrouw krijgt. Dit gelukt hem, omdat hij zich de hulp heeft verzekerd van een aantal reuzen, die in hun optreden nog sterk herinneren aan de berserkir der Skandinavische verhalen. Het ligt voor de hand, dat een Saksisch speelman er geen vrede mee kon hebben, dat een Slavisch vorst zoo ongestraft een prinses van zijn volk geroofd had. De literaire wraakneming daarvoor is het Vildiver-

1) Vgl. Boer, Erm. blz. 280.

gedicht. Want hier worden Osantrix èn zijn reuzen te samen bedrogen en afgemaakt door één enkelen held, die door een kostelijke list Osantrix er toe verleidt, zelf zijn eigen ondergang voor te bereiden en te bewerken. De speelman zorgde er tevens voor, zich in de gedaante van Isungr een mooie rol te verschaffen.

Zoo wordt door Vildiver de heldendaad van Osantrix glansrijk overtroefd. Maar daarmee staat voor ons onderzoek vast, dat uit de Osantrix-sage herkomstig is de voorstelling van een koning, die aan zijn hof reuzen heeft en toch door een menschelijken held wordt gedood. Opmerkelijk is, dat de reuzen een volmaakt passieve rol vervullen; ze zijn er alleen om afgemaakt te worden. Binnen dit kader heeft de speelman geplaatst 't verhaal van den held, die als beer vermomd en door een speelman geleid, weet binnen te dringen aan het hof van een vijandig vorst. De aanleiding is deze, dat Osantrix Viðga gevangen houdt: dit is, zooals ik later zal aantoonen, overgenomen uit de Osantrix-sage, waar deze koning behalve zijn avontuurlijke vrijage ook de verlossing van zijn gevangen boden volvoert. Het was een bijtende spot van den speelman om Osantrix het slachtoffer te maken van dezelfde daad, waarmede hij vroeger zooveel eer had ingelegd. En al is het gedicht dus voor een groot deel van verschillende kanten bijeengeraapt, de gedachte, die het geheel beheerscht, is met voortreffelijke consequentie uitgewerkt.

Er is ook eenig verband met de þetleif-episode der þiðrekssaga; hier echter heeft dit laatste betrekkelijk jonge gedicht [1]) een paar kleinigheden aan het Vildiver-gedicht ontleend. Onder de vele verkwistingen, die þetleifr doet, wordt c. 226 der saga ook verteld, dat hij de gouden ring, die zijn moeder hem gegeven had, aan een *havuðloddari* geeft, die Isungr heet. Zonder twijfel is hier de benaming „hoofdspeelman" logischer dan in het Vildiver-verhaal, want þetleifr is om-

1) Zie Boer, Erm. blz. 212—213 en 248.

geven door een heelen zwerm speellieden. Maar de naam Isungr is zeker oorspronkelijk die van den Vildiver begeleidenden speelman, en daaruit heeft het þetleif-verhaal hem overgenomen, ofschoon het volstrekt overbodig is, hier een naam te noemen. Het is echter wel mogelijk, dat de sagaschrijver hem ook in de Vildiver-episode hovuðloddari noemde, omdat hij hem met dien rang in het þetleif-verhaal had gevonden. Isungr past ook om een andere reden voortreffelijk bij Vildiver, immers de namen in dit gedicht vertoonen een zeer opmerkelijke alliteratie, die nauwelijks toevallig zijn kan, en wel **Vildiver** ∽ **Viðga** ∽ (**Viðolfr**) en **Osantrix** ∽ **Isungr** ∽ (**Asprian**).

In c. 227 krijgt þetleifr het te kwaad met de koksknechten en vertelt daarvan: ek tok einn ath fotunum oc þar með laust ek II aðra til dauða. Hij behandelt ze dus op juist dezelfde wijze, als Vildiver dit de honden doet, waarvan Boer reeds opmerkt, dat dit wel een zeer menschelijke wijze van optreden is voor een beer. Waldeman Haupt [1]) denkt aan invloed van Russische verhalen, waar dit ook voorkomt, maar het is zeer wel mogelijk, dat zoo'n groteske trek zich zelfstandig in de Duitsche heldensage ontwikkeld heeft. In den Laurin dreigt Witege den dwerg bij de beenen te pakken en tegen den muur te pletter te slaan [2]). Uit een dergelijke voorstelling kon zich licht de andere der Vildiver-episode ontwikkelen.

II. Het Wisselauwe-gedicht en het Rother-epos.

Wie na de lezing van het Rother-epos het fragment van Bere Wisselauwe bestudeert, moet wel getroffen worden door een onmiskenbare gelijkheid van karakter. Het is of men in dezelfde sfeer is gebleven, of dezelfde helden in een ietwat andere rol optreden, en of de handeling zich op 't zelfde tooneel afspeelt. Wanneer men Espriaen vervangt door Con-

1) Zur niederdeutschen Dietrichsage, blz. 18.
2) Laurin A 306, D 604.

stantîn, Karel door Rother en de daden van Wisselauwe overbrengt op Widolt, dan schijnen ook maar alleen de namen veranderd te zijn. Evenals Constantîn beurtelings overmoedig en angstig is, overmoedig als hij Rother tracht te imponeeren of zich over Ymelôts krijgstocht vroolijk maakt, angstig daarentegen als hij het ruwe optreden der reuzen moet aanzien en gedogen, zoo gaat het ook met koning Espriaen. In het begin van het fragment gaat hij vol zelfvertrouwen naar het strand en zegt, dat hij de 'lachter' en de schande hem door Wisselauwe aangedaan, niet dulden kan; aan 't eind zit hij vol angst in zijn eigen zaal uitziend naar een middel om te ontkomen.

En dan de reuzen in het Rother-epos vergeleken met den beer in ons fragment! Al dadelijk het begin, waar Wisselauwe met Geernout aan het strand gekomen een der reuzen van Espriaen doodslaat, zoodat ontstelde burgers het den koning melden. Men zou met den Rother-dichter hier willen spreken van het *ungebere*, zooals de reuzen dat aan het Grieksche strand bedrijven (1041—1046).

Deze plaats heeft ook Frantzen reeds aangewezen als bewijs voor den samenhang der beide gedichten nl. W 1—5 ∽ R 1702—1705

Wisselau balch sinen moet	Mit der vust sloc einin dar
datti op sine were scoet	nider;
ende sloech met sinen clauen	vnde begreif den herzogen got
in sine ogenbrauen	vnde crazitime ave den stalin
ende trac dattine velde.	hot;
	mit deme hare her in vf want

In den Rother is dit een detail uit de episode van den hertog Friderich, wiens kamerêre het met Aspriân aan den stok krijgt over de plaatsing der gasten in Constantîns zaal, dus in een geheel andere scene. Dat is ook juist typisch voor den dichter van Wisselauwe, dat hij allerlei bijzonderheden uit het Rother-epos op volmaakt willekeurige wijze dooreenwerkt en gebruikt. Het is alsof hij eens dat gedicht gehoord

of gelezen heeft en nu hij zelf zoo'n verhaal wil samenstellen, allerlei in zijn herinnering achtergebleven brokken te pas brengt. Zoo komt het ook, dat hij dezelfde terminologie gebruikt. Wisselauwe heet bij herhaling *duvel*, zooals Widolt *vâlant* of *des vâlandes man*, hun beider epitheton is *vresam*, Geernout is *een cone here* gelijk Luppolt of Wolfrât [1]). Als Espriaen den beer, dien hij meestentijds voorzichtig *kempe* betitelt, vs. 239 *de duvel of sin genoet* scheldt, dan denken we aan Constantîn, die van Aspriân zegt — wel een typisch contrast tevens! — *der gezeme wole inder helle deme tuuile zo eime gesellen* (959—960).

Wanneer Espriaen naar het strand komt, beveelt Geernout zijn beer dadelijk den reus los te laten, dien hij bezig is te verslinden. Zoo beveelt ook Aspriân in de Friderich-episode, dat Widolt zijn stang moet afgeven aan een anderen reus, waaraan deze evenzeer gehoorzaamt, als Wisselauwe dat Geernout doet.

Soms schijnt de grens tusschen reus en beer te vervloeien, in het eene zoowel als in het andere gedicht. De Rother vertelt van den reus Widolt 1660—1661: *Jener der da gebunden lac, der begunde bremin alse ein bere*, en indien mijn emendatie in 2169 (van het onverstaanbare *herriz* tot *bere*) juist is, dan wordt hij ook daar met dit dier vergeleken. Overigens heet hij een leeuw, vgl. 760: *gebunden als ein lêwe*, zooals de beer van Geernout ook Wisse*lauwe* heet. Omgekeerd is het in het mnl. fragment moeilijk dezen beer soms anders op te vatten dan een reus van menschelijke gedaante. Hij heeft vier broeders naar het zeggen van Geernout; deze houdt met hem verschillende, voor anderen onverstaanbare besprekingen. Als Espriaen op het strand komt, zegt de dichter (93—94), dat hij *ginc... vaste bi den resen staen*, met wie bedoeld schijnen te zijn Geernout en zijn genooten; het is ook hier alweer of koning Constantîn de reuzen van Rother na hun landing ontmoette.

1) Vgl. Frantzen, l. c. blz. 70.

Espriaen verlangt op hoogen toon, dat de beer in bedwang gehouden zal worden, waarop Geernout nederig bekent, *dat wi daden es ons leet* en de schuld werpt op 's konings eigen mannen, die uitdagend geweest waren (113 vlgg.). Zoo ook verontschuldigt zich Asprîân voor het dooden van den leeuw met de woorden: *Herre iz tete mir michil nôt; mer nam din berwelf min brot* (1290—1291).

De beer wordt dan in een kostbare kleeding uitgedost, die gemaakt was aan het hof te Aken; ook van Widolt wordt de schitterende wapenrusting geroemd. Hij heeft in vs. 2705 *ein brunie guldin*, die met andere uitrustingsstukken in vs. 1105—1118 breedvoerig beschreven wordt. Widolt heet daar Dietherichs *holde*, evenals Geernout zijnen beer *hout* is. Het doel van den mooien rok is, *dattene te bat souden scouwen beide heren ende vrouwen.* Ook dit staat in den Rother bij het optreden van Dietherich en zijn mannen op den voorgrond; reeds als zijn boden komen heet het (278—279) *von ritarin unde von vrouwen dar wart ein michil schowen.*

Zooals de portenere in vs. 343 vlgg. vol ontzetting naar Espriaen komt geloopen, zoo brengen ook in den Rother de burgers of een speelman de mare van het woeden der reuzen aan Constantîn. Espriaen legt den portier het zwijgen op en zegt, dat hij de helden, die aankomen, op alle mogelijke wijze wil tevreden stellen (vs. 355—364); zoo wordt ook door de logica der feiten Constantîn tot inschikkelijkheid gedwongen.

In het mnl. fragment komt dan de beschrijving van den maaltijd; dit stuk is echter zeer geschonden [1]). Zooveel is zeker, dat aan Karel de eereplaats tegen over den koning wordt gegeven, evenals Rother ook in het *gegensidele* plaats neemt. Geernout en de beer zijn ook aanwezig; het gevolg

1) In 366 is *sel'* onverstaanbaar, misschien *beangst in sinen moede.* In 369 is ō niet op te vatten als *om*, maar aan te vullen tot *cō*, d. i. *coninc.* 371 misschien *De resē makē grotē scul*, wat de vrees der gasten nog meer verklaart 374 zeker anders op te vatten dan Martin, maar hoe? 375 wellicht: *die sinē bere dwanc.*

van Karel is bevreesd, als zij de reuzen van Espriaen mede zien aanzitten, maar zij vertrouwen op de kracht van Wisselauwe. Espriaen schijnt echter ook niet gerust op 't gezicht van den beer, want op een *tale* van hem, die behalve de rijmwoorden geheel verloren is, geeft Geernout een geruststellend antwoord. Vs. 393—403 zijn mogelijk aldus aan te vullen:

sprac Espriaen dese tale.
Here, nu geloves mi
ic wensche tbeste te di
ende te dinen genoet;
mer dese kempe es so groet
*ende lelic ane te sco*uven,
*ic encan niet betr*ouven
desen, die u volgen;
opdat hi werde verbolgen,
wi ne mochten en niet ontfaren
*no ontrinn*en te waren.

Ook Constantîn maakt zich bezorgd over de reuzen, die Dietherich meebrengt (*vnde die sine holden, dunkint mich harte irbolgen*, 955—956).

Geernout vertelt dan, dat de beer niet is zijn *maech*, noch zijn *neve, no niewer belanc*, wat een merkwaardige mededeeling is, als hier inderdaad sprake was van een beer — maar de dichter schijnt even het juiste beeld der situatie vergeten te hebben! Hij vervolgt dan 413—5

ic verwan hem in sijn lant
datti mijn man wert sciere
ende siere broeder viere.

En dit herinnert ons weer sterk aan het Rother-epos, waar van den reus Widolt gezegd wordt (776—771):

Der was uerre gegangin
vz der riesin lande
durch degenhete willen;
mit drowe unde mit minnen
so uirwant in Asprîân
daz her wart sin man.

Indien nog twijfel aan den samenhang van Rother en Wisselauwe-fragment mocht bestaan, dan moet deze toch wel voor deze overeenstemming verdwijnen.

In het verhaal van den kok Brugigal houden, zooals van zelf spreekt de overeenstemmingen op; hier is de Wisselauwedichter op eigen terrein. Ik wil wijzen op een paar kleinigheden. Rother 1142—1145 luiden:

Truzzaten ande schenken
die solden bedenken
zucht mit grozen eren;
sie vorchten die geste sere.

Wat deze bedienden moesten doen, dat lieten ze na in het Wisselauwe-gedicht, waar te lezen staat 423—426:

mettien quamen gevlouen
scinkers ende drossaten,
die hars selfs so vergaten,
dat si vloen in de zale.

In de keuken was de beer volgens de afspraak met Geernout aan den gang. Brugigal is in de ketel geworpen, en *beide crauwel ende lepel brecti an dine want*. Dit laatste is ietwat vreemd; logischer in elk geval is de voorstelling van het eerste Nevelingen-fragment, waar de beer in de keuken huishoudt (59—60)

Hi warp over rucge wat dat hi daer vant
Scotelen ende teilen, die spise darin te hant.

Misschien speelt hier ook het Rother-verhaal tusschen in, waar gezegd wordt (1161—1162):

Dar hat der eine valant
den lewin geworfen an die want.

Geernout zit daarbij te lachen, verheugd dat de beer zijn aanwijzingen zoo goed opvolgt. Zoo vertelt Rother 1173—1175:

Die kuninegine sach gerne den zorn
daz der lewe was virloren.
Sie lachete Constantine an.

Aan het einde van den maaltijd betuigt Espriaen nogmaals zijn vriendelijke gezindheid ten opzichte van Geernout en de zijnen met uitzondering echter van den beer (659—662):

> ic ben te hem wert gram
> maer u, lieve heren,
> willic gerne eren
> want ic ben u hout.

Frantzen heeft daarmede reeds vergeleken Rother 1276 vlgg., waar Constantîn zich beklaagt over de houding van den 'hoveman' Aspriân, maar van de anderen zegt:

> *ich wille dich gerne miete*
> *vnde wille dir ere biete.*

Nog moet ik nader ingaan op het stuk 684 vlgg. Dit begint in het handschrift aldus:

> Doe sprac gernout
> . . . . . . k'e hout.

Martin vult deze verzen aan tot: *die was den coninc Karle hout.* Dit is onmogelijk om verschillende redenen. 1° is er geen plaats voor zooveel woorden, zelfs als men *coninc* afkort als cō. Op 't eind van deze regel staat in het hs. zelfs nog het woord *sat* van de volgende! 2° is *k'e* nooit afkorting van *Karle*, want overal elders staat *kl'*. 3° past het niet in den samenhang, daar onmiddellijk te voren Espriaen weer klaagt over den beer, en Geernout hem nu gerust stelt, dat deze verzadigd en dus ongevaarlijk is. De genegenheid van Geernout voor Karel doet hier niets ter zake. Kalff heeft veel logischer: *die Wisselaue was hout*, maar ook deze regel is te lang. Toen was ook de lezing *k'e* niet bekend; daarom houdt Kalff's emendatie daar ook geen rekening mede. Alle moeilijkheid vervalt als men *k'e* verandert in *b'e*, en de regel dus aanvult *die was den bere hout;* dit stemt overeen met 282—283 *Gernout: Wisselauwe den hi was hout* en 514—515 *Gernout: te Wisselauwe dien hi was hout.*

De woorden, die Gernout spreekt, zijn ook onverstaanbaar:

S. g. l. . . . die worden sat
Dart t' taflen niet en at.

wat ik zou willen lezen aldus:

So gelovet mi: hi es worden sat
dar hi ter taflen niet en at.

Daarop volgt in het fragment:

hi dochte hoe hi den heren
behouden siere eren
uten lande brochte
(dat waren sine gedochte)
ende den bere vresam saen
di hem den scade hadde gedaen.

Dit is steeds opgevat als een overweging van Geernout; maar dit is in den samenhang hoogst onwaarschijnlijk. Hoe kan Geernout, die juist den beangsten koning en de lafhartig weggevluchte reuzen gerust gesteld heeft, in eens bezorgd zijn over de manier, waarop hij veilig zal ontkomen? Hoe kan hij spreken van den beer, *die hem den scade hadde gedaen?* Koning Espriaen is hier aan het woord; deze zit te peinzen hoe hij de onwelkome gasten weer met fatsoen kan kwijt raken, zonder dat zijn eer nog meer wordt benadeeld. Men heeft zich laten beïnvloeden door de verzen 380 vlgg., waar inderdaad Geernout en de zijnen *grote sorge* hebben, *hoe si uter borge souden metten live ontgaen*. Maar toen zaten de reuzen nog in hun volle verschrikkelijkheid aan tafel, toen had de beer zijn kracht nog niet getoond, toen was de list van Geernout nog niet gelukt en kon dus alles verkeerd afloopen. Aan het eind van het maal zijn de rollen verwisseld. Geernout deelt nu de lakens uit, de reuzen durven niet bij het vuur te komen, Espriaen is met geweld op zijn plaats gedwongen. Met een goeden zin voor humor laat de dichter nu Espriaen met angst denken aan het vertrek van zijn gasten, zooals zij het eerst zelf deden [1]).

1) De Rother-dichter heeft dezelfde techniek, vgl. mijn uitgave blz. CX.

De oude opvatting van deze plaats heeft grooten invloed gehad op de voorstelling, die men zich van den inhoud maakte. Immers men las er uit, dat Geernout uit genegenheid tot Karel zint op een middel om dezen uit de macht van Espriaen te bevrijden en door hiermede te verbinden de Vildiver-episode, waar deze Viðga bevrijdt, kreeg men een soortgelijk verhaal als we daar vonden. Boer, Erm. blz. 325, heeft er reeds op gewezen, dat dit niet klopt met vs. 299—302:

gingen se alle dane
tote Espriaens borge
met wel groter sorge
Karel ende sine man.

Want hier komt Karel dus tegelijk met Geernout in de burcht van Espriaen. Hij tracht het te verklaren door een verandering van het oude thema der gewelddadige bevrijding van een vriend tot een verhaal, waarin men uit zuivere lust tot avontuur in de woning van een vreemden vorst binnendringt. Nu kunnen we zeggen: de voorstelling was een geheel andere. Karel komt met zijn mannen in het land van Espriaen, wordt ontvangen en kan door de wonderbaarlijke daden van zijn beer den koning en diens reuzen in bedwang houden. Wat hij daarna gaat doen, weten we niet, want nu laat ons het fragment in den steek. Maar dat er iemand bevrijd moet worden, daarvan blijkt volstrekt niets, zelfs met geen enkel woord. Indien we bedenken, hoe nauw ons gedicht met het Rother-verhaal verbonden is, dan lijkt het zelfs niet onwaarschijnlijk, dat het een gelijksoortig thema behandelde, dus òf een tocht, om zich aan het hof van Espriaen een door reuzen bewaakt meisje te verwerven, òf ook een wraaktocht voor een vroeger aangedanen smaad. Hier heeft onze fantazie ten slotte vrij spel. Maar dit kunnen we wèl zeggen: het Wisselauwe-gedicht verhoudt zich op dezelfde wijze tot het Rother-gedicht, als de Vildiver-episode tot het Osantrix-verhaal. Ook dit is een bewust-gemaakte tegenhanger. Zooals Rother met zijn reuzen Constantîn bedwingt, zoo

stantîn, Karel door Rother en de daden van Wisselauwe overbrengt op Widolt, dan schijnen ook maar alleen de namen veranderd te zijn. Evenals Constantîn beurtelings overmoedig en angstig is, overmoedig als hij Rother tracht te imponeeren of zich over Ymelôts krijgstocht vroolijk maakt, angstig daarentegen als hij het ruwe optreden der reuzen moet aanzien en gedogen, zoo gaat het ook met koning Espriaen. In het begin van het fragment gaat hij vol zelfvertrouwen naar het strand en zegt, dat hij de 'lachter' en de schande hem door Wisselauwe aangedaan, niet dulden kan; aan 't eind zit hij vol angst in zijn eigen zaal uitziend naar een middel om te ontkomen.

En dan de reuzen in het Rother-epos vergeleken met den beer in ons fragment! Al dadelijk het begin, waar Wisselauwe met Geernout aan het strand gekomen een der reuzen van Espriaen doodslaat, zoodat ontstelde burgers het den koning melden. Men zou met den Rother-dichter hier willen spreken van het *ungebere*, zooals de reuzen dat aan het Grieksche strand bedrijven (1041—1046).

Deze plaats heeft ook Frantzen reeds aangewezen als bewijs voor den samenhang der beide gedichten nl. W 1—5 ∽ R 1702—1705

Wisselau balch sinen moet	Mit der vust sloc einin dar nider;
datti op sine were scoet	vnde begreif den herzogen got
ende sloech met sinen clauen	vnde crazitime ave den stalin hot;
in sine ogenbrauen	mit deme hare her in vf want
ende trac dattine velde.	

In den Rother is dit een detail uit de episode van den hertog Friderich, wiens kamerêre het met Aspriân aan den stok krijgt over de plaatsing der gasten in Constantîns zaal, dus in een geheel andere scene. Dat is ook juist typisch voor den dichter van Wisselauwe, dat hij allerlei bijzonderheden uit het Rother-epos op volmaakt willekeurige wijze dooreenwerkt en gebruikt. Het is alsof hij eens dat gedicht gehoord

of gelezen heeft en nu hij zelf zoo'n verhaal wil samenstellen, allerlei in zijn herinnering achtergebleven brokken te pas brengt. Zoo komt het ook, dat hij dezelfde terminologie gebruikt. Wisselauwe heet bij herhaling *duvel*, zooals Widolt *vâlant* of *des vâlandes man*, hun beider epitheton is *vresam*, Geernout is *een cone here* gelijk Luppolt of Wolfrât [1]). Als Espriaen den beer, dien hij meestentijds voorzichtig *kempe* betitelt, vs. 239 *de duvel of sin genoet* scheldt, dan denken we aan Constantîn, die van Aspriân zegt — wel een typisch contrast tevens! — *der gezeme wole inder helle deme tuuile zo eime gesellen* (959—960).

Wanneer Espriaen naar het strand komt, beveelt Geernout zijn beer dadelijk den reus los te laten, dien hij bezig is te verslinden. Zoo beveelt ook Aspriân in de Friderich-episode, dat Widolt zijn stang moet afgeven aan een anderen reus, waaraan deze evenzeer gehoorzaamt, als Wisselauwe dat Geernout doet.

Soms schijnt de grens tusschen reus en beer te vervloeien, in het eene zoowel als in het andere gedicht. De Rother vertelt van den reus Widolt 1660—1661: *Jener der da gebunden lac*, *der begunde bremin alse ein bere*, en indien mijn emendatie in 2169 (van het onverstaanbare *herriz* tot *bere*) juist is, dan wordt hij ook daar met dit dier vergeleken. Overigens heet hij een leeuw, vgl. 760: *gebunden als ein lêwe*, zooals de beer van Geernout ook Wisse*lauwe* heet. Omgekeerd is het in het mnl. fragment moeilijk dezen beer soms anders op te vatten dan een reus van menschelijke gedaante. Hij heeft vier broeders naar het zeggen van Geernout; deze houdt met hem verschillende, voor anderen onverstaanbare besprekingen. Als Espriaen op het strand komt, zegt de dichter (93—94), dat hij *ginc... vaste bi den resen staen*, met wie bedoeld schijnen te zijn Geernout en zijn genooten; het is ook hier alweer of koning Constantîn de reuzen van Rother na hun landing ontmoette.

---

1) Vgl. Frantzen, l. c. blz. 70.

Espriaen verlangt op hoogen toon, dat de beer in bedwang gehouden zal worden, waarop Geernout nederig bekent, *dat wi daden es ons leet* en de schuld werpt op 's konings eigen mannen, die uitdagend geweest waren (113 vlgg.). Zoo ook verontschuldigt zich Aspriân voor het dooden van den leeuw met de woorden: *Herre iz tete mir michil nôt; mer nam din berwelf min brot* (1290—1291).

De beer wordt dan in een kostbare kleeding uitgedost, die gemaakt was aan het hof te Aken; ook van Widolt wordt de schitterende wapenrusting geroemd. Hij heeft in vs. 2705 *ein brunie guldin*, die met andere uitrustingsstukken in vs. 1105—1118 breedvoerig beschreven wordt. Widolt heet daar Dietherichs *holde*, evenals Geernout zijnen beer *hout* is. Het doel van den mooien rok is, *dattene te bat souden scouwen beide heren ende vrouwen*. Ook dit staat in den Rother bij het optreden van Dietherich en zijn mannen op den voorgrond; reeds als zijn boden komen heet het (278—279) *von ritarin unde von vrouwen dar wart ein michil schowen*.

Zooals de portenere in vs. 343 vlgg. vol ontzetting naar Espriaen komt geloopen, zoo brengen ook in den Rother de burgers of een speelman de mare van het woeden der reuzen aan Constantîn. Espriaen legt den portier het zwijgen op en zegt, dat hij de helden, die aankomen, op alle mogelijke wijze wil tevreden stellen (vs. 355—364); zoo wordt ook door de logica der feiten Constantîn tot inschikkelijkheid gedwongen.

In het mnl. fragment komt dan de beschrijving van den maaltijd; dit stuk is echter zeer geschonden [1]). Zooveel is zeker, dat aan Karel de eereplaats tegen over den koning wordt gegeven, evenals Rother ook in het *gegensidele* plaats neemt. Geernout en de beer zijn ook aanwezig; het gevolg

---

1) In 366 is *sel'* onverstaanbaar, misschien *beangst in sinen moede*. In 369 is *ō* niet op te vatten als *om*, maar aan te vullen tot *cō*, d. i. *coninc*. 371 misschien *De resē makē grotē scal*, wat de vrees der gasten nog meer verklaart 374 zeker anders op te vatten dan Martin, maar hoe? 375 wellicht: *die sinē bere dwanc*.

van Karel is bevreesd, als zij de reuzen van Espriaen mede zien aanzitten, maar zij vertrouwen op de kracht van Wisselauwe. Espriaen schijnt echter ook niet gerust op 't gezicht van den beer, want op een *tale* van hem, die behalve de rijmwoorden geheel verloren is, geeft Geernout een geruststellend antwoord. Vs. 393—403 zijn mogelijk aldus aan te vullen:

sprac Espriaen dese tale.
Here, nu geloves mi
ic wensche tbeste te di
ende te dinen genoet;
mer dese kempe es so groet
ende lelic ane te scouven,
*ic encan niet betr*ouven
desen, die u volgen;
opdat hi werde verbolgen,
wi ne mochten en niet ontfaren
*no ontrinn*en te waren.

Ook Constantîn maakt zich bezorgd over de reuzen, die Dietherich meebrengt (*vnde die sine holden, dunkint mich harte irbolgen*, 955—956).

Geernout vertelt dan, dat de beer niet is zijn *maech*, noch zijn *neve, no niewer belanc*, wat een merkwaardige mededeeling is, als hier inderdaad sprake was van een beer — maar de dichter schijnt even het juiste beeld der situatie vergeten te hebben! Hij vervolgt dan 413—5

ic verwan hem in sijn lant
datti mijn man wert sciere
ende siere broeder viere.

En dit herinnert ons weer sterk aan het Rother-epos, waar van den reus Widolt gezegd wordt (776—771):

Der was uerre gegangin
vz der riesin lande
durch degenhete willen;
mit drowe unde mit minnen
so uirwant in Aspriân
daz her wart sin man.

Indien nog twijfel aan den samenhang van Rother en Wisselauwe-fragment mocht bestaan, dan moet deze toch wel voor deze overeenstemming verdwijnen.

In het verhaal van den kok Brugigal houden, zooals van zelf spreekt de overeenstemmingen op; hier is de Wisselauwe-dichter op eigen terrein. Ik wil wijzen op een paar kleinigheden. Rother 1142—1145 luiden:

Truzzaten ande schenken
die solden bedenken
zucht mit grozen eren;
sie vorchten die geste sere.

Wat deze bedienden moesten doen, dat lieten ze na in het Wisselauwe-gedicht, waar te lezen staat 423—426:

mettien quamen gevlouen
scinkers ende drossaten,
die hars selfs so vergaten,
dat si vloen in de zale.

In de keuken was de beer volgens de afspraak met Geernout aan den gang. Brugigal is in de ketel geworpen, en *beide crauwel ende lepel brecti an dine want*. Dit laatste is ietwat vreemd; logischer in elk geval is de voorstelling van het eerste Nevelingen-fragment, waar de beer in de keuken huishoudt (59—60)

Hi warp over rugge wat dat hi daer vant
Scotelen ende teilen, die spise darin te hant.

Misschien speelt hier ook het Rother-verhaal tusschen in, waar gezegd wordt (1161—1162):

Dar hat der eine valant
den lewin geworfen an die want.

Geernout zit daarbij te lachen, verheugd dat de beer zijn aanwijzingen zoo goed opvolgt. Zoo vertelt Rother 1173—1175:

Die kuninegine sach gerne den zorn
daz der lewe was virloren.
Sie lachete Constantine an.

Aan het einde van den maaltijd betuigt Espriaen nogmaals zijn vriendelijke gezindheid ten opzichte van Geernout en de zijnen met uitzondering echter van den beer (659—662):

ic ben te hem wert gram
maer u, lieve heren,
willic gerne eren
want ic ben u hout.

Frantzen heeft daarmede reeds vergeleken Rother 1276 vlgg., waar Constantîn zich beklaagt over de houding van den 'hoveman' Aspriân, maar van de anderen zegt:

ich wille dich gerne miete
vnde wille dir ere biete.

Nog moet ik nader ingaan op het stuk 684 vlgg. Dit begint in het handschrift aldus:

Doe sprac gernout
. . . . . . k'e hout.

Martin vult deze verzen aan tot: *die was den coninc Karle hout.* Dit is onmogelijk om verschillende redenen. 1° is er geen plaats voor zooveel woorden, zelfs als men *coninc* afkort als cō. Op 't eind van deze regel staat in het hs. zelfs nog het woord *sat* van de volgende! 2° is *k'e* nooit afkorting van *Karle*, want overal elders staat *kl'*. 3° past het niet in den samenhang, daar onmiddellijk te voren Espriaen weer klaagt over den beer, en Geernout hem nu gerust stelt, dat deze verzadigd en dus ongevaarlijk is. De genegenheid van Geernout voor Karel doet hier niets ter zake. Kalff heeft veel logischer: *die Wisselaue was hout*, maar ook deze regel is te lang. Toen was ook de lezing *k'e* niet bekend; daarom houdt Kalff's emendatie daar ook geen rekening mede. Alle moeilijkheid vervalt als men *k'e* verandert in *b'e*, en de regel dus aanvult *die was den bere hout;* dit stemt overeen met 282—283 *Gernout: Wisselauwe den hi was hout* en 514—515 *Gernout: te Wisselauwe dien hi was hout.*

De woorden, die Gernout spreekt, zijn ook onverstaanbaar:

S. g. l. . . . die worden sat
Dart t' taflen niet en at.

wat ik zou willen lezen aldus:

So gelovet mi: hi es worden sat
dar hi ter taflen niet en at.

Daarop volgt in het fragment:

hi dochte hoe hi den heren
behouden siere eren
uten lande brochte
(dat waren sine gedochte)
ende den bere vresam saen
di hem den scade hadde gedaen.

Dit is steeds opgevat als een overweging van Geernout; maar dit is in den samenhang hoogst onwaarschijnlijk. Hoe kan Geernout, die juist den beangsten koning en de lafhartig weggevluchte reuzen gerust gesteld heeft, in eens bezorgd zijn over de manier, waarop hij veilig zal ontkomen? Hoe kan hij spreken van den beer, *die hem den scade hadde gedaen?* Koning Espriaen is hier aan het woord; deze zit te peinzen hoe hij de onwelkome gasten weer met fatsoen kan kwijt raken, zonder dat zijn eer nog meer wordt benadeeld. Men heeft zich laten beïnvloeden door de verzen 380 vlgg., waar inderdaad Geernout en de zijnen *grote sorge* hebben, *hoe si uter borge souden metten live ontgaen.* Maar toen zaten de reuzen nog in hun volle verschrikkelijkheid aan tafel, toen had de beer zijn kracht nog niet getoond, toen was de list van Geernout nog niet gelukt en kon dus alles verkeerd afloopen. Aan het eind van het maal zijn de rollen verwisseld. Geernout deelt nu de lakens uit, de reuzen durven niet bij het vuur te komen, Espriaen is met geweld op zijn plaats gedwongen. Met een goeden zin voor humor laat de dichter nu Espriaen met angst denken aan het vertrek van zijn gasten, zooals zij het eerst zelf deden [1]).

1) De Rother-dichter heeft dezelfde techniek, vgl. mijn uitgave blz. CX.

De oude opvatting van deze plaats heeft grooten invloed gehad op de voorstelling, die men zich van den inhoud maakte. Immers men las er uit, dat Geernout uit genegenheid tot Karel zint op een middel om dezen uit de macht van Espriaen te bevrijden en door hiermede te verbinden de Vildiver-episode, waar deze Viðga bevrijdt, kreeg men een soortgelijk verhaal als we daar vonden. Boer, Erm. blz. 325, heeft er reeds op gewezen, dat dit niet klopt met vs. 299—302:

gingen se alle dane
tote Espriaens borge
met wel groter sorge
Karel ende sine man.

Want hier komt Karel dus tegelijk met Geernout in de burcht van Espriaen. Hij tracht het te verklaren door een verandering van het oude thema der gewelddadige bevrijding van een vriend tot een verhaal, waarin men uit zuivere lust tot avontuur in de woning van een vreemden vorst binnendringt. Nu kunnen we zeggen: de voorstelling was een geheel andere. Karel komt met zijn mannen in het land van Espriaen, wordt ontvangen en kan door de wonderbaarlijke daden van zijn beer den koning en diens reuzen in bedwang houden. Wat hij daarna gaat doen, weten we niet, want nu laat ons het fragment in den steek. Maar dat er iemand bevrijd moet worden, daarvan blijkt volstrekt niets, zelfs met geen enkel woord. Indien we bedenken, hoe nauw ons gedicht met het Rother-verhaal verbonden is, dan lijkt het zelfs niet onwaarschijnlijk, dat het een gelijksoortig thema behandelde, dus òf een tocht, om zich aan het hof van Espriaen een door reuzen bewaakt meisje te verwerven, òf ook een wraaktocht voor een vroeger aangedanen smaad. Hier heeft onze fantazie ten slotte vrij spel. Maar dit kunnen we wèl zeggen: het Wisselauwe-gedicht verhoudt zich op dezelfde wijze tot het Rother-gedicht, als de Vildiver-episode tot het Osantrix-verhaal. Ook dit is een bewust-gemaakte tegenhanger. Zooals Rother met zijn reuzen Constantîn bedwingt, zoo

wordt nu Espriaen met zijn reuzen weer overwonnen door Karel en zijn beer.

Terecht heeft men opgemerkt, dat de naam Karel in het mnl. gedicht tegenover den schuilnaam Dietrich in den Rother kenschetsend is voor de verschillende sagenkringen in de Neder- en Opperduitsche landen. Maar het verschil is niet alleen geografisch, maar ook chronologisch. Immers de Nederduitsche heldensage had blijkens de Þiðrekssaga als centralen held ook Diederik van Bern; later en onder invloed van de Fransche epiek komt daarvoor Karel de Groote in de plaats. Het Rother-epos vormt hier den overgang. De schuilnaam van Rother is Dietrich, maar zijn zoon wordt Pipîn gedoopt en zijn kleinzoon heet Karl. Deze genealogie is het werk van een Beierschen interpolator [1]), wat al weer bewijst, dat ook in Zuid-Duitschland de Karolingen in de wereld der sage werden opgenomen. Zou een later dichter door de lezing van het Rother-epos opgewekt zijn om van den kleinzoon een verhaal te maken, dat de heldendaad van den grootvader nog overtreffen zou? En indien dit zoo was, hoe is dan de verhouding van dit Wisselauwe-gedicht tot de Vildiver-episode?

III. Het Wisselauwe-gedicht en de Vildiver-episode.

Wanneer men het fragment van Bere Wisselauwe vergelijkt met de Vildiver-vertelling, dan wordt men eerder getroffen door het groote onderscheid, dat er tusschen beide bestaat, dan door den onderlingen samenhang. Ja, in beide verhalen treedt een beer op, die op schrikaanjagende wijze zijn kunsten vertoont, en de naam voor dit dier is nagenoeg dezelfde: Wisselauwe-Vizleo, maar overigens is alles anders. Zelfs de opvatting van den beer is verschillend. Vildiver is een menschelijke held, die een berenhuid aandoet, Wisselauwe een werkelijke beer, die met menschelijke kleeren is uitgedost.

1) Zie Tijdschr. XXXIX, 47—48, Rother-uitgave blz. LVIII.

De tegenstelling staat in de gedichten scherp genoeg uitgedrukt. Isungr naait met naald en draad de berenhuid dicht, Geernout geeft den rok van vier quarteneren. Wanneer Osantrix met zijn zwaard naar den beer slaat, stuit het wapen af op het pantser daaronder, ten slotte rukt Vildiver zich de berenhuid van het lijf. De beer Wisselauwe daarentegen doet de knoopen van zijn rok springen door zich heftig te schudden; als Karel daarom lacht, scheurt hij den heelen rok af en werpt dien op het vuur. Wanneer men nu bedenkt, dat dit de éénige plaats is, waar beide gedichten in een detail eenige gelijkheid vertoonen, dan zal men inzien, hoe totaal verschillend ze zijn.

Toch is samenhang onloochenbaar, al ware het slechts alleen om den naam Wisselauwe-Vizleo. De laatste naam is de verknoeiing van een Slavischen naam *Václov* [1]; Boer meent, dat deze gekozen werd, omdat de beren daar gewoonlijk vandaan kwamen; men kan echter ook vermoeden, dat Vildiver zich dezen Slavischen naam kiest, omdat hij zal optreden aan het hof van den Wilzen-koning Osantrix. Later schijnt men in dit Vizleo het laatste deel als leo, leeuw opgevat te hebben; ten minste de Zweedsche vertaling der þiðrekssaga heeft: *han kallade biornen wisa leon*, d. w. z. „den wijzen, verstandigen leeuw". Ik twijfel dan ook zeer, of de naam ooit is opgevat als de „witte leeuw", daar deze toch zeer ondoelmatig is voor een beer, waarmee een speelman de kermissen aftrok; men had toch zeker geen ijsberen daarvoor! Ook in het Saksisch zal hij genoemd zijn *Wîselouwe*, waaruit later ons woord *Wisselauwe* is ontstaan.

Verder zijn in beide gedichten de personen geheel andere. Want dat in de þiðrekssaga de Nibelungenheld Gernôt de zoon van Irung heet, kan niets bewijzen voor een samenhang tusschen den Geernout van het mnl. fragment en den Isung

1) Of van Vysclav of Vseslav?

van de Vildiver-episode. De naam Geernout is zoo gewoon, dat hij geen nadere verklaring behoeft.

Het hoofdmotief van het Vildiver-gedicht is de berenlist, dienende om een vriend te bevrijden. In het mnl. fragment is geen list en wordt geen vriend bevrijd. Wel kunnen we dit laatste niet zoo positief beweren, omdat het slechts een fragment is, dat we bezitten, maar aan den anderen kant is het bewaarde stuk toch zoo groot, dat we althans eenige toespeling mochten verwachten. Wanneer men het karakter van beide gedichten wil definieeren, en daarbij vooral het oog heeft op de opvatting van Vildiver-Wisselauwe, dan kunnen we met eenige overdrijving, het aldus formuleeren: het eene is een heldendicht (zij 't ook in klein formaat), het andere een speelmansgedicht. In het eerste is Vildiver een held, die er op uittrekt een anderen held te bevrijden, daarbij de listen niet versmaadt en de diensten van een speelman graag aanvaardt; het mnl. gedicht vertelt van de onbehouwen daden, die een beer, geleid en aangehitst door een speelman kan bedrijven. Geernout is zelf ook meer heer dan speelman geworden, en wordt met nadruk genoemd *een coene helt stout*, ja zelfs wordt hij zoo op den voorgrond geschoven, dat er voor Karel nauwelijks meer plaats overblijft.

Heb ik in het vorige hoofdstuk de sagen van Vildiver en Osantrix geplaatst tegenover die van Wisselauwe en Rother, dan was dat vooral op grond van den nauwen samenhang wat den inhoud betreft. Ik kan dit het beste laten zien door de markante punten tegenover elkaar te plaatsen, waarbij ik de verhalen van Osantrix, Rother, Vildiver en Wisselauwe aanduid door de letters O, R, V en W.

De reden van den tocht is in O. het afdwingen van een vrouw en het verlossen van een paar gevangen boden. In V. is het alleen één gevangene die bevrijd moet worden. In R. hebben we de voorstelling van O; hoe W. was, weten we niet.

De aanleiding tot het gevecht is in O. deze: Milias beveelt Osantrix op hoogen toon heen te gaan; daarop geeft deze

vertoornd hem een kaakslag (in II Q. doet dat Aspilian); dit is het sein tot het gevecht. In V. is Osantrix kwaad, omdat de beer zijn jachthonden gedood heeft, en geeft hem daarom een slag.

In R. komt het niet zoo ver. De reuzen doen allerlei krachttoeren, die Constantîn zoo bang maken, dat hij de eischen van Rother inwilligt. In W. doet de beer allerlei krachttoeren, zoodat Espriaen zich gewillig voegt naar de insolente taal van Geernout. Hoe het afloopt, weten we alweer niet. In R. treden de reuzen op aan het strand, daarna op een feestmaal; in W. is dit ook het geval. In beide gedichten ten slotte komen herhaaldelijk de menschen verschrikt aan hun koning meedeelen, wat voor vreeselijks de reuzen of de beer hebben uitgericht.

Maar men kan ook in den geest dezer gedichten een tegenstelling vinden tusschen de beide groepen. De rol van de reuzen in de Vilkina-saga is nog zeer ondergeschikt; ze treden slechts op het tweede plan op, ze zijn ruw, dadelijk in woede ontstoken, maar volstrekt niet komisch. De beer in V. is eveneens een dier van geweldige kracht. Zoodra de honden op hem worden losgelaten, grijpt hij er een bij de achterpooten en slaat met dezen de andere dood. Daarmee houdt zijn rol als beer ook tevens op, want verder handelt Vildiver als een gewone held. In R. zijn de reuzen daarentegen komische figuren, die in hun optreden soms niets anders dan speellieden zijn. Widolt wrijft twee steenen tegen elkaar, zoodat het vuur er uit spat (1046—1050); overigens is zijn woedend rondzwaaien met de ijzeren stang het gewone komische motief. De reuzen treden zelfs 2170—2174 als acrobaten op:

Da ubirwarf sich Asprian
der was der riesen spileman;
Grimme zwelif clafter spranc,
so datin die anderin al intsamt;
her greif einin ungevôgen stein.

Komische uitdrukkingen staan bij voorkeur ook in verband

met de reuzen (zie mijn inleiding blz. CXI). Niet anders is het in W, waar de beer een zuiver komisch element is; men vergelijke slechts het schijngevecht tusschen Geernout en Wisselauwe, waarvan de eerste zegt 520—521:

wi selen te samen springen
beide worstelen ende wringen.

De oudste redactie der Vilkina-saga berust op een Saksisch gedicht; het verhaal speelt zich af in Soest. Ook het Vildiver-gedicht is hier gelocaliseerd; genoemd worden Soest en het Lyrawald. We kunnen dus iets nauwkeuriger begrenzen: deze gedichten hooren blijkbaar thuis in Westfalen. Een aardig getuigenis voor het maatschappelijk leven in dit gewest, geeft het Vildiver-gedicht, waar het de opmerking maakt, dat de meeste heeren van Osantrix' hof zijn weggetrokken, *firir þvi at costnaðarsamt er at sitia langum i kaupstað*.

R en W spelen in een wereld, waar Aken het middelpunt is, deze gedichten hooren dus thuis in Ripuarië, de streken van den Nederrijn.

Daarmee is een meer algemeene tegenstelling te geven: de Nedersaksische, speciaal de Westfaalsche epische gedichten bewaren nog vrij zuiver het karakter van het oude heldenepos. De Nederrijnsche epiek daarentegen is, althans voor een deel, minder streng van toon, humoristischer, met duidelijker uitwerking van het speelmanstype; dit is, wat ik genoemd heb [1]) het novellistische epos.

Het verschil is niet uitsluitend een onderscheid in tijd. Zonder twijfel is het de invloed der Fransche epiek, die in Nederrijnsche streken den losseren vorm van het epos heeft doen ontstaan. De gewijzigde opvatting van de reuzen is in dit opzicht een duidelijke vingerwijzing; en niet minder het op den voorgrond plaatsen van den speelman als deelhebber aan de epische handeling.

1) Zie mijn Rother-inleiding blz. CXIV.

Stilzwijgend heb ik het Wisselauwe-gedicht gerangschikt bij deze Nederrijnsche epiek. Kalff, Epische Fragmenten blz. 13 heeft een paar bewijzen voor de oostelijke herkomst van dit mnl. fragment verzameld. Zooals hier boven is opgemerkt, is de naam Wisselauwe waarschijnlijk ontstaan uit Wîselauwe en niet een woord aequivalent met Witteleeuw; [1]) daaruit kan men dus geen argument voor het ontstaan in een streek met Middelfrankisch dialect ontleenen. De onzuivere rijmen, zoowel als de onregelmatige metrische bouw zijn van gelijken aard als we die in den Rother vinden; ze zijn trouwens kenmerkend voor de gedichten uit de 12de eeuw. Ik meen in het mnl. gedicht een paar gevallen van rijmverbetering op te merken. Zoo 692—693 waar we lezen *ende den bere vresam saen: gedaen*, waar *saen* een zeer hinderlijke stoplap is. Het oude rijm was *vresam: gedaen* vgl. R. 758 *vreisam: hân*. In vs. 532—533 staat *doe dese tale was gedaen*, *sprac Ghernout de cone saen;* stond er niet oorspronkelijk *de cone man?* Een gesubstantiveerd adjectief als *de cone* komt in zoo'n gebruik zeer zelden voor. Vs. 642—643 lezen we: *van vleesce ende van brode*, *de resen quamen node*. Maar de beer was niet warm van het eten van brood, maar van de harst; daarom is beter te lezen *van brade*. Voor het rijm vgl. *schône: quâmen* dat in den Rother gevonden wordt [2]). In vs. 244—247 schijnen vier regels gemaakt te zijn in de plaats van twee, die de assonance *viere: kiele* hadden; immers 244 en vooral 247 *semmi mine ziele* zijn echte stoplappen.

Aan den anderen kant schijnen sommige assonances te wijzen op het Ripuarische dialect; de rijmen *moet: scoet* 1—2 en *doet: voet* 592—593 kunnen teruggaan op vormen met *-ôt*. De rijmen met en zonder slot-*n* zooals *dare: gevaren*, hoewel niet zeer aanstootelijk en dus zoo reeds verklaarbaar, worden begrijpelijk, als men denkt aan de middel- en rijnfrankische

1) Zoo Frantzen, l. c. blz. 67.
2) Nl. 827, 1209, 1817, 1841. Zie voor andere assonances mijn inleiding blz. XLVII vlgg.

wegval van *n* aan het eind, waarvan ook het Rother-epos verschillende voorbeelden heeft [1]).

Vragen wij ons nu, hoe wij ons de verhouding moeten denken van het mnl. gedicht tot Vildiver en Rother beide, dan is daarop het antwoord dit. Evenals het Rother-epos ontstaan is uit een ouder Saksisch gedicht door een omwerking, die van het oude weinig liet staan, de motieven willekeurig gebruikte en het verhaal van een geheel nieuwen geest doordrong, zoo is het ook met het Vildiver-gedicht gegaan. Het Westfaalsche gedicht voldeed niet aan den smaak van het Nederrijnsche publiek. De speelman, die probeerde er wat nieuws van te maken, heeft daarbij blijkbaar als voorbeeld het Rother-epos genomen; hij kwam tevens op de gedachte er een soort tegenstuk van te maken. De tegenstelling ligt voornamelijk in de verschillende opvatting van de reuzen en is dus meestal latent aanwezig. Maar een enkele maal wordt ze tot bewuste tegenspraak, en wel wanneer de Wisselauwedichter zegt, dat schenkers en drossaten zich zelf vergeten door hun angst; daarbij dacht hij aan den Rother, waar verteld wordt, dat zij ondanks hun bangheid toch nog de verplichtingen van hun ambt indachtig zijn.

Voor de beantwoording van de vraag, wat Vildiver eigenlijk is, kan dus het Wisselauwe-gedicht niets bijdragen. Dit speelt in een totaal andere wereld, die van de rondreizende speellieden met hun kunstenmakende beren. In Vildiver zien we echter een dapperen held, die zich uit list in een berenhuid vermomt. Mythe steekt hier volstrekt niet achter; dat heeft Boer met overtuigende gronden bewezen. Maar het is toch niet waarschijnlijk, dat we hier alleen te doen hebben met een koddig verhaal, waarin de zoo vaak verachte speelman den beau rôle heeft en een held op een avontuurlijken tocht als helper begeleidt. Dan zou Vildiver alleen recht van bestaan hebben als held van deze speelmansfictie, zou zijn

1) Zie Rother-uitgave blz. XXI.

naam het eerst in dit gedicht optreden. We vragen ons dan echter toch af: waarom is zijn rol dan zoo gewichtig, zoodat hij de geheele bevrijding van Viðga uitdenkt en op touw zet? En waarom is de speelman voor den vertegenwoordiger van zijn eigen stand zoo bescheiden geweest?

Wat de þiðrekssaga overigens over Vildiver te vertellen heeft, is niet anders dan latere toevoeging [1]). Het nauwst met het verhaal, waarvan hij zelf de held is, hangt samen de inhoud van C. 234, waar verteld wordt, hoe Vildiver onder de helden van þiðrekr wordt opgenomen en in het bijzonder met Viðga vriendschap sluit. Dit dient natuurlijk tot voorbereiding van het volgende avontuur, waarin ook Viðga bevrijd zal worden. Maar dit hoofdstuk heeft enkele bijzondere trekken. Vildiver komt in armelijke kleeding, met laag afhangenden hoed in de koningshal en vraagt opgenomen te worden. Viðga raadt dit aan, door den praktischen raad te geven, dat het beter is een goeden krijger aan zich te verbinden dan hem af te wijzen. Als Vildiver dan plaats genomen heeft, ziet Viðga aan zijn arm een dikken gouden ring, en besluit daaruit, dat hij toch van goed geslacht moet zijn. De beteekenis van dezen ring is dus alleen, om den held te doen herkennen in zijn schijnbaar verachtelijke gedaante [2]). Maar indien de vertelling van C. 234 uitsluitend diende, om te verklaren, dat Vildiver een van þiðreks mannen werd, dan zouden deze bijzonderheden niet noodig geweest zijn. De mogelijkheid bestaat dus, dat deze trekjes stammen uit een oorspronkelijk Vildiver-verhaal.

Wanneer we elimineeren uit de voorstelling van de þiðrekssaga alles wat direkte aanknooping aan den persoon of de omgeving van þiðrekr is, en ook het zuiver-speelmansachtige verwijderen, kunnen we ons een Vildiver-verhaal denken, dat

---

1) Zie Boer, Erm. blz. 204.

2) Of hij een rol speelt bij een latere herkenning, of de aanleiding daartoe is, weten we dus niet. Iets dergelijks schijnt toch oorspronkelijk wel in de bedoeling te hebben gelegen.

er zóó uitzag: een onbekende held komt in armoedige kleeding opname vragen aan het hof van een koning; door voorspraak van een der aanwezigen wordt zijn verzoek ingewilligd. Dezelfde held treedt op aan het hof van een vorst, waar renzen aanwezig zijn, die door hem worden bedwongen. Indien wij deze beide vertellingen combineeren worden we levendig herinnerd aan de Deensche verhalen van koningen, die aan hun hof een aantal berserkers hebben en van helden, die aan zoo'n hof gekomen dadelijk hun kracht toonen door die gevreesde beserkers duchtig aan te pakken. De Hrólfssaga kraka is een zeer duidelijk voorbeeld van dit type verhalen, Bǫðvar Bjarki van zoo'n held. We merkten reeds op, dat de reuzen Aventroð en Widolt, Asprian en Etgeirr optreden in het gevolg van den Slavischen koning Osantrix; ze stammen blijkens C. 40 van het Deensche eiland Sjælland. De Saksische speellieden localiseerden dus ook een dergelijk hof met beroepsvechters in Denemarken of bij de naburige Slaven, dit laatste waarschijnlijk, omdat een heidensch gevolg als deze reuzen beter paste bij het laatstgenoemde volk. De wijze, waarop de saga's deze berserker beschrijven, herinnert aan de manier, waarop in de Osantrix-saga de reuzen optreden. Ze barsten onmiddellijk in ontzettende woede los, brullen als wilde beesten, bijten in hun schilden en schuimbekken als bezetenen. Saxo Grammaticus vertelt van zoo'n groep van zeven berserkers, wier uitbarsting van wildheid niet anders kon beteugeld worden dan *uinculorum iniuriis aut cedis humane piaculo.* Zoo is ook het beeld van den reus Viðolfr, die steeds in boeien wordt rondgeleid en in razende woede-aanvallen uitbarst.

Ook de aankomst van Vildiver aan Þiðreks hof heeft parallellen in Skandinavische verhalen. Als Svipdagr aan het hof van koning Hrólfr verschijnt, nadat hij eerst geweest is bij diens vijand den Zweedschen koning Aðils, neemt Hrólfr hem op met de opmerking, dat hij nooit gedacht had zich een man van Aðils tot vriend te maken, maar toch zal hij hem ontvangen, því at ek hygg, at sá hafi betr, er ykkr visar

ekki frá, því at ek sé, at þit eruð gildir garpar. Dat herinnert toch wel aan de woorden van Viðga in de Þiðrekssaga.

De ring aan den arm als herkenningsteeken van den held in armoedige kleedij is een motief, dat de Ragnarssaga loðbrókar gebruikt in het verhaal van Heimir, die met Aslaug op de vlucht, een schuilplaats zoekt bij het paar oude menschen op de Spangarheiði. In de Hrólfssaga Gautrekssonar C. 42 ziet een meisje, dat eten reikt aan een troll, at rauð ermr tók fram undan kápunni ok digr gullhringr á hendinni. Hij blijkt te zijn Þórir járnskjǫldr, die Hrólfr komt verlossen.

Daar wij verschillende motieven van de Vildiver-episode in Deensche sagen terugvinden, is het niet onmogelijk, dat hij daarvandaan in de Saksische traditie gekomen is. Vildiver of wilde ever is een naam, die voor een held goed past; men kan vergelijken de skaldische omschrijving *jǫfurr* voor held. Van Bǫðvar Bjarki vertelt de sage, dat hij *hamramr* was, d. w. z. dat hij de gedaante van een beer (of ander dier) kon aannemen; de uitwerking van dat motief vormt het pakkende slot van de Hrólfssaga kraka. Ook het begrip berserkr hoort hierbij, daar het beteekent „de in een berenkleed gehulde", wat een omschrijving is voor: hij, die zich in een beer veranderen kan [1]). Boðvar Bjarki zelf was dus eveneens zoo'n berserkr, die bij zijn eerste optreden aan het hof van Hrólfr kraki zijn soortgenooten, die hij daar aantreft, in moed en lichaamskracht overtreft.

Het is dus niet onmogelijk, dat een Deensche sage van een held Vildiver bestaan heeft, die als jonge man aan het hof van een koning komt en daar de aanwezige berserker verslaat. Daar deze onmenschen soms zeer overmoedig optraden, zoodat de heele hofhouding angstig hun daden gadesloeg, werd het als een weldaad opgevat, wanneer iemand ze aandurfde en bedwong.

Zoo'n verhaal heeft een Saksisch speelman gebruikt om

1) Vgl. Güntert, Über altisländische Berserkergeschichten blz. 19—20.

daaruit een gedicht te maken, dat een literaire wraakneming aan Osantrix moest zijn. De verbindende schakel zal hier wel geweest zijn, dat Osantrix evenals de koning in de Deensche sage aan zijn hof een aantal pugiles had, zooals Saxo, kenschetsend genoeg, de berserkers betitelde. Daarom moest deze koning daarbij als slachtoffer vallen; de held kwam dus niet om in zijn hirð opgenomen te worden, maar met een vijandige bedoeling. De bevrijding der boden in de Osantrix-sage was een motief, dat de speelman hier weer kon gebruiken. Daar de veete bestond tusschen Attila en Osantrix, zal Vildiver dus aan het hof van den Hunschen vorst thuishooren; dat blijkt nog uit de Þiðrekssaga, waar Vildiver en Isungr hun tocht beginnen, niet van uit Bern, maar van uit Soest.

Toch is Vildiver een held van Þiðrekr. Maar dit is natuurlijk jongere combinatie, pas ontstaan toen de heele Saksische sagenschat tot een groot geheel werd vereenigd. Nu komt Vildiver dus aan het hof van Þiðrekr, en de held, dien hij verlost, wordt geïdentificeerd met Viðga, mogelijk wegens de gelijkluidende beginklanken.

Als in de saga dus Vildiver niet mee terug gaat naar Bern in het gevolg van Þiðrekr, maar in Soest blijft, om vandaar uit zijn tocht naar Osantrix te ondernemen, dan is dit niet, omdat Soest dichter bij 't land der Wilzen ligt, dan Bern, maar omdat Vildiver oorspronkelijk tot het gevolg van Attila behoorde.

Zoo verandert in den loop der traditie het Vildiver-gedicht voortdurend; wanneer we eindelijk voor ons zien het mnl. fragment van Wisselauwe, dan is er zoo goed als niets meer; dat aan het oude verhaal herinnert. Alleen de gelukkige omstandigheid, dat er betrekkelijk zooveel verschillende bronnen bewaard zijn, waarin deze vertelling behandeld wordt of waarmede ze samenhangt, maakt het ons mogelijk eenig perspectief te ontdekken in de gezamenlijke overlevering.

Arnhem. JAN DE VRIES.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

met de reuzen (zie mijn inleiding blz. CXI). Niet anders is het in W, waar de beer een zuiver komisch element is; men vergelijke slechts het schijngevecht tusschen Geernout en Wisselauwe, waarvan de eerste zegt 520—521:

wi selen te samen springen
beide worstelen ende wringen.

De oudste redactie der Vilkina-saga berust op een Saksisch gedicht; het verhaal speelt zich af in Soest. Ook het Vildiver-gedicht is hier gelocaliseerd; genoemd worden Soest en het Lyrawald. We kunnen dus iets nauwkeuriger begrenzen: deze gedichten hooren blijkbaar thuis in Westfalen. Een aardig getuigenis voor het maatschappelijk leven in dit gewest, geeft het Vildiver-gedicht, waar het de opmerking maakt, dat de meeste heeren van Osantrix' hof zijn weggetrokken, *firir þvi at costnaðarsamt er at sitia langum i kaupstað*.

R en W spelen in een wereld, waar Aken het middelpunt is, deze gedichten hooren dus thuis in Ripuarië, de streken van den Nederrijn.

Daarmee is een meer algemeene tegenstelling te geven: de Nedersaksische, speciaal de Westfaalsche epische gedichten bewaren nog vrij zuiver het karakter van het oude heldenepos. De Nederrijnsche epiek daarentegen is, althans voor een deel, minder streng van toon, humoristischer, met duidelijker uitwerking van het speelmanstype; dit is, wat ik genoemd heb [1]) het novellistische epos.

Het verschil is niet uitsluitend een onderscheid in tijd. Zonder twijfel is het de invloed der Fransche epiek, die in Nederrijnsche streken den losseren vorm van het epos heeft doen ontstaan. De gewijzigde opvatting van de reuzen is in dit opzicht een duidelijke vingerwijzing; en niet minder het op den voorgrond plaatsen van den speelman als deelhebber aan de epische handeling.

1) Zie mijn Rother-inleiding blz. CXIV.

Stilzwijgend heb ik het Wisselauwe-gedicht gerangschikt bij deze Nederrijnsche epiek. Kalff, Epische Fragmenten blz. 13 heeft een paar bewijzen voor de oostelijke herkomst van dit mnl. fragment verzameld. Zooals hier boven is opgemerkt, is de naam Wisselauwe waarschijnlijk ontstaan uit Wîselauwe en niet een woord aequivalent met Witteleeuw; [1]) daaruit kan men dus geen argument voor het ontstaan in een streek met Middelfrankisch dialect ontleenen. De onzuivere rijmen, zoowel als de onregelmatige metrische bouw zijn van gelijken aard als we die in den Rother vinden; ze zijn trouwens kenmerkend voor de gedichten uit de 12de eeuw. Ik meen in het mnl. gedicht een paar gevallen van rijmverbetering op te merken. Zoo 692—693 waar we lezen *ende den bere vresam saen: gedaen*, waar *saen* een zeer hinderlijke stoplap is. Het oude rijm was *vresam: gedaen* vgl. R. 758 *vreisam: hân*. In vs. 532—533 staat *doe dese tale was gedaen*, *sprac Ghernout de cone saen;* stond er niet oorspronkelijk *de cone man?* Een gesubstantiveerd adjectief als *de cone* komt in zoo'n gebruik zeer zelden voor. Vs. 642—643 lezen we: *van vleesce ende van brode*, *de resen quamen node*. Maar de beer was niet warm van het eten van brood, maar van de harst; daarom is beter te lezen *van brade*. Voor het rijm vgl. *schône: quâmen* dat in den Rother gevonden wordt [2]). In vs. 244—247 schijnen vier regels gemaakt te zijn in de plaats van twee, die de assonance *viere: kiele* hadden; immers 244 en vooral 247 *semmi mine ziele* zijn echte stoplappen.

Aan den anderen kant schijnen sommige assonances te wijzen op het Ripuarische dialect; de rijmen *moet: scoet* 1—2 en *doet: voet* 592—593 kunnen teruggaan op vormen met *-ôt*. De rijmen met en zonder slot-*n* zooals *dare: gevaren*, hoewel niet zeer aanstootelijk en dus zoo reeds verklaarbaar, worden begrijpelijk, als men denkt aan de middel- en rijnfrankische

1) Zoo Frantzen, l. c. blz. 67.

2) Nl. 827, 1209, 1817, 1841. Zie voor andere assonances mijn inleiding blz. XLVII vlgg.

wegval van *n* aan het eind, waarvan ook het Rother-epos verschillende voorbeelden heeft [1]).

Vragen wij ons nu, hoe wij ons de verhouding moeten denken van het mnl. gedicht tot Vildiver en Rother beide, dan is daarop het antwoord dit. Evenals het Rother-epos ontstaan is uit een ouder Saksisch gedicht door een omwerking, die van het oude weinig liet staan, de motieven willekeurig gebruikte en het verhaal van een geheel nieuwen geest doordrong, zoo is het ook met het Vildiver-gedicht gegaan. Het Westfaalsche gedicht voldeed niet aan den smaak van het Nederrijnsche publiek. De speelman, die probeerde er wat nieuws van te maken, heeft daarbij blijkbaar als voorbeeld het Rother-epos genomen; hij kwam tevens op de gedachte er een soort tegenstuk van te maken. De tegenstelling ligt voornamelijk in de verschillende opvatting van de reuzen en is dus meestal latent aanwezig. Maar een enkele maal wordt ze tot bewuste tegenspraak, en wel wanneer de Wisselauwedichter zegt, dat schenkers en drossaten zich zelf vergeten door hun angst; daarbij dacht hij aan den Rother, waar verteld wordt, dat zij ondanks hun bangheid toch nog de verplichtingen van hun ambt indachtig zijn.

Voor de beantwoording van de vraag, wat Vildiver eigenlijk is, kan dus het Wisselauwe-gedicht niets bijdragen. Dit speelt in een totaal andere wereld, die van de rondreizende speellieden met hun kunstenmakende beren. In Vildiver zien we echter een dapperen held, die zich uit list in een berenhuid vermomt. Mythe steekt hier volstrekt niet achter; dat heeft Boer met overtuigende gronden bewezen. Maar het is toch niet waarschijnlijk, dat we hier alleen te doen hebben met een koddig verhaal, waarin de zoo vaak verachte speelman den beau rôle heeft en een held op een avontuurlijken tocht als helper begeleidt. Dan zou Vildiver alleen recht van bestaan hebben als held van deze speelmansfictie, zou zijn

1) Zie Rother-uitgave blz. XXI.

naam het eerst in dit gedicht optreden. We vragen ons dan echter toch af: waarom is zijn rol dan zoo gewichtig, zoodat hij de geheele bevrijding van Viðga uitdenkt en op touw zet? En waarom is de speelman voor den vertegenwoordiger van zijn eigen stand zoo bescheiden geweest?

Wat de þiðrekssaga overigens over Vildiver te vertellen heeft, is niet anders dan latere toevoeging [1]). Het nauwst met het verhaal, waarvan hij zelf de held is, hangt samen de inhoud van C. 234, waar verteld wordt, hoe Vildiver onder de helden van þiðrekr wordt opgenomen en in het bijzonder met Viðga vriendschap sluit. Dit dient natuurlijk tot voorbereiding van het volgende avontuur, waarin ook Viðga bevrijd zal worden. Maar dit hoofdstuk heeft enkele bijzondere trekken. Vildiver komt in armelijke kleeding, met laag afhangenden hoed in de koningshal en vraagt opgenomen te worden. Viðga raadt dit aan, door den praktischen raad te geven, dat het beter is een goeden krijger aan zich te verbinden dan hem af te wijzen. Als Vildiver dan plaats genomen heeft, ziet Viðga aan zijn arm een dikken gouden ring, en besluit daaruit, dat hij toch van goed geslacht moet zijn. De beteekenis van dezen ring is dus alleen, om den held te doen herkennen in zijn schijnbaar verachtelijke gedaante [2]). Maar indien de vertelling van C. 234 uitsluitend diende, om te verklaren, dat Vildiver een van þiðreks mannen werd, dan zouden deze bijzonderheden niet noodig geweest zijn. De mogelijkheid bestaat dus, dat deze trekjes stammen uit een oorspronkelijk Vildiver-verhaal.

Wanneer we elimineeren uit de voorstelling van de þiðrekssaga alles wat direkte aanknooping aan den persoon of de omgeving van þiðrekr is, en ook het zuiver-speelmansachtige verwijderen, kunnen we ons een Vildiver-verhaal denken, dat

1) Zie Boer, Erm. blz. 204.

2) Of hij een rol speelt bij een latere herkenning, of de aanleiding daartoe is, weten we dus niet. Iets dergelijks schijnt toch oorspronkelijk wel in de bedoeling te hebben gelegen.

er zóó uitzag: een onbekende held komt in armoedige kleeding opname vragen aan het hof van een koning; door voorspraak van een der aanwezigen wordt zijn verzoek ingewilligd. Dezelfde held treedt op aan het hof van een vorst, waar renzen aanwezig zijn, die door hem worden bedwongen. Indien wij deze beide vertellingen combineeren worden we levendig herinnerd aan de Deensche verhalen van koningen, die aan hun hof een aantal berserkers hebben en van helden, die aan zoo'n hof gekomen dadelijk hun kracht toonen door die gevreesde beserkers duchtig aan te pakken. De Hrólfssaga kraka is een zeer duidelijk voorbeeld van dit type verhalen, Bǫðvar Bjarki van zoo'n held. We merkten reeds op, dat de reuzen Aventroð en Widolt, Asprian en Etgeirr optreden in het gevolg van den Slavischen koning Osantrix; ze stammen blijkens C. 40 van het Deensche eiland Sjælland. De Saksische speellieden localiseerden dus ook een dergelijk hof met beroepsvechters in Denemarken of bij de naburige Slaven, dit laatste waarschijnlijk, omdat een heidensch gevolg als deze reuzen beter paste bij het laatstgenoemde volk. De wijze, waarop de saga's deze berserker beschrijven, herinnert aan de manier, waarop in de Osantrix-saga de reuzen optreden. Ze barsten onmiddellijk in ontzettende woede los, brullen als wilde beesten, bijten in hun schilden en schuimbekken als bezetenen. Saxo Grammaticus vertelt van zoo'n groep van zeven berserkers, wier uitbarsting van wildheid niet anders kon beteugeld worden dan *uinculorum iniuriis aut cedis humane piaculo.* Zoo is ook het beeld van den reus Viðolfr, die steeds in boeien wordt rondgeleid en in razende woede-aanvallen uitbarst.

Ook de aankomst van Vildiver aan Þiðreks hof heeft parallellen in Skandinavische verhalen. Als Svipdagr aan het hof van koning Hrólfr verschijnt, nadat hij eerst geweest is bij diens vijand den Zweedschen koning Aðils, neemt Hrólfr hem op met de opmerking, dat hij nooit gedacht had zich een man van Aðils tot vriend te maken, maar toch zal hij hem ontvangen, því at ek hygg, at sá hafi betr, er ykkr visar

ekki frá, því at ek sé, at þit eruð gildir garpar. Dat herinnert toch wel aan de woorden van Viðga in de Þiðrekssaga.

De ring aan den arm als herkenningsteeken van den held in armoedige kleedij is een motief, dat de Ragnarssaga loðbrókar gebruikt in het verhaal van Heimir, die met Aslaug op de vlucht, een schuilplaats zoekt bij het paar oude menschen op de Spangarheiði. In de Hrólfssaga Gautrekssonar C. 42 ziet een meisje, dat eten reikt aan een troll, at rauðermr tók fram undan kápunni ok digr gullhringr á hendinni. Hij blijkt te zijn Þórir járnskjǫldr, die Hrólfr komt verlossen.

Daar wij verschillende motieven van de Vildiver-episode in Deensche sagen terugvinden, is het niet onmogelijk, dat hij daarvandaan in de Saksische traditie gekomen is. Vildiver of wilde ever is een naam, die voor een held goed past; men kan vergelijken de skaldische omschrijving *jǫfurr* voor held. Van Bǫðvar Bjarki vertelt de sage, dat hij *hamramr* was, d. w. z. dat hij de gedaante van een beer (of ander dier) kon aannemen; de uitwerking van dat motief vormt het pakkende slot van de Hrólfssaga kraka. Ook het begrip berserkr hoort hierbij, daar het beteekent „de in een berenkleed gehulde", wat een omschrijving is voor: hij, die zich in een beer veranderen kan [1]). Boðvar Bjarki zelf was dus eveneens zoo'n berserkr, die bij zijn eerste optreden aan het hof van Hrólfr kraki zijn soortgenooten, die hij daar aantreft, in moed en lichaamskracht overtreft.

Het is dus niet onmogelijk, dat een Deensche sage van een held Vildiver bestaan heeft, die als jonge man aan het hof van een koning komt en daar de aanwezige berserker verslaat. Daar deze onmenschen soms zeer overmoedig optraden, zoodat de heele hofhouding angstig hun daden gadesloeg, werd het als een weldaad opgevat, wanneer iemand ze aandurfde en bedwong.

Zoo'n verhaal heeft een Saksisch speelman gebruikt om

1) Vgl. Güntert, Über altisländische Berserkergeschichten blz. 19—20.

daaruit een gedicht te maken, dat een literaire wraakneming aan Osantrix moest zijn. De verbindende schakel zal hier wel geweest zijn, dat Osantrix evenals de koning in de Deensche sage aan zijn hof een aantal pugiles had, zooals Saxo, kenschetsend genoeg, de berserkers betitelde. Daarom moest deze koning daarbij als slachtoffer vallen; de held kwam dus niet om in zijn hirð opgenomen te worden, maar met een vijandige bedoeling. De bevrijding der boden in de Osantrix-sage was een motief, dat de speelman hier weer kon gebruiken. Daar de veete bestond tusschen Attila en Osantrix, zal Vildiver dus aan het hof van den Hunschen vorst thuishooren; dat blijkt nog uit de Þiðrekssaga, waar Vildiver en Isungr hun tocht beginnen, niet van uit Bern, maar van uit Soest.

Toch is Vildiver een held van Þiðrekr. Maar dit is natuurlijk jongere combinatie, pas ontstaan toen de heele Saksische sagenschat tot een groot geheel werd vereenigd. Nu komt Vildiver dus aan het hof van Þiðrekr, en de held, dien hij verlost, wordt geïdentificeerd met Viðga, mogelijk wegens de gelijkluidende beginklanken.

Als in de saga dus Vildiver niet mee terug gaat naar Bern in het gevolg van Þiðrekr, maar in Soest blijft, om vandaar uit zijn tocht naar Osantrix te ondernemen, dan is dit niet, omdat Soest dichter bij 't land der Wilzen ligt, dan Bern, maar omdat Vildiver oorspronkelijk tot het gevolg van Attila behoorde.

Zoo verandert in den loop der traditie het Vildiver-gedicht voortdurend; wanneer we eindelijk voor ons zien het mnl. fragment van Wisselauwe, dan is er zoo goed als niets meer; dat aan het oude verhaal herinnert. Alleen de gelukkige omstandigheid, dat er betrekkelijk zooveel verschillende bronnen bewaard zijn, waarin deze vertelling behandeld wordt of waarmede ze samenhangt, maakt het ons mogelijk eenig perspectief te ontdekken in de gezamenlijke overlevering.

Arnhem. JAN DE VRIES.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Bij den uitgever dezes zijn vanwege de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden
de volgende werken uitgegeven.

(Voor de gewone leden der Maatschappij gelden verminderde prijzen).

Seghelijn van Jherusalem. Uitg. door J. Verdam . . . . *f* 4.50

Die Rose. Een wedergevonden fragment der tweede bewerking. Uitg. door J. Verdam. Toevoegsel op de uitgave van *Die Rose* door E. Verwijs. „ 1.10

Leven van Sinte Lutgart. II[de] en III[de] boek. Uitg. door F. van Veerdeghem „ 5.—

Die Spiegel der Sonden. Uitg. d. J. Verdam. 2 dln. . . . . . . „ 7.25

Middelnederl. Marialegenden. Uitg. d. C. G. N. de Vooys. 2 dln. „ 9.—

De Reis van Jan van Mandeville Uitg. d. N. A. Cramer . . . „ 3.85

Cornelis Everaert, Spelen. Uitg. d. J. W. Muller en L. Scharpé . „ 11.—

Veelderhande geneuchlycke dichten, tafelspelen ende refereynen. Opnieuw uitgegeven . . . . „ 1.75

Nederlandsche Volksboeken.

I. Den droefliken strijt van Roncevale. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 1.20
II. Floris ende Blancefleur. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . „ 1.20
IV. Historie vanden Reus Gilias. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . „ 0.45
V. „ van Malegijs. Uitg. d. E. T. Kuiper . . . . „ 3.50
VI. » » Jan van Beverley. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . „ 1.—
VIII. » » Turias ende Floreta. Uitg. d. C. Lecoutere en W. L. de Vreese. „ 1.35
IX. Exempel van een Soudaensdochter. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 0.85
X. Vanden Jongen Jacke. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . . „ 1.20
XI. Historie v. d. verloren Sone. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . „ 1.—
XII. » v. Christoffel Wagenaer. Uitg. d. J. Fritz . . . . . . „ 3.—

Enqueste ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den Schiltaelen over Hollant en Vrieslant, in 1494. Uitg. d. R. Fruin. „ 6.—

C. Droste, Overblyfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen, in het leeven van — enz. 3[de] druk. Met aanteekeningen uitg. d. R. Fruin. 2 dln. „ 9.—

Brieven van en aan Maria van Reigersberch. Uitg. d. H. C. Rogge. „ 3.50

Leven en werken van Jacobus Bellamy, door J. Aleida Nijland „ 15.—

Repertorium der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des vaderlands, in mengelwerken en tijdschriften tot op 1910 verschenen. Bewerkt door L. D. Petit 2 dln. . . . . *f* 21.60 *Geb.* „ 23.75

Register van academische dissertatiën en oratiën betreffende de geschiedenis des vaderlands (tot op 1865) . . . . „ 1.20
Supplement (tot op 1880) . . . . „ 0.40

Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde. 38 Deelen (Jaargangen). Deel 1—6 en 8—32 per deel *f* 4.—. Deel 33—38 per deel *f* 5.—. Deel 39 e. v. per deel „ 7.50
Register op Deel I—XXV . . . . „ 2.70

K. Stallaert, Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden e. a. uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Afl. 1—12 (*A—Overdrach*). Per afl. . . . . „ 1.50

G. van der Schueren, Teuthonista of Duytschlender, in eene nieuwe bewerking uitg. door J. Verdam . . . . „ 8.50

D. C. Hesseling, Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika . . . . „ 1.80

E. Wrangel, De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap. Vert. d. Mevr. Beets-Damsté *f* 4.70 *Geb.* „ 5.50

C. H. den Hertog, Onvrede in taal- en letterwereld . . . . . . „ 0.35

F. Pijper, Erasmus en de Nederlandsche Reformatie . . . . . . „ 0.50

Is. van Dijk, Stijl . . . . „ 0.75

J. Verdam, Redevoering ter herdenking van het 150-jarig bestaan der Maatschappij (met drie bijlagen) . . . . „ 1.90

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

N. 41

EEN EN VEERTIGSTE DEEL.

Derde Aflevering.

N. 3

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1922.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

NIEUWE FRAGMENTEN VAN DEN MIDDELNEDERLANDSCHEN PARTHONOPEUS VAN BLOYS.

In zijn proefschrift ‚De Middelnederl. bewerking van den Parthonopeus-Roman' (Gron. 1897), heeft Dr. A. van Berkum de toen bekende handschriftenfragmenten en hare uitgaven uitvoerig beschreven en er over geoordeeld (blz. I—XXIII). Ik verwijs daarnaar. De nieuwe fragmenten die nu voor 't eerst hier gepubliceerd worden, behooren tot de groep N^4 en N^3 (Van Berkum, a. w. blz. XXIII).

Het belangrijkste fragment berust in de bibliotheek van het Aartsbisschoppelijk Priester-seminarie te Keulen, 2 perkamenten bladen (of 4 bladzijden), metende 29½ bij 21½ cm. Elke bladzijde heeft 2 kolommen, iedere kolom van het 1e blad 45 verzen, maar het blad is door afsnijding bovenaan half verminkt, waardoor 2 verzen min of meer geschonden en slechts moeilijk te ontcijferen zijn. Van het 2e blad heeft elke kolom slechts 41 verzen, doordat afsnijding aan den bovenkant van elke kolom 4 verzen deed te loor gaan; er worden dus 16 verzen gemist. De benedenkant, waar een grootere rand over is, heeft geen schade geleden. — De breedte van elke kolom is 10 cm.

Van het 1e blad heeft dus de 1e en 4e kolom telkens 45 verzen, onverminkt, de 3e en 4e kolom hebben insgelijks elk 45 verzen, maar het bovenste vers is te halver hoogte doorsneden; van het 2e blad heeft elke kolom nu 41 verzen, maar oorspronkelijk 45, evenals het 1e blad; 16 verzen zijn weggesneden. In het 2e blad zijn verder door uitsnijding eener wellicht groote gekleurde of vergulde initiaal — de leege ruimte aldaar is 8½ bij 8 cm. — helaas! 2 × 13 verzen uitgeknipt.

De inhoud der 2 bladen vormt een doorloopend geheel. Tusschen v. 1387 en 1388 (naar den tekst in Bormans' uitgave) zijn 5 nieuwe verzen en na v. 1432 volgen 283 nieuwe verzen, de uitgeknipte er in begrepen.

Deze 2 bladen behooren tot de Groningsche en Jenasche bladen, groep N 4 (naar Van Berkum's benoeming). Ik benoem ze dus: N 4 Keulen 9°. Ze zijn met een groote vette ronde letter op fraai perkament geschreven en zijn zeker wel voor een der rijkste boekerijen van Nederduitschland vervaardigd. Wat Van Berkum over de 2 dubbelbladen in de bibliotheek der Rijksuniversiteit Groningen zegt: „Het hs. is met een groote ronde letter geschreven; de initialen der alinea's zijn fraai met goud, rood, blauw of groen, in 3 of 4 kleuren bewerkt, terwijl vaak ook een in kleuren uitgevoerde ornamentteekening de letters omgeeft" (blz. VI), komt met onze 2 bladen geheel overeen: dezelfde letters en initialen, dezelfde penteekeningen van randlijsten (zie de chromolithographie in Borman's uitgave, blz. 64). In 't geheel vindt men er 12 initialen, 9 init. 2 bij 2 cm., 3 init. 3 cm. groot. Het schrift is over het algemeen goed geconserveerd en goed te lezen. Zelden is een lezing van eene letter twijfelachtig. Slechts 2 bladzijden hebben een weinig geleden van de lijm; want beide waren als schutbladen ingebonden en aan de voor- en achterzijde vastgelijmd en zijn door het losmaken van de boekbanden beschadigd.

De andere fragmentengroep is in 't bezit van de Universiteits- en Stadsbibliotheek (Rijnsche Afd. I) te Keulen, bestaande uit 3 perkamentbladen, waarvan de inhoud niet met elkaar samenhangt, elk metende 20 bij 13½ cm. Elk bladzijde heeft 2 kolommen; de grootte van elke kolom is 19 bij 6½ cm. De 3 bladen zijn van boven, beneden en aan den eenen kant afgesneden, maar er is geèn vers verloren gegaan. 3 bladzijden hebben op de zijde, waarmede ze als schutbladen dienst deden, erg geleden van de lijm en door de afscheiding van de boekomslagen en zijn geel en onduidelijk door randen en vlekken

van lijm; op eenige plaatsen zijn de bladen ook door wormgaten geschonden en hier en daar ook letters verdwenen.

Het schrift is zuiver, regelmatig, duidelijk en geheel zwart; het wijst op de 14e eeuw; de initialen zijn niet groot — alle 1 bij 1 cm. en rood — en tezamen 9 in getal: het was dus een weinig kostbaar handschrift.

Elke kolom heeft 38 verzen. De inhoud van het 1e en 2e blad is doorloopend en valt samen met de verzen 3383—3655 (volgens Bormans), de inhoud van het 3e blad met de verzen 3955—4062; 6 nieuwe verzen zijn er tusschen v. 3392/93, 5 nieuwe tusschen v. 3438/39, 6 nieuwe tusschen v. 3482/83, 4 nieuwe tusschen v. 3526/27, 6 nieuwe tusschen v. 3571/72, 5 nieuwe tusschen v. 3617/18 en 44 nieuwe tusschen v. 4062/63, tezamen dus 76 nieuwe verzen. Tusschen het 2e en 3e blad ontbreken 3 hondert verzen (Borm. vss. 3655—3955).

Deze 3 fragmenten behooren tot de groep der Berlijnsche en Triersche fragmenten die — naar Van Berkum heeft uitgemaakt — oorspronkelijk ook 38 verzen telden per kolom; ook in de taal komen deze fragmenten sterk overeen met die van Berlijn en Trier. Ik noem ze derhalve: N 3 Keulen 6^0 a.

Ik laat thans den inhoud der vijf bladen ten deele volgen. De nieuwe verzen worden streng diplomatisch weergegeven; evenzoo eenige reeds bekende, die sterk afwijken; anders alleen de varianten (behalve de bloot orthographische als *g* × *gh*, *u* × *v*, *i* × *j*, *ſ* × *s* enz.); de weinige aanvullingen, die er noodig of mogelijk waren, heb ik tusschen haakjes gezet. De telling der verzen geschiedt — faute de mieux — naar de zoo onkritische uitgave van Bormans (ter vergelijking) naar den Oudfr. tekst door Crapelet bewerkt. De lezingen door Van Berkum in zijne inleiding genoteerd, zijn niet in aanmerking genomen.

I. *De fragmenten van het Aartsbisschoppelijk Priester-seminarie.*

(Bormans v. 1362—1432 en Crapelet ca. v. 2000—2048—2240).

Borm. *1362* tuwen eren 63 w. et 64 raet 66 ombe

Bij den uitgever dezes zijn vanwege de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden
de volgende werken uitgegeven.

(Voor de gewone leden der Maatschappij gelden verminderde prijzen).

Seghelijn van Jherusalem. Uitg. door J. Verdam . . . . *f* 4.50
Die Rose. Een wedergevonden fragment der tweede bewerking. Uitg. door J. Verdam. Toevoegsel op de uitgave van *Die Rose* door E. Verwijs. „ 1.10
Leven van Sinte Lutgart. II^de en III^de boek. Uitg. door F. van Veerdeghem „ 5.—
Die Spiegel der Sonden. Uitg. d. J. Verdam. 2 dln. . . . . . . „ 7.25
Middelnederl. Marialegenden. Uitg. d. C. G. N. de Vooys. 2 dln. „ 9.—
De Reis van Jan van Mandeville Uitg. d. N. A. Cramer . . . „ 3.85
Cornelis Everaert, Spelen. Uitg. d. J. W. Muller en L. Scharpé . „ 11.—
Veelderhande geneuchlycke dichten, tafelspelen ende refereynen. Opnieuw uitgegeven . . . . „ 1.75
Nederlandsche Volksboeken.
I. Den droefliken strijt van Roncevale. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 1.20
II. Floris ende Blancefleur. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . „ 1.20
IV. Historie vanden Reus Gilias. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . . „ 0.45
V. „ van Malegijs. Uitg. d. E. T. Kuiper . . . . „ 3.50
VI. » » Jan van Beverley. Uitg. d. G. J. Boekenoogen. . . „ 1.—
VIII. » » Turias ende Floreta. Uitg. d. C. Lecoutere en W. L. de Vreese. „ 1 35
IX. Exempel van een Soudaensdochter. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . „ 0.85
X. Vanden Jongen Jacke. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . . . . „ 1.20
XI. Historie v. d. verloren Sone. Uitg. d. G. J. Boekenoogen . . . „ 1.—
XII. » v. Christoffel Wagenaer. Uitg. d. J. Fritz . . . . . . „ 3.—
Enqueste ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den Schiltaelen over Hollant en Vrieslant, in 1494. Uitg. d. R. Fruin. „ 6.—
C. Droste, Overblyfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen, in het leeven van — enz. 3de druk. Met aanteekeningen uitg. d. R. Fruin. 2 dln. „ 9.—
Brieven van en aan Maria van Reigersberch. Uitg. d. H. C. Rogge. „ 3 50
Leven en werken van Jacobus Bellamy, door J. Aleida Nijland „ 15.—
Repertorium der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des vaderlands, in mengelwerken en tijdschriften tot op 1910 verschenen. Bewerkt door L. D. Petit 2 dln. . . . . *f* 21.60 *Geb.* „ 23.75
Register van academische dissertatiën en oratiën betreffende de geschiedenis des vaderlands (tot op 1865) . . . . „ 1.20
Supplement (tot op 1880) . . . . „ 0.40
Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde. 38 Deelen (Jaargangen). Deel 1—6 en 8—32 per deel *f* 4.—. Deel 33—38 per deel *f* 5.—. Deel 39 e. v. per deel „ 7.50
Register op Deel I—XXV . . . . „ 2.70
K. Stallaert, Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden e. a. uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Afl 1—12 (*A—Overdrach*). Per afl. . . . . „ 1.50
G. van der Schueren, Teuthonista of Duytschlender, in eene nieuwe bewerking uitg. door J. Verdam . . . . „ 8.50
D. C. Hesseling, Het Afrikaansch. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche taal in Zuid-Afrika . . . . „ 1.80
E. Wrangel, De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap. Vert. d. Mevr. Beets-Damsté *f* 4.70 *Geb.* „ 5.50
C. H. den Hertog, Onvrede in taal- en letterwereld . . . . . . „ 0.35
F. Pijper, Erasmus en de Nederlandsche Reformatie . . . . . . „ 0.50
Is. van Dijk, Stijl . . . . „ 0.75
J. Verdam, Redevoering ter herdenking van het 150-jarig bestaan der Maatschappij (met drie bijlagen) . . . . „ 1.90

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

EEN EN VEERTIGSTE DEEL.

Derde Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1922.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

NIEUWE FRAGMENTEN VAN DEN MIDDELNEDERLANDSCHEN PARTHONOPEUS VAN BLOYS.

In zijn proefschrift ,De Middelnederl. bewerking van den Parthonopeus-Roman' (Gron. 1897), heeft Dr. A. van Berkum de toen bekende handschriftenfragmenten en hare uitgaven uitvoerig beschreven en er over geoordeeld (blz. I—XXIII). Ik verwijs daarnaar. De nieuwe fragmenten die nu voor 't eerst hier gepubliceerd worden, behooren tot de groep N^4 en N^3 (Van Berkum, a. w. blz. XXIII).

Het belangrijkste fragment berust in de bibliotheek van het Aartsbisschoppelijk Priester-seminarie te Keulen, 2 perkamenten bladen (of 4 bladzijden), metende $29^1/_2$ bij $21^1/_2$ cm. Elke bladzijde heeft 2 kolommen, iedere kolom van het 1e blad 45 verzen, maar het blad is door afsnijding bovenaan half verminkt, waardoor 2 verzen min of meer geschonden en slechts moeilijk te ontcijferen zijn. Van het 2e blad heeft elke kolom slechts 41 verzen, doordat afsnijding aan den bovenkant van elke kolom 4 verzen deed te loor gaan; er worden dus 16 verzen gemist. De benedenkant, waar een grootere rand over is, heeft geen schade geleden. — De breedte van elke kolom is 10 cm.

Van het 1e blad heeft dus de 1e en 4e kolom telkens 45 verzen, onverminkt, de 3e en 4e kolom hebben insgelijks elk 45 verzen, maar het bovenste vers is te halver hoogte doorsneden; van het 2e blad heeft elke kolom nu 41 verzen, maar oorspronkelijk 45, evenals het 1e blad; 16 verzen zijn weggesneden. In het 2e blad zijn verder door uitsnijding eener wellicht groote gekleurde of vergulde initiaal — de leege ruimte aldaar is $8^1/_2$ bij 8 cm. — helaas! 2×13 verzen uitgeknipt.

De inhoud der 2 bladen vormt een doorloopend geheel. Tusschen v. 1387 en 1388 (naar den tekst in Bormans' uitgave) zijn 5 nieuwe verzen en na v. 1432 volgen 283 nieuwe verzen, de uitgeknipte er in begrepen.

Deze 2 bladen behooren tot de Groningsche en Jenasche bladen, groep N 4 (naar Van Berkum's benoeming). Ik benoem ze dus: N 4 Keulen 9°. Ze zijn met een groote vette ronde letter op fraai perkament geschreven en zijn zeker wel voor een der rijkste boekerijen van Nederduitschland vervaardigd. Wat Van Berkum over de 2 dubbelbladen in de bibliotheek der Rijksuniversiteit Groningen zegt: „Het hs. is met een groote ronde letter geschreven; de initialen der alinea's zijn fraai met goud, rood, blauw of groen, in 3 of 4 kleuren bewerkt, terwijl vaak ook een in kleuren uitgevoerde ornamentteekening de letters omgeeft" (blz. VI), komt met onze 2 bladen geheel overeen: dezelfde letters en initialen, dezelfde penteekeningen van randlijsten (zie de chromolithographie in Borman's uitgave, blz. 64). In 't geheel vindt men er 12 initialen, 9 init. 2 bij 2 cm., 3 init. 3 cm. groot. Het schrift is over het algemeen goed geconserveerd en goed te lezen. Zelden is een lezing van eene letter twijfelachtig. Slechts 2 bladzijden hebben een weinig geleden van de lijm; want beide waren als schutbladen ingebonden en aan de voor- en achterzijde vastgelijmd en zijn door het losmaken van de boekbanden beschadigd.

De andere fragmentengroep is in 't bezit van de Universiteits- en Stadsbibliotheek (Rijnsche Afd. I) te Keulen, bestaande uit 3 perkamentbladen, waarvan de inhoud niet met elkaar samenhangt, elk metende 20 bij 13½ cm. Elk bladzijde heeft 2 kolommen; de grootte van elke kolom is 19 bij 6½ cm. De 3 bladen zijn van boven, beneden en aan den eenen kant afgesneden, maar er is geen vers verloren gegaan. 3 bladzijden hebben op de zijde, waarmede ze als schutbladen dienst deden, erg geleden van de lijm en door de afscheiding van de boekomslagen en zijn geel en onduidelijk door randen en vlekken

van lijm; op eenige plaatsen zijn de bladen ook door wormgaten geschonden en hier en daar ook letters verdwenen.

Het schrift is zuiver, regelmatig, duidelijk en geheel zwart; het wijst op de 14e eeuw; de initialen zijn niet groot — alle 1 bij 1 cm. en rood — en tezamen 9 in getal: het was dus een weinig kostbaar handschrift.

Elke kolom heeft 38 verzen. De inhoud van het 1e en 2e blad is doorloopend en valt samen met de verzen 3383—3655 (volgens Bormans), de inhoud van het 3e blad met de verzen 3955—4062; 6 nieuwe verzen zijn er tusschen v. 3392/93, 5 nieuwe tusschen v. 3438/39, 6 nieuwe tusschen v. 3482/83, 4 nieuwe tusschen v. 3526/27, 6 nieuwe tusschen v. 3571/72, 5 nieuwe tusschen v. 3617/18 en 44 nieuwe tusschen v. 4062/63, tezamen dus 76 nieuwe verzen. Tusschen het 2e en 3e blad ontbreken 3 hondert verzen (Borm. vss. 3655—3955).

Deze 3 fragmenten behooren tot de groep der Berlijnsche en Triersche fragmenten die — naar Van Berkum heeft uitgemaakt — oorspronkelijk ook 38 verzen telden per kolom; ook in de taal komen deze fragmenten sterk overeen met die van Berlijn en Trier. Ik noem ze derhalve: N 3 Keulen 6^{0} a.

Ik laat thans den inhoud der vijf bladen ten deele volgen. De nieuwe verzen worden streng diplomatisch weergegeven; evenzoo eenige reeds bekende, die sterk afwijken; anders alleen de varianten (behalve de bloot orthographische als *g* × *gh*, *u* × *v*, *i* × *j*, *ſ* × *s* enz.); de weinige aanvullingen, die er noodig of mogelijk waren, heb ik tusschen haakjes gezet. De telling der verzen geschiedt — faute de mieux — naar de zoo onkritische uitgave van Bormans (ter vergelijking) naar den Oudfr. tekst door Crapelet bewerkt. De lezingen door Van Berkum in zijne inleiding genoteerd, zijn niet in aanmerking genomen.

I. *De fragmenten van het Aartsbisschoppelijk Priester-seminarie.*

(Bormans v. 1362—1432 en Crapelet ca. v. 2000—2048—2240).

Borm. *1362* tuwen eren 63 w. et 64 raet 66 ombe

68 got s. sterke 69 onne mj dat ic die sote 70 voor t. nember s. e. moten 71 seit hi nv doet o. 72 somere d. hir g. gaen 73 bede 74 och[t]e 75 ember te done 76 en hebt oec s. niewerē ombe el 77 ombe iostirē 78 sens ī meneger 79 pint ombe e. e. ombe d. 80 al dar 81 ontbiet v oec 82 riddre e. w. eer g. 83 compt 84 nempt al oppenbare 85 si des gert 86 dat si . . . gurdē suert

1387 en̄ si v riddre maken wele
a dies biddic v oec en̄ beuele
b dat gi v^{s}noilíic níet en síít
c ombe hare te siene vore tíít
d des hebbic gewest hare bode
e nv penst dar ombe en̄ blííft te gode
1388 got mote v behoudē dleuē

89 mote; dar 90 vrancrike blíue 91 sníeme 92 met desen; heme ombe 94 garsone 95 troesttene ombe w. t. done 97 ware 99 dus nam *1400* vorē 01 so w. s. heme althant 02 dat hire; wisse 03 vore 04 die den weh te bloes wert namē 05 vore; porte 06 porte w^{s}dere v^{s}sah 07 pensende 08 got selue dar h. gesent 09 mar alse hj v^{s}kinde 10 blííscap 11 et dohte heme 12 te sire 13 dat hare 14 gínc si i. heme hastelike 15/16 ontfinc wel blidelike | harē sone dien si 18 wenede 19 armen n. sine 20 moderlike custe sone 21 alsi; sculdeh; done 22 ne sprac si 23 en̄ vā iambre alst dicke 24 suigende; sine gaen 25 met hare saen 26 dedene 27 heme; harēthare 28 si; heme h. gew^{s}t 29 gemert 30 telde heme; bedegader 31 síín oem di coninc 1432 doet; alse heme.

1e blz. 2e Kolom
dar toe tfernoi en̄ tgrote leit [1] 32
dat hare geburē hare dicke daden
en̄ si haddē tharē scaden
drie castele ombe bloes gevest 35
al dart hen vogede alre b[e]st
Vrouwe, seit hi dit wetic wel
ombe dese sake en̄ niwerē ombe el

1) Crapelet v. 2048. — Nu volgen de 283 nieuwe verzen.

benīc van v'ren comē tu
dese somerē doet ontfaen nv
en̄ sent v boden scire
ombe ridd'e en̄ ombe soudire
ic sal hen geuē meldelike
sinē raet dede si haestelike
goede ridd'e si thant onboet
verso] 1e Kolom
alle die tsout wildē hebbē groet
dat si quamē ten h'e vā bloes
dar quā meneh vlamc̄ meneh fransoes
meneh brabantsoen meneh henewír
die nímare brac vte gínd' en̄ hir
somē waest lief te horne
somē quaemt te grotē torne
sínē vriendē waest bequame
sínē viandē ongename
hi gaf riddrē meldelike
en̄ ontfíncse harde houeschelike
alle die heme te hulpen quamē
in corten stonden hadde hi tesamē
tuee dusent riddrē bi getale
gewilleht te sinē dienste alle
en̄ began stichtē roef en̄ brant
die drie castele wan hi thant
die te sinē v'noie warē gesticht
en̄ alse hi sín lant hadde beriht
vor hi te hulpē haestelike
den iongē conīc vā vrankerike
die doe hadde gewest op die douse
enē casteel en̄ hiet pontouse
want te gisors een conīc lah
dien hi vruchte en̄ harde ontsah
hi was vte comē met grot' craht
en̄ hadde groet here met hem braht
die vā yrlant en̄ die scottē
walose met harē gauelotten
[d]ie werde wende en̄ die dulcone
die vā íngelant en̄ die bertone
dar toe die vā denemarken
met desen orlogede hi die markē
sín gepens was sekerlike

te conquírne vrancrike
o[ch]te doet te blíuene índē wííh
dus hadde hire geset ane sínē crííh
dese con̄ic was sornagur genamt
geconquirt hadde hi meneh lant
hi was eneh helt meneh degen
dor síne meltheit ane hem gecregē.
selue was hi en con̄íc degenlíic
eñ was alre herē louelíic
op dat hi kerstíín hadde gewest
eñ ane ihm̄ [1]) dar mē af leest

2e kolom.

oer magede sone hadde geroeft
dar alle creature ane hoeft
DIe con̄íc vā vrācrike hadde op die dous[e]
v^ʃsamēt vlamíge en fransose
te orlogene hadde hi ongeval
so was sin lant ī werren al
dat al sin volc so sins begaf
dat hire cleínē dínst hadde af
dusent riddre hadde hi daer
mar ic segge v ouer waer
al hadde hi scone h^ʃen ī sine
dar quamē iegen elke tín[e]
heme brahte te hulpē sín neue vā blo[es]
partho^ʃ die edele fransoes
v.m. riddre tere scaren
doen den con̄ic quā die níemare
vor hi iegē heme ꝥaestelike
eñ ontfíngene harde eerlike
eñ telde heme vā sornagure
hoe hi heme brahte sín lííf te sure
eñ ho hi heme dade grotē bant
eñ ho hi conquírde al sin lant
met menegē goedē vromē degen
eñ ho cranke hulpe hire hadde iegē
ene wile sweeh parthonopeus
doe antwerde hi den con̄íc dus
ontbied seit hi hastelike

1) ihm̄ = Iezum.

al tfolc dat hort te vrancrike
neue seit hi ic hebse ontboden
dore mj eñ dore míne boden
die ic hen sende so hebben si
harde onmare te dienne mj
HEr conínc seit hi got onse h^{s}e
mote v houdē in v ere
alse heme mogēlike es te done
doe gíngē si ín enē pauwelione
hare eten was gereet te tide
si aten eñ maecten hen blide
noh willic v vort tellen een deel
pontouse es een vast casteel
met hogē muren wel gevest
vā wapenē was hi doe bewest
eñ vā den besten riddrē bínnē
die di coníc mohte gewínnē
want si vruchten surnagure
— — — — — — — — [1])

2e blad, 1e kolom.

hadde in den dienste síín
te c[ar]kart riddre gewilleh alle
twenteh dusent bi getalle
dar mede hi heme te meiene plah
sín ander here te gisors lah
eñ dagede eñ gederde grotelike
dit vruchte die coníc vā vrancrike
eñ dede pontouse vaste sluten
die fransose redē butē
al toten mure vā pontouse
met scerne bespottē si die fransose
eñ ontbodē te gisors ínt here
hoe sise vonden sond^{s} gewere
DIt was tenē tsincsenē dat surnag[ur]
die ī storme was cone eñ sur
hadde besetē geweldelike
aldus den coníc van vrancrike
eñ mohtene hebbē v^{s}wōnē wel
mar et quā so eñ geviel
dat hi met lettren eñ met bodē

1) Er ontbreken hier 4 verzen, bij Crapelet ca. v. 2120—25.

groet acht^{s} here hadde ontbodē
en̄ hire na ontbeidē woude
heme was gesegt dat het soude
comē te sente ians messe
sint hadde hire grote bed^{s}uenesse
dat hiít dede so lange beiden
dar na quamt hem te grotē leide
want tselues dages dat partho^{s}
was te hulpē comē al dus
síne h^{s}e den coníc vā vrancrike
was gelopē wel hastelike
int here te carkart die níemare
dat hi binnē pontousen ware
ombe dat hi van hogē name was
vermatē hen die torke das
dat si souden ondervíndē
síne manheit die si níet enkindē
DOe wapendē hen die helde goede
met hastē en̄ met stadē moede
rumedē die port .xx.m. helde
alrirst dat si quamē te velde

2e kolom.

— — — — — — — — — — —[1]
i[— — — — — — — — —] wig
en̄ dan d^{s}re riddre quamē achter
bat met gemake en̄ sahter
sornagur die conic hadde onw^{s}t
dat hi belettē soude die vart
so luttel vruchte hi die fran[sose]
bínnē dien wart mare te pon[touse]
dat op hen quamē die sarrasine
doe wordē verstormpt die k^{s}stine
— — — — — — — — — — — —.[2]
DOe wapende hem [die here] vā bloes
partho^{s} die edele fransoes
met hondert riddrē die scone warē
en̄ alse hi ter portē quā gevaren
dede hise ontdoen en̄ hilter vore
mar híne lieter níeman dore
tes hi den coníc comē v^{s}nam .

1) Hier ontbreken er 4 verzen. 2) Hier ontbreken er 13 verzen.

die met tween dusent riddrē quā
here seit hi hout v volc ane v
wi selen dore ven[1]) wille nv
scone v^{s}gadrē ic eñ die mine
op tfelt ane die sarrasine
DOe reet hi alse die gene doet
die gerne hadde scone gemoet
talrirst sah hi comē heldine
den vane dregere vā dē sarrasinē
hi was starc eñ cone degen
partho^{s} sette hem dar iegen
in sine scilt veste hi sin spere
eñ stakene ongemate sere

verso, 1e kolom.

— — — — — — — — — — —[2])
DOe quā brumout die sins gerde
eñ partho^{s} vinc ten suerde
dien slog hi so dat hi hē clouede
den hardē helm mettē houede
dat hem tsu^{s}t voer al totē mōde
dien hadde hi gegeuē sulke wonde
dat hi niet lange en dorste quellē
sine ziele vor al thant t^{s} hellen
— — — — — — — — — — —[3])
wat mag [— —] toe leegen el
dat sine meer allene ontsagē
dan alle de gene die si dar sagē
eñ seidē dat mē in erterike
niewerē en vonde sinē gelike
eñ also groet eñ also vele ou^{s}vinc
ombe trent heme wart rume di ric
dar was onlange striit gehoudē
woudē die heidene ochte en woudē
si moestē dar vlien eñ wiken
die vart endorste hen niewēt likē
luttel erē hadden si beiaget
gestreckēs hals wordē si geiaget
tes si inthere wed^{s} waren
dien si te vorē warē ontfarē

1) = uwen. 2) Hier ontbreken 4 verzen. 3) Hier ontbreken er 13 verzen.

groet achtˢ here hadde ontbodē
eñ hire na ontbeidē woude
heme was gesegt dat het soude
comē te sente ians messe
sint hadde hire grote bedˢuenesse
dat hiít dede so lange beiden
dar na quamt hem te grotē leide
want tselues dages dat parthoˢ
was te hulpē comē al dus
síne hˢe den coníc vā vrancrike
was gelopē wel hastelike
int here te carkart die níemare
dat hi binnē pontousen ware
ombe dat hi van hogē name was
vermatē hen die torke das
dat si souden ondervíndē
síne manheit die si níet enkindē
DOe wapendē hen die helde goede
met hastē eñ met stadē moede
rumedē die port .xx.m. helde
alrirst dat si quamē te velde

2e kolom.

— — — — — — — — — — [1])
i[— — — — — — — — —] wig
eñ dan dˢre riddre quamē achter
bat met gemake eñ sahter
sornagur die coníc hadde onwˢt
dat hi belettē soude die vart
so luttel vruchte hi die fran[sose]
bínnē dien wart mare te pon[touse]
dat op hen quamē die sarrasine
doe wordē verstormpt die kˢstine
— — — — — — — — — — — [2])
DOe wapende hem [die here] vā bloes
parthoˢ die edele fransoes
met hondert riddrē die scone warē
eñ alse hi ter portē quā gevaren
dede hise ontdoen eñ hilter vore
mar híne lieter níeman dore
tes hi den coníc comē vˢnam

1) Hier ontbreken er 4 verzen. 2) Hier ontbreken er 13 verzen.

die met tween dusent riddrē quā
here seit hi hout v volc ane v
wi selen dore ven[1]) wille nv
scone v^{s}gadrē ic eñ die mine
op tfelt ane die sarrasine
DOe reet hi alse die gene doet
die gerne hadde scone gemoet
talrírst sah hi comē heldine
den vane dregere vā dē sarrasinē
hi was starc eñ cone degen
partho^{s} sette hem dar iegen
in síne scilt veste hi sin spere
eñ stakene ongemate sere

verso, 1e kolom.

— — — — — — — — — — —[2])

DOe quā brumout die síns gerde
eñ partho^{s} vínc ten suerde
dien slog hi so dat hi hē clouede
den hardē helm mettē houede
dat hem tsu^{s}t voer al totē mōde
dien hadde hi gegeuē sulke wonde
dat hi níet lange en dorste quellē
síne ziele vor al thant t^{s} hellen

— — — — — — — — — — — —[3])

wat mag [— —] toe lecgen el
dat sine meer allene ontsagē
dan alle de gene die si dar sagē
eñ seidē dat mē ín erterike
niewerē en vonde sinē gelike
eñ also groet eñ also vele ou^{s}vinc
ombe trent heme wart rume di rīc
dar was onlange stríít gehoudē
woudē die heidene ochte en woudē
si moestē dar vlien eñ wiken
die vart endorste hen níewēt likē
luttel erē hadden si beiaget
gestreckēs hals wordē si geiaget
tes si ínthere wed^{s} waren
dien si te vorē warē ontfarē

1) = uwen. 2) Hier ontbreken 4 verzen. 3) Hier ontbreken er 13 verzen.

PArtho^{s} volgede coenlike
eñ píínde hem harde ernstelike
ombe príís eñ el en geen beiah
dar hi ṁeest die weringe sah
reet híre ī alse een libart

2e kolom.

— — — — — — — — — — — [1]
eñ menegē riddre blodeh ridē
so crahtech wordē die sarrasine
dat partho^{s} eñ de síne
niet en mohtē dar wed^{s} staen
eñ wordē gescoffirt eñ ontdaen
partho^{s} wart vlohteh doe
want et waser heme comē toe
dember dede hi so grote were
eñ hilt heme ember acht^{s} sín here
al was hi vlohtech hi dede te meer
op die sarrasíne menegē keer
tenē kere v^{s}sloh hi faroene
eñ ten andrē maroene
die derde warf hi níet en lette
eñ wonde so sere sauerette
die sornagurs bruder sone was
soe dat hi nemb^{s} meer en genas
dar was bedranc doen harde groet
ombe den gene die dar lah doet
ouer heme maectē die sarrasíne
groet geroep ī harē latíne
al waest ombe níet dat mē dar riep
want hi te spele niet en sliep
Partho^{s} groet bedranc v^{s}sah
vā volke al dart v^{s}slagē lah
ou^{s} sauerette die neue sornagurs
oec sah hi heme comē groet socors
mettē coníc vā vrancrike
doe ginc hi slaen geníndelike
onder die sarrasíne weder
dat hire vele velde neder
enē slah hi luganne gaf
dat hi heme thouet dede vligē af

1) 4 verzen ontbreken hier.

doe sloh hi enē andrē sarrasíín
vā albruor en̄ hiet furtíín
dien sloh hi so dats hen allen
gruwelde díne sage vallen
ħi slogene so benedē den houede
dat hi den scilt ter míddelt clouede
en̄ hi heme mettes speres orde
die scoudre ontclede en̄ scorde

(Slot van het 1e fragment.)

II. *De fragmenten van de Universiteits- en Stadsbibliotheek, Rijnsche Afd. I.*

(Bormans v. 3383—3655 en 3955—4062; Crapelet ca. vs. 6870—7165 en 7455—7590).

Borm. v. 3383 die ie; wort 84 an 85 nagelkinen 86 en̄ was escijn 87 die hant 88 spranc hi vp alte hant 89 vele lichtelike vp wairoene 90 ne haddi 91 nesloech; an sadelboem 92 hi hurte vort en̄ vphilt dien toem 93 dus b.

3394 dar mochtem̄ een ors scouwen
3395 van sconen gelate en̄ van fieren
a scone gevarvet in .III. quartieren
b was sine baniere en̄ síjn scacht
c en̄ quartierde waren gewracht
d coeuʼtoren en̄ arcoene
e terst dat hi vp wairoene
f reet hi nedʼ buten castele
3396 dart scone was bin enen praiele

97 dar 98 dicken thʼte; een hijs 99 dicken 3400 hare; dar hi vor hare 01 erderike 02 síne 03 dar prouede 04 lope enten kere 06 en̄ gherde gheen tehebben el 07 do voer hi en̄ dede 08 nebegaf 09 an harde hare 10 gevordren 11 verholenliken 12 rudder 13 done; na ghene 14 talrerst; hare vart 15 partʼo ghinc te 19 groten 29 ant lant tecifdoire 21 camerkin 22 nemochte 23 daran 25 nauwelike 26 dar slotsi 31 camere 32/33 dar si dʼ mageden vele tesam̄ slapende vonden ... 34 mar

3438 eñ newisten oft here of knape
a of wiet was alsi ontsprongen
b alse hoekine si vp sprongen
c dene ghinder dander hare
d alse nageden die waren in vare
e mar terst dat si horden vraken
3439 kennet sise wel bi hare spraken — — —
3447 eñ alse harlic [1]) andren das

59 dat harde es 65 beden 67 harre 68 en suchten 69 braect ontve er het vulq^{a}m 70 dat suchten ontve 71 hare ware leet

3482 dat [ic] v gepens niet mach v^{s}staen
a sust[er] seit soe ic hebbe gedaen
b te ve[....]te vwen rade
c nu ro[u]wet mi al es het spade
d sint ic dor míjn ou^{s}moede
e gerechte minne eñ goede
f ewelike hebbe v^{s}loren
3483 wel met rechte heb ic toren

84 heb ic 85 vor 87 genaden; verhorde 90 die so houesch was eñ so goet 91 so scone so milde so edel so vroet

3493 waric wardig niet(!) der doet [2])
3492 neware lange quale eñ groet

94 vermaledijt 95 tijd 96 dat ic in sinen arme lach 97 latste 98 doet wel 99 nenic. ic jagede dien 3500 henen van; enen 02 van seden 03 want si bi; reden 04 no quaet 05 neware 07 nu so staet 08 alst v es 09 ware met mi noch eñ gesont 10 ware 12 wort; varwelos 13 iamerde; altoes 15 soe hare 16 nausten 17 tersten hare 18 hare 19 pensde 20 was parth. 22 onsachte menigen 23 alse der vrouwen was gesacht 24 do sprak an hare die houesche 25 met ongemake

3526 ledi v lijf na minen wane
a het es goet an v te v^{s}stane
b dat ghi mint starke so diet si

1) = haerlijc = iedereen (zie Franck, Mittelniederländ. Grammatik, 2. uitg. (1910) blz. 189).
2) Bij Bormans andere volgorde.

c partō nomdi mi
d eñ gelaet v eñ toghet
3527 of ghi dor hem v^{s}noi doghet

28 altoe ward 29 andren; gebard 32 dor 34 trost van v eñ raet 37 neware mochte noch geuen god 38 en lettelkijn 39 genadich 40 mageden neweet niet 41 al leits 42 den ghenen 43 die minnen van 44 lachdi eñ spelet boude 45 dar men; wenen 47 moestic gebiden 48 dat ic moeste 49 an wien 51 mi nu staet 52 dor god genade 53 jc hope dies dat ic vele to spade 54 also sal minnen als ghi mi doet 55 mar; dor 57 entvint 59 bedi seg ic 61 gepense 63 neware 65 sullen te vwen eren 66 an 67 dien tornoie 68 do; ioncvrouwe in hare ogen 69 mocht gedogen

3571 neware dat nemochte nemm^{s}mere
a gescien dat ickene mochte mī
b eñ wettelike gewinnen
c te manne te nemene sonder desen
d dien tornoi latic wel wesen
e mar minen lechame moete bi viere
3572 in couden asschen v^{s}bernen schiere

73 gespant 74 alsi waent 75 dod 76 wil ic 77 oec dor 78 to dod do suech soe stille 79 groeten sere 80 dis; negeen ere 81 hare 82 so lettel treen hare 83 eñ so fier 85 andre 89 hare ontfarmede 90 dis; wardich 92 hare 93 dar 94 elken 95 makedi 96 onder themels 97 gene 98 heuetse 99 neware 3601 honige formerde 02 scone diuisierde 04 heb ixe deled^s; entvint 06 inne wanre 12 dits hare endeel began 14 trosten alsoe

3616 vrouwe seidsoe dor god genaden
a wat helpet dat ghi v dus meslaet
b derre dinc die v niet nebestaet
c der vant sciere of com al
d eñ vaet ter dinc die wesen sal
e so mogedi leuen met gemake
3617 soete suster seit soe vrake

18 dat ne hordic 19 no wane 20 enige 23 somen me 25 suster bedi ne est 26 vele toe spreket 29 wane hi

30 ontfert 31 enewarf; negert 32 vrouwe derre talen 33 van dien 34 ghi hebt 35 sullen 36 met dien 38 vp wien tfonnesse sal 39 wie ter best 40 eñ of ghi sult enige ruddren 42 do suech enstic 43 dar 44 hare; vele onsachte 45 soe hadde an hare so lettel 46 mochte cume 49 elmoud bi welx 50 erst 53 vpden 54 wapine 55 sal díuísieren.

3955 purpre; surcot 56 groet 57 lijstkine; horden 58 onfrois; goudborden 59 entie 60 groet 61 die snewitte 62 an hare armekine 64 was scone 65 dat míre; af 67 an hare; ict 68 al ware soe met sacken gecleet 69 dat soe met harre sconeit 70 aldie 71 soene; spegele 72 soe neware nemm^s 74 hadde geslapen hadsoe gewaect 75 menne mochtse te wondere 77 part^s harde besiet 78 diese mint dat nedorfdi niet 79 te wondere ente 80 want selue daden al 82 nu hief; nv sloech 83 vor 94 doch vruchti dat soet 86 als hi; vor 87 dede soe die zede 90 eñ makedē rudd^s. do newas die bide 92 niet lanc met hem. eñ mettē kere 92 dat hē omme 93 necondijs hem 94 als 97 had soere gepenst omme iet entvint 98 had soene 99 neen soe soene moede; dar 4000 geseit was 02 se sprac 03 seit soe 04 wat het mochte 05 dese wel gescepene; hir 06 togede vor mi en gelaet 07 als 08 eñ woch ghinc 39 di meer ne sprac hi niet en wort 10 al weder; vort 11 noch heuet; geslegen 12 hadsoene 13 neware dat soe gedochte 14 dar; brac of binnen 15 wort verniewet 16 nehads hare dar die edele vrouwe 18 soe ware 20 verblijst es hi en lettel doch 21 gestarct 22 dat soe síjns hadde so vele gemarct 23 wel recht in mire 25 entie; der buten 26 heuet met 27 dar ic pine dore doge 28 ward met vingere ward met oge 29 soe mochte mi lichte vte gewinken 30 sere verdinken 31 tijt 33 of ic 34 so war so soe es 35 sele 36 ter ghere 37 heuet gerouet 38 hi quam tenen bedde dar hi vp thouet 40 dar pensdi 42 jane gaet; tijt; tragelike 43 dat ic doie 45 om príjs te hebbene sulle riden 46 ay god of ic mochte ombiden 47 dor 48 dien 49 dan of ixe 50 hetnes rudd^s

51 dar 52 jc salre den prijs hebben al 53 icter doen 54 wel 55 dar wesen openbare 56 worde 58 ne mochtic nemm^{s}me gelouich 59 bedi nesalic; gesessen 60 mochte soe dien bi vonnessen

4061 eñ bi rechte worden ontwiset
4062 dieic sal so harde sijn gepriset [1]).

Dus hoegelike sprac hi dar hi lach
eñ pensde altoe ward om dien d[ach]
in sinen gepense dochtem das
dat hi síjn al bouen was
bin dien es com̄ dar al an staet
vrake, síjn trost, síjn toeuerlaet
eñ doet part^s vp staen
eñ jn ene andre kemenade gaen
die sconre was eñ rikeliker
eñ dar hi mochte heimeliker
aldien dach ouer blíuen jnne
bin dien stoet die keiserinne
van dien banke neder dar se vp stoet
eñ seit dat soe vorsten moet
dien dach met tegordene suert
eñ hare houet so harde suerd
dat soere gestaen niet nemach toe
eñ hiet ombiden tes morghin vroe
also gewapent alsi waren
dat pensic eñ seg v tewaren
jc bem deghene dies wel gelouet
dat hare vele sere suert hare houet
eñ dartoe al hare andre lede
alst herte heuet serichede
vt^{s}maten nacht eñ dach
so vele dats nemmer wesen mach
dan deel soes al dien weder
van bouen toten voeten neder
bedi seide do war melioer
dat hare thouet sere suoer
Dat d^9 die vrouwe beiden hiet
die joncheren die so van hē sciet

1) Nu volgen de tot nu toe onbekende 44 verzen.

wat hadde vrake te doene das
talrirst dat nacht eñ donker was
nam soe orlof eñ ghin[c]
tescepe metten iongelinc
eñ ghingen te scepe mett^{s} vloet
eñ hadden dien wint te wínsche goet
te seile (!) ghin[gen si] diere toe horden [1]
[s]ome ten garden (!) some ten rorden [1]
eñ seilden woch tesalencen ward
eñ hadden wel goede vard
eñ alsi gearriuieret waren
done waser geen langer sparen

Hierop volgt onmiddellijk v. 4063 van Bormans' tekst.

---

1) De plaats van deze verzen is door het afscheuren van den boekband buitengewoon beschadigd en dus, ondanks alle pogingen, moeilijk leesbaar. Men verwacht: *some ten suden, some ten norden.*

Keulen, „te tsincsenen" 1922. K. MENNE.

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN [1]).

Taai. Ten onrechte neemt het Mnl. Wb. voor den Teuth. een bijvorm *da* aan (i. v. *ta*); *daërde* 'poterde, ops, terra tenax, glis' [wat is dit *ops?*] is te vgl. met got. *þâhô* 'leem' enz.; de vertaling 'terra tenax' wijst er op, dat de schrijver aan *ta* 'taai' dacht. — Nl. Wb. *daai I* 'taaie natte leemgrond' is gebruikelijk in de Kempen; deze is geen gebied waar fri. invloeden te verwachten zijn, en het woord is niet met nwfri. *daei* 'deeg' gelijk te stellen. Daar in het Zaansch *daaiig* niet alleen gezegd wordt voor 'niet doorbakken, tetsig', maar ook voor 'taai en leemig, v. den grond', zou men het licht houden voor een afl. van genoemd *daai*. Maar aannemelijker is, dat *daaiig* ontstond uit *daïg*, wat begunstigd werd door den ongewonen klank van het laatste; *daai* is dan *Rückbildung*. Voor de bet. vgl. *kleemsch* bij *kleem;* z. Mnl. Wb. op het laatste (daarnaast, met *ie* uit *ai*, *kliem*(*er*)*ig;* z. Boekenoogen). — Naast ags. *tóh* staat noordfri. *toch*, *tuch*, zooals NED reeds zegt. Noreen vermeldt on. *eld*(*s*)*tó* f. 'Herd' met *ó* uit *ǫ́* naast analogisch *tá* 'Hofplatz' en zwaktonig nnrw. *elta* 'Herd', nzw. *spilta* 'Verschlag', en Finsch *tanhud* 'Hürde'.

Dre. tadel n. 'wratachtige uitslag op de oogen van kalveren' (Dr. Volksalm. 1849) = mnd. *tadel* 'gebrek'; z. verder b.v. Kluge *Tadel*.

Talmen ziet er uit als een afl. van **talm*. Zooals *molm*, os. *mëlm*, got. *malma* bij *malen*, *meel* (hd. alleen nhd. (*zer*)*malmen*), zoo behoort **dwelm*, **dwalm* 'gezeur' bij *dwelen*, *dwalen* (z. o. a. Ts. 34, 6 en vgl. nog ozw. *dwælia* 'verzögern', *dwal* 'verzögerung', *dol*, *dul* 'träge'); van genoemd **dwelm* komt gron. *dwelmen* (ongeveer 'zeuren', z. Molema, doch ook 'telkens heen

1) Vervolg van *Tijdschr.* XXXIII, 143—'9; XXXIV, 1—22; 217—'33; 282—'97; XXXVIII, 257—301.

3438 eñ newisten oft here of knape
a of wiet was alsi ontsprongen
b alse hoekine si vp sprongen
c dene ghinder dander hare
d alse nageden die waren in vare
e mar terst dat si horden vraken
3439 kennet sise wel bi hare spraken — — —
3447 eñ alse harlic [1]) andren das

59 dat harde es 65 beden 67 harre 68 en suchten 69 braect ontve er het vulq^{a}m 70 dat suchten ontve 71 hare ware leet

3482 dat [ic] v gepens niet mach v^{s}staen
a sust[er] seit soe ic hebbe gedaen
b te ve[....]te vwen rade
c nu ro[u]wet mi al es het spade
d sint ic dor míjn ou^{s}moede
e gerechte minne eñ goede
f ewelike hebbe v^{s}loren
3483 wel met rechte heb ic toren

84 heb ic 85 vor 87 genaden; verhorde 90 die so houesch was eñ so goet 91 so scone so milde so edel so vroet

3493 waric wardig niet(!) der doet [2])
3492 neware lange quale eñ groet

94 vermaledijt 95 tijd 96 dat ic in sinen arme lach 97 latste 98 doet wel 99 nenic. ic jagede dien 3500 henen van; enen 02 van seden 03 want si bi; reden 04 no quaet 05 neware 07 nu so staet 08 alst v es 09 ware met mi noch eñ gesont 10 ware 12 wort; varwelos 13 iamerde; altoes 15 soe hare 16 nausten 17 tersten hare 18 hare 19 pensde 20 was parth. 22 onsachte menigen 23 alse der vrouwen was gesacht 24 do sprak an hare die houesche 25 met ongemake

3526 ledi v lijf na minen wane
a het es goet an v te v^{s}stane
b dat ghi mint starke so diet si

---

1) = haerlijc = iedereen (zie Franck, Mittelniederländ. Grammatik, 2. uitg. (1910) blz. 189).

2) Bij Bormans andere volgorde.

c partō nom̄di mi
d en̄ gelaet v en̄ toghet
3527 of ghi dor hem v^{s}noi doghet

28 altoe ward 29 andren; gebard 32 dor 34 trost van v en̄ raet 37 neware mochte noch geuen god 38 en lettelkijn 39 genadich 40 mageden neweet niet 41 al leits 42 den ghenen 43 die minnen van 44 lachdi en̄ spelet boude 45 dar men; wenen 47 moestic gebiden 48 dat ic moeste 49 an wien 51 mi nu staet 52 dor god genade 53 jc hope dies dat ic vele to spade 54 also sal minnen als ghi mi doet 55 mar; dor 57 entvint 59 bedi seg ic 61 gepense 63 neware 65 sullen te vwen eren 66 an 67 dien tornoie 68 do; ioncvrouwe in hare ogen 69 mocht gedogen

3571 neware dat nemochte nemm^{s}mere
a gescien dat ickene mochte mī
b en̄ wettelike gewinnen
c te manne te nemene sonder desen
d dien tornoi latic wel wesen
e mar minen lechame moete bi viere
3572 in couden asschen v^{s}bernen schiere

73 gespant 74 alsi waent 75 dod 76 wil ic 77 oec dor 78 to dod do suech soe stille 79 groeten sere 80 dis; negeen ere 81 hare 82 so lettel treen hare 83 en̄ so fier 85 andre 89 hare ontfarmede 90 dis; wardich 92 hare 93 dar 94 elken 95 makedi 96 onder themels 97 gene 98 heuetse 99 neware 3601 honige formerde 02 scone díuísierde 04 heb ixe deled^{s}; entvint 06 inne wanre 12 dits hare endeel began 14 trosten alsoe

3616 vrouwe seidsoe dor god genaden
a wat helpet dat ghi v dus meslaet
b derre dinc die v niet nebestaet
c der vant sciere of com̄ al
d en̄ vaet ter dinc die wesen sal
e so mogedi leuen met gemake
3617 soete suster seit soe vrake

18 dat ne hordic 19 no wane 20 enige 23 somen me 25 suster bedi ne est 26 vele toe spreket 29 wane hi

30 ontfert 31 enewarf; negert 32 vrouwe derre talen 33 van dien 34 ghi hebt 35 sullen 36 met dien 38 vp wien tfonnesse sal 39 wie ter best 40 eñ of ghi sult enige ruddren 42 do suech enstic 43 dar 44 hare; vele onsachte 45 soe hadde an hare so lettel 46 mochte cume 49 elmoud bi welx 50 erst 53 vpden 54 wapine 55 sal díuísieren.

3955 purpre; surcot 56 groet 57 lijstkine; horden 58 onfrois; goudborden 59 entie 60 groet 61 die snewitte 62 an hare armekine 64 was scone 65 dat míre; af 67 an hare; ict 68 al ware soe met sacken gecleet 69 dat soe met harre sconeit 70 aldie 71 soene; spegele 72 soe neware nemm' 74 hadde geslapen hadsoe gewaect 75 menne mochtse te wondere 77 part' harde besiet 78 diese mint dat nedorfdi niet 79 te wondere ente 80 want selue daden al 82 nu hief; nv sloech 83 vor 94 doch vruchti dat soet 86 als hi; vor 87 dede soe die zede 90 eñ makedē rudd'. do newas die bide 92 niet lanc met hem. eñ mettē kere 92 dat hē omme 93 necondijs hem 94 als 97 had soere gepenst omme iet entvint 98 had soene 99 neen soe soene moede; dar 4000 geseit was 02 se sprac 03 seit soe 04 wat het mochte 05 dese wel gescepene; hir 06 togede vor mi en gelaet 07 als 08 eñ woch ghinc 39 di meer ne sprac hi niet en wort 10 al weder; vort 11 noch heuet; geslegen 12 hadsoene 13 neware dat soe gedochte 14 dar; brac of binnen 15 wort verniewet 16 nehads hare dar die edele vrouwe 18 soe ware 20 verblijst es hi en lettel doch 21 gestarct 22 dat soe síjns hadde so vele gemarct 23 wel recht in mire 25 entie; der buten 26 heuet met 27 dar ic pine dore doge 28 ward met vingere ward met oge 29 soe mochte mi lichte vte gewinken 30 sere verdinken 31 tijt 33 of ic 34 so war so soe es 35 sele 36 ter ghere 37 heuet gerouet 38 hi quam tenen bedde dar hi vp thouet 40 dar pensdi 42 jane gaet; tijt; tragelike 43 dat ic doie 45 om príjs te hebbene sulle riden 46 ay god of ic mochte ombiden 47 dor 48 dien 49 dan of ixe 50 hetnes rudd'

51 dar 52 jc salre den prijs hebben al 53 icter doen 54 wel 55 dar wesen openbare 56 worde 58 ne mochtic nemm^{s}me gelouich 59 bedi nesalic; gesessen 60 mochte soe dien bi vonnessen

4061 eñ bi rechte worden ontwiset
4062 dieic sal so harde sijn gepriset [1]).

Dus hoegelike sprac hi dar hi lach
eñ pensde altoe ward om dien d[ach]
in sinen gepense dochtem das
dat hi síjn al bouen was
bin dien es com dar al an staet
vrake, síjn trost, síjn toeuerlaet
eñ doet part^s vp staen
eñ jn ene andre kemenade gaen
die sconre was eñ rikeliker
eñ dar hi mochte heimeliker
aldien dach ouer blíuen jnne
bin dien stoet die keiserinne
van dien banke neder dar se vp stoet
eñ seit dat soe vorsten moet
dien dach met tegordene suert
eñ hare houet so harde suerd
dat soere gestaen niet nemach toe
eñ hiet ombiden tes morghin vroe
also gewapent alsi waren
dat pensic eñ seg v tewaren
jc bem deghene dies wel gelouet
dat hare vele sere suert hare houet
eñ dartoe al hare andre lede
alst herte heuet serichede
vt^{s}maten nacht eñ dach
so vele dats nemmer wesen mach
dan deel soes al dien weder
van bouen toten voeten neder
bedi seide do war melioer
dat hare thouet sere suoer
Dat d^9 die vrouwe beiden hiet
die joncheren die so van hē seiet

1 Nu volgen de tot nu toe onbekende 44 verzen.

wat hadde vrake te doene das
talrirst dat nacht en̄ donker was
nam soe orlof en̄ ghin[c]
tescepe metten iongelinc
en̄ ghingen te scepe mett's vloet
en̄ hadden dien wint te wínsche goet
te seile (!) ghin[gen si] diere toe horden 1)
[s]ome ten garden (!) some ten rorden 1)
en̄ seilden woch tesalencen ward
en̄ hadden wel goede vard
en̄ alsi gearriuieret waren
done waser geen langer sparen

Hierop volgt onmiddellijk v. 4063 van Bormans' tekst.

1) De plaats van deze verzen is door het afscheuren van den boekband buitengewoon beschadigd en dus, ondanks alle pogingen, moeilijk leesbaar. Men verwacht: *some ten suden, some ten norden.*

Keulen, „te tsincsenen" 1922. K. MENNE.

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN [1]).

TAAI. Ten onrechte neemt het Mnl. Wb. voor den Teuth. een bijvorm *da* aan (i. v. *ta*); *daërde* 'poterde, ops, terra tenax, glis' [wat is dit *ops?*] is te vgl. met got. *þâhô* 'leem' enz.; de vertaling 'terra tenax' wijst er op, dat de schrijver aan *ta* 'taai' dacht. — Nl. Wb. *daai I* 'taaie natte leemgrond' is gebruikelijk in de Kempen; deze is geen gebied waar fri. invloeden te verwachten zijn, en het woord is niet met nwfri. *daei* 'deeg' gelijk te stellen. Daar in het Zaansch *daaiig* niet alleen gezegd wordt voor 'niet doorbakken, tetsig', maar ook voor 'taai en leemig, v. den grond', zou men het licht houden voor een afl. van genoemd *daai*. Maar aannemelijker is, dat *daaiig* ontstond uit *daïg*, wat begunstigd werd door den ongewonen klank van het laatste; *daai* is dan *Rückbildung*. Voor de bet. vgl. *kleemsch* bij *kleem;* z. Mnl. Wb. op het laatste (daarnaast, met *ie* uit *ai*, *kliem*(*er*)*ig;* z. Boekenoogen). — Naast ags. *tóh* staat noordfri. *toch*, *tuch*, zooals N E D reeds zegt. Noreen vermeldt on. *eld*(*s*)*tó* f. 'Herd' met *ó* uit *ǫ́* naast analogisch *tá* 'Hofplatz' en zwaktonig nnrw. *elta* 'Herd', nzw. *spilta* 'Verschlag', en Finsch *tanhud* 'Hürde'.

Dre. TADEL n. 'wratachtige uitslag op de oogen van kalveren' (Dr. Volksalm. 1849) = mnd. *tadel* 'gebrek'; z. verder b.v. Kluge *Tadel.*

TALMEN ziet er uit als een afl. van **talm*. Zooals *molm*, os. *mĕlm*, got. *malma* bij *malen*, *meel* (hd. alleen nhd. (*zer*)*malmen*), zoo behoort **dwelm*, **dwalm* 'gezeur' bij *dwelen*, *dwalen* (z. o. a. Ts. 34, 6 en vgl. nog ozw. *dwælia* 'verzögern', *dwal* 'verzögerung', *dol*, *dul* 'träge'); van genoemd **dwelm* komt gron. *dwelmen* (ongeveer 'zeuren', z. Molema, doch ook 'telkens heen

1) Vervolg van *Tijdschr.* XXXIII, 143—'9; XXXIV, 1—22; 217—'33; 282—'97; XXXVIII, 257—301.

en weer loopen', 'telkens voor iemands voeten loopen'), waarnaast Molema Dordtsche en geld. *a*-vormen aanvoert; — en zoo behoort m. i. **talm* bij mnl. *talen* 'spreken, praten', os. *talon* o. a. 'overleggen'. Dit wijst reeds op een bijbet. van langzaamheid, welke toekomt aan *praten* wanneer men tevens denkt aan *doen;* het klankverwante **dwalm* 'gezeur' kon verder op de bet. van **talm* van invloed zijn geweest, indien zelfs niet een naast *dwelmen* 'zeuren' te verwachten **dwalmen* op *talmen* heeft ingewerkt.

Nwfri. TANGELJE 'verstrikken, in den strik vangen, verwikkelen, tot iets verbinden' (*tangele mei* 'opgescheept met') doet dadelijk denken aan eng. *entangle;* en in het ouder eng. had *tangle* dezelfde bet. Het is, zegt NED, een genas. bijvorm van noordl. me. *tagil*, dat waars. uit het scand. komt: Bornholm *taggla* 'to disarrange, bring into disorder'. Eng. *tang* 'zeewier' is stellig scand.; z. behalve a. w. bij Falk og Torp *tang* < **þanga-* 'massa, hoop'.

TAPPEN. Nwfri. *tappe*, *teppe* 'iets uit-, aftrekken, plukken', mnl. **teppen* in 't NO. (nog gron.), mnd. *id.*, mhd. *zepfen.* Kil. heeft *taperen* (vetus) 'spertelen, palpitare' en *taeperen* (zonder: vetus) 'id.', Molema *toaperg* 'doldriftig, onstuimig, woest (v. menschen)', 'ongeduldig, b.v. v. een paard dat niet stilstaan wil voor een wagen'; hij haalt aan dre. *taper* (te vinden Dr. Volksalm. 1844 als 'driftig, levendig (vivax)'), *vertaperd* 'verbluft, beteuterd', terwijl de Dr. Va. 1839 *taperig* 'haastig, ongeduldig' heeft; z. voorts Mnl. Wb. i. v. *taperen* en vgl. oofri. *tâpia* 'zupfen' (aan den baard). Falk-Torp *taabe* noemt vele verwanten, en komt voor de basis tot een grondbet. 'aanraken, licht slaan en dgl.'; de syn. wortel van ndd. *tippen* en dgl. wijst op igm. **dap* en **dip*, denkelijk beide van **dē̆ip.* Daarnaast wordt als syn. groep vermeld mnd. *tobben*, hd. *zupfen*, mhd. *zôfen.* Z. F.-V. W. *I top.* De polymorphie maakt ook de juiste verhouding der (sa.) oostfri. vormen (*teppen*, *tappen* e. a.; z. Ts. 38, 287 r. 10 v. o.) onzeker.

TARWE. De *v* in mnl. *tarve*, *teerv* is te betwijfelen. Voor

het laatste vermoedt reeds het Mnl. Wb. de bedoeling *teeru*, en *taruen coren* zal wel op dezelfde wijs gelezen moeten worden als *taruën mele.*

Tas (vrouwspersoon). Voor de ontwikkeling der bet. z. Ts. 34, 6 *doos*, alsmede (waarop mij Beets wijst) het Afrikaansch; z. Nl. W. III 3130. Nwfri. *tas*, ook wel *task*, 'tasch, een nette flinke maagd, die zich uitnemend weet te redden'. De identiteit met *tasch* verklaart ook 17de-eeuwsch *tes(ch)*, *tessche*; de *e* zal wel uit het rom. te verklaren zijn zooals die van *flesch* (Ts. 34, 11).

Teeder. Men mag geen oorspr. *ai* aannemen op grond van het Zeeuwsch, daar de voc. licht scherp kon worden onder invloed van mnl. *teet.*

Teer subst. Zou ndl. en ags. *a* niet zóó te verklaren wezen, dat zoowel in als buiten het gm. Abl. aanwezig was?

Temen. Vóór afl. van mnl. *teme* spreekt gron. *tijm* naast *tijmen*; z. vooral Molema *da's altiet zien tijm* 'daarover praat hij altijd, dat is zijn gewoon zeggen, zijne gewone uitdrukking'; bij V. Halsema *teemen* 'in om praaten'; voor wat hij hieronder verstond vgl. *teuten* 'er wat in ompraaten'. — Het homon. nog bij Gunnink: *tēmn̥* 'hooi op hoopen trekken', Dre. Volksalm. 1839 *teemen* 'het aan regels geharkte hooi, door middel van een paard en sleephout, op eene hoop sleepen', en in Gron.: *tijmm̥*, van hooi en = ndl. *temen.* In Staphorst doet men het *opteemen* met de *teeme* of *weezeboom*; z. nader Driem. Bl. 5, 52. Z. verder Boekenoogen *tiemen.*

Tengel. Kuipers vergelijkt *tengel*, *tingel* 'lat tusschen de deelen van timmerwerk, die niet naar behooren sluiten' reeds met on. *tengja* 'verbinden'. Voor de combinatie met *tang* vgl. Mnl. Wb. slot van *tange: tangheskes* 'banden, strengen, verbindingsmiddelen' (t. a. p. van 't ongeboren kind), waarmee ald. vergeleken wordt *tengel* 'verbindingslat' (en fri. *tangelje*, doch z. bov. i. v.). Uit het fri. behoort hierbij nog wang. *tengelk* m. 'ein kleiner Nagel', nwfri. *tingel* 'kleine dunne spijker, draadnagel', *tingellatte* 'plank, dunne lat, die met draadnagels,

tingels, ergens aan vast wordt getimmerd', *reid-tingel* 'korte harde stengel van een soort kreupelriet'. — *E* naast *i* heeft ook Nl. Wb. *betengelen*, *betingelen* 'met tengels bespijkeren'; slechts *e* ken ik in *tengnagel*, in de wdbb. ontbrekend, doch vermeld Mnl. Wb., waar *teng(e)nagel* *e* heeft, doch onder *tengeliser*, *tengelspiker* slechts citaten met *i* staan, terwijl ook *tuegelspikeren* eer uit *tin-* dan uit *ten-* verschreven kan zijn. Oudbeierl. *tewəl* 'angel eener bij of wesp', *tewələ* 'er mee steken'; de bet. herinnert aan mnl. *tangher*, ohd. *zangar* 'bijtend'. Voor 'netel' geeft Kil. *tingel* op; De Bo heeft *tingel* 'netel', *tingelen* 'netelen, tintelen van de koude' en *tingel* 'tengel', maar bij hem wisselen *en* en *in* dikwijls; Teirlinck *tengel(e)* 'netel'. Voor Noordhorn maakt de tusschenuitspraak onzeker, of voor een soort van spijkertjes *tengeltjes* of *tingeltjes* als grondvorm is aan te nemen; oostfri. *tengel* en ww. *tengelen*. — Bij het in F.-V.W. onder *taai* aangevoerde komt nog mnd. *(be)tengen* 'beginnen'; vgl. voor de bet. *aanvatten*, *aanpakken*, *aanvangen*. De ald. genoemde skr.-woorden suggereeren verbinding der bet. met 'nabij' enz., en dat is aannemelijk; nog zegt men, als iemand iets wat vlak bij hem is maar niet vinden kan: Als 't een hondje was dan had 't jou al gebeten. Reeds igm. zal 'bijten' en 'nabij zijn' door denzelfden, al en niet genas., wortel zijn uitgedrukt.

TENGER. Moeite geeft 17e E. *tanger* naast *tender*, een a n d e r woord dan mnl. *tangher*. Men zal hebben aan te nemen dat fra. *tendre* nogmaals, met moderner uitspraak, is overgenomen, en dat de *ng* der holl. dial. ook b.v. in de taal van Cats *nd* heeft verdrongen. Hoewel te verwachten ware dat dit fra. woord dan verder zuidelijk, als *tander*, te vinden zou zijn, is dit bezwaar te ondervangen als men het woord van de hofomgeving laat uitgaan, op welk verbreidingscentrum Salverda de Grave de aandacht heeft gevestigd.

TESSEL. Dit tamelijk verbreide woord kan men verbinden met *teezen*; **tēsel* of **tĕsel* 'de dingen uitpluizend, nauw nemend' kon *tessel* leveren zooals *lâder ladder*, waarbij óók de laatste

vorm het heeft gewonnen; dan heeft V. Schothorst gelijkelijk met verkorte voc. *bòtər*, *šòtəl* en *šọtəl* 'schotel' enz. en *tesəl* 'kiesch, viesneuzig'. Dre. *tesselig* 'vies, kieschkeurig' vermeldt De Jager's Archief 1, waar het ook voor gron. verklaard wordt, en Dr. Volksalm. 1847 heeft *tessel* en *-achtig* 'kieschkeurig, keurig op 't eten, inzond. van kinderen'. Bij Molema vindt men *tessel* naast *ties* 'kieschkeurig op 't eten'. Ook *ties* zou met *teezen* kunnen samenhangen; *tiezig* 'knorrig, verdrietig, lichtgeraakt' in Dr. Volksalm. 1846 wijst naar een grondbet. 'het nauw nemend'. Maar zonderling zijn daarnaast bij Gallée 62 *tîms* 'kieschkeurig', en in Gelselaar en omstreken *tiws* 'id.' (Driem. Bl. 3, 51); oud Deventer *tieuwsch* vermeldt Boekenoogen bij *teezen*. [In elk geval is *ties* en dgl. te verbreid, om in 't gron. hetzij *ties* hetzij 't ww. *tiezen* voor fri. te houden.] Evenzoo maakt *téstĕlĕk* 'kieschkeurig' (Staphorst; Driem. Bl. 6, 91) een vreemden indruk naast *tessel*; misschien is het ontstaan uit *téssĕlĕk*, d. i. *tessel* + *-lijk*, maar er kan ook vermenging plaats hebben gehad met door V. Schothorst vermeld *tetərəx* 'nauwgezet, kieschkeurig', een afl. van *tettig* (z. F.-V.W. *maltentig*), of een daarnaast te verwachten *tettelijk* (*-iglijk* wordt veelal *-elijk*).

TEUGE(N) in 't ouder ndl. (nog o. a. Utrecht, N.-Holl., Noordwijk, Katwijk, Breda en omstr.) kan zijn voc. hebben van *veur*, vooral daar het veel gebruikte *veur of* (*en*) *tege*(*n*) gemakkelijk wordt *veur of* (*en*) *teuge*(*n*). Evenzoo heeft Gallée *tögen*. De voorgestelde afl. uit **tijegon*, met **jegon* uit **gegon*, compromis uit **gegin* (= ohd. *gegin*) en **gagon*, is weinig aannemelijk; epenth. van *o* is zonderling, en onverklaard blijft, dat *jeugen*(*s*) niet bestaat (*tjeugen* hier en daar in W. Vl., naast *teugen*, waars. uit dit + *jegen*).

Noordo. mnl. TIKKEL, dre. (Dr. Volksalm. 1840) *tikkel* 'weinigje', Draaijer *tikkeltjen* 'zeer kleine hoeveelheid, bewijsje', Molema *tikkel*(*tje*) 'kleinigheid' (nl. 'weinig') is af te leiden van Kil. *tik* 'punctus'; het is dus: een stipje.

Noordo. mnl. *TÎLE 'rij' = ohd. *zîla* enz. Het Taalk. Mag. 1

geeft als geld. op *tiel* 'rij', b.v. wanneer het koren in garven of hokken op het land staat, V. Schothorst heeft *tīl* 'rij' en Gallée *tîle* f. 'twintig garven', doch blijkens het art. *pachte* is de bet. eigenlijk 'rij van 20 g.'

Dial. (gron.) TÎLING. V. Halsema *tijling* (*ij* = ndl. *ie*) 'onderlaag in de bedsteden', Molema *tielens* 'de losse planken waarop het bed rust'. Mo. haalt ndd. vormen aan, en vergelijkt terecht ags. *þiling*; dit f. beteekent 'structure of planks, flooring', en behoort bij *þilian* 'lay down planks, make (bridge)': *þel*. Z. verder F.-V.W. *deel* en *til* ('Enumatil' heet nog *IJ*"*ṃtil*; *til* is in Gron. 'vaste brug, waarbij de weg oploopt', zoodat men het thans voelt als verwant met *tillen*; blijkens Fri. Wb. is in de fri. kleistreken *tilling* 'zolder boven een stal en dgl.').

TIMP. Het is twijfelachtig of wij hierin een genasaleerden bijvorm moeten zien van den in *tip* enz. aanwezigen wortel, wegens de *u* van nholl. *tump* (z. F.-V.W. *tepel*), Gunnink *tumpien* 'uiterste punt, tip', die de Tiefstufe van een *e*-wortel schijnen te hebben, Land van Kuik *tomp*, *tump* „hoek, b.v. van tafel, stoel, kast, land of iets anders" (Navorscher 10,89).

TITEL. Dialectisch is een zuiver phonetisch ontwikkelde vorm bewaard. In overeenstemming met ohd. *titul* is os. **titul*, **titol* te verwachten, waaruit **teutel* moest ontstaan met een vocaalontwikkeling als in *zeuven* 'zeven'; nu heeft in het gron. vóór -*əl* geminatie der *t* plaats gehad zooals in *schuttel* 'schotel' e. a., waaronder ndl. *tittel* (F.-V.W. 848), vd. gron. *tuttel*, in de stad enz. met daar gewone verzachting *tuddel* 'familienaam'. Vgl. Nl. Wb. *betuttelen*.

Dial. TOEKE, bij Gunnink 'teef'; een fig. toepassing hiervan is dre. (Dr. Volksalm. 1847) id. 'slet, gemeen vrouwspersoon'.

TOEN. Voor de *n* vergelijkt F.-V.W. vla. *joen* 'jou', hd. *nun* 'nu'. In 't eerste woord zal de *n* eer zijn ingedrongen uit het poss., zooals in holl. *mijn* 'mij'; voor het bestaan van zulk een poss. z. b.v. genoemd wb. onder *uw*, waar wvl*a*. *jo*(*e*)*n* is opgenomen, ontstaan naast *joe* naar 't vrb. van *mijn* enz. Van

nun zegt Weigand: midden 13e E *nuon*, 14e *nūn*. Maar *nuon* heeft geen „paragoge"; het wordt als oud gestaafd door on. *núna* 'juist nu' en door dgl. vormen buiten het gm. De *n* van *toen* kan aan *dan* ontleend zijn; soms heeft het eerste de bet. van het tweede, b.v. in mnl. *dan ter tijt* 'toen ter tijd', en in wvl. *eerst de ouderlingen, toen de jongheden en toen de kinders.* — Z. nog ben. *wanneer.*

Dial. TOES enz. Terwijl ik de verhouding tusschen *tus-*, *tis-*, *tas-* laat rusten, bespreek ik hier uitsluitend vormen als *toeze*, *toes* bij Molema. Uit zijn omschrijving 'verward dooreen' zou men opmaken dat het in Gron. adj. was; het volgt echter steeds op *in* of *uit*. Over ohd. *-zûsôn* enz. lichten de bekende werken in; z. b.v. Kluge *zausen.* Uit **tusen* 'in de war zijn' is te begrijpen mnl. *tuselen* 'duizelen', vd. 'neertuimelen', en het door 't Mnl. Wb. i. v. vermelde overij. *toezelen* 'vallen', b.v. in *naar beneden t.*, vw. 'snel naar beneden loopen'. Met *tuselen* staat gelijk nwfri. *tûzelje* 'duizelen' [*tûzelsin* 'tuimelzin(!), zinsbedwelming' zal wel een kunstbloem zijn]. — Opmerking verdient de voc. van *tôsterig* 'grommig, sikkeneurig' bij Gallée, dat toch niet wel te scheiden is van dre. (Dr. Volksalm. 1839) *toesterig* 'ongeduldig, verward, verdrietig' en volgens Molema 'verward dooreenliggende, v. koren op 't land door wind', en van gron. *toesterg*, dat Mo. weergeeft door 'verstoord, wrevelig, slecht geluimd'; zijn *toest* 'bos (haar, garen, hooi, gras)' kan hiervan het grondwoord zijn, maar ook omgekeerd uit *toesterig* in de door hem opgegeven dre. bet. zijn geabstraheerd; het laatste kan berusten op **toesteren* naast het niet te bewijfelen **tûsen* zooals *teisteren* naast *tēsen.* Men kan *tôsterig* toeschrijven aan invloed van *tôzen*, indien dit in het mnd. en eens in 't mnl. aan te treffen woord *ô* heeft (mnd. 'zausen, zerren', op de mnl. plaats 'uithalen, pluizen').

Mnl. TOESCHUMEN en TOESCHUNEN. Het Mnl. Wb. geeft als lemmata *toeschinden, -der.* Het ww. komt tweemaal of eigl. driemaal voor, in Con. Som., eens als *toe te scumen* met varr. *to schenden*, *toestoken*, *toescumen*, eens als *toescunen*, als var., naast

toeschenden, *toestokinge*, *toestotinge;* het znw. staat in Gemma: *een toeschuner of een clappert* 'susurro'. Telkens wil genoemd wb. *-unn-* lezen, blijkbaar wegens daar aangehaald mnd. *toschunden* (met afl.), mhd. *zuoschünden*. Mnd. *toschunden*, maar ook *schunden* en *schundigen*, is 'aanporren (tot kwaad)', mhd. *schünden*, *schunden* 'porren'. Hiermee is verwant mnl. *schunnen*, z. Mnl. Wb. *schinden* [*te scinde* 'om een drijfjacht te houden'? de beide vrb. die volgen hebben *scunnen*, evenals Teuth.]. Intusschen geeft geen der vier plaatsen met *toes.* inderdaad *-unn-* te lezen. Alle vier zullen wel juist zijn overgeleverd. Molema heeft *inschunen* (Oldambt, Westerwolde) 'inblazen, in 't geheim aanzetten', en *schünen* met en zonder praefix beteekent in het ndd. hetzelfde; evenzoo bij Draaijer *inschûnen* en *opschûnen*. En als Eemslandsch vinden wij bij Schönhoff p. 116 *insxy̅mm* 'eingeben, einflüstern'. Noch het een noch het ander is uit *-ünden* verklaarbaar. (Ook zal men het laatste niet met S. van *sxūm* 'schuim' willen afleiden). *Schumen* naast *schunen* en *schunnen* behoeft men zoomin te verwerpen als het Mnl. Wb. dat doet met *toestotinge* naast *toestokinge*; oorspr. onverwante synon. klinken dikwijls naar elkander. — Over *aanschenden* z. Stoett in Feestbundel M. de Vries 125 vlgg.

Toeval. Of *accidens* dit ndl. en du. woord heeft doen ontstaan, kan betwijfeld worden. Men zegt toch ook: 'al naar het valt'; ook van den man uit het volk hoort men: 'da's net zooas 't valt' (ontleend aan het dobbelen?). Vgl. ook *wisselvallig*. 't Ww. *toevallen* 'ten deel vallen' en 'de zijde kiezen van' is eerst nnl. Hiermee strijdt niet, dat *toeval*, *(ge)val* met bijbehoorende afl. meermalen *accidens*, *casus* enz. vertalen.

Toeven. Met andere voc.trappen vgl. men mhd. *zâfen* (*zôfen*, *zoffen*) 'trekken, tr. en intr.; sieren', *zâfe*, *zâf*, *zaf* st. f. 'anbau, pflege, schmuck; das ziehen, zerren', *zaft* st. f. 'zug, anleitung; schmuck'. Vgl. voor de bet. hd. *zögern*: *ziehen*; hd. *zotteln*: dial. ndl. *tooien* < *toden* (Ts. 32, 301); hd. *verziehen* (*verzug*) en mnl. *vertien* en *vertrekken* 'uitstellen'. Met

Uml. van *ô* wang. *teiv* 'wachten', helgol. *tēw*, *töw* 'id'. Op gm. *f* naast *p* (dus als ags. *dúfan: déop* e. a.) schijnt de bijvorm *zâven* te wijzen.

Mnl. TOGEN 'trekken', nwfri. *tôgje*, *toaije* 'dragen, sjouwen'. Ts. 32, 301 is opgemerkt dat *tôgje* in 't Fri. Wb. voorkomt in wendingen waarin het opvallend overeenstemt met *tod(d)en* of uit *toden* ontstaan *tooien*. Nu blijkt mij dat *togen* in een deel van Gr. voortleeft en daar juist zoo gebruikt wordt; immers in Oabeltje Omzwinder van Haas—Okken 164 leest men: „Moar 't [nl. het jongetje] was zoo'n zwoar kloetje om haile dag mit om te togen". Hierbij behoort *toge*, door Molema onder *rieve*, *rief* 'houten hark, hooihark' opgegeven als Westerwoldsch syn. — Ts. t. a. p. is gezegd dat een syn. van *tôgje*, nl. *toaije* (waar het niet 'tooien, sieren' is) òf uit ofri. **toda* komt òf uit *toden* ontleend is. Misschien kan ook *tôgje* uit beide ontstaan zijn (of, resp. en, uit ofri. *togia*); vgl. *skôgje* naast *skoaije* 'schouwen', *kôgje* naast *koaije* 'kauwen'; naast *roaije* 'rooien, uitroeien' geen *rôgje*, maar naast syn. *roeije* wel *roegje*. Daar echter ook *skouje* en *kauje* bestaan, was misschien *g* alleen na een *oe*-achtigen klank ontwikkeld; ik acht dan ook afl. van *tôgje* uit *togia*, die voor de hand ligt, het aannemelijkst.

TOKKE(LE)N, TUKKEN. Z. over *tokken* Ts. 32, 172, en vgl. met *toeken* ald. mnl. *token* 'stooten, duwen' en misschien mnd. *token* 'spielen, scherzen', Kil. id. Vgl. verder mnl. *tucken*, 'trekken' tr. en intr., en overij. (aanteeking van andere hand in Halbertsma's Wbkje, ex. der Prov. Bibl. v. Frsl.) *antokken* 'aanhalen, uitlokken, met mooie praatjes misleiden'; terwijl zich bij *of(tokken)* Ts. 32, 172, '3 geheel aansluit overij. (Taalgids 3, 177) *tokken* en *oftokken* 'afhalen, b.v. op listige wijze geld afhalen of aftroonen'. Verder behoort hierbij, behalve wat F-V.W. onder *tuk* en *tokkelen* geeft, dre. (Dr. Volksalm. 1846) *tokkelen* 'lokken van de kiekens door de klokhen', 'uitlokken, verlokken', Draaijer *tukken* 'talmen, dralen' — waarbij hij verwijst naar het Nederbetuwsch in Onze Volkstaal 2, 109; ald. *tukke* 'wachten, toeven', in 't vrb. *efkes tukke* (met rooken) —,

Gunnink *tukn̥* (*u* = *ü*) 'talmen, slapen' (en *tukien* 'dutje'), V. Schothorst *tọkən* 'tukken, talmen', Twente (Driem. Bl. 13, 19) *tukkeren* 'talmen, zich ophouden'. Bergsma t. a. p. 40 acht het laatste echter afgeleid van den, vooral voor Twentenaren maar ook wel voor Achterhoekschen en Zwollenaren, gebezigden bijnaam *tukker*, in welken hij den vogelnaam ('kneu[ter]') ziet. Bij de bet. 'talmen' (ook Molema *tuk wezen* 'mak wezen' = 'niet meer tegenpraten of tegenstribbelen uit vrees') steekt af Dre. Volksalm. 1847 *tukker* 'vlug', dat met ndl. *tuk* (*op*) is te verbinden, alsmede met *toek* bij Molema 'loos, listig, verstandig, scherp', — doch het woord neigt in 't Westerkw. althans niet naar den ongunstigen kant, maar men noemt b.v. iemand die slag heeft van „boerken" '*n toeke boer* (vgl. Heiloo *een tuik ventje* een „glad" (slim) baasje; naar meded. van A. Beets, en Boekenoogen *tuik*, doch voor Frsl. vgl. Fri. Wb.). Dit zou een fri. residuum kunnen zijn; het Fri. Wb. heeft naast *tûk* 'schrander, vaardig, bekwaam, afgericht op iets' ook *tûkje* (de voc. hoorde ik kort) 'tikkend en prikkelend pijnigen van een wond of gezwel' (in het vrb. is de vinger subj.); verder *tûk*(*e*) 'werktuig om te steken', waarbij *ieltûke* als comp., zoodat gron. *oal toeken*, besproken Ts. 32, 172, *toeken* ook denom. kan zijn. *Tûk*(*e*) 'tak, twijg' zou ik voor oorspr. hetzelfde woord als pasgenoemd *tûk*(*e*) houden; het heeft gr. *toek* naast zich, waarvoor Molema ook *toeke* kent, en ik vind Stellingwerfsch *toekken* 'takken' in Van de Schelde tot de W. 3, 227 en dre. *toek* 'tak, boomtak' in Dr. Volksalm. 1847; vooral voor Drente is fri. oorsprong minder aannemelijk. Men kan *oe* afleiden uit *û* of uit *ŭ* op de Ts. 32, 168 vlg. besproken wijs; *ŭ* zou ook *tókke* in de oostel. zandstreken van Frsl. verklaren. Ik zou al deze woorden brengen tot den wortel *tuk-* in de bet. 'stekend'; uit 'stekend' is 'scherp' en hieruit zijn de andere bett. van het adj. *toek* te begrijpen, terwijl 'tak' ontstaan kon uit' stok', welke bet. bij *tûk*(*e*) 'werktuig om te *steken*' goed aansluit, immers ook *stok* behoort bij *steken*. — Genoemde Dr. Volksa. geeft in dezelfde bet. *toege*, en in Stedum b.v. zegt men *toeg*,

terwijl Molema daarnaast *toege* opgeeft. Nu is *twîg* vanouds zoo verbreid, dat *toeg(e)* opgevat is geworden als vermenging van dat woord en *toek(e)*, doch het is = os. *tôgo*, ohd. *zuogo*. De wortel *tuk-* zal in de bet. 'steken' wel indentisch zijn met *tuk-* in hd. *zücken* enz. (waarmee V. Helten Zur Lexic. des aofri. verbindt oofri. *bitetszia* 'an sich reiszen' = mhd. *zücken*); hij duidt de beweging aan van het lichaam af en naar het lichaam toe, zooals o. a. blijkt uit mnd. *tocken* 'snel wegnemen' en 'lokken'. — Nu blijft nog onverklaard mnd. *toech* m. (niet *tôge*) 'Zweig, Ast', pl. *toge*, maar ook *togere* — naar *rîsere* naast *rîse?* (waarbij, indien Molema juist was ingelicht, overij. *toog*, *teuge* 'tak, boomtak'); of de quant. der *o* vaststaat? Men kan het verbinden met *togen* 'trekken', en er een steun in zien voor de opvatting die *tak* in verband brengt met got. *tahjan*.

Tol (belasting). Bezwaarlijk is aan te nemen, dat ohd. os. *tol*, ags. *toll*, on. *tollr* identiek zijn met os. *tolna* enz. Noreen An. Gr. I[3] § 308, 9 verbindt *tollr* als 'das gezählte' met *tal* 'anzahl'. Het gm. woord kon door invloed van het ontleende rom. de bet. 'tol' aannemen. Noreen's afl. maakt mnl. *overtollich*, *-tullich*, *-toldich*, *-tuldich* naast *-tallich*, *-tellich* verklaarbaar; de vormen met *d* zullen wel berusten op een grondw. met dentaal suffix. Tegen opvatting der *d* als epenth. pleit het ontbreken van *-taldich*, *-teldich*.

Tolven. Dit ouder-ndl. woord voor 'wentelen, rollen', intr. en tr. — nog Zaansch, met afl., z. Boekenoogen — kan evenzoo formantische *v* hebben als mnl. mnd. *gelve* 'baar, unda' [waarbij o. a. (z. F.-V.W.) dial. ndl. *galveren*, *golveren*, ndd. *galferen*, *gulferen*, 'huilen, janken'] bij mnl. *gellen* 'gillen' enz. [ander lab. suffix in os. *gëlp* enz. ook bij F.-V.W.; z. nog Nl. Wb. *galpen*, *gelp*, *gilpen*]. *Tolven* behoort dan bij ags. *tealt* 'onvast', en dus bij *touter* (z. F.-V.W.), alsmede (z. ald.) bij on. *tolla* 'los hangen', *tyllast* 'trippelen'.

NWVeluwsch TŌ·MƏX enz. V. Schothorst geeft dit en *-jəs* als 'stil, bedaard, kalm'; verder *bətö·mt* „'schaarsch bezocht, niet druk' § 116. 't Zelfde als *tö·məxjəs*". Genoemde § heeft: *bətö·mt*

'niet druk, kalm', ptc. pf. van *bətö·mən* (vgl. ohd. *zoum*); *zijn* wdl. bevat dit ww. niet, zoodat het misschien een veronderstelde grondvorm is. Maar ook dan kan 'betoomd' wel op vorm of bet. van *bətȫ·mt*, of op beide, hebben ingewerkt. Toch behoort het zeker bij *tȫ·məx*, en dit laat zich niet best als 'toomig' opvatten. Het is een NOndl. en ndd. woord, waarover men zie Molema *tuimig* 'niet druk', en dat komt van os. *tômig* = *tômi* 'vrij (van)'.

Toon (teen). Het gron. heeft als eenigen vorm, zoover ik weet, *toon*, hoewel ik in de oude noostl. rechtsbronnen slechts *ee*-vormen heb opgemerkt. Als fri. rest is de *oo* niet te verklaren; dan moest het *toa* of *toan*, *taon* wezen (vgl. *moat* 'moot'). Wie het woord in oude teksten leest, wordt er aan herinnerd, dat een teen eertijds nogal eens werd afgeslagen of verkort. Nu vermoed ik, dat *tô* als ruwe aardigheid is opgekomen naast *pote* met zijn dubbele bet., die m. i. van gelijken oorsprong is (Ts. 38, 285); vooral waar van afkappen sprake was, lag het beeld voor de hand: een stek dien men van de wortels ontdeed. Te vgl. is dan ouder eng. *taw* (sedert 1615) 'rootlet, fibre of a root', dat tot ndl. *too* staat als *straw* tot *stroo*. [Grondbet. van *taw* 'band(je)'? vgl. *vezel*, mnl. *vese*, en verwanten elders, die wellicht van een wortel met de bet. 'binden' komen; z. F.-V.W. N. B. Hierbij geen ofr. *tau*; z. V. Helten Zur Lexic. des awfr. voor *tāuwe* (niet *tauw*) = ohd. *gizāwa*.] De *n* van *toon*, *teen* zal wel ontstaan wezen zooals die van *schoen*. — V. Weel heeft *tī*^{e} (pl. *tī*^{e}*nən*) en *tö*^{ə}*n*, Gunnink *tie*, Kamperveen *tiejə*; een Steenwijker geeft mij *toon* op, maar van de Schelde tot de W. I 592 heeft *tijjen* (pl.); eeuwenlang bestaan dubbelvormen naast elkander.

Toonen. Gron. òf met Uml. *teunen* òf (o. a. in Noordhorn) de in de vormen met *i*-sync. ontstane *oo* gegeneraliseerd, maar toch *teunbank* 'toonbank', dus os. **tônian*. Maar me. *taunen*, en zonder praefix (Ormin, geschreven *awnen*) *aunen*. Evenzoo dubbele conjug. in ags. *éawan*, *éowan* (< **auwôian*, **euwôian*) en *íewan* (< **auwian* of ook < **euwian*). [Waar komt ofri.

tauwa voor?] — Zoowel *-augjan* als *ôginon* is gerepresenteerd in 't mhd.: *ougen*, *öugen* en *ougenen*, *öugenen*.

TOOVEREN. Schrader, Reall. der igm. Altk. 974, merkt op, dat de uitdrr. voor 'tooveren' veelal afgeleid zijn uit die voor 'machen, tun'. Dit maakt verwantschap met *tobben* aannemelijk. Leest men het bij dat woord in F.-V.W. bijeengebrachte (let ook op nbra. (Zeeland, Uden; z. Onze Volkstaal 2) *tobben* 'razen, tieren, in heftige beweging zijn', *tōp* m. 'wilde meid'; inwerking van hd. *toben* is onaannemelijk), dan komt men tot de grondbet. 'krachtig werken, in sterke actie zijn'. *Toppen* bij Kil., gron. *toppen* is te verklaren uit den 3 ps. s., het ptc. en het subst. *getob*, welke phonetisch *p* hebben. Vgl. C. v. Nievelt, Vertellingen 6, „Zóó tob*ten* we van den eenen dag op den anderen" (ik las vaker *t*). Met *tobben* ablautend ohd. *zoubar* enz., welke doen denken aan ogm. **taubr-*, **taubrôn*. Evenwel wijst gron. *teuvern* 'tooveren' op ouder **teuver* < **taubiz-* en op een ww. **taubizôn*, met *-iz-* naast *-az-*, uit welk laatste de vormen zonder Uml. ontstaan zijn. On. **taufr* (pl. *taufrir*, dus *i*-st.), m.pl. *taufrar* (dus *a*-st.), *taufr* n.pl., *taufrum* d.pl. (natuurlijk *a*-st.) is te vgl. met *hatr* n., gen. *hatrs* 'vervolging, haat'; men weet dat flexie en genus der *ez/oz*-st. schommelen. M. i. ook onfra. *-iz-*; Ps. 57, 6 staat *touferes* of *touferis*; op grond der glosse neemt V. Helten het eerste aan, zeker terecht. Wat *er* betreft, in open middelsyllaben gaat *-ir-* in *-er-* over (Aonfr. Gr. p. 134). Het hier vertaalde lat. *uenefici* is weliswaar gen. van *ueneficus*, maar bij het stumperachtige der vertaling is eer dan aan een schrijffout te denken aan opvatting als gen. van *ueneficium*, voor welk laatste immers os. **tôbir* op grond van het gron. bleek aan te nemen en dus in onzen tekst *toufer* van te voren waarschijnlijk is; de door V. Helten opgenomen conjectuur van Cosijn *toufreres* is dus onnoodig. — In den naam van ags. *téafor* (ne. *tiver*) 'menie' mag men de uiting zien der hooge waardeering, welke deze prachtig roode verfstof algemeen genoot; vgl. met eveneens uit 'toovermiddel' ontwikkelde bet. lat.

venenum en gri. *φάρμακον* 'verf, kleurstof, blanketsel'. De andere specialiseering der bet. in 't gri. en lat., nl. 'geneesmiddel', kent het ags. eveneens; immers *téafor* komt ook voor als bestanddeel eener genezende zalf. — *Tooveres* is haplologie voor *tooverares*.

TREDEN. Voor de Schwundstufe z. nog Ts. 28, 237 en thans ook Mnl. Wb. *troden*. Bij wang. *tride* st. behoort *trô$_e$d*, naam van de eerste te doorwaden laagte als men bij eb naar den vasten wal gaat, met *ô$_e$* < ofri. *â*. G. Japicx heeft *troay* 'loop, draf' in *op in* —, *troayen* 'loopen, draven' (*tredden* 'treden, trappen, met den voet drukken' is het oorspr. causat. = ags. *treddan*, mhd. *tredden*, ohd. *tretten*, on. *treðja*, dat ook wel meegewerkt zal hebben aan het ontstaan van, verder op metath. berustend, mnl. *terden*); Fri. Wb. *troaye* 'vleien, iets toegeven aan iemands luimen, leiden' [vgl. voor de bedoeling van het laatste gron. *laidig* van wie net weet hoe hij met iemand moet praten om hem naar zijn zin te leiden], 'minzaam tot zich trekken, aanhalen, stoeien; tot iets overhalen', dichterlijk of boekentaal nog 'draven, loopen', ook-'naloopen' (m. i. invloed der eerste bett.); *neitroaye* 'natreden, nakomen, navolgen' (ook *efterneit.*); 'naar iets trachten'; in de eerste bett. is het evenwel als een ander woord te beschouwen, verwant met *troggelen*, *troonen* en nwfri. *trúnje* 'troonen'. — Heerlsch *treeje* heeft het ptc. met Schwundst.: *getròne* (Jongeneel p. 20) of *getroane* (33), en vd. prt. *troon* (20), waarop echter ook invloed gehad kan hebben, dat men na *r* ook heeft *brook* 'brak', *gebròke* (bij alle ww. van dezen typus). Bij os. *trada* z. Mnl. Hwb. *trade* 'pad, spoor; baan (ook v. een spel); druk betreden of begane plaats, gevaarlijke positie, moeilijk parket', voortlevend in Hellendoorn als *trao* 'pad ontstaan door treden' (Driem. Bl. 7, 31). Daarnaast Deventer *trad* m. 'tred, schrede'; daar mnl. *trade* ook de bet. van *pad* had, kan het ook onder invloed van dit woord *trad* naast zich hebben gekregen. Verg. ook Ned. Wdb. op *Boschtra*, en *De Traai*, naam van wegen te Driebergen en te Leersum (Utr.) [Beets].

Treuzelen. Holthausen wijst er op, PBB 44, 482, '3, dat bij mnd. *trīselen* 'rollen' (z. b.v. F.-V.W. *trillen*), met ablautende *ĭ* > *iə* in open syll., behoort Westfaalsch *triəzl* 'kreisel' (den gm. wortel verbindt hij met gr. *δρῖλος* 'worm' < **δρῖσλος*). Bij *-ol*-suffix kan door *o*-Uml. de *eu* van 't ndl. woord ontstaan zijn. Vgl. lat. *versare se* 'niet kunnen besluiten', en ndl. *dralen* (dial. *drao* adj. en adv.), wellicht bij *draaien* (z. F.-V.W.).

Wvl. trondelen 'traagzaam en slepende gaan'; ook van dingen die op hunne plaats niet liggen maar zwerven met gevaar van te vergaan, of zoek te raken. Men zegt ook *trontelen*. F.-V.W. *drentelen* noemt de noodige ablautende vormen, en wijst er op, dat niet *dr-* maar *tr-* oorspr. is. Hierbij Sylt *traan'el* 'eine von einer Rolle (Wurst, Tabak usw.) abgeschnittene Scheibe'. Met ofr. *trund um* (z. b.v. a. w. *omtrent*) is te vgl. mnd. *trunt* 'rond'. Uitdrr. als lat. *rota currit*, en het behooren van *τροχός* bij *τρέχω*, wijzen er op, dat 'rollen' kan berusten op 'gaan', zoodat b.v. ags. *trendan* en *trĕdan* bij elkander kunnen behooren als van wel en niet genas. wortel gevormd. Daar van den laatsten Schwundstufe blijkt voor te komen, mag men die wellicht ook zien in eng. *trundle*, sedert de 16e E. als subst. en verb. naast *trendle*, *trindle*.

Tros. Dat wvl. *truis* 'tros' geen secundaire vorm is naast *struis*, wordt waarschijnlijk door de bijvormen *truisch* en, in eenige streken, *trus*. Dat geen wvl. *tros* voorkomt, pleit tegen ontleening. Den wortel *trūs* toont ook gron. *troest* (*de* —) 'bijeengegroeid bosje", b.v. van eenige bloemen of van eenige „strengen" aalbessen. Nwfri., naast *tros(se)* met *ó*, *in trús beijen* (Zandstreek *strús*: wvla. *struis*), *in trúske jern* 'een strengetje garen'.

Tuilen. Dit oudnl. woord kan de bet. 'treuzelen', dan ook 'beuzelen, schertsen' hebben ontwikkeld uit 'sleepen', en dus met *ui* < *ŏde* behooren bij dial. *tod(d)en* enz., dat Ts. 32, 300—'2 besproken is. Men vgl. Tegenw. Staat II 3: „De Brabanders, dus op den tuil gehouden, vernieuwden hunne eischen", d. i. 'aan den praat gehouden' (m. a. w.: de zaak kwam niet ver-

der), met gron. *(ver)tok*: in de stad Gr. is op *'e tok hollen*, in Noordhorn *op vertok hollen* (bij het welbekende *tokken*, met nogal uiteenloopende bett., doch blijkens de afl. uitgaande van 'trekken') in denzelfden zin 'aan den praat houden'. — Is deze afl. van *tuilen* juist, dan is het denkelijk verwant met Noordhorn *tudeln*, *tuteln* 'zoo aan iets werken dat het niet opschiet' (eer *-t-* uit *tunteln* dan assim.) < **tudilon*; over *u* voor *eu* z. Ts. 32, 176, '7. Beets wijst mij op *uit laten tuilen* (Utrecht) den schommel langzamerhand vanzelf tot rust laten komen (niet meer „opgeven").

Mnl. TRUCKEN, TROCKEN. Bij het laatste zegt Mnl. Wb.: „Hetz. als trucken en trecken. Nog heden op geheel Walcheren en West-Vlaanderen (De Bo) bekend voor trekken", — en bij het eerste: „Dialectische vorm van trecken", met verwijzing naar Franck. Deze verwijst bij ons woord naar de voc. van *beruspen*, *röse*, *rose* 'reus', *rudder*. Het 2de vrb. is, als *o*-Uml., uit te schakelen. Bij *rudder* kan men echter invloed aannemen van *rutter* = *ruter*; ook toen dit nog 'krijgsknecht, hetzij te voet of te paard' beduidde, raakte het in bet. aan *ridder* 'die te paard krijgsdienst verricht'. Doch meer vrb. geeft V. Helten § 40. Intusschen, al wilde men *trucken* uit *trecken* afleiden, met *trocken* gaat dat bezwaarlijk. Desnoods kan het zijn uitgelokt door een paar synn. die *trucken* konden vooruithelpen: *tucken* en (buiten comp. zeldzaam) *rucken*, want deze hebben ook *o*. — Uitsl. zw. behoeft ons ww. niet geweest te zijn; de sterke prf. en ptc. die men op rekening van *trekken* stelt kunnen er steeds mee in verband gevoeld zijn. Evengoed zou omgekeerd *trekken* eerst uitsluitend zw. kunnen zijn geweest en st. geworden door *trucken*. In het fri. [wang. *trek* is st.] kan men Schwundstufe aannemen in *toarkje* 'hier en daar rondzwerven, ergens heen worden geslingerd', 'voorwerpen als waardeloos wegslingeren; met steentjes naar iets werpen' (*úttoarkje* 'uithollen' door een gestagen drop; oorspr. 'uittrekken'?). In *trokken* zou de volgorde *ro* aansluiting zijn bij *treken*, *trekken*. Evenals in *tergen* schijnt

de gutt. formantisch. Daarzonder in de stad Groningen *tórren*, in Finsterwolde *tòrren*; *met iets t.* is: het heen en weer sleepen, het verplaatsen zonder er op te letten waar men het laat. Het zou ook een bijvorm kunnen wezen van *todden* (z. Ts. 32, 301, en vgl. *forren* 'vodden'), maar in de stad bestaat ook *törn(en)* = *törsen* 'torsen', — wat tot de onderstelling zou kunnen brengen, dat in ndl. *torsen* een gm. en een rom. woord dooreengeloopen zijn.

TUISCHEN. Een gelijk naast-elkander-staan van beteekenissen als men Nl. Wb. i. v. *buitelen* vindt opgemerkt voor dit woord en voor *kuitelen* (voor den vorm zonder *-el-* z. Molema *kuutjebuten*, *kuutjen* van **kuten* 'ruilen', wat men vgl. bij Nl. Wb. *kuiten*), *tuitelen, tuimelen* komt voor bij *tuischen*; immers Taalgids 3, 176 vindt men *toeselen* 'buitelen, als: *over de kop* —', onder verwijzing naar *ombuten*, vermeld als freq. v. *tuischen*, geld. *toessen*, *toesen, toeschen* 'ruilen', Taalk. Mag. 2, 413 en 3, 43. Indien men op *s* of *sch*, niet *z*, staat kan maken, zal dit woord dus niets te maken hebben met overij. *toezelen* 'vallen' enz., over welke bov. i. v. *teezen* gehandeld is.

Os. *TUSK 'tand' volgt uit Eemslandsch *tūskə* f. 'paardetand', dat Schönhoff § 61, 4 Anm. op mij duistere wijs uit *tunsk-* afleidt onder aanhaling van got. *tunþus*. De generaliseering der *-ə* is te vergel. met mnl. *nachte*, stadgron. *törvə* 'turf' e. a. Voor ags. *tusc* neemt men, volgens NED echter zonder bewijs, lange voc. aan; V. Helten Aofri. Gr. § 12 *η* geeft oofri. *tusc* en zegt in de noot, dat owfri. *toschen* d. pl. tegen vocaallengte spreekt, en dat de ags. *u* te verklaren is uit de vroegere, in het oofri. bewaarde consonantische flexie. Vgl. on. *tuska* 'stooten'?

TWEE subst. Geld. *tweelichten* en *tweedonkeren* 'schemering' (De Jager's Archief 1), (sa.) oostfri. *twêdüstern*, *twêdunkern* 'Zwielicht', gron. *twijdonkern* 'schemeravond', Deventer *tw'eedonkeren* 'id.', *tw'eelicht* 'morgenschemering', steunen de meening dat in ndl. *tweelicht* (tot in Dre.; in Gr. slechts *twijlichteg wezen* als lamp- en daglicht tegelijk schijnen, dus met het num.) *twee* = os. *twēho* 'twijfel' schuilt. *-en* in

genoemde woorden is oorspr. dat.: _in_ gaat zeer vaak vooraf.

Twint kan, zoo buiten als in het ndl., uit _*twinkt_ zijn ontstaan, zooals _punt_ uit _punkt_, en dus een afl. zijn van het syn. _twinc_. Evenzoo is de gutt. verloren in mhd. _zwinzen_, _-zern_ naast _zwinken_, _zwingen_ (nhd. _zwinkern_). Dat _*twinkt_ niet is overgeleverd, is geen groot bezwaar; evenzoo is toevallig eng. _twink_ pas ± 1400 aan te toonen (het afgeleide _twinkle_ reeds ± 888 als _twinclion_). Toch is, daar het suffix van zulk een _*twinkt_ ongewoon is, misschien eer abstraheering aan te nemen uit een ww., t. w. uit aan mhd. _zwinzen_ beantw. _*twinten_.

Uier. Naast mnd. nnd. _jüdder_ staat dre. _juur_ n. (Dr. Volksalm. 1846), beide < _*jǖder_. Misschien zou men na de accentverspringing _jǖder_ verwachten, doch zie voor palataliseering door _j_- Ts. 34, 221. De Dr. Volksalm. van 1840 heeft behalve _judder_ (dus = nd. _jüdder_) _jidder_; ook hs. Middendorp der Gron. Univ. Bibl. heeft _jidder_ „Jaarblad van een koe"; voor de voortgezette werking der _j_- vgl. t. a. p. _jivver_ en _jiffrouw_. Dre. _gier_ 'uier eener koe' (Dr. Volksalm. 1839; ook Kampen en Achterhoek) onderstelt _*gīder_ < _*jīder_; dezelfde herhaalde werking der _j_- trof dus _*jǖder_ en _jüdder_. Ze is ook te constateeren bij '_joop_'; voor _jō_- > _jȫ_- > _jē_- in dit woord vgl. _jo_(_o_)- en _jeu_- bij F.-V.W. i. v. Verdere vrb. van dgl. accentverspringing: os. _geder_, d. i. _jē_- of althans _jé_- 'uier', met Holthausen af te leiden uit _ie_-, gm. _eu_-; os. _giō_, d. i. _jō_, <_io_ 'ooit', mnd. ook _jee_; os. _getheswes_ 'irgend eines', gen. von _*gedeshwē_, d. i. _jē_- of althans _jé_-; mnd. _jümmer_, ook _giümmer_ geschreven, < _iomêr_ (z. dit en meer vrb. Lasch, Mnd. Gr. § 207); ouder en dial. ndl. pers. (dat.-acc.) en poss. _ju_, verbogen _juwe_, en _jou_(_w_), dial. _joe_ (poss. _joen_ naar _mien_, _dien_), wat trouwens niet uitsluitend phonetisch behoeft verklaard te worden (vgl. over het vermoedelijk reeds os. verschijnsel Holthausen § 327, 3).

Uitroeien, ouder _uutroeden_ voor en naast _-rōden_, is begrijpelijk door bijgedachte aan _roede_ 'stengel'. Evenzoo nwfri. (_út_)_roeije_ naast (_út_)_roaije_ < _-rothia_ [(_út_)_roegje_ z. bij _togen_].

Groningen. W. DE VRIES.

HYFTE (YSTE)?

Welke de oorspronkelijke plaatsnaam en lezing was in Reinaert I (v. 2264—6) [1]: Ende quamen teenen dorpe hiet Hyfte / tusschen Hyfte ende Ghend Hilden si haer paerlement, staat nog niet buiten kijf. J. W. Muller in zijn Critischen Commentaar [2]) bl. 293, op vers 2271 [3]) zegt laconisch genoeg: Hyfte, zie Is. Teirlinck 79—84; waar deze zeer verdienstelijke vlaamsche vossenjager zijn speurtocht besluit met het volgende voorloopige oordeel „Zoolang echter geen (H)yste in Vlaanderen en in de nabijheid van Gent met zekerheid wordt aangewezen *mag* men Yste uit f [en dus ook Ista uit l, en al de overige varianten uit Reinaert II] [4]) als een corrupten [of willekeurig verbeterden] [4]), en Hyfte als den oorspronkelijken vorm beschouwen".

Het opzet van deze bladzijden is te bewijzen 1° / dat men niet langer naar 'n Yste hoeft uit te kijken, en 2° / dat men Hyfte als den oorspronkelijken vorm *moet* [5]) beschouwen.

Indien het voldoende ware een Yste, in Vlaanderen, èn in de nabijheid van Gent [6]), met zekerheid aan te wijzen, om aan Hyfte den voorrang te betwisten en deze Reinaertkwestie nog onzekerder te maken (zijn er vast geen genoeg!) zou men niet ver moeten zoeken. Immers ongeveer halfweg tusschen de gemeenten Meerendree en Landegem, ten westen van Gent, langs de spoorbaan Gent—Brugge, op zoowat 7 kil. der eerst-

1) Ik citeer doorloopend de diplomatische uitgave van Buitenrust-Hettema (Zwolle 1903—10) van hsch. a.

2) Utrecht, bij A. Oosthoek 1917.

3) Want J. W. Muller geeft ook 'n critische uitgave van den tekst; hij schrapt b.v. 26 verzen uit hs. a en voegt er 38 aan toe, op gezag van hss. f en (of) b cfr. ibid. bl. 40.

4) Bijvoegsels van den steller dezes.

5) Daarom heb ik het woordje *mag* in Teirlinck's citaat gecursiveerd.

6) Dáárom komt Bosch-ter-(H)yst, halverwege tusschen Gent en Rijssel, niet in aanmerking (niettegenstaande de lezing van b: tusschen Risel ende Ghent); we zien aanstonds uitdrukkelijk waarom niet.

genoemde stad, ligt 'n vlek Heyst-ten (den) Driesch tusschen Meerendree en Luchteren [1]). Dat echter dit Heyst, hoe dicht ook bij Gent, niet ten gunste van Yste mag worden ingeburgerd, onder de reeds zoo talrijke twisters, leert ons de Reinaert zelf.

Bruun immers komt uit de Ardennen naar *Rijks*vlaanderen en dóór het land van Waes begeeft hij zich naar de afgesproken plaats waar Reinaert senior zich toen bevond en hem verwachtte (v. 2256—65). „Bruun wart vro van desen / (de uitnoodiging om te komen en de belofte hem koning te maken) Hi hadt meneghen dach begaert Daer maecte hi hem te Vlaenderen waert Ende quam in Waes int soete lant Daer hi minen vader vant" Bruun vindt vader Reinaert in het land van Waes. Men begrijpt dat de vos zijnen, dézen, gast *niet* wil ontvangen op zijn voorvaderlijke burcht [2]) aan de poorten der hoofdstad, op den Reinersberch. Trouwens Reinersberch ligt te ver buiten het Waesland. Maar naar Hyfte, te midden van den grooten Eynaertstriest, (silva S. Bavonis) waar Bruun zich ook beter tehuis voelt, is deze geroepen, of geleid bij zijn aankomst in het Waessche. Als nu Reinaert en Bruun alvast daar waren, werden de meer nabijwonenden: Grimbeert, Ysingryn ontboden. „Mijn vader ontboet Grimbeerte den wysen Ende Ysingryn den grisen (Tybert die Kater was die vijffte) Ende quamen teenen dorpe hiet Hyfte". In Hyfte zelf kon echter de samenzweerders-vergadering moeilijk plaats grijpen (voorzichtig wezen was de boodschap) daarom: Tusschen Hyfte ende Ghend Hilden si haer paerlement. Dus in het land van

1) De graphie Heyst biedt geen moeilijkheden. Hyfte in de latere ME, wordt even zoo goed Heifta geschreven (cfr. Archief enz. van Drongen nr 8, in het Gentsche Provinciaal Archief, op het jaar 1413: Henricus de heifta.) Trouwens de uitspraak van de plaats Hyfte en den familienaam Hyfte (te Gent zeer talrijk) klinkt in het platte Oostvlaamsch ongeveer als onze tweeklank ei of ij. De nabijheid van 'n driesch met nog meer plaatsnamen daaromtrent als Hulsbosch, Meybosch, zouden *dit* Heyst als de plaats der samenzwering aannemelijk maken. Cfr. van der Maelen's kaart waar men ook: Heyfte leest.

2) Deze burcht is volgens mij te St. Amandsberg, op den ouden Reinersberg, bij Gent, te zoeken.

Waes vindt Bruun den loozen oudvos. Het land van Waes echter ligt in zijn geheel beoosten Gent, en het gevonden Heyst, ten westen, dus in *Graafs*vlaanderen. Teirlinck had dus beter gezegd: Zoolang echter geen (H)Yste in Vlaanderen en in de nabijheid van Gent, *en wel ten Oosten dier stad*... wordt aangewezen, mag men Hyfte als den oorspronkelijken vorm beschouwen [1]).

Of men ooit dicht bij Gent, en ten oosten, 'n Yste vinden zal? Ik heb vlijtig gezocht! Maar sinds 1°) men er wel 'n Hyfte heeft gevonden [2]) dat aan *alle* tekstvereischten voldoet en 2°) de verschrijving van (H)yfte tot (H)yste zóó makkelijk te verklaren valt, kon men, gevoeglijk, het pleit, als ten gunste van *ons* Hyfte beslist, voor goed als opgeruimd aanvaarden.

Maar... daartegen nu pleit dat én hsch. f. én hsch. b., beiden, (h) Yste (r) Yste schrijven of schreven. Als f. en b. overeenstemmen komt het gezag van a in 't gedrang. Daarenboven f. en b. schrijven (schreven) Yste met 'n tekstwijziging tegenover a, in het rijm nog wel: yste: wyste. Ten slotte wordt de lezing Yste verstevigd door het feit dat l: ook Ista heeft overgeleverd. Dit alles verhinderde Is. Teirlinck zich kordaat ten gunste van Hyfte te bekennen, want hij meent met [?] J. W. Muller dat het oudere hsch. f. over 't geheel stellig beter is. Ik meen ook dat hsch. f. 'n *onschatbare* aanwinst is, en het lijkt zelfverblinding van wege Buitenrust-Hettema het eenvoudig te negeeren. Inzonderheid wat de topographie aangaat schat ik het hoog... omdat de afschrijver van f.... *niet* in Vlaanderen tehuis hoort. Zijne streekonkunde is wèl 'n tweesnijdend iets, en laat hem misschien het een en het ander verknoeien [3])

1) Dit geeft ook den genadeklop aan alle Heiste(n) en Heeste(n) uit het Westvlaamsche, alsmede aan Bosch ter (H) Yst op meer dan 25 kilometer van Gent en ten Zuiden ervan.

2) En er, voor zoover ik weet, in het Waessche, ja in heel Vlaanderen, slechts één Hyfte bestaat.

3) Getuige daarvan v. 2221 (uitgave Degering) waar f het oorspronkelijke „in waes" verknoeit tot „inwaerts" wat met: int suete lant, te hinderlijk is. cfr. ten slotte l. 1078 In Vasiam venit....

maar is ook weer 'n zekerheid, dat hij, hoogst waarschijnlijk, niets op eigen gezag of uit moedwil is gaan wijzigen; waar dus én f. én b., én, als hier, ook nog l. éénzelfde lezing bieden, schijnt het gezag van a. er niet tegen op te kunnen. Toch gaan we a. en dus: Hyfte tegenover f. b. l. verdedigen, en moeten we dus uitwendige en inwendige criteria er bij halen, om te doen zien dat die 3 getuigen het afleggen tegenover één, den onzen.

Laat ons eerst l. onderhooren, wiens gezag groot is, vermits het oorspronkelijke hsch. ervan door 'n West(?)-vlaming geschreven, rond 1270 te dateeren valt. Dit hsch. echter, of 'n afschrift, is nog niet teruggevonden; enkel één eksemplaar van den Utrechtschen wiegedruk, heeft ons den latijnschen tekst van Reinardus vulpes overgeleverd. In die inkunabel, te Deventer bewaard, staat: Ista. Was dat de lezing van het hsch. voor den druk gebruikt? Was dit het oorspronkelijke van den latijnschen vertaler? De drukker én de afschrijver kunnen zich zóó licht hebben vergist of verschreven, de langbeenige s is slechts door 'n klein dwarsstreepje, dat makkelijk vergeten wordt, onderscheiden van de f, in het schrift der XIII—XVe eeuw. Toch zou Ysta aan waarschijnlijkheid winnen, indien er in den latijnschen tekst iets te vinden is wat het rijmwoord: *wyste* van f. en b. als oorspronkelijk kon doen doorgaan. Dit is echter *niet* het geval, en vermits dus Ista op zichzelven alleen staat, en 'n verschrijving of verlezing uit Yfta zóó makkelijk valt, zal de lezing van l. slechts dán den doorslag geven, wanneer het blijkt dat f. en b., onafhankelijk van l., den voorrang aan a. kunnen betwisten. Kunnen ze dat echter *niet*, en blijkt het dus dat de varianten van f. en b. niet moeten en niet kunnen worden aangenomen, dan valt, daardoor alleen reeds, de variante van l.

Dat f. en b. het moeielijk zullen winnen in hun pleit tegen a. blijkt trouwens eerst en vooral uit l. zelf. Immers het is duidelijk, dat, indien het rijmwoord: *wyste* als waarschijnlijk corrupt moet worden verdacht, dán de schrijfwijze *Yste*, ook

hetzelfde noodlot zal deelen. Reinardus vulpes heeft [1]): In Vasiam venit a patre receptus ibidem Eius in adventu gaudet et ipse pater Grimbertumque [2]) vocant Isengrinumque, fuisse Istorum quintus dicitur esse catus — 'n Mooie vertaling van de overgeleverde tekst in a. [3]). Maar niet enkel is hier niets in te vinden dat het „Tybert die cater was die *wyste* van f. en b. zou kunnen geloofwaardiger maken, alles pleit er tegen, vermits hier de tekst van a.: Tybeert die kater was die *vijfste*, als meer oorspronkelijk is behouden: Istorum *quintus* dicitur esse catus. Door *quintus* wordt *vyf(s)te* gehandhaafd en met *vijfte* vervalt *Yste*, nadat *wyste* verdween.

Doch dit is niet alles wat l. ons ten gunste van Hyfte weet te vertellen. Het luidt verder: Hi simul ad villam properant quae dicitur Ifta (dus): ende quamen teenen dorpe hiet Hyfte. Hoe natuurlijk, en volgens oudste gewoonte, volgt nu in 't vlaamsch origineel het aansluitende vers met de herhaling van Hyfte: tusschen Hyfte ende Ghend Hilden si haer paerlement. Het Latijn echter, 'n kunstmatig werk, weert dit procedé van de volkskunst, hier, en op onderscheidene plaatsen, en vertaalde, onnauwkeurig genoeg, de samenzwering zelf te Hyfte, tegen het vlaamsch en de voorzichtigheid in, verleggende: Ifta Inter Gandavum nunc Vasiamque sita Tempore nocturno servant *ibi* parliamentum: *tusschen* Hyfte ende Ghend Hilden si haer paerlement In eere belokenre nacht. Nu zet deze vertaling, hoe afwijkend ook van den vermoedelijken oertekst, bij Baldwinus eene zeer nauwkeurige topographische kennis voorop van hetgeen hij vertaalt, al verdraait hij den tekst. En uit dit vers: Inter Gandavum nunc Vasiamque

---

1) Edit. Knorr v. 1078—81.

2) De vermelding van Grimbertus hier in v. 1080 en die van catus in 't volgende toont duidelijk genoeg dat Knorr het recht had (zelfs zonder zich op a of b. te beroepen) om het Grimbertum in v. 1072 te veranderen in Tibertum. — Met de namen is in dezen passus nog al gesold, maar géén kunst het origineel te herstellen. Fuisse .... esse is ook niet in den haak.

3) Ik vestig de aandacht op *vocant*, Baldwinus heeft de opvolgentlijke gebeurtenissen ook zoo begrepen, als ik ze bladz. 208 uiteen heb gezet.

sita [1]), dat als 'n preciesere localiseering van **Ifta** moet gelden, haal ik 'n argument voor **Ifta** en voor *het* **Hyfte** dat wij reeds vroeger hebben verklaard: het eenige te zijn, én het ware te *moeten* wezen.

Men heeft wellicht bemerkt dat ik vroeger me zóó heb uitgedrukt „Bruun immers komt uit de Ardennen naar *Rijks*vlaanderen". De tekst 2253 heeft enkel: Hi ontboet Brune ... ende hi in Vlaendren commen soude. Dat er echter spraak is van *Rijks*vlaanderen bewijst heel deze partie van Reinaert I, dààr omtrent woonde Vader-vos, *dààr zelfs* heeft hij den schat van Hermelinck ontdekt, dáárheen moet Bruun om zijn trawanten te vinden. „Daer maecte hi hem te Vlaenderen waert Ende quam in Waes int soete lant". Trouwens dat *is*, van uit de Ardennen, de kortste weg om in vlaamsch Vlaanderen te geraken. Brunn vindt Reinaert in Waesland: „Daer hi minen vader vant". Ik schreef verder: en dòòr het land van Waes begeeft Bruun zich naar de afgesproken plaats waar Reinaert senior hem verwachtte. Dit laat het voorloopig onbeslist of Reinaert te **Hyfte** op Bruun heeft gewacht, dan wel, of hij dezen ergens anders in Waesland is tegemoet gegaan; maar waarschijnlijk is het, of zeker, dat Bruun Reinaert te **Hyfte** zelf ontmoette en ze daar 'n poosje verbleven, vermits de andere drie samenzweerders, daarop, *naar Hyfte* werden ontboden. „Myn vader ontboet... Ende quamen teenen dorpe hiet Hyfte".

Maar zorgvuldig heb ik vermeden te beweren dat **Hyfte** *in* het Waesland ligt. Dat zegt de Vlaamsche tekst nergens, en de Latijnsche zegt het tegenovergestelde. Is. Teirlinck bl. 80 is even omzichtig "... hetgeen een argument te meer is voor de bewering dat Hyfte *in of bij* het land van Waes lag". **Hyfte** lag?... dáár, waar Balduinus het plaatst: landmeterlijk, halfweg, tusschen de stad Gent en het Waessche land. Het gebied ten oosten van Gent, Overschelde geheeten,

---

1) Dat hem wel in het bewustzijn is gebracht door: tusschen Hyfte ende Ghend.

grensde aan Waesland, en tusschen beide lag Hyfte [1]) waaruit dus duidelijk blijkt dat l. een zeer goed kenner was der Gentsche topographie en dat hij bij deze localiseering, die hij *niet* aan zijn Vlaamschen voortekst heeft te danken, ongetwijfeld *ons* Hyfte op het oog had. Maar met *Ifta*, wordt ons Hyfte haast zeker, en vermits ook *vyf(s)te* moet blijven gehandhaafd, om wille van: *quintus*, zullen „*yste*" en *wyste* het afleggen moeten bij tekst a., alhoewel deze alleen staat tegenover f. b. en l.

We kunnen echter nog veel verder. Ook zonder l., willen we a. tegen f. en b. handhaven door interne critiek. Beiden komen aandragen met „tybeert was die *wyste*". Dat is zeker korrupt. Want 1°) a. f. leggen er nadruk op bij het zweren van Nobels dood, dat het unanimiter geschiedde: *alle vive* des coninx doot. Nog eenmaal legt f. nadruk op *alle vive*, als hij in de volgende verzen — [die bij a. ontbreken bij b. echter wél voorkomen en dus o. m. met alle recht door J. W. Muller in zijn critischen tekst zijn opgenomen — Nu hoort alle wonder groet Si swoeren op ysegrims crune *alle vive* dat si Brune.. (f.) Sy zwoeren op ysegrims cruun *alle vive*... (b.)] weer dezelfde eendracht in het boos opzet doet uitschijnen. Isengrims crune is daarenboven kostelijk-zuiver-echt. Daaruit blijkt nog eens, dat het *quintus* van l., en het *vyf(s)te* [2]) van a. wél origineel zijn. De *vijf* samenzweerders heeft de Reinaertdichter op rij laten kennen en optreden, en Reinaertje schijnt ze op zijn vingers den koning vóór te tellen: eerst zijn vader Reinaert Sr., dan Bruun, daarna Grimbeert, Ysengrim... en Tybert de cater... was de *vyfte*, is dus volledig gewettigd. *Wyste* is foutief.

---

1) Cfr. Prosp. Thuysbaert: het Land van Waes, Vermaut, Kortrijk 1913. Een ± $5^1/_2$ kil. *ten Oosten* van Loo-Christi zoowat: Zeven-*eeken* begint het Waesland en Hyfte hoort onder Loo-Christi op 1,5 kilometer ten Noorden, een weinig naar het Westen, dus nog wat dichter naar Gent op — Cfr. Sanderus flandr. Illustr. I. bl. 381 en bl. 207; of III bl. 201.

2) Want a. schreef werkelijk vyfste als Teirlinck tegen Buitenrust-Hettema staan houdt.

Ten slotte „Tybert de cater was de *wyste*" van f. en b. is korrupt op inwendige gronden. Vers 2261 wordt Grimbert den „wyse(n) geheeten door a. én b. Hsch. f. leest hier Tibert wat zeker verkeerd is [1]). Grimbert verdient wél dat epitheton ornans, hij is van Reinaerts familie, een van „syn liefste maghen"; dat de Reinaertsdichter, vlak daarop, *Tybert*, die cater, den *wysten* zou noemen is én zeer onwaarschijnlijk, én kan niet worden verklaard, is zelfs tegen de opvatting van de(n) dichters als uit de Tybeertepisode is gebleken.

Vermits het dus hier ook weer blijkt dat „*wyste*" verkeerd is, en dus *Yste* geen steun vindt in het óók verkeerde rijm, *moet* Ifta, Hyfte, doorgaan als het éénig oorspronkelijk juiste.

We willen ons verder wagen op palæographisch gebied en uiteenzetten *hoe* de korrupte vormen: *yste* en *wyste* in f. en b. zijn verschenen [2]).

Ik neem aan dat de Reinaertdichter in zuiverste rijm schreef: vifte: hifte of vyfte: hyfte. Echter was de dubbelganger *vyfste* in Vlaanderen lang niet onbekend [3]). Nú nog zegt men, ook in het Antwerpsche, (waar ik tebuis hoor) vĕfde en vĕfste. Laat nu 'n afschrijver die met vyfste beter vertrouwd was, dan met vyfte, dit vyfte in vyfste hebben gewijzigd, maar ook wel Hyfte lezend, én het wellicht kennend, dit laatste onaangeroerd laat, dan hebben we de lezing van a.: vyfste: hyfte. Naast de vorm hyfte, was ook yfte in zwang, en er kunnen dus teksten geweest zijn die lazen vyfste: yfte. Verder kan ik onderstellen dat 'n copiist in plaats van yfte uit zorgeloosheid yste met langbeenige s heeft geschreven. Dan zal 'n volgende geneigd geweest zijn, indien hij Hyfte niet kende, vyfste als korrupt aan te zien, en wil dus vyste herstellen, *dat*, echter,

1) Dit blijkt èn uit l., en uit f. zelf, vermits f. nóg eens op vers 2225 schreef: Tibert die cater.., dán waren er slechts 4 geweest. Ten slotte Tibert is naar de Ardennen geweest en vandaar terug, *die* behoefde dus niet te worden ontboden die *was er*, en daarom juist staat'ie zoo eenvoudig leuk in het parenthesisvers 2263.

2) Dat f. en b. nog in véél overeenstemmen of — stemden en dus op één archetypus, althans middelbaar, teruggaan, is bekend.

3) Stoett. Etym. bl. 79—80, Franck² § 234.

geen zin gevend, maakt hij heel licht uit vyste (ook palæografisch) wyste. Zoover schijnt f., die met de toponymie niet bekend was, het te hebben gebracht. Ook kan de corruptie hiervan zijn uit gegaan dat *vyfste* 'n volslagen onbekende vorm was voor den copiist, die ook in zijn handschrift wellicht yste lezend het zijn plicht dacht met het oog op het rijm: yste, ook vyfste te veranderen in wyste. Dat daarenboven ook vyste kon worden geschreven in plaats van vyfte is duidelijk, en zóó kan de korruptie ook dáárvan zijn uitgegaan, en iemand het oorspronkelijke yfte in yste hebben veranderd. Dit alles is zóó sprekend dat er niet zal worden over getwist, zelden was er zooveel gelegenheid aan scrivers geboden om 'n tekst dien ze niet volledig begrepen, omdat ze de toponymie niet kenden, slecht te lezen en te verknoeien.

Men heeft wellicht opgemerkt met verbazing dat ik tot nog toe over b. heb gesproken als 'n getuige ten gunste van *yste*: *wyste*. En dat *was* b. in zijn origineelen vorm; en met *dien* vorm moest ik rekening houden, wilde ik 'n wetenschappelijk betoog. B. schreef wyste: ryste [1]). Wáár is, als Is. Teirlinck het i. v. vermeldt (op Risel) dat de r van ryste is veranderd tot 'n h. [2]). Voorzeker, maar *wie* deed het? De oorspronkelijke scriver? Dat lijkt onwaarschijnlijk, als men de h. vergelijkt met al de omringende en die van het voorafgaande woord „heet". Indien daarenboven de scriver zelf het deed waarom liet hij dan Risel in 't volgende vers onaangeroerd? De scriver heeft dus in alle geval 'n vóórschrift gehad dat wyste en ryste las, of *hij* heeft *dit* gelezen in een hem onduidelijk hsch. en was er aanvankelijk mee tevreden. 'n Andere corrector, die de rijmen nog eens doorliep, heeft echter ryste veranderd in: hyste, daarbij (men moet goed toekijken) hyste in hyfte, en het zeer duidelijk geschreven wyste (wat dus met f. overeenstemde, en ook, indien het voorschrift van b. duidelijk geweest

1) Iemand zou kunnen beweren neen, b. schreef wyfte: ryfte. maar dat b. *twee* ook voor hem onverstaanbare vormen zou hebben geschreven neem ik niet aan.

2) Zie de photographie der plaats in het hs. bij Teirlinck, Toponymie, 80.

ware, wel door yste (en niet ryste) zou zijn gevolgd geworden; dáárom stelde ik hem met recht tegenover a) verbeterd, met het doorhalen der langbeenige s, en het licht 2 × doorhalen der eerste v van de w, verbeterd, tot vyfte. Deed de corrector, dit, op eigen hand, omdat hij Hyfte kende [1]), of omdat hij in 'n ander hsch. dan het vóórschrift van b. het zóó las? in ieder geval, *dit* brokje emendatiegeschiedenis is weer 'n doorslaand argument ten voordeele van Hyfte.

Nu kunnen we dan ook 'n uitleg wagen omtrent *risel* van b. dat dus *zeker* 'n corruptum is, en niet op de rekening van den omwerker van a. f. kan worden geschoven, omdat hij uit Zuid-Vlaanderen was (zóó Teirlinck). Hsch b. had wyste, ryste, en schreef ryste ter wille van het rijm: wyste, maar in het volgende vers: risel [2]). „Tusschen Risel ende Ghent", heeft géén zin. De ontmoeting der 5 samenzweerders *is* in, of dicht bij het land van Waes gebeurd. Als aanduiding van het oord, waar ze hun parlement hielden is *deze* opgave al even veel waard als: tusschen hier en ginder. Met ryste wist de afschrijver van b. geen raad, maar hij dorst het niet aan ter wille van wyste in 't rijm; Risel kende hij wél, dat... schreef hij maar, raak! Want, en dit is belangrijk, yste, als b.v. het in f. staat, kan worden gelezen als riste ja zelfs, in 'n nog onduidelijker handschrift, als risle of risel, en wordt dan in het rijm ryste geschreven zoodra er 'n wyste voorafgaat. Dit echter is van minder belang. Laat ons nu naar Hyfte terug keeren [3]).

Ik kom er juist vandaan, en heb nog eens te meer onzen Reinaertdichter bewonderd in stil genot. De plaats Hyfte komt voor in oorkonden van 't begin der XIIIe eeuw af (cfr. de Potter-Broeckaart i. v. Loo-Christy bl. 3) en lag te midden van de woeste streek, die ten Oosten van Gent, onder den naam van Silva-Bavonis, of Eynaerts-triest

1) 'n nieuw bewijs dat het wel de oorspronkelijke scriver niet was.

2) wellicht omdat ris*t*e ook ris*l*e scheen, en dit aan ris(se)le herinnerde.

3) Op de kaart van Sanderus flandr. Illustr. I bl. 381. Sanderus liet Hiest drukken, dat is 'n fout, voor Hie*f*t(e) er zijn op die plaat nog meer onnauwkeurigheden b. v. Des*h*elbergen.

(Eginhard), berucht was. Die *nu*, van Lourdes-Oostacker uit, naar Desteldonck of Destelbergen of Loochristy zich begeeft, dus N.O. Z.O., O.O., van Gent, kan aan de grondsoorten en de nog overblijvende heesterheidestukken de overblijfselen ervan erkennen. Eiken moeten er in die streek welig hebben getierd, enkele boomen die honderde jaren tellen vindt men er nog verspreid, en de Eikenstraat ligt tusschen Lourdes en Oostacker dorp. De oordsnamen daarenboven van Oost/acker Meir/acker Vaerkens/acker zijn voorzeker getuigen van gerode perceelen, de drieschen N. en Z. en O. van de stad, de vleknamen: Elsloo, Loohoecksken, Loobosch [1]), Lichtelaere, Boschstraet, Hulst, Bosch, zelfs Mariakerke (eens Meirekerke) naast Meirendree en Meirhout, zoo dicht opeen, spreken 'n al te duidelijke taal, terwijl de dorpen Destelbergen en Desteldonck, hoe mooi ontgonnen nu ook, voor 'n geoefend oor dezelfde opvattingen naspreken. Ten slotte Loo(christi) zelf, het dorp waaronder H(e)yfte nu ressorteert, is van geen andere meening, Hyfte was als 'n „paradijs" voor samenzweerderij. In 1220 kende men reeds op Oostacker een *niuwe* wostine, en de thans nog bekende *woestijnstraat* vindt men almede bereid om voor Hyfte te pleiten. Dus Hyfte was wel voor den Reinaert Sr., die niet verre van de hofstad zijn hoofdburcht had opgeslagen, 'n ideëele plaats om er Bruun uit de Ardennen naar te ontbieden. Daar konden ook gerust de 3 overige samenzweerders elkander ontmoeten. De Reinaertdichter noemt het een *dorp*, nu is het enkel 'n gehucht, maar de geschiedenis leert ons dat Hyfte vroeger van grooter tel was, en eene eigene keure bezat [2]). Reinaert de oude, hoe goed ook Hyfte gekozen was, durfde het niet aan in zijn eigen huis, te Hyfte, de samenzwering definitief in te luiden, hij belegde dus het verradersparlement in het

1) Merkwaardige samenstelling, waarvan toch nog voorbeelden, cfr. nog een in Brabant (Scherpenheuvel) en een in Limburg.

2) de Potter, 1e Reeks IV bl. 15—16.

groote Eynaertsbosch, en daar op een beloken nacht, wellicht onder 'n stamouden eik, volgens oudvaderlijke gewoonte, werd alles nog eens besproken en toen bezworen. „Ende zwoeren daer an twoeste velt alle viue des coninx doot" (v. 2270—1). Deze twee verzen die haast eensluidend zijn in a. f. en b. en die v. 2265: tusschen Hyfte ende Ghend *nog nader* bepalen, vergen voor 'n oogenblik onze aandacht. Uit de Ardennen is Bruun door Tibert geleid ('n leuk span!) door Brabant en Rijksvlaanderen over de Schelde, ten Oosten van Gent, in het Waesland gekomen en heeft zich naar Hyfte begeven, waar Reinaert de oude hem wachtte. Daarheen komen nu ook van uit hunne woonplaatsen Grimbeert en Ysengrim; gevijven sloegen ze op 'n donkeren nacht het machtige bosch in, en tusschen Hyfte ende Ghend zwoeren ze des konings dood [1]). Maar nog is Reinaert Jr. met deze, toch al zeer preciese plaatsbepaling, niet tevreden, hij wil van zijn kennis en waarachtigheid 'n blijk geven met het oord der samenzwering tot op 'n speldeprik te vermelden. Tusschen Hyfte ende Ghend, daer, swoeren si *an twoeste velt.* Velt heeft hier den zin niet van ons modern: bebouwd land, als blijkt uit woeste, maar eenvoudig van land tegenover water. Ik wil nog in 't onzekere laten of „an" hier op te vatten is als enkel: op, in, of meer overhelt naar de beteekenis „bij", wat m.i. te verkiezen valt ter wille van „daer". In alle geval het „woeste velt" hebben we te zoeken tusschen Hyfte ende Ghend, en liefst verder van de stad dan van Hyfte. Nu heb ik in 'n vroegere studie over Kriekeputte-Hulsterloe [2]) bewezen dat de uitdrukkingen: Ne staet hi niet bi Hulst ter loe Up dien moer in die wostine (2662—3) niet enkel als 'n beschrijving maar als 'n werkelijke localiseering moeten worden opgevat,

1) Dat de plaats der samenzwering niet op den Reinersberch is te zoeken als de Potter het meent is duidelijk genoeg. Want dit ware te dicht bij de stad, dan had Reinaert ze niet naar Hyfte hoeven te ontbieden en dat is niet meer tusschen Hyfte ende Ghend, maar vlak bij Gent.

2) Zie Leuv. Bijdragen XI 111—38.

vermits oorkonden en bescheiden die nog uit de XIV[e] eeuw dateeren van 'n bepaalde moer en 'n bepaalde wostine in de nabijheid van Kriekeputte getuigen. Het beste bewijs van de nauwgezette toponymische kennis van den Reinaertdichter! Indien ik dus ook weer in de nabijheid van Hyfte, in de richting naar Gent, een locus aanduiden kan die van het vroeger bestaan van 'n precies „woeste velt" getuigen zal, dan mag ik hier weer opnieuw „an twoeste velt" niet enkel opvatten als 'n algemeene karakteriseering van het uitzicht der landstreek, maar als 'n verder preciseeren van gelegenheid en plaats. Nu ligt er op 2 kilom. ten Westen van Hyfte langs 'n ouden „heirweg" van Gent naar Loochristy, maar op de hoogte van Hyfte, 'n vlek genaamd de „woestijn" en van uit het dorp Oostacker, dat nog 2 kil. verder ligt, in de richting van Gent, gaat er 'n straat naar dit vlek, de woestijnstraat. Ik meen dus te mogen beweren dat de samenzwering plaats vond in *dit* gehucht, vroeger hét woeste velt, tusschen Hyfte en Gent. Op 2 kilometer afstand van Hyfte, op 7 kilometer afstand van Gent, te midden van den grooten Eynaerts-triest, op, of bij het bekende „woeste veld" nu „de woestijn" genaamd — heel de streek ± 15 kilometer lang en breed ten Oosten van Gent was toen één bosch en één woest „veld" — werd Nobels dood gezworen, volgens het leugenachtig verhaal van Vos Junior; waardoor de Reinaertdichter zich doet kennen als 'n typonymus van allereersten rang, die de kleinste wijken en plaatsnamen kent tot in hun geringste bijzonderheden. Heel de Eynaert-triest met Hyfte en het woeste velt hoorde toe aan het St. Baafsklooster te Gent, het Hulst-ter-loe land en Kriekeputte met zijn moer en zijn woestine hoorde toe aan het Prenonstratenser klooster van Drongen; Hyfte, Kriekeputte, konden met zulke bijzonderheden gekend zijn door iemand die er geboren was of er geleefd had, maar konden ook uit de archivalia, de rekeningen en cynsboeken der beide abdijen worden opgediept, door iemand die er zaaks mee had. Was de

dichter van Reinaert I, laatste gedeelte [1]), 'n monnik van St. Baafs of Drongen aan de Leie? Of beter! Was de dichter van dit gedeelte van ons „gemeentenaren-epos" geboren in het soete land van Waes, 'n monnik een dezer abdijen, die, toen hij zijn meesterwerk schreef, de visu gezien had, wat hij ons zoo plastisch heeft beschreven? En omdat hij in de beschrijving van Kriekeputte, zelfs omtrent de historische berken, naast de bron, weet te gewagen, en dat Kriekeputte aan Drongen toebehoorde (alhoewel St. Pieters, de zuster abdij van St. Baafs, er ook gronden bezat in de nabijheid) was die geniale Arnout (?) 'n Norbertijner, die, in het Waeslant geboren, (Hyfte ligt er buiten, en Kriekeputte ook, maar beiden dichtbij) tot het klooster van Drongen behoorend, als magister vertoefde in de priory van Hulsterloo, die door Drongen rond de jaren 1140 opgericht, 'n groot gedeelte van den moer en de woestine nabij Kriekeputte heeft ontgonnen.

Geschiedkundige feiten buiten den Reinaert, en aanduidingen erin, maken deze vraag tot meer dan 'n bloot vermoeden, als ik in 'n volgend opstel hoop te bewijzen.

Drongen 20/4/22. D. A. STRACKE, S. J.

1) Want alles is dááraan ontleend.

TESSALICA.

Bij de uitgave, in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift (XL 251—2), van een tot dusverre onbekend sonnet van Tesselschade heeft, naar ik meen, eene misvatting van enkele woorden en zinswendingen Dr. Sterck verleid tot een niet geheel juiste verklaring en vertaling van het trouwens door bewoording en toespeling oogenschijnlijk vrij duistere gedicht.

Zelfs indien Dr. S.'s opvatting van *dat* als gewoon „zinslidwoord" juist ware, kon zijne paraphrase van den geheelen zin onmogelijk de ware zijn. Immers dan moest *die kluchticheijt* de wederopvatting zijn van het onderwerp (vooraf reeds omschreven in den zin *Dat Bareleus — doet*) van *veranderde*, mitsdien de oorzaak dier verandering zijn, niet het gevolg, zooals S. 't voorstelt door zijn vertaling: „komt misschien doordat *enz.*" Zou echter *dat* hier niet veeleer, gelijk zoo dikwijls in onze oudere taal (vooral de volkstaal?), opgevat moeten worden als: gesteld dat, indien? Zie Verdam II 86—7; Ned. Wdb. III[2] 2307 [1]); Stoett, Mnl. Synt.[2] § 326; Bouman, Synt. der *dat*-zinnen, blz. 147—8; voorts b.v.: „Dat alle berghen goude(*n*) waren en alle waters wijn, so had ic jou noch veel liever *enz.*" (bij V. Duyse I 146, no. 23) en Bredero, Sp. Brab. 193, 349, 368 e. e. Het zinsbeloop is aldus stellig ongedwongener dan met die wederopvatting van het onderwerp.

In *Men boert U af de plaegh* ziet S. een ww. *afboeren*, dat hij dan verklaart met: „afbeuren, afnemen; waarnaar hij dan ook vertaalt: „Men neemt de plaag van U af". Nu is in

1) Waar echter, naar ik meen, evenals ten deele bij Stoett, a. w. 325, dit gebruik verward en ten onrechte onder één hoofd samengebracht is met een ander, t. w. van *dat*, in twee- of meerledige bijwoordelijke bijzinnen, ter vervanging van een ander, voorafgaand voegw.: *toen* —, *ofschoon* —, *indien* enz... *en dat* (zie Bouman 123—5), of met het pleonastisch gebruik van *dat* na *wie*, *hoe*, *waarom* enz. (Stoett 49, 326 Opm. I; Bouman 125—6).

T.'s vrij slordige en ouderwetsche spelling een „oe" voor *o* of voor *ö* (nnl. „eu") niet ongewoon — zie b.v. *koenen* = *keunen* of *konen*, kunnen (Tschr. XL 248), *gekoeren* = *gekoren*, gekozen (Worp, Een onwaerdeerl. Vrouw 292), *koemen* = *komen* (a. w. 161) enz., — zoodat *afboeren* = *afbeuren* inderdaad mogelijk ware. Maar zou, in verband met de voorafgaande woorden *revel-kal* en *kluchticheijt* en ook met de in vs. 13 genoemde *swarte gal*, vooral in T.'s précieuse taal een wellicht door haar zelf voor deze gelegenheid gesmeed *afboerten*, in den zin van: door boert, scherts afnemen (verg. b.v. *afpracken* enz.), niet veel aannemelijker zijn dan een slap, en bij *plaeg* oneigenaardig *afbeuren*?

Zijn deze opmerkingen juist, dan zou men de 9 eerste regels allicht beter dan met S.'s woorden aldus kunnen omschrijven: „Indien Barlaeus mij een dergelijk onzinnig vers zond als Huygens, zou de kluchtigheid daarvan misschien uw bloed veranderen (verbeteren), dat al uwe eigene statigheid niet in bedwang kan houden. Ik leed het [1]) (t. w. Huygens' zotte verzen) om uwentwille (te wiens genezing zij nu mogen strekken [2])). Want zieken zijn niet altijd gebaat met onsmakelijke wijsheid: een vriendelijker geneesheer moet de genezing bewerken. Deze (t. w. Barlaeus, immers med. dr.) meent dat Moria (de Dwaasheid) de geneeskrachtige tooverspreuk (den „zegen") moest prevelen [3]). Men ontlast u al boertend van uwe ziekte *enz.*"

Hierbij neem ik dus aan 1° dat met *het bloet* in vs. 2 dat van den door de vierdendaagsche koorts gekwelden Hooft bedoeld is, niet — als S., blijkens *hun*, gelooft — dat van de schrijvers en zenders der brieven aan T., Huygens en Barlaeus; 2° dat Barlaeus T.'s „vraeg" beantwoord heeft, maar met

---

1) *leedt* = *leed 't*; temet ook een herinnering aan: „Wat lydt ghij aen den Drost" in Huygens' een paar weken ouder gedicht aan Barlaeus over Hooft's vierdendaagsche koorts (Worp, a. w. 293)?

2) Verg. in T.'s geleibrief aan Hooft: „Ick meen hij (*Huygens*) mij dus vuyle dranck toesent, om u E daer mede te genesen" (Tschr. XL 251).

3) Moria — allicht tevens een herinnering aan Erasmus' Encomium Moriae = Laus Stultitiae — hier voorgesteld als een „belezende" toovenares?

een niet „kluchtig" vers, gelijk trouwens ook S. aanneemt en mede blijkt uit B.' brief aan Huygens van 17 Jan. 1645 (Worp 296) [1]. Daarom meende ik aanvankelijk dat ook de *staticheijt* in vs. 4 op Barlaeus' niet „kluchtig", maar „statig" antwoord sloeg. Doch bij nadere overweging geloof ik toch liever, dat dit terugslaat op Hooft's, in T.'s geleibriefje ook vermeld „staetlyck swijgen".

Wanneer ik ten slotte nog heb aangeteekend dat T.'s kennelijke woordspeling tusschen *vierdendaechse* en *vierdach* slechts de zwakke weerschijn is van Huygens' al te schitterend vuurwerk — drie-, ja vierdubbele woordspelingen tusschen *vier* (znw. en telw.), *vieren* (ww.), *vierdaagsch* en *vierdag*! — aan 't slot van zijn hierboven aangehaald sonnet, dan is hiermede, naar ik meen, genoeg gezegd ter verklaring van dit vers, een schakel uit de reeks der in meer dan één opzicht voor ons gevoel wansmakelijke, oververnuftige brieven tusschen de beide trouw- en bekeerlustige weduwnaars en de tegen tweeërlei bekoring standvastige weduwe.

---

1) Doch als arts achtte B. — naar T.'s voorstelling — Huygens' antwoord beter geneesmiddel voor den Drost dan zijn eigen, dat, ernstiger van aard, niet „de koorts van de lever schudden" zou; zijne „offensae" aan T. achtte hij zelf „implacabiles" (zie de voor mij overigens niet geheel duidelijke plaats uit B.' brief, t. a. p.).

Leiden, Jan. 1922. J. W. MULLER.

EEN ONUITGEGEVEN MIDDELNEDERLANDSCH GEDICHT.

Ja, en zuiver Middelnederlandsch ook; maar... uit de 19de eeuw! Bekend is — aan jongere vakgenooten misschien alleen bij geruchte — het geestig gedicht, „Van dien clerc Matthise", door „Jan de Vrie uut Overlant", „nach einer unentdeckten handschrift herausgegeben", en aan Matthias de Vries bij zijn vijfentwintigjarig jubilé als hoogleeraar te Leiden (29 Oct. 1878) aangeboden. Het was een even aardige als waardige hulde, door den jongen Franck, toen, na zijn promotie te Straatsburg, te Leiden Middelnederlandsch studeerende, gebracht aan den toenmaligen „hoofdman" der Nederlandsche philologie: een brokkelvloer of cento van zuiver Dietsche verzen, ten deele vernuftig te pas gebracht uit welbekende gedichten, ten deele daaruit nagevolgd, en vol toespelingen op gebeurtenissen uit het openbaar en huiselijk leven, op bekende opstellen, gissingen enz. van den jubilaris; kortom „het leven van De Vries in riddertermen beschreven:... een meesterstukje, dat ik wilde gemaakt hebben", zooals een paar dagen na het feest (31 Oct.), Verdam uit Amsterdam schreef aan den voor zijne gezondheid buitenslands vertoevenden Verwijs.

Die wensch bleef den jongen professor prikkelen en gaf hem ten slotte een weerslag op Franck's vers in de pen, waarvan hij 30 Dec. 1878 aan Verwijs achter een brief een afschrift zond: „de gedachte dat ik mij door een duitscher liet beschaamd maken, omdat ik bij het ontvangen van zijn gedicht meende, niet in staat te zijn tot het maken van een Mnl. vers", die gedachte liet hem niet los. „Ik zette mij neer, beproefde en, om een flamandisme te gebruiken, gelukte (zoo ik hoop)."

Verdam is hier inderdaad voortreffelijk geslaagd. Mij althans schijnt geen zijner latere Mnl. verzen (heildronken bij feest-

maaltijden enz.) [1]), naar inhoud en vorm zoo eigenaardig Middelnederlandsch als deze eersteling. Nu er in mijn beneden gemeld, toch reeds boven de gestelde maat uitgedegen Levensbericht voor dit ineditum geen plaats was, meen ik den lezers van ons Tijdschrift geen ondienst te doen door het — met toestemming van Mevr. de Wed. Verdam — letterlijk getrouw hier af te drukken. Verklaring eischt het nauwelijks: ieder vakgenoot vat aanstonds de geestige toespeling op de Overlandsche herkomst zoowel van Franck (te Bendorf, beneden Coblenz, geboren) als van den af- of omschrijver van Maerlant's Alexanders Jeesten, aan welks critische editie (Westvlaamsche reconstructie) Franck toen juist arbeidde, en het besluit met den wensch, dat Franck dus de schande van zijn landsman mocht wreken!

Leiden, April 1922. J. W. MULLER.

Jacob van Damme in Hollant,
Dat harde wide es becant,
Heeft ghelesen ende ontfaen
Ende in sinen sin ghedaen
Dat overscone dietsc ghedichte,
Dat Jan de Vrie tere gichte
Sinde Matthise den edelen here
Te hoghen love ende teren.
Hem dochte twaren, doe hijt las,
Dat al tien tiden ghemaket was,
Doe Jacob van Maerlant dichte,
Dien God sinen sin verlichte
Te scrivene herde goede boeke.
Men en daerf gheen dichtere soeken,
No hier no ghinder, die bet can
An dichten in dietsce als dese Jan.
Gheen vroeder man no bat ghemaect
No van conste bat gheraect
Ne mach op erterike wesen
Als dese dichter uteghelesen,
Nochtan dat hi int overlant

1) Opgesomd in de Levensber. v. d. Mij. d. Ned. Letterk. 1919/20, 91, noot.

Gheboren is, niet in Hollant,
Alse hi, die wilen die scone jeesten
Van Alexandere, metten keesten,
In enen ouden boeke screef,
Daer vele ane te beterne bleef.

Ay, ne souden wi van desen
Di, hemelsce drochten, dancsam wesen,
Dattu ons sendes enen an,
Die so vele der clergien can
Entie in Dietsce van hoeken toeken
Nuwe dinghe wille soeken?
Bi den here, die ons gheboot,
Dat ware scande al te groet.
Bedi hi es gheboren spader
Dan die Dietsce dichtre al gader,
Ende nochtan so can hi bet
Rime vinden ende worde met
Dan si die leveden wilen ere
Tier graven tide, dier groter heren.
Twi caent so comen, seget mi,
Dat een so vroet van tonghen si
Ende van dichten also mede?

Goede Jan, doe mi ene bede:
Indien dat God u late bliven
Bi goeder gesonden ende te live,
Dat gi die jeesten Alexanders
Suveren wilt, ende niewet anders
Van dat te beterne noch es bleven.
Jane sidi, semmijn leven,
Gheboren uten selven lande
Alse hi die sdietsc niet en cande
Entie die jeesten heeft ghescreven,
Daer hi niet an heeft bedreven.
So wrect ghi sine scande, Jan,
Ende draecht ons orbors vele an.

Lieve dichtere, uwen orlof!
Blijft Godevolen, ic sceeds of.

111. EEN STEEN MET EEN BRIEF ER AAN.

Deze uitdrukking, voorkomende in „Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout" (Camera Obscura, 25ste druk, blz. 26: „niets verschrikkelijker, dan wanneer hij (*Nurks*) mij Zaterdagmiddag per diligence een steen zond met een brief er aan, inhoudende *enz.*; en 29: „Nurks (zond) mij ... weder een steen ..., die mij dan ook als zoodanig op 't hart viel"), heeft de voor velen zeker wel „noodige opheldering" niet gevonden in Beets' Na vijftig Jaar, maar wèl in J. M. Acket's aanteekening bij blz. 20 van den 31sten druk: „De schipper van een trekschuit mocht geen brieven vervoeren, wel pakjes. Om dit voorschrift te ontduiken, bond men een brief stevig aan een baksteen vast en liet hem zoo bestellen. Het was dan geen brief, maar een pakje".

Deze aanteekening vereischt tweeërlei aanvulling. Vooreerst gold (en geldt) dit verbod van brievenvervoer niet alleen voor trekschuiten, maar, reeds blijkens deze plaatsen uit de Camera, ook voor diligences. Ten tweede werd de steen — even natuurlijk — ook wel vervangen door een ander verzwarend voorwerp. Zoo deelt Dr. A. Beets mij mede zich te herinneren dat men in zijn kinderjaren te Utrecht aan „het wagentje van Dieges" of aan „den wagen van Van Wijk", beide op Zeist, een brief bij een turf ingepakt meegaf en zoo verzond. Ditzelfde blijkt ook uit Van Lennep's Klaasje Zevenster, ed. 1866, II 161, waar Bettemie van Doertoghe aan 't slot van een brief zegt: „Ik durf hem niet met de post verzenden; want hij is 't port niet waard: zal er dus morgen maar een turf aan binden,... of anders een steen, en hem u per diligence zenden"; en IV 189, waar Eylar zegt: „En nu sluit ik dezen brief. Waarlijk een heel paket — te dik voor de post: — ik zal er dan ook een blad lood aan hechten en het u met de

groote Eynaertsbosch, en daar op een beloken nacht, wellicht onder 'n stamouden eik, volgens oudvaderlijke gewoonte, werd alles nog eens besproken en toen bezworen. „Ende zwoeren daer an twoeste velt alle viue des coninx doot" (v. 2270—1). Deze twee verzen die haast eensluidend zijn in a. f. en b. en die v. 2265: tusschen Hyfte ende Ghend *nog nader* bepalen, vergen voor 'n oogenblik onze aandacht. Uit de Ardennen is Bruun door Tibert geleid ('n leuk span!) door Brabant en Rijksvlaanderen over de Schelde, ten Oosten van Gent, in het Waesland gekomen en heeft zich naar Hyfte begeven, waar Reinaert de oude hem wachtte. Daarheen komen nu ook van uit hunne woonplaatsen Grimbeert en Ysengrim; gevijven sloegen ze op 'n donkeren nacht het machtige bosch in, en tusschen Hyfte ende Ghend zwoeren ze des konings dood [1]). Maar nog is Reinaert Jr. met deze, toch al zeer preciese plaatsbepaling, niet tevreden, hij wil van zijn kennis en waarachtigheid 'n blijk geven met het oord der samenzwering tot op 'n speldeprik te vermelden. Tusschen Hyfte ende Ghend, daer, swoeren si *an twoeste velt*. Velt heeft hier den zin niet van ons modern: bebouwd land, als blijkt uit woeste, maar eenvoudig van land tegenover water. Ik wil nog in 't onzekere laten of „an" hier op te vatten is als enkel: op, in, of meer overhelt naar de beteekenis „bij", wat m. i. te verkiezen valt ter wille van „daer". In alle geval het „woeste velt" hebben we te zoeken tusschen Hyfte ende Ghend, en liefst verder van de stad dan van Hyfte. Nu heb ik in 'n vroegere studie over Kriekeputte-Hulsterloe [2]) bewezen dat de uitdrukkingen: Ne staet hi niet bi Hulst ter loe Up dien moer in die wostine (2662—3) niet enkel als 'n beschrijving maar als 'n werkelijke localiseering moeten worden opgevat,

1) Dat de plaats der samenzwering niet op den Reinersberch is te zoeken als de Potter het meent is duidelijk genoeg. Want dit ware te dicht bij de stad, dan had Reinaert ze niet naar Hyfte hoeven te ontbieden en dat is niet meer tusschen Hyfte ende Ghend, maar vlak bij Gent.

2) Zie Leuv. Bijdragen XI 111—38.

vermits oorkonden en bescheiden die nog uit de XIV[e] eeuw dateeren van 'n bepaalde moer en 'n bepaalde wostine in de nabijheid van Kriekeputte getuigen. Het beste bewijs van de nauwgezette toponymische kennis van den Reinaertdichter! Indien ik dus ook weer in de nabijheid van Hyfte, in de richting naar Gent, een locus aanduiden kan die van het vroeger bestaan van 'n precies „woeste velt" getuigen zal, dan mag ik hier weer opnieuw „an twoeste velt" niet enkel opvatten als 'n algemeene karakteriseering van het uitzicht der landstreek, maar als 'n verder preciseeren van gelegenheid en plaats. Nu ligt er op 2 kilom. ten Westen van Hyfte langs 'n ouden „heirweg" van Gent naar Loochristy, maar op de hoogte van Hyfte, 'n vlek genaamd de „woestijn" en van uit het dorp Oostacker, dat nog 2 kil. verder ligt, in de richting van Gent, gaat er 'n straat naar dit vlek, de woestijnstraat. Ik meen dus te mogen beweren dat de samenzwering plaats vond in *dit* gehucht, vroeger hét woeste velt, tusschen Hyfte en Gent. Op 2 kilometer afstand van Hyfte, op 7 kilometer afstand van Gent, te midden van den grooten Eynaerts-triest, op, of bij het bekende „woeste veld" nu „de woestijn" genaamd — heel de streek ± 15 kilometer lang en breed ten Oosten van Gent was toen één bosch en één woest „veld" — werd Nobels dood gezworen, volgens het leugenachtig verhaal van Vos Junior; waardoor de Reinaertdichter zich doet kennen als 'n typonymus van allereersten rang, die de kleinste wijken en plaatsnamen kent tot in hun geringste bijzonderheden. Heel de Eynaert-triest met Hyfte en het woeste velt hoorde toe aan het St. Baafsklooster te Gent, het Hulst-ter-loe land en Kriekeputte met zijn moer en zijn woestine hoorde toe aan het Prenonstratenser klooster van Drongen; Hyfte, Kriekeputte, konden met zulke bijzonderheden gekend zijn door iemand die er geboren was of er geleefd had, maar konden ook uit de archivalia, de rekeningen en cynsboeken der beide abdijen worden opgediept, door iemand die er zaaks mee had. Was de

dichter van Reinaert I, laatste gedeelte [1]), 'n monnik van St. Baafs of Drongen aan de Leie? Of beter! Was de dichter van dit gedeelte van ons „gemeentenaren-epos" geboren in het soete land van Waes, 'n monnik een dezer abdijen, die, toen hij zijn meesterwerk schreef, de visu gezien had, wat hij ons zoo plastisch heeft beschreven? En omdat hij in de beschrijving van Kriekeputte, zelfs omtrent de historische berken, naast de bron, weet te gewagen, en dat Kriekeputte aan Drongen toebehoorde (alhoewel St. Pieters, de zuster abdij van St. Baafs, er ook gronden bezat in de nabijheid) was die geniale Arnout (?) 'n Norbertijner, die, in het Waeslant geboren, (Hyfte ligt er buiten, en Kriekeputte ook, maar beiden dichtbij) tot het klooster van Drongen behoorend, als magister vertoefde in de priory van Hulsterloo, die door Drongen rond de jaren 1140 opgericht, 'n groot gedeelte van den moer en de woestine nabij Kriekeputte heeft ontgonnen.

Geschiedkundige feiten buiten den Reinaert, en aanduidingen erin, maken deze vraag tot meer dan 'n bloot vermoeden, als ik in 'n volgend opstel hoop te bewijzen.

Drongen 20/4/22. D. A. STRACKE, S. J.

---

1) Want alles is dááraan ontleend.

TESSALICA.

Bij de uitgave, in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift (XL 251—2), van een tot dusverre onbekend sonnet van Tesselschade heeft, naar ik meen, eene misvatting van enkele woorden en zinswendingen Dr. Sterck verleid tot een niet geheel juiste verklaring en vertaling van het trouwens door bewoording en toespeling oogenschijnlijk vrij duistere gedicht.

Zelfs indien Dr. S.'s opvatting van *dat* als gewoon „zinslidwoord" juist ware, kon zijne paraphrase van den geheelen zin onmogelijk de ware zijn. Immers dan moest *die kluchticheijt* de wederopvatting zijn van het onderwerp (vooraf reeds omschreven in den zin *Dat Bareleus — doet*) van *veranderde*, mitsdien de oorzaak dier verandering zijn, niet het gevolg, zooals S. 't voorstelt door zijn vertaling: „komt misschien doordat *enz.*" Zou echter *dat* hier niet veeleer, gelijk zoo dikwijls in onze oudere taal (vooral de volkstaal?), opgevat moeten worden als: gesteld dat, indien? Zie Verdam II 86—7; Ned. Wdb. III² 2307 [1]); Stoett, Mnl. Synt.² § 326; Bouman, Synt. der *dat*-zinnen, blz. 147—8; voorts b.v.: „Dat alle berghen goude(*n*) waren en alle waters wijn, so had ic jou noch veel liever *enz.*" (bij V. Duyse I 146, no. 23) en Bredero, Sp. Brab. 193, 349, 368 e. e. Het zinsbeloop is aldus stellig ongedwongener dan met die wederopvatting van het onderwerp.

In *Men boert U af de plaegh* ziet S. een ww. *afboeren*, dat hij dan verklaart met: „afbeuren, afnemen; waarnaar hij dan ook vertaalt: „Men neemt de plaag van U af". Nu is in

1) Waar echter, naar ik meen, evenals ten deele bij Stoett, a. w. 325, dit gebruik verward en ten onrechte onder één hoofd samengebracht is met een ander, t. w. van *dat*, in twee- of meerledige bijwoordelijke bijzinnen, ter vervanging van een ander, voorafgaand voegw.: *toen* —, *ofschoon* —, *indien* enz... *en dat* (zie Bouman 123—5), of met het pleonastisch gebruik van *dat* na *wie, hoe, waarom* enz. (Stoett 49, 326 Opm. I; Bouman 125—6).

T.'s vrij slordige en ouderwetsche spelling een „oe" voor *o* of voor *ö* (nnl. „eu") niet ongewoon — zie b.v. *koenen* = *keunen* of *konen*, kunnen (Tschr. XL 248), *gekoeren* = *gekoren*, gekozen (Worp, Een onwaerdeerl. Vrouw 292), *koemen* = *komen* (a. w. 161) enz., — zoodat *afboeren* = *afbeuren* inderdaad mogelijk ware. Maar zou, in verband met de voorafgaande woorden *revel-kal* en *kluchticheijt* en ook met de in vs. 13 genoemde *swarte gal*, vooral in T.'s précieuse taal een wellicht door haar zelf voor deze gelegenheid gesmeed *afboerten*, in den zin van: door boert, scherts afnemen (verg. b.v. *afprachen* enz.), niet veel aannemelijker zijn dan een slap, en bij *plaeg* oneigenaardig *afbeuren*?

Zijn deze opmerkingen juist, dan zou men de 9 eerste regels allicht beter dan met S.'s woorden aldus kunnen omschrijven: „Indien Barlaeus mij een dergelijk onzinnig vers zond als Huygens, zou de kluchtigheid daarvan misschien uw bloed veranderen (verbeteren), dat al uwe eigene statigheid niet in bedwang kan houden. Ik leed het [1]) (t. w. Huygens' zotte verzen) om uwentwille (te wiens genezing zij nu mogen strekken [2])). Want zieken zijn niet altijd gebaat met onsmakelijke wijsheid: een vriendelijker geneesheer moet de genezing bewerken. Deze (t. w. Barlaeus, immers med. dr.) meent dat Moria (de Dwaasheid) de geneeskrachtige tooverspreuk (den „zegen") moest prevelen [3]). Men ontlast u al boertend van uwe ziekte *enz.*"

Hierbij neem ik dus aan 1° dat met *het bloet* in vs. 2 dat van den door de vierdendaagsche koorts gekwelden Hooft bedoeld is, niet — als S., blijkens *hun*, gelooft — dat van de schrijvers en zenders der brieven aan T., Huygens en Barlaeus; 2° dat Barlaeus T.'s „vraeg" beantwoord heeft, maar met

---

1) *leedt* = *leed 't*; temet ook een herinnering aan: „Wat lydt ghij aen den Drost" in Huygens' een paar weken ouder gedicht aan Barlaeus over Hooft's vierdendaagsche koorts (Worp, a. w. 293)?

2) Verg. in T.'s geleibrief aan Hooft: „Ick meen hij (*Huygens*) mij dus vuyle dranck toesent, om u E daer mede te genesen" (Tschr. XL 251).

3) Moria — allicht tevens een herinnering aan Erasmus' Encomium Moriae = Laus Stultitiae — hier voorgesteld als een „belezende" toovenares?

een niet „kluchtig" vers, gelijk trouwens ook S. aanneemt en mede blijkt uit B.' brief aan Huygens van 17 Jan. 1645 (Worp 296) [1]). Daarom meende ik aanvankelijk dat ook de *staticheijt* in vs. 4 op Barlaeus' niet „kluchtig", maar „statig" antwoord sloeg. Doch bij nadere overweging geloof ik toch liever, dat dit terugslaat op Hooft's, in T.'s geleibriefje ook vermeld „staetlyck swijgen".

Wanneer ik ten slotte nog heb aangeteekend dat T.'s kennelijke woordspeling tusschen *vierdendaechse* en *vierdach* slechts de zwakke weerschijn is van Huygens' al te schitterend vuurwerk — drie-, ja vierdubbele woordspelingen tusschen *vier* (znw. en telw.), *vieren* (ww.), *vierdaagsch* en *vierdag*! — aan 't slot van zijn hierboven aangehaald sonnet, dan is hiermede, naar ik meen, genoeg gezegd ter verklaring van dit vers, een schakel uit de reeks der in meer dan één opzicht voor ons gevoel wansmakelijke, oververnuftige brieven tusschen de beide trouw- en bekeerlustige weduwnaars en de tegen tweeërlei bekoring standvastige weduwe.

---

1) Doch als arts achtte B. — naar T.'s voorstelling — Huygens' antwoord beter geneesmiddel voor den Drost dan zijn eigen, dat, ernstiger van aard, niet „de koorts van de lever schudden" zou; zijne „offensae" aan T. achtte hij zelf „implacabiles" (zie de voor mij overigens niet geheel duidelijke plaats uit B.' brief, t. a. p.).

Leiden, Jan. 1922. J. W. MULLER.

EEN ONUITGEGEVEN MIDDELNEDERLANDSCH GEDICHT.

Ja, en zuiver Middelnederlandsch ook; maar... uit de 19de eeuw! Bekend is — aan jongere vakgenooten misschien alleen bij geruchte — het geestig gedicht, „Van dien clerc Matthise", door „Jan de Vrie uut Overlant", „nach einer unentdeckten handschrift herausgegeben", en aan Matthias de Vries bij zijn vijfentwintigjarig jubilé als hoogleeraar te Leiden (29 Oct. 1878) aangeboden. Het was een even aardige als waardige hulde, door den jongen Franck, toen, na zijn promotie te Straatsburg, te Leiden Middelnederlandsch studeerende, gebracht aan den toenmaligen „hoofdman" der Nederlandsche philologie: een brokkelvloer of cento van zuiver Dietsche verzen, ten deele vernuftig te pas gebracht uit welbekende gedichten, ten deele daaruit nagevolgd, en vol toespelingen op gebeurtenissen uit het openbaar en huiselijk leven, op bekende opstellen, gissingen enz. van den jubilaris; kortom „het leven van De Vries in riddertermen beschreven:... een meesterstukje, dat ik wilde gemaakt hebben", zooals een paar dagen na het feest (31 Oct.), Verdam uit Amsterdam schreef aan den voor zijne gezondheid buitenslands vertoevenden Verwijs.

Die wensch bleef den jongen professor prikkelen en gaf hem ten slotte een weerslag op Franck's vers in de pen, waarvan hij 30 Dec. 1878 aan Verwijs achter een brief een afschrift zond: „de gedachte dat ik mij door een duitscher liet beschaamd maken, omdat ik bij het ontvangen van zijn gedicht meende, niet in staat te zijn tot het maken van een Mnl. vers", die gedachte liet hem niet los. „Ik zette mij neer, beproefde en, om een flamandisme te gebruiken, gelukte (zoo ik hoop)."

Verdam is hier inderdaad voortreffelijk geslaagd. Mij althans schijnt geen zijner latere Mnl. verzen (heildronken bij feest-

maaltijden enz.) [1]), naar inhoud en vorm zoo eigenaardig Middelnederlandsch als deze eersteling. Nu er in mijn beneden gemeld, toch reeds boven de gestelde maat uitgedegen Levensbericht voor dit ineditum geen plaats was, meen ik den lezers van ons Tijdschrift geen ondienst te doen door het — met toestemming van Mevr. de Wed. Verdam — letterlijk getrouw hier af te drukken. Verklaring eischt het nauwelijks: ieder vakgenoot vat aanstonds de geestige toespeling op de Overlandsche herkomst zoowel van Franck (te Bendorf, beneden Coblenz, geboren) als van den af- of omschrijver van Maerlant's Alexanders Jeesten, aan welks critische editie (Westvlaamsche reconstructie) Franck toen juist arbeidde, en het besluit met den wensch, dat Franck dus de schande van zijn landsman mocht wreken!

Leiden, April 1922. J. W. MULLER.

Jacob van Damme in Hollant,
Dat harde wide es becant,
Heeft ghelesen ende ontfaen
Ende in sinen sin ghedaen
Dat overscone dietsc ghedichte,
Dat Jan de Vrie tere gichte
Sinde Matthise den edelen here
Te hoghen love ende teren.
Hem dochte twaren, doe hijt las,
Dat al tien tiden ghemaket was,
Doe Jacob van Maerlant dichte,
Dien God sinen sin verlichte
Te scrivene herde goede boeke.
Men en daerf gheen dichtere soeken,
No hier no ghinder, die bet can
An dichten in dietsce als dese Jan.
Gheen vroeder man no bat ghemaect
No van conste bat gheraect
Ne mach op erterike wesen
Als dese dichter uteghelesen,
Nochtan dat hi int overlant

1) Opgesomd in de Levensber. v. d. Mij. d. Ned. Letterk. 1919/20, 91, noot.

Gheboren is, niet in Hollant,
Alse hi, die wilen die scone jeesten
Van Alexandere, metten keesten,
In enen ouden boeke screef,
Daer vele ane te beterne bleef.

Ay, ne souden wi van desen
Di, hemelsce drochten, dancsam wesen,
Dattu ons sendes enen an,
Die so vele der clergien can
Entie in Dietsce van hoeken toeken
Nuwe dinghe wille soeken?
Bi den here, die ons gheboot,
Dat ware scande al te groet.
Bedi hi es gheboren spader
Dan die Dietsce dichtre al gader,
Ende nochtan so can hi bet
Rime vinden ende worde met
Dan si die leveden wilen ere
Tier graven tide, dier groter heren.
Twi caent so comen, seget mi,
Dat een so vroet van tonghen si
Ende van dichten also mede?

Goede Jan, doe mi ene bede:
Indien dat God u late bliven
Bi goeder gesonden ende te live,
Dat gi die jeesten Alexanders
Suveren wilt, ende niewet anders
Van dat te beterne noch es bleven.
Jane sidi, semmijn leven,
Gheboren uten selven lande
Alse hi die sdietsc niet en cande
Entie die jeesten heeft ghescreven,
Daer hi niet an heeft bedreven.
So wrect ghi sine scande, Jan,
Ende draecht ons orbors vele an.

Lieve dichtere, uwen orlof!
Blijft Godevolen, ic sceeds of.

111. EEN STEEN MET EEN BRIEF ER AAN.

Deze uitdrukking, voorkomende in „Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout" (Camera Obscura, 25ste druk, blz. 26: „niets verschrikkelijker, dan wanneer hij (*Nurks*) mij Zaterdagmiddag per diligence een steen zond met een brief er aan, inhoudende *enz.*; en 29: „Nurks (zond) mij ... weder een steen ..., die mij dan ook als zoodanig op 't hart viel"), heeft de voor velen zeker wel „noodige opheldering" niet gevonden in Beets' Na vijftig Jaar, maar wèl in J. M. Acket's aanteekening bij blz. 20 van den 31sten druk: „De schipper van een trekschuit mocht geen brieven vervoeren, wel pakjes. Om dit voorschrift te ontduiken, bond men een brief stevig aan een baksteen vast en liet hem zoo bestellen. Het was dan geen brief, maar een pakje".

Deze aanteekening vereischt tweeërlei aanvulling. Vooreerst gold (en geldt) dit verbod van brievenvervoer niet alleen voor trekschuiten, maar, reeds blijkens deze plaatsen uit de Camera, ook voor diligences. Ten tweede werd de steen — even natuurlijk — ook wel vervangen door een ander verzwarend voorwerp. Zoo deelt Dr. A. Beets mij mede zich te herinneren dat men in zijn kinderjaren te Utrecht aan „het wagentje van Dieges" of aan „den wagen van Van Wijk", beide op Zeist, een brief bij een turf ingepakt meegaf en zoo verzond. Ditzelfde blijkt ook uit Van Lennep's Klaasje Zevenster, ed. 1866, II 161, waar Bettemie van Doertoghe aan 't slot van een brief zegt: „Ik durf hem niet met de post verzenden; want hij is 't port niet waard: zal er dus morgen maar een turf aan binden,... of anders een steen, en hem u per diligence zenden"; en IV 189, waar Eylar zegt: „En nu sluit ik dezen brief. Waarlijk een heel paket — te dik voor de post: — ik zal er dan ook een blad lood aan hechten en het u met de

diligence toezenden. — „'t Kan er maar half door", zult gij zeggen, „dat een lid van de 1ste Kamer alzoo de post fraudeert". — Ik beken dat het niet in den haak is". Trouwens ook nog later is (en wordt allicht nog heden) het verbod van brievenvervoer wel ontdoken door brieven, tusschen plaatjes lood, zink enz. gepakt, per Van Gend & Loos te versturen, hetgeen in sommige gevallen sneller ging (en gaat) dan met de posterij.

Te vergelijken hiermede — en wellicht mede het voorbeeld hiervan — is het oude zeemansgebruik om brieven, met steenen bezwaard, achter te laten op vaste, afgesproken plaatsen, die zeker of waarschijnlijk door later komende, huiswaarts keerende schepen zouden worden aangedaan.

En althans met het laatste in aard en doel te vergelijken is ook de bezwaring van een brief met een steen, gelijk die voorkomt in de Mnl. fragmenten (A) van den Roman der Lorreinen, ed. Jonckbloet, waar de gevangen gehouden koningin Helene, „hoge liggende op den stene, Ute siende terer veenster allene", als zij haren minnaar, koning Yoen, beneden „in een prayeel bider borchgracht" ziet staan, en hij „opwert" geroepen heeft, hem een brief gaat schrijven om een rendezvous af te spreken, en dan (de uitdrukking is wat wonderlijk, misschien bedorven?):

II 1891 In den brief werpse enen steen,
Dies hi vele te swaerre sceen,...
1897 Doe warp si neder die lettre daer
Metten stene die was swaer.

Natuurlijk is ook hier het doel alleen het neer- en wegfladderen van den brief te voorkomen. En geen verstandig mensch zal eenig historisch verband tusschen deze plaatsen en het negentiendeeuwsche gebruik onderstellen; 't is niets dan een toevallige overeenkomst van gelijke oorzaken en gelijke gevolgen. Doch de eerstgenoemde moderne plaatsen ondersteunen en verklaren elkander.

Leiden, April 1922. J. W. MULLER.

112. OLD LONDON BRIDGE BIJ HUYGENS.

Als Huygens in zijn Voor-hout onder de hem bekende natuur- en kunstwerken, die misschien in aanmerking zouden komen voor een vergelijking met zijn hooggeroemde Lindenlaan, ook de oude Londensche Theemsbrug opsomt, doet hij dit als volgt:

Sal ik daer, (nl. aan de Theems) als op-getogen,
Staen aenschouwen 't lange rack
Van de vier en veerthien bogen
Met haer' fellen water-smack?

Uit afbeeldingen is die schilderachtige oude London Bridge, die dateert uit de 12de en 13de eeuw, voldoende bekend. Doch waar ik nu de aandacht voor vraag, is voor Huygens' slotregel:

Met haer' fellen watersmack.

Eerlijk gezegd had ik dit steeds voor een dichterlijke overdrijving gehouden. Maar in een artikel van Topham Forrest in de Studio van Januari 1922, blz. 13—16, getiteld: *Old London Bridge* lees ik op blz. 16, dat de remmingswerken (*starlings*) der brugpijlers van Old London Bridge, aangebracht ten einde deze te beschermen tegen de kracht van het getij en tegen aanvaring van schepen, (zie de afb. „Old L. Br. before the great Fire", p. 13,) de waterbanen tusschen de pijlers zoo nauw maakten, dat de rivier met groote onstuimigheid haar water er tusschen door perste en dikwijls gevaar voor de scheepvaart opleverde. Zoo was in 1428 de hertog van Norfolk er bijna vergaan in de stroomversnelling. Het later nog bekende spreekwoord: „If London Bridge had fewer eyes it would see better" bewijst, dat men het bezwaar en het gevaar van een dergelijken sta-in-den-weg voor de scheepvaart besefte. Ook nog een door Forrest in

zijn artikel aangehaald gedicht van Canning uit het jaar 1798 [1]) toont voldoende aan, dat Huygens met zijn „fellen water-smack" niet zoo maar eens een mooie slottirade wilde maken, maar dat hij eenvoudig den indruk weergaf, dien London Bridge op hem gemaakt had.

Toevallig bevat Studio Jan. 1922, p. 5 in een ander artikel nòg een afbeelding van Old London Bridge naar een teekening van Canaletto uit ± 1750, dus kort voor zijn ombouw of uitbouw van 1759.

Middelburg. L. A. J. BURGERSDIJK Jr.

---

1) CANNING, *Loves of the Triangles.* (1798).

„Shoot we the Bridge?" the venturous Boatmen cry —
„Shoot we the Bridge! — the exulting Fare reply.
— Down the steep fall the headlong waters go,
Curls the white foam, the breakers roll below:
The veering helm the dexterous steersman stops,
Shifts the thin oars, the fluttering canvas drops;
Then with closed eyes, clenched hands and quickdrawn breath,
Darts at the central arch, nor needs the gulf beneath.
— Full gainst the Pier the unsteady timbers knock,
The thin planks starting own the impetuous shock;
The shifted oar, dropped sail, and steadied helm
With angry surge the closing waters whelm —
Laughs the glad Thames, and clasps each Fair one's charms,
That screams and scrambles in his oozy arms:
— Drenched each thin garb, and clogged each struggling limb
Far o'er the stream the Cocknies sink or swim;
While each badged Boatsman clinging to his oar
Bounds o'er the buoyant wave, and climbs the applauding shore.

The Studio, January 1922, p. 16.

ORGANISATIE VAN HET DIALECTONDERZOEK.

Jammer genoeg kan ik nog niet over de organisatie van het dialectonderzoek over het geheele Nederlandsche taalgebied spreken, maar alleen over het Zuidnederlandsche. Ik vermeld hier met bijzonder genoegen het een en ander omtrent de in wording zijnde ZUIDNEDERLANDSCHE TAALATLAS, die is op touw gezet door Dr. L. Grootaers, den bestuurder van het Phonetisch Laboratorium van de Katholieke Hoogeschool van Leuven. Eigenlijk wordt dit al de tweede Vlaamsche atlas, want er bestaat reeds een andere, die is vervaardigd door Prof. Frings en die thans in manuscript te Bonn wordt bewaard. Ik stel mij voor, dat de resultaten van Frings en Grootaers elkaar later op gelukkige wijze zullen aanvullen en acht het een voordeel dat het Zuidnederlandsche taalgebied aldus van twee kanten — en allicht ook volgens tweeërlei gezichtspunt — wordt bekeken.

Het materiaal, waarover het Leuvensche laboratorium beschikt, resp. zal beschikken bestaat uit vertalingen van de zinnen van Wenker en uit lange woordenlijsten van ± 1200 woorden. Het groote voordeel van Wenker's zinnen is — en dat is inderdaad niet gering aan te slaan — dat men bij de keuze daarvan voor ons gebied al dadelijk beschikt over vergelijkingsmateriaal van ruim 40.000 verschillende plaatsen van het Duitsche taalgebied, zoodat men naast elke Nederlandsche kaart, die men teekent, de aansluitende Duitsche kan leggen en zoodoende vele problemen, die men uitsluitend bij inzage van het Nederlandsche materiaal niet kan oplossen, wellicht op Duitsch gebied een gelukkige aanvulling of verklaring vinden. Aan den anderen kant echter vergete men niet, dat Wenker bij de keuze zijner woorden nimmer aan een gebruik

voor Nederlandsche doeleinden heeft gedacht. Moet men nu maar zonder meer — bij wijze van loterij — dit woordenmateriaal overnemen met de gedachte, dat daarmee bij ons toch ook wel het een en ander zal zijn te bereiken? Mij lijkt een dergelijk principe bedenkelijk. Voor de keuze der vragenlijst wordt het uiterste beleid vereischt. Natuurlijk moeten die woorden worden gekozen, waarvan men weet of vermoedt, dat ze voor de afzonderlijke gebieden karakteristieke verschillen bezitten. Men kan daarachter komen, door het lezen van dialectliteratuur of het nemen van enkele steekproeven in 2 of 3 plaatsen van elke provincie. Laat men het geheel aan het toeval over — zooals dat bij het klakkeloos overnemen der zinnen van Wenker toch min of meer het geval is — dan zal men maar al te vaak redenen hebben tot berouw over dit weglaten van verschillende woorden, die juist zulk een karakteristiek licht op de dialecten in kwestie hadden kunnen werpen. Aan den anderen kant zijn in de zinnen van Wenker ook een aantal woorden opgenomen, die geheel op Duitsche taaltoestanden berekend zijn, doch voor ons niet het minste belang hebben, zoodat het onverstandig zou zijn deze onnoodige ballast mee te sleepen. Verder is op de vertaalbaarheid (voor Holland) van Wenker's zinnen en woorden nog wel het een en ander af te dingen. Dat wordt men het best gewaar, wanneer men het maar eens in de practijk probeert. Ik heb dat in het Oosten van ons land gedaan en kreeg telkens weer te hooren: „dat kunnen we zoo niet uitdrukken", „dat moeten we geheel omzetten", „dat zijn voor ons onmogelijke begrippen". Hierbij bemerkt men eerst hoe vast (zoo men wil: beperkt) het idioom van goede dialectsprekers is. In het dialect heerscht sterk de traditie en men kan geen nieuwe zinswendingen gaan construeeren, zonder ernstig gevaar te loopen, het dialect geweld aan te doen (een klip, die b.v. maar weinig dialectdichters omzeilen). Begint men echter bij het dialectonderzoek eenmaal met dergelijke „vertalingen" (lees: verdraaiingen) dan gaan de dialectsprekers ongemerkt

ook tot verdere concessies aan de algemeene omgangstaal over en men krijgt niet meer een onvervalscht beeld van het werkelijk gesproken dialect. Om deze reden heb ikzelf dan ook geen zinnen, maar losse woorden gekozen. Die woorden moeten natuurlijk in de sfeer der landlieden en dgl. passen. Liefst zal men veel namen van dieren, personen en voorwerpen kiezen. Bijzonder conscientieuze onderzoekers zullen wellicht photo's daarvan meenemen en die achtereenvolgens aan de dialectsprekers voorleggen. — Alles bijeengenomen meen ik het gebruik der zinnen van Wenker voor ons dialectonderzoek te moeten ontraden. Wil men geen afstand doen van het groote voordeel van aansluiting bij het Duitsche dialectonderzoek, welnu er is geen enkel bezwaar, om uit het materiaal van Wenker die woorden uit te zoeken, die ook voor ons dialectonderzoek van belang zijn; voor het overige zij ons questionnaire echter in de eerste plaats op eigen taaltoestanden berekend.

Dr. Grootaers, die zich in de debatten bij mijn rede op het Mechelsche philologencongres nog als bepaald voorstander der zinnen van Wenker deed kennen, is thans ook een aanhanger der autochthone-losse-woordenlijsten geworden. Wel bezit hij een 50-tal vertalingen van Wenker's zinnen, opgeteekend door phonetisch geschoolde studenten, maar met alle energie wordt nu ook gewerkt aan het binnenkrijgen van vertalingen van een door hem ontworpen woordenlijst.

Het onderzoek zal dus op de methode der schriftelijke enquête berusten. Ik blijf altijd mondelinge enquête de beste achten, maar.... wie zal er in Holland of België bereid worden gevonden nog eens een mondelinge enquête op eenigszins omvangrijke schaal te beginnen? Deze methode van onderzoek verslindt zooveel tijd en geld, dat men — vooral in de tegenwoordige omstandigheden — maar niet eentweedrie een organisatie in het leven kan roepen, die zooiets tot het einde toe kan uitzingen, om van particuliere personen nog maar te zwijgen. Grootaers heeft getracht, te roeien met de riemen

die hij had en is doortastend genoeg geweest, zijn schriftelijke lijsten maar dadelijk de wereld in te zenden, waardoor de zaak alvast aan het rollen komt. Wel handig tracht hij de nadeelen der schriftelijke enquête tot een minimum te beperken. Als correctief op zijn onderzoek stelt hij zich voor om het ingekomen materiaal te controleeren met betrekking tot de juiste schriftelijke weergave der dialectklanken. Dit werk zal, onder toezicht van G., verricht worden door studenten in de philologie, die een voldoende kennis van de phonetica bezitten en zich bovendien practisch geoefend hebben in het nauwkeurig opteekenen van dialectteksten.

Kritiek op de keuze der woorden is voor een buitenstaander uiterst moeilijk. De beste kritiek — als het hem gaat als mij — zal G. zelf kunnen leveren, wanneer hij eenige lijsten heeft binnengekregen. Dan zullen wel aanvullingen en verbeteringen noodig blijken. Mijn indruk, bij het doorbladeren, is, dat hier en daar wat meerdere toelichting of verklarend zinsverband geen kwaad zou kunnen. En riekt de taal zoo nu en dan niet wat naar de boeken? Of komt dat wellicht doordat ik als Noorderling te vreemd sta tegenover dat Zuidelijk idioom? Een bepaald gebrek acht ik het, dat de diminutiva in deze lijst bijkans geheel ontbreken. Ik durf Dr. G. met te meer klem opname daarvan aan te bevelen, omdat in mijn gebied de diminutiefkaarten juist tot de meest interessante en instructieve behooren.

Ik twijfel niet, of Grootaers zal met zijn lijsten veel succes hebben. Van de spoed waarmede gewerkt wordt, krijgt men een aardig idee, wanneer men hoort, dat zich in totaal reeds 115 personen voor het invullen der lijsten hebben opgegeven (Limburg en Nederl. gedeelte van Luik 20, Brabant 19, Antwerpen 22, Oost-Vlaanderen 30, West-Vlaanderen 24). Voor Fransch-Vlaanderen is ook nog een geschoolde propagandist gevonden.

Boven werd reeds aangeduid, dat de studenten een zeer ruim aandeel in de werkzaamheden zullen hebben (een factor

van niet te onderschatten paedagogische waarde!). Wanneer voor enkele streken geen studenten onder de philologen zijn te vinden, worden studenten uit andere faculteiten als proefpersoon gebruikt. Te Leuven zijn ieder jaar meer dan 3000 studenten, waarvan de helft Vlamingen. Het zal dus niet moeilijk zijn voor korten tijd vertegenwoordigers van alle plaatsen te vinden, waarover men inlichtingen wenscht. Men weet immers, dat de Vlaamsche studenten nog zeer zuiver dialect spreken. Het gymnasiaal onderwijs wordt nog grootendeels in het Fransch gegeven, zoodat het dialect de concurrentie van het zoog. algemeen-beschaafd niet behoeft te vreezen. Te Leuven verkeeren studenten van dezelfde provincie zeer druk met elkaar en vormen er zoogenaamde gilden. (Dat is dus een soortgelijke organisatie als in Zweden, waar studentenclubs ook — niet volgens standen — maar volgens de provincie van herkomst worden gevormd). Zoo kent men in Leuven: Limburgsche, Antwerpsche, Brabantsche, Oostvlaamsche en Westvlaamsche gilden, daarbuiten nog kleinere clubs b.v. „De Heidebloem" (Limburgsche Kempen), „Het Land van Waas", enz. Hier wordt onder een gezellig glaasje bier veel gepraat en geredeneerd: alles in dialect. In dit, van dialectleven tintelend, milieu zullen ongetwijfeld een groot aantal bekwame medewerkers worden gevonden. Veelbelovend is o. a. het feit, dat thans reeds een aantal dialectgeographische detailstudies worden bewerkt, die meerendeels als proefschriften zullen worden uitgegeven: een over de Noordoostelijke hoek van Limburg, een over de Noordoostelijke hoek van Luik (van de Maas tot Eupen), een over de Noordwestelijke hoek van Oostvlaanderen en verder een gezamenlijk onderzoek van zes studenten over een gebied dat het Zuiden van de prov. Antwerpen, het Oosten van Brabant en het Zuidwesten van Limburg omvat. — Wel een schril contrast met de prestaties ten onzent, waar — met uitzondering van de onlangs verschenen interessante verhandeling van den Afrikaander Boshoff — sinds het jaar 1908 geen enkele dissertatie meer is

verschenen, die zich met het onderzoek der levende taal bezig houdt. Een gemis aan belangstelling trouwens, waarover men zich schier evenzeer moet verbazen, als over het feit, dat onder hen, die zich op het oogenblik actief met Nederlandsche dialectgeographie bezighouden geen enkele Neerlandicus wordt aangetroffen. Men bedenke in Nederland wel, dat de enkeling op dialectologisch gebied betrekkelijk weinig vermag. Er moet een milieu van wetenschappelijk-belangstellenden zijn, voordat men een hechte organisatie in het leven kan roepen, die zich het omvattende werk van het geheele Nederlandsche dialectonderzoek tot taak stelt. Dat milieu schijnt mij in Nederland nog zéér, zéér klein.... tot onberekenbare schade van onze Vaderlandsche taalwetenschap, want het is mijn vaste overtuiging, dat zij, die meenen een inzicht in het taalleven te kunnen krijgen zonder kennis te dragen van de problemen der moderne dialectkunde, nimmer tot gezonde opvattingen — nòch van de middeleeuwsche nòch van de moderne taal — zullen geraken.

Bonn, October 1922. G. G. KLOEKE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

EEN EN VEERTIGSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1922.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan ééne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

AFRICANA.

III.

HET NEDERLANDS AAN DE KAAP TIJDENS VAN RIEBEEK.

In de *Nieuwe Taalgids* van 1922 (derde aflevering, blz. 113—125) heeft Dr. D. B. Bosman, onder de titel *Afrikaanse Taaltoestande tijdens Jan van Riebeek*, een opstel geplaatst waarin hij, voornamelik gebruik makende van het *Dagverhaal* door de stichter der volkplanting ons nagelaten, van Prof. Godée-Molsbergen's levensbeschrijving van Van Riebeek en van eigen onderzoekingen in 't Rijksarchief te 's Gravenhage, ons meedeelt hoe het naar zijn mening met de Nederlandse taal aan de Kaap was gesteld gedurende de jaren 1652—1662. Gaarne wilde ik hier uiteenzetten in hoeverre ik zijn voorstelling voor juist houd, ook omdat ik daardoor de gelegenheid zal hebben om mijn oordeel uit te spreken over een opmerking door Prof. Blommaert in *Die Huisgenoot* van September 1921 gemaakt, en door de heer J. J. le Roux in de *Nieuwe Taalgids* van 1922 (blz. 14—18) nader toegelicht.

Dr. Bosman heeft nagegaan uit welke streken van Nederland de eerste vrijburgers, dat wil zeggen de kolonisten gedurende Van Riebeek's bestuur, afkomstig waren. Een cirkel die Gouda tot middelpunt en de lijn Gouda—Amsterdam tot straal heeft, geeft ongeveer het gebied aan waar die voorzaten der Afrikaners voor 't grootste gedeelte hun geboorteplaats hebben gehad. De vrijburgers uit andere provincies zijn luttel in getal; uit Zeeland kwamen er slechts 5, een biezonderheid die zeker geen steun geeft aan het meermalen geuite vermoeden dat Afrik. *ons* voor *wij* zou zijn ontleend aan het Zeeuws, dat, let wel, slechts in enkele delen van de provincie dat gebruik kent.

In het Jersey-Dutch, met zijn onmiskenbaar Zeeuws of Zuid-Hollands karakter, is 't pronomen van de eerste persoon meervoud ook *wij*.

Bij 't begin van zijn mededelingen over de herkomst der oudste volkplanters waarschuwt de schrijver er zeer te recht voor dat men niet mechanies moet tellen bij 't bestuderen van dergelijke vraagstukken, maar veeleer afwegen, „want die sosiale posiesie van één man kan as taalfactor opweeg teen die numerieke overwig van tien". Ik versta hier onder „sosiale positie" ook de verhouding waarin iemand's dialekt staat tot de algemene schrijftaal van zijn land en zijn tijd: hoe dichter zijn dialekt nadert tot wat men leest — en dus, naar 't over de gehele wereld geldend (voor)oordeel als mooi beschouwt —, des te groter zal zijn invloed op het spreken van zijn omgeving wezen. Ik wil dus graag met Dr. Bosman aannemen dat „die Hollands-Frankies dialek as grondslag van Afrikaans moet aangeneem word". Ook ben ik het geheel met hem eens dat er tot aan het einde van de zeventiende eeuw geen enkele aanwijzing is van het aanleren der taal van de Hottentotten door de blanken (als men twee vervaardigers van woordenlijsten uitzondert), wel van het omgekeerde.

Doch hier beginnen de punten van verschil tussen Dr. Bosman en mij. Hij haalt aan, gelijk ook de heer J. J. le Roux heeft gedaan, een uitspraak van H. A. Van Rheede, die in 1685 als Kommissaris-Generaal aan de Kaap was, en in zijn journaal, volgens Prof. Blommaert, aantekent dat de Hottentotten onze taal „seer krom en bij nae onverstandelijk spreken", waarin de onzen hen navolgen, „ja, soodanigh de kinderen van onse Nederlanders haer dat mede aenwendende een gebroken spraek gefondeert werd". Voor wie vooral aan indirekte invloed van verschillende vreemde talen de wijziging van ons Nederlands toeschrijft, en dat doet Dr. Bosman, is deze getuigenis, al is ze van later dagtekening dan Van Riebeek's bestuur, natuurlik welkom. Ik voor mij, die als hoofdfactor een plotselinge, direkte invloed beschouw, verklaar haar anders. Ik lees er uit dat Van

Rheede aan de Kaap in 1685 vaststelde dat het aldaar door kinderen gesproken Nederlands reeds sterk gewijzigd was — en dat is een belangrijk bericht. De *verklaring* van die wijziging is echter geen waarneming, maar Van Rheede's persoonlik gevoelen, dat ik niet zo dadelik aanvaarden kan, omdat het mij met andere gegevens in strijd schijnt. Immers, wie waren de kleurlingen met welke de blanke kinderen zo veel in aanraking kwamen dat zij hun brabbeltaal overnamen? De Hottentotten leerden al vroeg Hollands, maar, zegt de goeverneur Van Riebeek, zij „willen niet bij ons in huys inwonen", en in 1657 heet het dat zij al veel van onze taal kunnen verstaan; sommigen zijn er zo mee vertrouwd „dat se voor 't vercopen ende leveren al genouchsaem vrij sijn". Van Hottentottinnen als kinderverzorgsters wordt niet gerept; alleen wordt gezegd dat 't Hollands der inboorlingen voldoende was voor de (vee)handel. Eva, die bij Van Riebeek in huis woonde, wordt als een uitzondering vermeld en deze sprak, volgens Van Riebeek, „goed Duyts" (*Het Afrikaans*, blz. 24). Zo stonden de zaken in 1657. Het volgende jaar kwam er een toevloed van slaven uit Guinea en Angola; er waren nu 187 slaven tegen 166 blanken in de kolonie. Gesteld al dat men tot 1658 uit nood de kinderen aan Hottentottinnen had toevertrouwd — wat door niets aannemelik gemaakt wordt —, dan zal men toch zeker van 1658 tot aan Van Rheede's komst in 1685 verre de voorkeur hebben gegeven aan slavinnen, gelijk ook later het geval was. Dr. Bosman (t. a. p. blz. 116) zegt dat toen de veeboerderij in zwang kwam, de Hottentot als veewachter zijn luie en losse levenswijs wat veranderde en wèl vast werk ging verrichten. Toen kan er dan ook door zijn aangeleerd Hollands indirekte invloed op de kolonistentaal zijn geoefend (wat ik ook nimmer ontkend heb, zie mijn *Het Afrikaansch*, blz. 154), maar de *hoofdfactor* was zijn brabbeltaal niet, gelijk Van Rheede meende: die zoek ik nog steeds in de plotselinge, veel intensere aanraking met de slaventaal, in 1658 aangevangen. Ik blijf het waarschijnlik achten dat een soortgelijke vervorming als het

verschenen, die zich met het onderzoek der levende taal bezig houdt. Een gemis aan belangstelling trouwens, waarover men zich schier evenzeer moet verbazen, als over het feit, dat onder hen, die zich op het oogenblik actief met Nederlandsche dialectgeographie bezighouden geen enkele Neerlandicus wordt aangetroffen. Men bedenke in Nederland wel, dat de enkeling op dialectologisch gebied betrekkelijk weinig vermag. Er moet een milieu van wetenschappelijk-belangstellenden zijn, voordat men een hechte organisatie in het leven kan roepen, die zich het omvattende werk van het geheele Nederlandsche dialectonderzoek tot taak stelt. Dat milieu schijnt mij in Nederland nog zéér, zéér klein.... tot onberekenbare schade van onze Vaderlandsche taalwetenschap, want het is mijn vaste overtuiging, dat zij, die meenen een inzicht in het taalleven te kunnen krijgen zonder kennis te dragen van de problemen der moderne dialectkunde, nimmer tot gezonde opvattingen — nòch van de middeleeuwsche nòch van de moderne taal — zullen geraken.

Bonn, October 1922. G. G. KLOEKE.

1

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

V. 41

EEN EN VEERTIGSTE DEEL.

Vierde Aflevering.

N. 4

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1922.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, Dr. A. BEETS, te Leiden, Witte Singel 29. Men wordt verzocht het papier slechts aan éóne zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten.

LEIDEN. DE REDACTIE.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

AFRICANA.

III.

HET NEDERLANDS AAN DE KAAP TIJDENS VAN RIEBEEK.

In de *Nieuwe Taalgids* van 1922 (derde aflevering, blz. 113—125) heeft Dr. D. B. Bosman, onder de titel *Afrikaanse Taaltoestande tijdens Jan van Riebeek*, een opstel geplaatst waarin hij, voornamelik gebruik makende van het *Dagverhaal* door de stichter der volkplanting ons nagelaten, van Prof. Godée-Molsbergen's levensbeschrijving van Van Riebeek en van eigen onderzoekingen in 't Rijksarchief te 's Gravenhage, ons meedeelt hoe het naar zijn mening met de Nederlandse taal aan de Kaap was gesteld gedurende de jaren 1652—1662. Gaarne wilde ik hier uiteenzetten in hoeverre ik zijn voorstelling voor juist houd, ook omdat ik daardoor de gelegenheid zal hebben om mijn oordeel uit te spreken over een opmerking door Prof. Blommaert in *Die Huisgenoot* van September 1921 gemaakt, en door de heer J. J. le Roux in de *Nieuwe Taalgids* van 1922 (blz. 14—18) nader toegelicht.

Dr. Bosman heeft nagegaan uit welke streken van Nederland de eerste vrijburgers, dat wil zeggen de kolonisten gedurende Van Riebeek's bestuur, afkomstig waren. Een cirkel die Gouda tot middelpunt en de lijn Gouda—Amsterdam tot straal heeft, geeft ongeveer het gebied aan waar die voorzaten der Afrikaners voor 't grootste gedeelte hun geboorteplaats hebben gehad. De vrijburgers uit andere provincies zijn luttel in getal; uit Zeeland kwamen er slechts 5, een biezonderheid die zeker geen steun geeft aan het meermalen geuite vermoeden dat Afrik. *ons* voor *wij* zou zijn ontleend aan het Zeeuws, dat, let wel, slechts in enkele delen van de provincie dat gebruik kent.

In het Jersey-Dutch, met zijn onmiskenbaar Zeeuws of Zuid-Hollands karakter, is 't pronomen van de eerste persoon meervoud ook *wij*.

Bij 't begin van zijn mededelingen over de herkomst der oudste volkplanters waarschuwt de schrijver er zeer te recht voor dat men niet mechanies moet tellen bij 't bestuderen van dergelijke vraagstukken, maar veeleer afwegen, „want die sosiale posiesie van één man kan as taalfactor opweeg teen die numerieke overwig van tien". Ik versta hier onder „sosiale positie" ook de verhouding waarin iemand's dialekt staat tot de algemene schrijftaal van zijn land en zijn tijd: hoe dichter zijn dialekt nadert tot wat men leest — en dus, naar 't over de gehele wereld geldend (voor)oordeel als mooi beschouwt —, des te groter zal zijn invloed op het spreken van zijn omgeving wezen. Ik wil dus graag met Dr. Bosman aannemen dat „die Hollands-Frankies dialek as grondslag van Afrikaans moet aangeneem word". Ook ben ik het geheel met hem eens dat er tot aan het einde van de zeventiende eeuw geen enkele aanwijzing is van het aanleren der taal van de Hottentotten door de blanken (als men twee vervaardigers van woordenlijsten uitzondert), wel van het omgekeerde.

Doch hier beginnen de punten van verschil tussen Dr. Bosman en mij. Hij haalt aan, gelijk ook de heer J. J. le Roux heeft gedaan, een uitspraak van H. A. Van Rheede, die in 1685 als Kommissaris-Generaal aan de Kaap was, en in zijn journaal, volgens Prof. Blommaert, aantekent dat de Hottentotten onze taal „seer krom en bij nae onverstandelijk spreken", waarin de onzen hen navolgen, „ja, soodanigh de kinderen van onse Nederlanders haer dat mede aenwendende een gebroken spraek gefondeert werd". Voor wie vooral aan indirekte invloed van verschillende vreemde talen de wijziging van ons Nederlands toeschrijft, en dat doet Dr. Bosman, is deze getuigenis, al is ze van later dagtekening dan Van Riebeek's bestuur, natuurlik welkom. Ik voor mij, die als hoofdfactor een plotselinge, direkte invloed beschouw, verklaar haar anders. Ik lees er uit dat Van

Rheede aan de Kaap in 1685 vaststelde dat het aldaar door kinderen gesproken Nederlands reeds sterk gewijzigd was — en dat is een belangrijk bericht. De *verklaring* van die wijziging is echter geen waarneming, maar Van Rheede's persoonlik gevoelen, dat ik niet zo dadelik aanvaarden kan, omdat het mij met andere gegevens in strijd schijnt. Immers, wie waren de kleurlingen met welke de blanke kinderen zo veel in aanraking kwamen dat zij hun brabbeltaal overnamen? De Hottentotten leerden al vroeg Hollands, maar, zegt de goeverneur Van Riebeek, zij „willen niet bij ons in huys inwonen", en in 1657 heet het dat zij al veel van onze taal kunnen verstaan; sommigen zijn er zo mee vertrouwd „dat se voor 't vercopen ende leveren al genouchsaem vrij sijn". Van Hottentottinnen als kinderverzorgsters wordt niet gerept; alleen wordt gezegd dat 't Hollands der inboorlingen voldoende was voor de (vee)handel. Eva, die bij Van Riebeek in huis woonde, wordt als een uitzondering vermeld en deze sprak, volgens Van Riebeek, „goed Duyts" (*Het Afrikaans*, blz. 24). Zo stonden de zaken in 1657. Het volgende jaar kwam er een toevloed van slaven uit Guinea en Angola; er waren nu 187 slaven tegen 166 blanken in de kolonie. Gesteld al dat men tot 1658 uit nood de kinderen aan Hottentottinnen had toevertrouwd — wat door niets aannemelik gemaakt wordt —, dan zal men toch zeker van 1658 tot aan Van Rheede's komst in 1685 verre de voorkeur hebben gegeven aan slavinnen, gelijk ook later het geval was. Dr. Bosman (t. a. p. blz. 116) zegt dat toen de veeboerderij in zwang kwam, de Hottentot als veewachter zijn luie en losse levenswijs wat veranderde en wèl vast werk ging verrichten. Toen kan er dan ook door zijn aangeleerd Hollands indirekte invloed op de kolonistentaal zijn geoefend (wat ik ook nimmer ontkend heb, zie mijn *Het Afrikaansch*, blz. 154), maar de *hoofdfactor* was zijn brabbeltaal niet, gelijk Van Rheede meende: die zoek ik nog steeds in de plotselinge, veel intensere aanraking met de slaventaal, in 1658 aangevangen. Ik blijf het waarschijnlik achten dat een soortgelijke vervorming als het

Afrikaans ten opzichte van het Nederlands vertoont, niet het gevolg is van verschillende langzaam werkende krachten, maar van een botsing. De gebroken taal van kinderen wordt door de ouders deels bewust verbeterd, voor een ander en belangrijker deel door de kinderen zelf, die overal onbewust hun ouders nabootsen, als ze ouder worden ontdaan van al te grote afwijkingen; er blijft dan ongetwijfeld nog heel wat over dat nieuw is en dat nieuwe dringt langzaam in de taal door. Maar ik geloof niet dat het doorsijpelen van dat nieuwe in korte tijd de taal ook der volwassenen zo sterk verandert. Gesteld dat de kinderen der blanken in de eerste tien jaren veel verkeer hadden met de jeugdige Hottentotten die voor 't rapen van brandhout enz. gehuurd werden, dan zullen de ouders van die Hollandse kinderen niet dadelik mee zijn gaan brabbelen. Niet van 't opkomend geslacht, maar van volwassenen gaat gewelddadige taalwijziging uit en dat laatste schijnt Van Rheede te hebben waargenomen in 1685 [1]).

Een voor de hand liggende aanleiding tot het ontstaan van zulk een snelle vervorming zie ik in de komst der slaven in 1658. Ze waren nu talrijker dan de blanken. Maar, zegt Dr. Bosman, spraken die slaven en slavinnen uit Angola gebroken Portugees? Hij gelooft het niet op grond van wat Van Riebeek in zijn *Memorie ter Informatie*, gericht tot zijn opvolger, in 1662 meedeelt. Daar leest men: „De slaven leeren

---

1) Dr. J. J. le Roux (t. a. p. blz. 17 vlg.) besluit uit een mededeling van de Franse priester Tachard dat in 1685 't Portugees aan de Kaap niet zo heel sterk verbreid was, veel minder dan in Indië in dezelfde tijd. Het tweede geef ik toe, het eerste niet. Tachard kwam in 1685 in Kaapstad. Hij verklaart ons dat er onder de Katholieken aldaar, tot allerlei nationaliteiten behorende mensen waren wier taal hij (Tachard) *niet kon verstaan* (ik kursiveer). Dezen kon hij niet anders vertroosten dan door hen te omhelzen, maar zij „die Frans, Latijn, Spaans of Portugees spraken, wierden gebiecht". Voor mij volgt uit die mededeling niet anders dan dat onder de Katholieken, slaven of vrijen, er sommigen waren die geen Portugees kenden, anderen wel. Meer niet. En dan merk ik nog op dat lieden die uitdrukkingen als 't Maleis-Portugese *kammene kumi kammene kuli* (zie *Africana* II, blz. 184 van jaargang XXXV van dit Tijdschrift), door een Fransman, al had hij ook Europees Portugees geleerd, allicht niet verstaan werden.

hier niet als duyts en oock de Hottentoos, *sulcx hier geen ander tael gesproocken wordt* ende soo in ordre blijvend een fraije saecke sal sijn, om Portugesen en andere altijt stom te doen staen voor dese natie en deselve daer door te min te cunnen verleyden" [1]). Dat is duidelik gesproken; aan alle diskussie is een einde gemaakt als die woorden de waarheid bevatten. Nu ben ik er van overtuigd dat ze dat *niet* doen, maar de *officiële* waarheid behelzen, die, zoals men weet, dikwels heel weinig gelijkt op haar echte naamgenote. Men mag, zegt Dr. Bosman, die natuurlik ook aan Eva en aan enige slaven en slavinnen uit Batavia gedacht heeft, hier niet spreken van verdraaiing van de waarheid, al waren er enkele mensen aan de Kaap die Portugees spraken, want een bepaalde onjuistheid zou immers de opvolger dadelik hebben gemerkt! Ik antwoord: „dat heeft hij ook, indien hij 't niet reeds van te voren wist, maar dat zal hem niet hebben gehinderd: ook hij was ambtenaar, en daar uitdrukkelik in 1657 't gebruik van Portugees verboden was van hoger hand, werd 't in een officieel stuk dan ook als niet aanwezig vermeld. In hoeveel landen waar een taalstrijd is, hebben in officiële stukken niet twee talen volkomen gelijke rechten, terwijl iedereen weet dat een van beide onderdrukt wordt?"

Ik moet trachten te bewijzen dat Van Riebeek hier niet vertelt hoe het werkelik was, maar hoe het behoorde te zijn volgens de voorschriften van zijn superieuren. De geschiedenis van Eva, die bij de goeverneur in huis woonde, „goed duyts ende redelyck portugees" sprak, laat ik rusten, maar ik moet uit mijn *Het Afrikaansch* (blz. 42) nog eens herhalen de geschiedenis van de Hottentottin Sara, van wie de *Kaapsche Stukken* van 1672 (f. 222), verhalen dat zij „van kints ge-

1) Dr. Bosman vond deze uitspraak in een stuk uit de Kaap, berustend op het Rijksarchief (Kol. Arch. 3974); doch reeds Leibbrandt (*Precis of the archives of the Cape of Good Hope* I, Capetown 1900, blz. 257) gaf deze instructie aan Wagenaar in 't licht, maar in Engelse vertaling. — De kursivering der belangrijkste woorden neem ik over van Dr. Bosman.

beente af" bij vrijburgers verkeerde, „en niet alleen voor de bloote kost maar ook bij sommige voor loon gedient [had], en haer sulx duslange gesustenteert, **daardoor bij gevolge onse Nederduytse en portugaische taale promptelijk aangenomen** [had]." Dit meisje was door een burger met belofte van haar te zullen trouwen verleid en hing zich op toen de man haar in de steek liet [1]). Sara was toen vier en twintig jaar en moet dus reeds onder Van Riebeek Portugees hebben geleerd *door haar omgang met vrijburgers.* Dat in zwang zijn van het (gebroken) Portugees is voor mij zeer verklaarbaar omdat ik geloof dat in 1658 een zo groot getal slaven aankwam dat die taal sprak. Een jaar te voren, in 1657, had de kommissaris Van Goens gedekreteerd: „Met de compste van de slaven zal UE. zeer sorgvuldig zijn geen portugeese tael hier in te voeren, maar 't selve met alle middelen voorcomen" enz. (zie verder bij Dr. Bosman, blz. 123). Blijkt daaruit niet onweersprekelik dat Van Goens wist dat die slaven Portugees, natuurlik gebroken Portugees, spraken? Wat betekenen zijn woorden anders? — En hoe wist Van Goens dat?

Het antwoord op die laatste vraag geeft een studie van Schuchardt over het Romaanse Kreools aan de Westkust van Afrika, en Boven- en Beneden-Guinea [2]). Daaraan ontleen ik het volgende. Reeds in de vijftiende eeuw vestigden de Portugezen talrijke kolonies in het grote gebied waartoe Angola behoort. In de tweede helft van de zeventiende eenw gebruikten *Hollanders*, Engelsen en Denen 't gebroken Portugees voor hun Guinese handel, die voor een niet gering deel slavenhandel was. In anderhalve of in twee eeuwen had het Portugees van de kust alle tijd gehad om zeer diep in 't binnenland door te dringen en aan de kust zelf was 't de taal waarvan men zich

1) We weten dit door 't verhaal van Wilhelm ten Rhijne, die in 1673 aan de Kaap kwam (zie mijn stukje in *de Unie* van Februari 1906, blz. 354—357). De *Kaapsche Stukken* geven gerucht af op deze zelfmoord, maar verzwijgen de aanleiding: weer een staaltje van officiële waarheid.

2) *Zeitschrift für romanische Philologie* XII (1888), blz. 252—254.

moest bedienen als men iets met de negers te bespreken had [1]).

Is 't nu denkbaar dat slaven uit zulke streken arkomstig geen Portugees zouden hebben gekend? Gesteld al dat ze in 't binnenland niets van die taal hadden vernomen, dan zouden ze in de Portugese havenplaatsen en daarna op 't Portugese schip (dat door de Hollanders buit gemaakt was) 't wel hebben geleerd. Van Riebeek weet te vertellen dat sommigen van hen in Guinea de Europese wijze van oorlogvoeren hadden geleerd (*Dagverhaal* III, blz. 187). Van Goens was als bereisd en in handelszaken ervaren man natuurlik op de hoogte van die Portugese handels- en slaventaal en van haar verbreiding onder de negers.

Dr. Bosman gebruikt de aangehaalde woorden van Rijklof Van Goens, om te betogen dat er in 1657 nog geen Portugees aan de Kaap werd gebruikt: hij legt alle nadruk op 't woord *invoeren* en ik erken dat de tekst hem daartoe het volle recht geeft. Toch vraag ik mij af of men het zoo letterlik, in de zin van *iets geheel nieuws brengen*, moet opvatten. Van Goens kwam uit Indië; daar vreesde de Regering reeds in 1641 dat het Portugees onze taal geheel „onderdrucken" zou en in 1674 schreef Maetsuycker dat de lingua franca de overhand had (zie *Het Afrikaansch*, blz. 67 noot) [2]). Dat moest aan de

1) Schuchard t. a. p. blz. 252 vermeldt als eigenaardigheid van dat gebroken Portugees dat de negatie *não* dikwels wordt herhaald. Hij heeft dadelik aan een soortgelijk gebruik in het Afrikaans gedacht, maar zijn zegsman verzekerde hem dat de dubbele ontkenning in het Afrikaans toch anders wordt toegepast. Daarom heb ik dan ook, in mijn *Het Afrikaansch*, uit deze overeenkomst geen konklusies willen trekken. Ik zou daar nu nog niet toe willen besluiten. Er zijn ook in andere talen voorbeelden van zulk een nadrukkelike herhaling.

2) Hoe de toestand in iets later tijd was, blijkt uit de volgende zinnen, ontleend aan een brief, gedateerd 1 Junie 1716, van Nicolaas Witsen aan Gijsbert Cuper: „Onse oostindische raetheeren komen veeltijts uyt *matrosen* of *soldaeten* en weten van de studie of europiaensche geleertheyt meestijts niets. *Maleys en Portugees* is al haer sterkte en studie. Duytse boeken egter sijn daer aangenaem" (Gebhard, *Leven van Mr. N. C. Witsen*, II, 457). Dit citaat werd mij indertijd medegedeeld door Dr. R. van der Meulen, die mij tevens verzekerde dat, naar zijn mening en die van wijlen Prof. Verdam, *Maleis-Portugees* een modern soort woordverbinding is; van daar dat men in de zeventiende- en achttiende-eeuwse stukken gewoonlik de twee woorden aantreft.

Kaap voorkomen worden; de slaven uit Angola deden vrezen dat in de kolonie 't gebroken Portugees de algemene taal zou worden, en als *algemene taal*, naast of zelfs boven de onze, mocht men het niet invoeren. Van daar de strenge bepalingen, van daar in de volgende jaren de scholen waarop men in den aanvang ook de volwassenen Hollands wilde leren. Dat het Portugees ook vóór 1658 niet onbekend was aan de Kaap, maak ik uit velerlei op: de getuigenis omtrent Eva en omtrent Sara, die als kind bij vrijburgers Portugees hoorde, de huweliken in 1656 gesloten door Jan Wouters met Catharina van Bengalen en in 1658 door Jan Sacharias met Maria van Bengalen, meisjes van wie de laatste goed Nederduits kende, maar die toch zeker niet met die kennis aan de Kaap waren gekomen, en eindelik uit wat ik heb aangetekend omtrent de Maleis-Portugese haventaal.

Ik heb in mijn *Het Afrikaansch* (blz. 45) de invloed van de haventaal lager gesteld dan die van 't Maleis-Portugees als taal der slaven, doch ik had dat verschil van graad nog veel sterker moeten laten uitkomen. Ik geef toe dat het *spreken* van Maleis-Portugees door blanken tengevolge van het handelsverkeer in die oudste tijd niet te bewijzen valt. Maar Dr. Bosman gaat mij toch te ver als hij die haventaal gedurende het bestuur van de eerste goeverneur voor volslagen onbetekenend houdt. In die tien jaren, zegt hij (t. a. p. blz. 122), kwamen er 305 schepen aan, waarvan 25 vreemde schepen waren; alleen bij die laatste schepen kan sprake zijn van Portugees als verkeerstaal, en van 't bezoek van gemiddeld drie schepen per jaar kan geen invloed uitgaan. Ik voor mij geloof dat de 280 Hollandsche schepen een bonte bemanning hadden, dat die matrozen en soldaten waarvan Nicolaas Witsen (zie vorige blz., noot) gewaagt, aan de Kaap een Hollands hebben gesproken dat doorspekt was met Maleise en Portugese woorden en zinswendingen, en dat op een getal van nog geen tweehonderd mensen een verblijf gedurende telkens tien à

twintig dagen van zulk scheepsvolk (28 schepen per jaar!) wel degelik invloed moet hebben.

Na alles wat door Prof. Blommaert, Dr. J. J. le Roux en Dr. D. B. Bosman is aangegeven nauwkeurig te hebben overwogen ben ik dus, hoewel zeer dankbaar voor het nieuwe materiaal dat zij hebben bijeengebracht, in hoofdzaak bij mijn opinie gebleven. Ik handhaaf 't geen ik in mijn stukje over Willem ten Rhijne (*De Unie* van Februarie 1906, blz. 355) schreef: „Vermoedelik is de tijd tussen 1658 en 1685 de periode geweest waarin onze taal in Zuid-Afrika het meest gevaar liep haar Nederlands karakter te verliezen."

Leiden, December 1922. D. C. HESSELING.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om een onjuistheid in mijn bespreking van Dr. Boshoff's dissertatie (*Nieuwe Taalgids* 1922, blz. 81) te herstellen. Ik spreek daar van „hun erfgoed-theorie" en laat het voorkomen of Dr. Bosman en Dr. Boshoff op dat stuk dezelfde mening hebben; Dr. Bosman deelt mij echter mede dat hij de meeste der behandelde woorden niet als „erfgoed" beschouwt, maar als voortkomende uit de zeemanstaal der Nederlanders die in Kaapstad aankwamen, een taal die hij tot het Nederlands rekent al had zij ook veel vreemde elementen opgenomen.

HET MOTIEF VAN „TEEUWIS DE BOER" IN EEN LITAUSE „PASAKA".

In de 31e jaargang der „Indogermanische Forschungen" (1912/13) heeft C. Cappeller twaalf vertellingen (pasakos) uit Pruisies Litauen gepubliceerd. De derde heeft een dergelijke inhoud als Coster's „Teeuwis de boer". Het is bekend, dat Coster hier een in 't Antwerps liedboek voorkomend motief behandeld heeft en dat ditzelfde motief op Duitse bodem is opgetekend. De Litauers kunnen het van Duitsers hebben overgenomen. Of het afwijkende slot door Duitsers of Litauers er bij is gevoegd, weet ik niet.

Ik laat hier een vertaling van de Litause tekst volgen.

De ene is net zo als de andere.

In Polen bestonden herediensten; de mensen moesten herediensten verrichten. Een heer stuurde zijn (knecht [1])?) om mensen naar 't bos te zenden, om balken te vervoeren. Hij zeide: „Morgenochtend om 9 uur moeten alle boeren met paard en wagen in het bos zijn". Eén boer heette Kumpys, die had het heel armoedig; hij had helemaal geen paarden. Hij spande zijn ossen in en reed naar het bos. Hij was de andere dag om 9 uur in het bos. De heer kwam zelf naar het bos rijden. Hij zei tot zijn lieden: „Laadt je wagens vol met deze balken". Kumpys laadde zijn wagen vol. Hij reed eerder weg uit het bos dan diegenen, die met paarden waren. Hij dacht, dat hij wel lang nodig zou hebben, voor hij thuis kwam. Toen Kumpys op 't landgoed aankwam, zeiden de knechten, die daar gebleven waren: „Daar is Kumpys al met zijn ossen, kijk, vriendje, dat is nog eens goed rijden". En mevrouw keek door het venster.

1) Lit. *stuczus*, door Cappeller van een vraagteken voorzien.

Kumpys zei tegen de knechts: „Wanneer ik met mevrouw eens spelen mocht, dan zou ik de beide ossen daarom laten”. Mevrouw kwam naar buiten en zei: „Kumpys, wat zeide u daar?” — „Wel niemendal, mevrouw, ik maakte maar een grapje”. Mevrouw zeide: „Kumpys, wat u daar zeide, dat kunt u krijgen”. Zij nam Kumpys mee in de kamer; zij deden wat mevrouw wenste. Kumpys kwam weer naar buiten en mevrouw achter hem aan. Zij zeide tegen haar knecht: „span Kumpys’ ossen uit”. Nu kwam de knecht, die Hendrik heette, en spande Kumpys’ ossen uit. Maar toen zette mijn Kumpys grote ogen op; treurig liep hij nu om zijn wagen. Op dat tijdstip kwam mijnheer aangereden; hij zei: „Wel, Kumpys, ben jij al thuis?” Kumpys zei: „Ja, mijnheer, maar het vergaat mij slecht, U hebt mij zelf die balken gewezen”. — „Ja, zeker, ik heb ze je zelf gewezen”. — Wel, en mevrouw zegt: „Die balken zijn krom: ik kan ze voor mijn woning niet gebruiken”. Toen liet zij mijn beide ossen uitspannen. — „Neen, mijn beste Kumpys, ik heb u zelf die balken gewezen”. Toen zei mijnheer tegen zijn knecht: „Hendrik, breng Kumpys’ ossen hier en span ze in”. — „Maar dat is nog beter, mijnheer; als ik maar mijn ossen terugkrijg”. Toen hij nog een glaasje brandewijn gedronken had, zei Kumpys tegen mijnheer: „Ik dacht, de ene is beter, maar de ene is net zo als de andere”. Nu luisterde mevrouw. Toen mijnheer dat merkte, werd hij heel boos. Kumpys ging de deur door, en mevrouw wist al maar niet, hoe zij hem een en ander zou kunnen vragen. Zij zei: „Kumpys, gaan de kippen al gauw broeden?” — „Ja, mevrouw”. Zij zeide: „Ik zal u eieren geven; kunt u ze ergens in doen?” Hij ging naar buiten en haalde zijn mandje, waar hij zijn middageten in gedaan had. Dat mandje was groot. Mevrouw pakte hem het mandje vol eieren en zei: „Maar, Kumpys, nu moet u al die eieren laten uitbroeden; als de kuikens uitkomen, rijd dan hierheen en ik zal u eten geven”. Nu zette onze Kumpys zijn hoed stevig op en met zijn mandje op de schouder liep hij naar zijn wagen. Hij schoof het mandje aan een stang van

de wagen, „rode, bonte!" zei hij tegen de ossen, en hij reed naar huis en zei tegen zijn vrouw: „Ga nu maar koken en bakken". Na drie weken moest Kumpys om eten rijden. Mevrouw gaf hem eieren en zure melk; zij zei: „Nu moet u dit nog één keer doen en om eten komen; maar zijn er al veel kuikens uit?" Kumpys zei: „Ja, mevrouw; u hebt een goede haan gehad, zij zijn allemaal uitgekomen". Er gingen een paar dagen voorbij; toen spande Kumpys zijn ossen in en reed naar het herehuis naar mevrouw. Zij gaf hem twee schepels gerst; en toen zei zij: „Breng alle kuikens hierheen". — „Ja, ik zal ze brengen; maar 't zijn allemaal hanen; en ze kraaien al allemaal, ze roepen maar al: Kumpys heeft met mevrouw gespeeld". Mevrouw zei: „Wel, houd ze dan maar allemaal zelf; dan wil ik er geen enkele hebben". Wie was blijder dan Kumpys? Nu zei hij tegen zijn vrouw: „Zo heb ik dan nu alles gekregen, gerst, eieren en zure melk".

N. VAN WIJK.

INVLOED VAN *R* OP KLINKERS IN GERMAANSE TALEN.

1. Verscheidenheid in vormingswijze van *r*.

Er is wellicht geen klank, die in zo verschillende variëteiten kan voorkomen als *r*, zonder dat de hoorder in twijfel raakt, of het telkens „dezelfde" klank is. Wat is er niet een verschil tussen *r* van b. v. het Italiaans en het Russies (voor de zuiverheid van de vergelijking is de russiese „harde" *r* het best geschikt) met het sterke rollen van de punt der tong, en de engelse *r*, die van die tongbeweging weinig meer dan een aanduiding heeft. Zelfs de plaats van articulatie kan sterk veranderen, zonder dat de klank „anders" wordt: de *r*'s met de achtertong komen naast de zoëven genoemde tongpuntvormen broederlik voor b. v. in het Nederlands, of worden langzamerhand de in beschaafde omgangstaal alleen heersende als in het Frans en in mindere mate het Duits, of zijn absoluut de enig correcte als in het Deens. Daarbij zijn dan nog buiten beschouwing gelaten de variaties, die er weer zijn onder die achtertong-klanken (zonder en met trilling van de huig b. v.) en die in acusties effect nog tamelik verschillen. Verder zijn er tussen de vóórste en achterste *r*'s ook wel tussenvormen, die op de middentong liggen, sommige meer naar achteren. Wij kennen die als persoonlike of dialectiese eigenaardigheden in het Nederlands.

Voorts varieert de *r* veelal naar zijn positie in het woord, of hij aan het begin dan wel in het midden, tussen vocalen of vóór consonanten staat. Ik noem hier als enig voorbeeld het vaak aangehaalde verschil tussen it. *aroma* en *a Roma* in het zwakker of sterker rollen van de *r*. Verderop komen er meer ter sprake.

2. Invloed op vocalen.

Wanneer we in moderne talen rondzien, wordt het dus duidelik, dat het letterteken *r* veel verschillende klanken kan aanduiden. In vroegere taalperioden zal het evenzo geweest zijn. Wat wij omtrent de *r*-articulatie in vroegere tijden kunnen weten of vermoeden, is slechts zijdelings uit de invloed, die *r* op zijn omgeving heeft uitgeoefend, in de eerste plaats op vocalen.

Dat de *r* zo velerlei invloed op vocalen heeft gehad en nog heeft, ligt voor een groot deel aan de eigenaardige plaats, die hij in de reeks van de spraakklanken inneemt. Gewoonlik gaat *r* voor consonant door, en terecht, maar hij kan onder bepaalde omstandigheden zeer dicht bij de vocalen komen, ja zelfs geheel tot vocaal overgaan. Ook een behoorlik gearticuleerde „consonantiese" *r* heeft een tongstand, die dicht bij de vocaliese staat. In elk geval moet de tong bij de krachtige en ingrijpende bewegingen, die nodig zijn om tot de *r* [1]) te komen, bepaald vocaliese standen doorlopen. Wanneer dit reeds begint, terwijl de voorafgaande vocaal nog aangehouden wordt, is het duidelik, dat deze daardoor gemakkelik worden geïnfluenceerd. (Zie ook beneden onder 7).

Tevens volgt uit deze beschouwing de reden, waarom *r* meestal zijn invloed doet gelden op voorafgaande vocalen en weinig op volgende. De overgang van *r* tot een volgende vocaal kunnen we ons moeilik geleidelik denken, de aanloop tot *r* na een vocaal leent zich gemakkelik tot het vasthouden van die vocaal tegelijkertijd. Zodoende kan licht een ineenvloeiïng of gedeeltelike samensmelting van die vocaal met *r* plaats vinden.

Hoe meer nu de *r* zijn consonantiese eigenaardigheden ver-

1) d. w. z. „dentale" *r*, met de punt van de tong gevormd. Hiervan is voortaan uitsluitend sprake, tenzij het tegendeel vermeld is. De „velare" *r* toch is klaarblijkelik iets van jonge datum. Het langzaam aan veld winnen ervan kunnen wij nog dageliks waarnemen.

liest en tot een vocaal nadert, hoe sterker invloed op vocalen wij kunnen verwachten.

Ik wilde hier een poging doen, met al de voorzichtigheid, die vooral bij het historiese, alleen schriftelik overgeleverde materiaal geboden is, om de werkingen door *r* in verschillende tijden en gebieden van de germaanse talen uitgeoefend, phoneties te waarderen. Daarbij komt dan vanzelf ter sprake, welke variant van *r* we ons telkens zullen moeten denken.

3. *r*-articulatie in germ. talen.

Wanneer we een algemene richting zouden durven opmerken in de geschiedenis van de *r*-articulatie in de germaanse dialecten, dan zou het deze zijn: vermindering van de articulatiekracht, reductie, en daarmee samenhangend: meerdere vocalisering.

Maar al dadelik moet deze algemene regel sterk beperkt worden: niet overal is het proces van reductie even ver voortgeschreden. Het verst wel in het Engels, waar van de *r* na vocaal aan het woordeinde, en ook in allerlei andere posities, heel weinig *r*-achtigs is overgebleven, terwijl de *r* aan het woordbegin of op de syllabegrens of na consonant uit niet meer dan éen tongslag bestaat. Ook voor verschillende nederduitse gebieden vinden we mededelingen omtrent een sterk gereduceerde *r*. Ik citeer b.v. Grimme, *Plattdeutsche Mundarten* 39: „Dieses . . . . . *r*" (nl. „des Silben- und Wortaus- sowie Inlautes") „wird im Nnd. mit so wenig Kraft gebildet, dass es vielfach den Charakter eines mehr oder minder schwachen Vokals oder auch Gleitlautes bekommt, . . ." En Bremer, *Deutsche Lautlehre*, 2: „An der Nordseeküste und bis Vorpommern wird nach der älteren, heute im Rückgang begriffenen" (wsch. door invloed van het „Schriftdeutsch") „Aussprache *r* vor Konsonant nicht ausgesprochen und dafür der vorhergehende kurze Vokal gedehnt . . ."

Het Zweeds daarentegen kent zulk een reductie slechts in de positie vóór dentale consonant, in woorden als *jord* „aarde",

barn „kind", *kors* „kruis". Het enige wat hierin nog van *r* te merken is, is de „cerebrale" articulatie van de *t d* enz. Door invloed van de *r* op de volgende dentale consonant is het articulatiepunt van deze laatste naar achteren verplaatst, welk verschijnsel de oude sanskritgrammatici duidelik hebben waargenomen in *varṇa*, *kṛṣṇa* en dergelijke woorden. Omgekeerd heeft onder invloed van de dentale volgconsonanten de *r* zijn zelfstandigheid verloren. En deze wederzijdse invloed heeft geleid tot de cerebrale eenheidsklank, die wij nu in het Zweeds kennen. Hiermee zou dan enigermate te vergelijken zijn de ontwikkeling in het Pāli: *vaṇṇa* naast skr. *varṇa* e. d.

Ook in de Nederlandse omgangstaal kennen we zwakke *r* in zulke verbindingen bij personen, die anders flink gerolde tong-*r* spreken. Hierbij kan natuurlik een oorspronkelik dialect meespelen. Zulke dialecten zijn b.v. het Kampens, het Elten-Berghs. Ik citeer uit de woordelijsten resp. van Gunninks en Bruyels grammatica: *a·sṇs* „hersenen", *a·t* „hard", *beuᵃṇ* „optillen", *bōᵃt* „boord"; *bāt* „baard", *dös* „dorst". *kēᶒs* „kaars", *ō·ᶒt* „oort, $^1/_5$ liter", *stēᶒn* „ster", *tō·ᶒn* „toren". Een vaste regel is evenwel bij wie beschaafd Nederlands trachten te spreken, niet te geven. Sterke persoonlike verschillen zijn op te merken, ja zelfs verschillen bij een en dezelfde persoon, al naar de mate van duidelikheid, waarnaar men streeft.

Het proces van reductie of vocalisering is zeker ook niet regelmatig doorgegaan. Het is stellig in vroegere perioden ook al eens gebeurd, wat Bremer *t. a. p.* voor de noordelike ndd. kustdialecten constateert: een hernieuwing van *r*. D. w. z. na een tamelik ver gaande reductie van *r* in bepaalde posities is later weer een duideliker en meer consonanties gearticuleerde *r* ingevoerd. De aanleiding hiertoe kon zijn invloed van school en verkeer, die een bepaalde uitspraak propageerden, zoals we voor de juist genoemde ndd. dialecten zullen moeten aannemen. Maar ook wel interne factoren: reactie tegen al te grote verslapping van de *r*, behoefte aan meerdere distinctie kon hernieuwing van de sterker gearticuleerde *r* veroorzaken.

In de meeste gevallen toch waren de krachtiger *r*-varianten steeds levend in het klanksysteem voorhanden, zodat van daaruit de gereduceerde *r*'s geinfluenceerd konden worden.

Deze mogelikheden houd ik in acht, wanneer ik verderop eventueel voor een bepaalde periode en streek reductie van *r* aanneem, terwijl op het ogenblik in zulk een streek wellicht behoorlik consonantiese *r* voorkomt.

4. Invloed op vocalen:
a. Oudengels.

Onder de vroegste inwerkingen van *r* op voorafgaande vocalen behoort de oudengelse „breking". Zij bestaat hierin, dat (in de eerste plaats korte) palatale vocalen, wanneer zij gevolgd worden door *r l*, *h* en *w*, een velare naslag krijgen. Vooral de middelhoge vocaal *e* onderging deze invloed. Ik geef een paar voorbeelden naar Luick, *Hist. Gramm.* I, 138 vlgg: *heorte* „hart", *weorđ* „waard", *eorđe* „aarde", vóór *l: seolh*, „zeehond", vóór *h: feoh* „vee", vóór *w: cneowe*(*s*), verbogen naamval van *cnēo* „knie". Wanneer wij *r* met de de drie genoemde klanken samengegroepeerd zien als veroorzakers van eenzelfde verschijnsel, kunnen we moeilik het element van gelijkheid in iets anders zoeken dan in een sterke welving van de achtertong ook bij *r*. (Vgl. ook Luick, *a. w.* § 143). Met deze opvatting strookt het uitstekend, dat de brekingen vóór *h* het consequentst voorkomen. Deze *h* hebben we ons namelik stellig te denken als achtertongspirant, *r* (en *l*) moeten dus eenzelfde beweging van de tong in mindere mate hebben gehad. Deze werking van *r* (om nu *l* er maar buiten te laten) heeft alleen plaats gehad, wanneer op de *r* een consonant volgde. Dat wil zeggen: wanneer de *r* tot dezelfde syllabe behoorde als de vocaal en niet tevens de overgang tot een volgende syllabe was. In het eerste geval sloot de *r* nauwer aan bij de voorafgaande vocaal en kon zich dus gemakkelik een overgangsklinker tussen deze en de *r* ontwikkelen.

Niet zonder belang voor de beoordeling van de phonetiese

eigenaardigheden van de toenmalige engelse *r* is ook de omstandigheid, dat *r* aan het einde van het woord, waar hij toch wel tot dezelfde syllabe behoorde, geen brekingswerking uitoefent. Het is waarschijnlijk, dat reeds in het Oudengels de *r* in deze positie zwakker gearticuleerd werd, gelijk we dat in moderne talen ook wel waarnemen. Viëtor b.v. constateerde bij gewoon spreken midden in het woord 2 of 3 tongslagen bij de *r*, aan het woordeinde gewoonlik maar één [1]). (Want een voorloper van de latere *r*-reductie in het Engels zal hierin nog wel niet te zien zijn). Met het aantal tongslagen kan de kracht van de achtertongwelving samenhangen.

De *r* (en *l*) met sterke velare bij-articulatie („dikke" *l* en *r*) zullen wel van oergerm. tijd af bestaan hebben, getuige de vocalisering van de idg. „sonante liquidae" als *ur* en *ul*.

b. Oudhoogduits.

In wat latere tijd zien we dezelfde klanken met *r* samen (*w* in mindere mate) een negatieve werking uitoefenen in het Duits [2]), waar de *i*-umlaut wordt tegengewerkt door *h*-, *l*- en *r*-verbindingen. Het verplaatsen van een velare vocaal in palatale richting (de umlautstendentie) wordt tegengewerkt door de boven beschreven velare eigenaardigheden van deze consonanten. Hier, nog sterker dan in het Oudengels, speelt weer *h* [x] [3]) de grootste rol. Vóór *r*-verbinding zien we in het os. meest umlaut (Holthausen *EB*² § 79). Ook in het Oudhoogduits is de invloed van *r* niet sterk: in het Frankies al vroeg reeds umlaut vóór *r*-verbindingen, in het Opperduits vóór *r* consonant minder tegenwerking dan vóór *l* consonant (Braune, *Ahd. Gr.*³·⁴ § 27*b*, Franck, *Afränk. Gr.* § 11—12, Schatz, *Abair. Gr.* § 22). Het is moeilik te bewijzen, dat

1) Ongeveer dezelfde beschouwingen over de o.eng. brekingen: v. Haeringen, *Inflexierverschijnselen*, 133 vlg.
2) Ook hierover, uitvoeriger, niet alleen met het oog op *r*, *Inflexieversch.*, 155 vlgg.
3) Tussen [ ] phonetics schrift naar Jespersen.

hierin een geleidelike afneming van de sterke velare articulatie bij *r* zou blijken. Maar gelet op de latere ontwikkeling, zou men het kunnen vermoeden.

c. Goties.

Met *h* alleen zien we *r* invloed op vocalen uitoefenen in een zeer vroege periode van het Goties: *i* en *u* worden voor *h* en *r* verwijd tot *e*, *o*, gespeld *ai*, *au*. Vooral op grond van het feit, dat ook *u* en niet alleen *i* deze invloed ondergaat, heb ik, *Neophilol.* VII, 181 vlgg., getracht waarschijnlik te maken, dat de gotiese *r* niet zeer sterk velaar was, maar een gematigde welving van de achtertong kende, zoals b.v. de gemiddelde dentale *r* van het tegenwoordige Nederlands. (Over *r*-invloeden in het Nieuw-Nederlands zie beneden).

5. Invloed op diphthongen en verwante verschijnselen:

a. Scandinavies.

Eveneens in combinatie met *h* werkt *r* in het Oer-Scandinavies. Het betreft de overgang van de diphthong *ai* in *ā* in woorden als oijsl. *ár* (got. *air*) „vroeg", *sár* (got. *sair*) „wond"; *fár* (got. *faihs*) „blinkend" en meer voorbeelden, vgl. Noreen, *Aisl. gr.* § 54. Wat de datering van dit verschijnsel aangaat, het is in elk geval ouder dan de *i*-umlaut, daar de hier besproken *ā* uit *ai* daardoor in *ǣ* is overgegaan, b.v. in ozwe. *hǣra* „grijs haar" naast ags. *hár* „grijs" (Kock, *Ljudhist.* § 408).

De *r* zal bij deze overgang gewerkt hebben op de tweede component van de diphthong. De sterke beweging met de achtertong, die in het Oeng. een velare naslag ten gevolge had, veroorzaakte hier, dat de hoge vóórtongarticulatie als voorbereiding of vergemakkeliking een weinig lager werd en dus b.v. zich om *e* heen bewoog. Nemen we aan, dat dit nog wat verder voortging, dan konden tenslotte begin en eind van de diphthong zo sterk tot elkaar naderen, dat samensmelting

tot één vocaal met de articulatieplaats van het meest geaccentueerde eerste deel van de diphthong mogelik werd: *ā*.

Wanneer men de overgang juist zou willen formuleren, zou er ook rekening te houden zijn met de neiging tot palatatisering, die het eerste deel van de diphthong in het Scandinavies vertoonde, vgl. de ontwikkeling in het IJsl. tot *ei* (tussenstadium *æi*: Noreen *a. w.* § 54). Had de boven beschreven wijziging vóór *r* plaats gehad voordat deze tendentie opkwam, dan geldt de redenering van zoëven onverzwakt. Begon daarentegen de *r*-werking pas nadat de diphthong al *æi* geworden was, dan zou er wellicht iets als *ǣ* ontstaan zijn. Voor het begrijpen van de slotontwikkeling tot *ā* moet dan nog weer aangenomen worden, dat deze *ǣ*, evenals de oergerm. *ǣ* in het Scandinavies achterwaarts verschoven is. — Maar het is natuurlik een vruchteloos en onnut pogen hier een juiste vaststelling van het verloop der dingen te verkrijgen.

Ik wil nog doen opmerken, dat deze invloed van *r* en *h*, die altans enigszins te vergelijken is met de gotiese „breking" vóór *r* en *h*, behalve in de betrokken vocalen (in het Goties de korte vocalen *i* en *u*, in het scandinavies het altijd min of meer zwevende tweede deel van een diphthong) ook in een ander opzicht verschilt. Liep de scandinaviese werking, afgezien van de vocalen, geheel parallel met de gotiese, dan zou men verwachten, dat ook *au* aangetast werd, b.v.: *au* > *ao* > *â* of *ô*. Dit is echter niet het geval. Wel is in later tijd de *au* (misschien via *ǫu*, eerder volgens Boer, *Oudn. Hb.* § 66, 2 via *ao*) die weg opgegaan vóór *h* [1]); over het hele scandinaviese gebied, behalve op Gotland is in deze positie *ō* ontstaan: *fló* < **flauh* < **flaug*, *hór*, got. *hauhs*.

De *R*, die in het Oernoords de voortzetting is van germ. *z*,

1) Wanneer hier verwijding van het tweede diphthongdeel het begin is geweest, zal deze wel veroorzaakt zijn door een *h*, d. w. z. [x] met toenemende opening (vgl. *Neophil.* VII, 184), dus op weg om „hauchlaut" te worden. Hiermee zou het goed kloppen, dat *h* in al de besproken posities later verdwenen is. Zie ook p. 258 noot.

heeft niet deze invloed op *ai* gehad. Mogelik was het toentertijd nog *z*. Indien echter de overgang tot *r* reeds begonnen of voltooid was, zal het resultaat aanvankelik wel een *r* geweest zijn met één zeer zwakke tongslag of de bescheiden aanloop daartoe, waarbij de tong ongeveer vlak lag, of in elk geval nog niet de achterwelving maakte, die voor de oude *r* nodig was [1]).

b. Oudhoogduits.

Een soortgelijke invloed van *r*, *h* en ook *w* [2]) is waar te nemen in het Oudhoogduits. Het resultaat is evenwel niet *â* maar *ê*. Germ. *ai* wordt nl. vóór de genoemde consonanten samengetrokken tot *ê*: Braune *Ahd. Gr.*[3.4] § 43. B.v. *êr* „vroeger" (got. *air*), *lêren* (got. *laisjan*) „leren", *sêr* „pijn";

1) Het samenvallen van deze *R* met de gewone, oude *r* is een voorbeeld van de onderlinge invloed van verschillend gearticuleerde *r*'s welke ik boven, p. 252 vlg. besprak. Waar in het Westgermaans *z* in *r* is overgegaan, zal het begin ook wel zoiets als de noordse *R* geweest zijn. Maar in historiese tijd blijkt van geen verschil tussen beide *r*'s meer.

Noreen, *Gesch. d. Nord. Spr.*[3] § 29b, 31b, vermeldt een overgang van *i* tot *ē* en *u* tot *ō* vóór tautosyllabiese *R* (in fortis-syllaben). Zo ook *Aisl. Gr.* § 106, 2 en § 121, 1; *Aschw. Gr.* § 83, 2c. Op het eerste gezicht schijnt dit een invloed van *R*, die aan de gotiese breking doet denken. *Inflexieverschijnselen*, 130 noot, heb ik Noreens opvatting geaccepteerd (i. pl. van „heterosyllabiese" moet daar „tautosyllabiese" gelezen worden) met alleen deze opmerking, dat de overgang „mij phoneties niet geheel helder" was. Kock stelt echter als begin van deze overgang: *i* > *e* en *u* > *o* in relatief ongeaccentueerde syllabe: *Ljudhistoria*, §§ 173, 643. In zulk een positie vonden door de eigenaardige invloed van het Scand. accent allerlei wijzigingen plaats, die ik niet wil pogen phoneties te verklaren. Bij deze histories-phonetiese beschouwingen is het wenselik, bij de normaal geaccentueerde syllabe te blijven, om niet op al te onzeker gebied te komen.

De verlenging van *e* tot *ē* in de historiese b.v. ijsl. vormen *mér þér sér* is dan volgens Kock geschied, als zulke infortis-vormen later fortis kregen. Zie ook Kock, *a. w.* § 406 en 103. Bij Kock sluit zich Boer aan *Oudnoorsch Handb.* § 128 en Aanm. 2.

Het geheele geval is te weinig doorzichtig, om er phonetiese beschouwingen op te baseren.

2) Volgens Kock, *Ljudhistoria* § 411 zou ook in het Scandinavies in bepaalde omstandigheden *w* de overgang *ai* > *ā* hebben veroorzaakt. Zo ook Boer, *On. IIb* § 64, 2, en Aanm. 1. Anders evenwel von Friesen, *Till den nordiska sprakhistorien* I (*Skrifter utg. af Kgl. Hum. Vetenskapssamfundet i Uppsala* Bd. VII) p. 8 vlgg. en Noreen, *Gesch. d. nord. Spr.*[3] § 40b en 41c, d. Daar dus de kwestie niet voor uitgemaakt kan gelden, heb ik van *w* in het Scandinavies geen melding gemaakt.

zêh en *lêh*, praeterita van resp. *zîhan* en *lîhan*; *sêo* gen. *sêwes* „zee" (got. *saiws*) e. a. Deze overgang onderscheidt zich van de scandinaviese daardoor, dat in het Ohd. ook de articulatieplaats van de eerste component niet gehandhaafd blijft, maar naar voren verschuift. Hierbij is op te merken, dat ook in de gevallen, waar geen monophthong ontstond, de beide diphthongdelen de neiging hadden, zich aan elkaar te assimileren: reeds in het eind van de 8e eeuw gaat *ai* overal, volgens Braune, *a. w.* § 44, over in *ei*.

Behaghel, *Gesch. d. deu. Spr.*[4] § 182, 1, zoekt terecht het begin van de monophthongering in een werking van de volgende consonant op het laatste diphthongdeel. Wanneer hij echter spreekt over *a*-farbigen Konsonanten *r* und *h*....., welche das vorhergehende *i* dem *e* annäherten", zou dat de indruk kunnen maken, alsof de articulatieplaats van de *i* verschoven werd, en dat is niet het geval. Wanneer men bij r en *h* van een vocaliese „kleur" wil spreken, dan zal het eerder die van *o* of zelfs *u* geweest zijn, d. w. z. ze hebben een merkbare verheffing van de achtertong gehad [1]). Met deze beschouwing wordt het ook duidelik, waarom de *w* bij het genoemde tweetal kan horen: deze zal dezelfde articulatie-eigenaardigheid gehad hebben. Het zal wel een bilabiale *w* geweest zijn, die na vocaal zo iets tussen *u* en *w* in werd, gelijk de klank, die wij in het Nederlands door *uw* voorstellen in woorden als *meeuw* en *leeuw* e. d. In de uitspraak van veel Nederlanders heeft trouwens deze klank een verwijdende invloed op de voorafgaande *ē*, zoals gemakkelik waar te nemen is, wanneer men *mees* en *meeuw*, *leest* en *leeuw* na elkaar spreekt.

c. Nederlands.

In het Nederlands heeft *r* in een latere periode een rol

---

1) In de 8e eeuw gaat ohd. *au* via *ao* in *ó* over vóór *h* en dentale consonanten. Dat *h* dan niét belemmerend op die overgang werkt, leidt tot het vermoeden, dat deze spirant toen niet meer zeer eng van opening was, dus eerder *o*-kleur" had. Intussen vond de in de tekst besproken overgang reeds in de 7e eeuw plaats.

gespeeld bij een diphthongeringsproces. Zagen wij juist, hoe *r* in het Duits monophthongering bevorderde, hier heeft *r* diphthongering tegengewerkt. De lange *î* en *ü̂* gingen over in diphthongen, maar bleven gehandhaafd vóór *r*. Het begin van dit diphthongeringsproces zullen we ons wel zo moeten denken, dat *î* en *ü̂* naar het eind toe wat vernauwd werden, zodat iets als [ij] en [yj] of [yv] ontstond. Naarmate deze dissimilatie, als men het zo noemen wil, tussen het begin en het eind van de lange vocaal verder doorwerkte, konden langzamerhand de diphthongen ontstaan, die wij tans kennen: [ei] of [εi] en [öy]. Maar wanneer *r* volgde, bood deze aan die neiging tot vernauwing van het laatste deel weerstand, daar ze met de meer besproken welving van de achtertong moeilik te combineren was. Eerder werden *î* en *ü̂* in die positie meer open dan andere *i*- en *ü*-klanken, zodat nu nog de *i* van *biet* en de *ü* van *buut*, afgezien van de quantiteit, verschillen van die in *bier* en *buur*. Zo bleef de diphthongering vóór *r* uit. Over dat quantiteitverschil, ook door *r* veroorzaakt, zie beneden p. 271.

Een nog latere diphthongeringsneiging in het Nederlands, nl. die van de middelhoge (lange) vocalen *ē* en *ō*, wordt ook door *r* tegengewerkt. Hoewel hoe langer hoe meer de beschaafde uitspraak naar de kant van zuivere monophthong gaat, geloof ik toch, dat de beschaafd-nederlandse uitspraak van *zee* en *zoo* nog wat diphthongies is tegenover de duitse vocaal in *See* en *so*. In dialectiese uitspraak worden deze klanken vaak gewone diphthongen. Waar het hier op aankomt, is, dat ook bij sprekers, die op dit punt niet zeer precieus zijn, een zuivere en relatief wijde monophthongiese *ē* en *ō* voorkomt, wanneer *r* volgt [1]).

---

1) [x], in nederl. spelling *ch*, en *w*, worden bij deze invloeden in het Nederlands niet genoemd. Zonder het ook maar enigszins onaangenaam te vinden, dat de parallel met het Ohd. zo slecht opgaat, wil ik er toch aan herinneren, dat voor *ch*-verbindingen in het Nederl. geen lange *î* en *ü̂* voorkwamen ten tijde van de diphthongering. En in andere positie was de *ch* doorgaans niet als spirant

d. Engels.

In het Engels is de diphthongering van *ī* en *ū* door een volgende *r* niet belet, b.v. *fire* en *our*. Wanneer de diphthong in deze woorden nochtans iets verschilt van die in *high* en *how*, dan is daarin een latere invloed van *r* of de daaruit ontstane *ə* te merken: Jespersen, *Modern English Grammar* p. 369.

Duideliker overeenkomst is er in het Engels met de tweede groep diphthongeringen in het Nederlands en de invloed van *r* daarop. De middel-engelse *a* en *ai*, die sedert de 17e eeuw saamgevallen zijn en tegenwoordig ontwijfelachtige diphthongen zijn (*name*, *fate*, *faith*), blijven vóór *r* monophthong: *hare*, *fair* e. d. Eenzelfde verschil is er tussen *hope*, *oak*, *soul*, *blow*, met diphthongen van verschillende oorsprong, maar tegenwoordig een in klank, tegenover *before*, *oar*, *four* e. d.

Onder hetzelfde licht moeten beschouwd worden de met *ea* gespelde vóórtong-vocalen vóór *r*, als in *bear*, *swear*, *tear* „scheuren", *wear*. Ook in die gevallen, waar het Engels in soortgelijke positie een meer gesloten vocaal heeft: *tear* „traan", *hear*, *spear* is die toch ook wat wijder dan in *sea* en *seem*. Dit laatste zal een nuance zijn van latere tijd, terwijl de *ea*'s in de eerstgenoemde woorden eerder opgevat moeten worden als open gebleven tijdens wat Jespersen, *MEG.* 335 vlgg. noemt de „lesser vowel-raising". De invloed van *r* is hier natuurlik dezelfde geweest als in het hiervóor besproken geval: nauwe vocalen worden door *r* bemoeilikt.

---

gehandhaafd. Vóór *g* is de diphthongering dóórgegaan: *nijgen buigen*, — Ook waar *î* en *û* vóór *w* stonden, was al vroeg een aparte ontwikkeling ingetreden, zie Schönfeld, *Hist. gramm.* § 41 en 54.

Wat de latere ontwikkeling van *ē* vóór *w* betreft, herinner ik aan het zoeven in de tekst gezegde over *meeuw* en *leeuw*. Van *ō* vóór *w* zijn geen voorbeelden, ook tengevolge van vroegere ontwikkeling. Men kan in gevallen als *meeuw* en *leeuw* van een diphthong *eeu* spreken, maar het is toch een gevolg van de invloed van *w* op *ē*. — Ook hoor ik bij veel sprekers, die in woorden als *leeg*, *Heeg* een velare [x] spreken, een meer open *e*-klank dan in *lees* en *Hees*. Hetzelfde in *boog* en *Koog* niet zo goed te merken tegenover *boos* en *hoos*. Trouwens ook niet te verwonderen, daar men zulk een invloed op velare vocaal eerder zou verwachten van een in opening toenemende [x], dan van de nauwe velare spirant, die het Nederlands in zulke gevallen kent. Vg. *Neophilol.* VII, 184.

Jespersen, aan wiens steeds werkelik phonetiese geschiedenis der engelse klanken in *Modern Engl. Grammar* ik veel ontleen, meent in dat werk op p. 369, dat de „lowering" van vocalen vóór *r* niet door *r* is veroorzaakt, maar door de daaruit ontstane *ə*. Als bewijzen hiervoor wijst hij op eenzelfde werking, uitgeoefend door een *ə*, die niet uit *r* was ontstaan [1]). Het kan zijn, dat dit bij de jongere „lowerings" het geval is. Maar sommige van de differentiaties, b.v. die waar vóór *r* monophthong gebleven, in andere posities diphthong ontstaan is, zullen toch al wel begonnen zijn, toen de *r* nog als zodanig bestond, zij het dan ook sterk gereduceerd, en met een flinke vocaliese aanloop beginnend. Mij dunkt, de nederlandse parallellen geven wel recht dit aan te nemen.

6. Overzicht.

Al de tot nu toe behandelde invloeden van *r* op vocalen zouden we kunnen samenvatten als „velare werkingen", inzoverre zij alle het gevolg waren van de achtertong-welving, die voor het vormen van de dentale *r* nodig was. In betrekkelik jonge tijd zien wij dus nog soortgelijke werkingen als in zeer vroege perioden. Het enige wat uit deze verschijnselen op te maken is over een reductie van *r*, inzoverre die blijkt uit vermindering van de achtertong-articulatie, zou dit zijn: In oude germ. dialecten zien wij *r* niet verwijdend werken op de hoge achtertongvocaal *u*, hetzij zelfstandig, hetzij als tweede diphthongdeel (behalve in het Goties). In jongere perioden daarentegen wel. Wanneer nu ook door andere overwegingen waarschijnlik wordt gemaakt, dat de *r* in de middeleeuwen en later gaandeweg is gereduceerd, dan kan dit op

1) Zou het ook kunnen zijn, dat in die lowerings vóór *ə*, niet uit *r* ontstaan, wat invloed in het spel was van de andere, die oorspronkelik door *r* waren veroorzaakt. Overbekend is immers een ander geval, waarin slot-*ə* klaarblijkelik onder invloed staat van de uit *r* ontstane *ə*, b.v. in [aidɪər ɔv] *idea of*, *the law* [lɔ·r] *of heredity*. Zulke vormen ontstaan doordat in gevallen, waar *r* werkelik oorspronkelik tuishoorde, vormen met of zonder *r* voorkomen, al naar de *r* vóór vocaal dan wel in pausa of vóór consonant staat: *here below* [hiə bilou], *here and there* [hiər ən ðɛ·ə]. Uitvoerig over dit verschijnsel Jespersen, *MEG*. p, 370 vlgg.

zichzelf zwakke argumentum ex silentio mee dienen om te tonen, dat in de oudgerm. periode en achtertongwelving sterk was, en later, wat Roorda, *Klankl.*[5], 121, noemt „middelmatig" werd.

7. Verlenging van vocalen vóór *r* + dentale consonant.

Het vocaliese in de *r* komt dunkt mij altijd meer naar voren bij een andere groep verschijnselen, die wij vooral in jongere perioden op germaans gebied waarnemen, nl. vocaalverlengingen vóór *r*. Deze moeten toch wel opgevat worden als een samensmelting van het vocaliese element van de *r* met de voorafgaande vocaal. „Vocalies element" kan zeer ruim opgevat worden: De *r* is ook bij betrekkelik krachtige articulatie een zeer open en daardoor zeer sonore consonant, zoodat gemakkelik iets van de aanhef tot zulk een sonore, hoewel nog aan de vóórtong behoorlik gearticuleerde *r* zich bij de vorige vocaal kan aansluiten. — Maar ongetwijfeld waar is toch dit: hoe duideliker die „aanloop" tot *r* werd, d. w. z. hoe meer de *r* naderde tot een vocaliese naslag na de klinker, hoe groter de kans is, dat die weinig distincte naslag geheel of gedeeltelik in de voorafgaande, meer sonore klinker opgaat met het effect, dat deze laatste verlengd wordt. En de vocaliese aanloop tot *r* werd duideliker, naarmate de articulatie slapper werd en het rollen met de punt van de tong afnam.

Dat bij deze verlengingsverschijnselen inderdaad een *r* in het spel zal zijn, die op deze wijze gereduceerd was, wordt al dadelik waarschijnlik, wanneer we de oudste daaronder in ogenschouw nemen. Zij zijn het duidelikst op nederduits en nederlands taalgebied. Ik bedoel de vocaalverlengingen vóór *r* + dentaal. Voor het Nederlands zijn deze door verschillende publicaties van Van Wijk goed bekend. Voor de aangrenzende nederduitse gebieden zijn de gegevens over een uitgestrekt gebied (dat van het „Stammland") op grond van verschillende dialectgrammatica's geordend en geinterpreteerd door Sarauw,

Niederdeutsche Forschungen, I, (Kopenhagen, 1921: *Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser* V, 1.) 113 vlgg. Weliswaar stelt de schrijver de hier bedoelde oude verlengingsverschijnselen („Frühdehnung") ook vast vóór enkele *r*, maar die gevallen zijn niet talrijk en uitdrukkelik vermeldt hij p. 131, dat bij *r* vóór labiaal of gutturaal „von Frühdehnungen keine Rede" is.

Of hiermee op één lijn mogen gesteld worden de verlengingen, in het Oeng. waarvan Jespersen *MEG.* 119 spreekt, en waarbij ook dentaalverbindingen voorkomen, als *bord* en *hord*, wil ik wegens de onzekerheid en het geringe aantal voorbeelden niet beslissen. In het Scandinavies zijn er sporen van te merken, maar ze zijn niet zo algemeen en talrijk als in het continentale Germaans. Noreen spreekt *Aschw. gr.* § 129 van een verlenging vóór *rþ* en *rn* in het Zweeds van vóór 1400; vóór *rt* zou de rekking alleen intreden, wanneer nà de *t* weer vocaal volgde. (Vgl. ook *Gesch. d. nord. Spr.*[3] §§ 112 en 163). Zie hierover het aanhangsel onder 12.

Wij beginnen hier met de oude verlenging vóór *r* + dentaal in het Nederl. en Nederd., die zich het duidelikst aftekent in het hele klanksysteem. Wanneer we in deze gebieden de verlenging het eerst in deze positie waarnemen, dan ligt de gedachte voor de hand, dat de *r* hier vroeger dan in andere verbindingen de vocaliese kant op is gegaan. Een denkbeeld trouwens, dat in 1869 al uitgesproken is door Nerger in zijn *Gramm. d. mecklenb. Dial.*, geciteerd bij Sarauw, *a. w.* 115. Het is toch een in allerlei talen bekend verschijnsel, dat *r* vóór „homorgane" consonanten zijn trilbeweging vermindert of verliest (zie boven p. 251 vlg.). Daarmee kan een gehele of gedeeltelike vocalisering van de *r* gepaard gaan, die de verlenging van de voorafgaande vocaal veroorzaakt. Dit, dunkt mij, is de meest aannemelike opvatting van de „Frühdehnung", die in moderne, beter controleerbare phonetiese processen steun vindt.

Dat, zowel in het Nederlands als in het Nederduits ver-

schillende woorden met *r* + dentaal deze verlenging niet vertonen, is tegen deze voorstelling geen bezwaar. Integendeel schijnt het mij toe, dat na de hier gegeven beschouwingen over de eigenaardigheden van *r* de volkomen onwetmatigheid en willekeur, die hier heerst, op een draaglike manier kan worden verklaard. De verschillende pogingen, om in deze chaos orde te ontdekken, kunnen wel alle voor mislukt gelden. Een overzicht hiervan geeft Sarauw, *a. w.* 116 vlg., alwaar niet vermeld staat het door van Wijk, *Tijdschr.* XXVI, 58 vlg., geopperde vermoeden, dat de al- of niet-rekking van *a* en *e* afhankelik zou kunnen zijn van verschillende ogerm. accentqualiteit. Sarauw zelf meent dan ten einde raad, dat „keine anderen Faktoren für die Vorgänge verantwortlich gemacht werden können als die Stellung des Wortes im Satze und das davon abhängige Sprechtempo" (p. 125). Zodat b.v. in pausa de verlenging zou zijn ingetreden en niet wanneer het betrokken woord in nauwe aansluiting aan een volgend deel van de zin gesproken werd. Zo ontstonden dan eerst doubletten, van welke de afzonderlike dialecten er meestal één gegeneraliseerd hebben.

Ik geloof, dat men toch aan een andere factor ook kan denken. In het begin is gewezen op de menigvuldige variatie, die in de uitspraak van *r* bestaat, soms bij een en dezelfde spreker, in elk geval tussen verschillende individuen onderling. Er is tegenwoordig in Nederland onder degenen, die nog *r* met de tongpunt spreken, heel wat onderscheid te horen; ook wel bij mensen, die één dialect spreken. Zulk een vrijheid en veranderlikheid kan ook heel goed geheerst hebben in de tijd, waarin de hier besproken verlengingen plaats vonden. Het is denkbaar, dat bij de een de *r* meer gevocaliseerd was dan bij de ander, zodat sommige sprekers verlengden, andere niet. Te geloofwaardiger is dit, waar het een reductie van *r* betrof slechts in een bepaalde positie en niet over de hele linie. Steeds kon dus de invloed van andere, krachtiger gearticuleerde *r*'s, met een streven naar grotere duidelikheid, bij bepaalde spre-

kers de *r* ook vóór dentale consonant weer meer consonanties maken.

Als uitgangspunt van de tegenwoordige verdeling van kort en lang denk ik mij dus zoiets als persoonlike, mogelik familiale doubletten, misschien zelfs wel varianten bij één spreker in verschillende situatie [1]). Van de twee vormen, die aldus naast elkaar kwamen te staan, is er dan meestal één algemeen geldig geworden, terwijl verschillen van plaats tot plaats zijn blijven bestaan [2]).

Zoals ik boven terloops al vermeldde, noemt Sarauw bij zijn „Frühdehnung" ook rekkingen, die zich met deze reductietheorie niet gemakkelik laten verenigen, nl. vóór enkele *r* en *rr* (p. 117 vlgg.). Wel zijn de gevallen van *rr* niet talrijk, maar ze zijn er niettemin: de woorden voor „kar" en „ver" b.v. vertonen hier en daar ontwijfelachtige „Frühdehnung". Wat die met enkele *r* betreft, kan men bij werkwoorden als „verteren", „speuren", „gloren" (p. 121 vlg.) nog denken aan dentale uitgangen, die na de syncope onmiddellik op de *r* volgden. Hierbij is dan verondersteld, maar allerminst bewezen, dat de syncope, die ook ongelijkmatig en plaatselik verschillend zal toegepast zijn, vóór of tijdens de „Frühdehnung" valt. Vooral wat de zwakke ww. betreft, is dit niet zeer waarschijnlik, al moge dan speciaal tussen *r* en dentaal de syncope aparte wegen gegaan zijn [3]). — Bij zulke woorden als „spoor" (ohd. *spor*), de voortzetting van os. *dor* (hd. *Tor*) zou

1) Jespersen, *MEG.* p. 120, vermoedt, dat in het Engels „in many words with *r*-combinations quantity was probably unsettled for several centuries".

2) Wanneer Van Wijk, Tijdschr. XXVI, 56, verlenging resp. kort blijven van de vocaal over het gehele nederlandse gebied in steeds dezelfde woorden meent op te merken, behoudens een enkele uitzondering, rekent hij m. i, te weinig met onderlinge invloed van nabij elkaar gelegen dialecten en mogelike navolging van de norm, die de algemeene taal gaf. Het overzicht bij Sarauw toont, hoeveel afwisseling er op ndd. gebied bestaat. Sterke plaatselike verschillen zoals van Wijk zelf, Tijdschr. XXX, 82, vermeldt tussen het O. en W. van de Bommelerwaard, met betrekking tot een jongere rekking, zullen in vroegere tijd bij de „Frühdehnung" ook wel voorgekomen zijn.

3) Iets in de richting van vroege syncope na liquida, is te lezen uit Ag. Lasch, *Mnd. Gr.* § 217, III. Maar ook daar geen voorbeeld van een verbale persoonsvorm.

men kunnen opmerken, dat de *r* hier van ouds in nom. en acc. aan het woordeinde stond, waardoor al vroeg de *r* een minder consonantiese uitspraak zou kunnen gekregen hebben, vgl. boven p. 254.

De moeilikheden zijn echter langs deze min of meer gezochte uitwegen niet te ontgaan. Vooral bij de, hoezeer weinig talrijke, woorden met *rr* zou het eerder te verwachten zijn, dat de *r* juist een krachtige consonantiese articulatie bleef handhaven [1]).

Niettegenstaande deze bezwaren, die ik niet zal pogen geheel weg te redeneren, durf ik toch wegens de getalsterkte van de gevallen met *r* + dentaal de boven gegeven opvatting handhaven. Immers pleit ook de omstandigheid, dat nòch in het Ndl., nòch in het Ndd., vóór *r* + labiale of velare consonant van „frühdehnung" sprake is, voor die opvatting.

Wanneer tegenwoordig op gebieden, waar de door „frühdehnung" verlengde vocaal voorkomt, een behoorlik consonantiese *r* gesproken wordt, dan is dit het gevolg van een regeneratie, die *r* door allerlei invloeden kan hebben hersteld. Vgl. boven p. 252 vlg. en p. 257, noot 1.

8. Jongere *r*-werkingen.

In latere tijd zijn vele van de vocalen, die niet door deze vroege verlenging getroffen waren, nog weer op verschillende wijze door *r* geinfluenceerd. In de eerste plaats traden later nog eens jongere verlengingen op, ook wel kleine of belangrijke qualitatieve veranderingen, die alle schijnen te wijzen op sterke assimilatie tussen vocaal en *r*. Soms leidde deze ontwikkeling tot een diphthong, als de overgang van de vocaal

---

1) Zoals Grimme, *Plattdeutsche Mundarten*, p. 39 meedeelt voor zijn dialecten. Nadat hij gezegd heeft, dat *r* in het algemeen zeer vocaalachtig is geworden, en daardoor voorafgaande vocalen influenceert, vermeldt hij nog uitdrukkelik: „Altes geminiertes *r* . . . . . hat keinen Einflusz auf den vorhergehenden Vokal". M. a. w. die is niet verzwakt. Weliswaar is het enige voorbeeld, dat G. geeft, het woord, dat met nl. *porren* overeenkomt, niet zeer betrouwbaar: er kunnen hier klanksymboliese factoren meegewerkt hebben.

tot wat er van de *r* over was, zich tot een zelfstandige naslag ontwikkelde. Soms ook trok de *r* de hele vocaal in een bepaalde richting, waardoor op velerlei gebied oude onderscheidingen tussen *ir*, *er*, *ar*, *or*, *ur*, *ör* en *ür* door samenvallen op verschillende manier beperkt zijn.

In het Engels bewaart nog heden de spelling verschillen in *first*; *turn*, *cur*; *word*; *her*, *herd*, *heard*, maar in werkelikheid is er generlei onderscheid. Het verloop van het samenvallen dezer klanken kan men bij Jespersen, *MEG.* I, 319 vlg., nalezen. Wat de vóórtongvocalen betreft, zal deze overgang begonnen zijn met verwijding, waarbij dan iets van ronding gekomen is tengevolge van de achtertong-welving, die aan *r* nog steeds eigen was. (Andere, ontwijfelachtige gevallen van ronding vóór *r* verderop). Sterk zal die ronding wel niet geweest zijn, daar immers tegenwoordig de daaruit voortgekomen klank voor volkomen ongerond geldt. Naarmate dan later de *r* geheel gevocaliseerd werd, smolt het overschot hiervan met de vocaal samen en werd deze verlengd.

Op het continent (vooral Nederl. en Nederd. wordt hier besproken) zijn soortgelijke dingen gebeurd. In verreweg de meeste gevallen is *ir* tot *er* verwijd en dan vaak samen met de oorspronkelike *er* verder ontwikkeld. In het Nederduits, hier en daar ook in het Nederlands, zijn vaak diphthongen ontstaan, waarvan het tweede deel, gewoonlik meer open dan het eerste, uit de gevocaliseerde overgang tot *r*, resp. de *r* zelf, is voortgekomen. Voorbeelden hiervan geeft o. a. Grimme, *Plattd. Mua.* 39 vlg. Waar dit niet gebeurde, zijn de verschillende vocalen op allerlei wijze dooreengelopen. In het Engels is hierdoor, zoals gezegd, een vocaal ontstaan, die tussen de oorspronkelike in ligt, op het continent, vooral op nederlands gebied, zien we meer samenvallen tussen reeds in het klanksysteem voorkomende vocalen.

Vooral bij *er* en *ar* is er een zeer grillige wisseling, al naardat in een bepaald dialect eens de achtertongarticulatie of de vóórtongbeweging van de *r* verschuiving bewerkte resp.

van de *e* naar achteren of van de *a* naar voren. Het is duidelik, dat zulk een spel der vocalen soms verschillend in naburige diall. veronderstelt een *r*-articulatie zonder de krachtige achtertong-reactie van de oudgerm. tijd en dus ook wel zonder sterke beweging met de vóórtong: een matige, vrij slappe *r* dus.

Reeds in het Oudsaksies vinden we soms vóór *r* een uit *e* ontstane *a*: Gallée, *Alts. Gr.*[2] § 58, Holthausen, *Alts. Elb.*[1] § 82, Anm. 2. Voor alle zekerheid laat ik de gevallen van *a* > *e*, die Gallée § 52 vermeldt, buiten beschouwing, daar het frisismen zouden kunnen zijn.

Op nederlands gebied geeft in bepaalde streken de consonant, die op de *r* volgt, de doorslag. De verdeling van oorspr. *ar* en *er* is hier goed bekend door het onderzoek van Van Wijk, *Tijdschr.* XXX, 81 vlgg. Deze heeft vastgesteld, dat over een vrij uitgestrekt taalgebied (zie p. 90) *ar* en *er* vóór dentale consonant *ar*, vóór labiale of velare consonant *er* werden: *hart* tegenover *erm*, *erg*. Velarisering dus in het ene, palatalisering in het andere geval. Voor het Nederduits vermeldt Sarauw a. w. 132 noot, dat in Osnabrück en Ravensberg *er* vóór dentalen in *ar* overging, vóór labialen en velaren gediphthongeerd werd. Waarschijnlik dus ook aanvankelik een differentiëring *er*—*ar*. „In Dorsten bleibt *er* vor Labialen und Gutturalen, vor Dentalen wird es zu *a*". (*ibid.*). Van ontwikkeling *ar* > *er* vind ik bij Sarauw niets uitdrukkelik vermeld.

Voor de verklaring van de aparte ontwikkeling van *er*, *ar* vóór dentalen enerzijds, vóór labialen en velaren anderzijds kunnen we ons denken, dat de *r* vóór dentalen nog het meest „supradentaal" was zonder daarom sterk gerold te zijn. Hij kan b.v. hoofdzakelik bestaan hebben uit één, vrij krachtige, opwaartse beweging van het voorgedeelte der tong, waarvan het gevolg was, dat ook de achtertong hier merkbaar gewelfd of teruggetrokken werd.

De andere *r*, die vóór labiaal of velaar, zal in vergelijking hiermee meer een „vlakke", als men wil dentale *r* geweest zijn, die evenmin als de andere variant, nog sterk geartieu-

leerd werd, en waaraan het meest kenmerkende was een geringe verheffing van de vóórtong, die een niet te zeer door plaatsgevoel of spierspanning vastgehouden vocaal in palatale richting kon doen verschuiven. Geoutreerd kan deze *r* iets *i*-achtigs krijgen, zoals men die in Nederland bij sprekers met dialecties substraat, en ook wel als „spraakgebrek" horen kan.

Ter illustratie van wat ik met de achtertongbeweging bij *r* vóór dentaal bedoel, kan dienen de *ą*-naslag, die Bruyel in zijn grammatica van het Elten-Berghs na lange vóórvocaal vóór *r* + dentale consonant schrijft: *pēąt* „paard", *vēądəχ* „klaar, vaardig", *wēąt* „waard". De lange *ē* blijft, en krijgt een *ą*-naslag. Zo kunnen we ons denken, dat de met minder spanning gearticuleerde kortę *e* in de richting van *a* verschoof door invloed van een soortgelijke *r*. In andere gevallen van *ē* vóór *r* schrijft Br. ook anders: *lē·rə* „leren", *klē·ąr* „kleren", *bē·ąr* „mannetjesvarken".

9. Ronding.

Niet zo heel zelden rondt *r* een voorafgaande vocaal. Naar Sarauw's overzicht te oordelen, komen rondingen in het Ndd. niet vaak voor, behalve in het juist weer zeer verbreide woord *borch* (p. 302) „gesneden beer". Voor het Nederlands bespreekt v. Wijk, *Tijdschr.* XXX, 113 vlg., een paar nederlandse voorbeelden. Veelal, zoals in beierl. *murrəg*, „merg", *wurrəf*, „werf" werkt een labiale consonant mee om in combinatie met de achtertongwelving, waaraan *r* op zich zelf enige ronding ontleende (vgl. de boven besproken „*u*"- of „*o*-kleur"), de voorafgaande vocaal te ronden.

Dergelijke verschijnselen zijn ook bekend uit het Zweeds, waar ± 1300 *i* in *y* overgaat onder invloed van, behalve *r* èn *l*, ook *m* èn *n*. Ook hier treedt de overgang het best op, wanneer een labiale consonant steunt.

Boven werd al het vermoeden geuit, dat ook het samenvallen van *ir* en *er* met *ur* in het Engels met een ronding van eerstgenoemde twee vocalen begonnen kan zijn (p. 267).

Hier en daar zal men zulke werkingen van *r* wel als „labialiseringen" vermeld vinden. Dat echter voor ronding iets met de achtertong meer essentiëel is dan de lippenronding, die nog al te veel in taalkundige, zelfs speciaal phonetiese werken hiervoor verantwoordelik wordt gesteld, heb ik ook vroeger, *Inflexieverschijnselen* 93 vlg. betoogd, in aansluiting o. a. aan daar geciteerde uitlatingen van Wislicenus, Storm en Sweet. Ik zie nu, dat een experimenteel phoneticus, nl. Panconcelli-Calzia in zijn *Experimentelle Phonetik* (Samml. Göschen, 1921), p. 100, zeer uitdrukkelik dezelfde opvatting verkondigt. Dat een „dikke" *l* deze achterronding zeer duidelik kan hebben, is nog minder opvallend dan dat dit bij *r* het geval kan zijn. Wat *m* en *n* betreft, het schijnt, dat de daling van het zachte gehemelte bij nasale articulatie op een of andere manier het ontstaan van die achterronding kan bevorderen. Bij genasaleerde vocalen is tenminste ronding niet zeldzaam: de franse *a* wordt min of meer gerond in *quand*, *tant*; ontwikkeling *ans* > *ōs* (via *ą̄s* > *ą̄s*) en *a* > *o* in andere gevallen vóór nasaal in het Oudengels en Oudfries.

10. *r*-invloeden, die nu nog actief zijn.

Wat wij nu nog werkzaam zien aan *r*-invloeden, is voor een groot deel voortzetting als vaste spreekgewoonte van differentiaties, die soms reeds lang geleden begonnen zijn. Behalve de reeds genoemde verschillen tussen eng. *hare*, *bore* tegenover *name*, *sole*, en minder scherp in nedl. *beer* en *boor* tegenover *zee* en *zo* kan ik hier ook noemen de zeer open uitspraak van de vocalen in *Ehre Währung* in het Weense Duits (mogelik ook wel verder verbreid, maar mij alleen uit het Weens bekend) en het Zweeds, vooral zeer sterk het Stockholms: *bära* „dragen", *göra* „doen", naast *läkare* „dokter", *död* „dood". In deze zweedse en weense voorbeelden is het dus de middelvóórvocaal, die de invloed ondervindt.

Een late nawerking van de neiging tot verlengen van vocalen vóór *r* is in het Nederlands op te merken. Lange hoge

vocalen [i·, u·, y·], hoe ook ontstaan, kent het beschaafde Nederlands niet meer, wel verschillende dialecten. Deze laatste omstandigheid kan het vermoeden wettigen, dat de verkorting ook in het Hollands-Beschaafd niet zeer oud is. Vóór *r* nu is de oorspronkelike lengte overal bewaard, *bier*, *gier*; *boer*, *loer*; *buur*, *muur* naast *biet*, *gieten*; *boete*, *boek*. (Met oorspr. [y·] zijn de voorbeelden zonder volgende *r* moeilik te vinden, daar hier onomatopoëtica en nà de *ū*-diphthongering opgenomen woorden de enige keus vormen. En van deze weet men niet altijd zeker of ze wel ooit lang gesproken zijn. Als voorbeelden zouden desnoods kunnen dienen latijnse woorden als *brūtus*, *tūtus* in de genationaliseerde uitspraak, dáar deze in elk geval een lange traditie achter zich hebben). Ook is in de voorbeelden met deze vocalen vóór *r* een iets opener uitspraak te merken dan in de pendanten vóór andere consonanten.

Totnogtoe heb ik steeds gesproken van z.g. „dentale" *r*. In het Nederlands nu, waar de nieuwe achtertong-*r*: [ʀ] nog niet de alleenheersende is, maar de oudere dentale variant als gelijkwaardig daarnaast voorkomt, geloof ik te kunnen vaststellen, dat vóór [ʀ] in het algemeen eenzelfde wijze vocaalnuancering geldt als vóór [r].

Dit verschijnsel zou men daaruit kunnen verklaren, dat de welving van het achtergedeelte der tong, dat voor de meeste van die nuanceringen de oorzaak is, bij [ʀ] ook voorkomt. Evenwel deze verheffing vindt bij [ʀ], waár ze hoofdarticulatie is, zeker verder naar achteren plaats dan bij de dentale [r], waar de tongwelving slechts een reactie is op de hoofdarticulatie met de vóórtong. Ook is die verheffing bij [ʀ] meestal (er zijn evenwel veel variaties) gering. Beide factoren zouden op zichzelf de [ʀ] minder geschikt maken voor de besproken invloeden op vocalen dan de [r].

Daarom is het waarschijnliker, dat de besproken nuancering, eenmaal in zwang gekomen vóór dentale *r*, ook door sprekers met „gebrouwde" *r* nog gehandhaafd wordt, als zijnde mede een middel ter aanduiding van de *r*, daar de vocaalwijziging

ervóór eenmaal zo „in het gehoor ligt". Een toestand dus, die enigermate te vergelijken is met de Zweedse ontwikkeling in woorden als *fort*, „snel", *jord*, „aarde" en die in de nederduitse noorddialecten volgens Bremer. Zie boven p. 251 vlg. Een verschil is, dat in het Nederlands bij „brouwenden" altijd nog een sterkere of zwakkere *r*-articulatie overblijft.

11. Moeilike gevallen.

Er zijn hier en daar ook wel wijzigingen van vocalen vóór *r* waar te nemen, die zich niet zo gemakkelik laten verklaren met de totnogtoe genoemde eigenaardigheden van de *r*-articulatie. Zo spreekt Sarauw in zijn meer aangehaald werk, p. 165 over een jonge overgang van *ê* in *î* vóór *r*, naar Nerger's *Grammatik* § 172. — Iets dergelijks vermeldt Siebs, *Gesch. d. fri. Spr.*, 1191 voor oostfriese dialecten. Daar nl., aldus Siebs, „erscheint vor *r* + konsonant bisweilen ein *î*, das sich nur durch geschlossene Aussprache des langen *ê* vor *r* erklären lässt", b.v. *irthe* naast *erthe*, *eerthe* „aarde" in andere diall., *hirth*(*stidi*) naast *herth* „haard". In beide gevallen dus het tegengestelde van wat men in overeenstemming met talrijke *r*-invloeden, hier behandeld, zou verwachten. Ik zal voor deze paar alleenstaande ontwikkelingen, die ik toch in hun verband niet goed kan beoordelen, geen aparte verklaring beproeven, om niet de methode van dit histories-phoneties onderzoek, waarmee men uiteraard al vaak op onzeker gebied komt, bij de lezer in discrediet te brengen.

12. Verschijnselen, analoog met de rekking vóór *r* + dentaal.

Vocaalverlenging vóór *l* en *n* + dentale, *m* + labiale consonant.

Sommige invloeden op vocalen werden in oudgerm. dialecten door *r* en *l* op gelijke of analoge manier uitgeoefend. Wij zagen boven, wat het element van gelijkheid tussen „dikke" *l* en *r* was. In jongere tijd houdt dit parallelisme op, voor een deel stellig om deze twee redenen:

Wat de hier „velaar" genoemde werkingen van *r* betreft: over het grootste deel van het germ. taalgebied (uitzondering: het Nederlands en min of meer het Engels) is tegenwoordig de *l* „vlak", d. w. z. zonder de uitholling achter de punt van de tong, die de opwaartse welving van het achtergedeelte meebrengt. De *l* heeft dus zijn „velariteit" verloren. Hoe oud deze toestand is, valt weliswaar moeilik te zeggen.

Wat de werkingen van meer of minder tot vocaal gereduceerde *r* betreft: *l* was voor zulk een reductie niet vatbaar, omdat het karakteristieke van *l* is en blijft een vaste aansluiting aan de tanden of alveolen. Gaat die verloren, dan is geen *l* meer denkbaar. Vandaar hier ook niet de grote variabiliteit, die bij *r* voorkomt. Wanneer ergens de bij-articulatie van „dikke" *l* tot een zelfstandige vocaal wordt, zoals in nederl. woorden als *oud*, *woud*, *goud* e. d. geschied is, dan is hiermee de klankverandering definitief en verder contact met de overige *l*'s onmogelik.

Ik wilde hier nog even bespreken enige gevallen van verlenging van vocaal vóór bepaalde *l*-, en ook *m*- en *n*-verbindingen, omdat deze in uiterlike condities zeer sterke overeenkomst vertonen met de verlengingen vóór *r* + dentaal, die boven behandeld zijn.

Eerst enige feiten:

Engels. Nog in de oudengelse periode werden sommige vocalen verlengd vóór *ld*, *nd* en *mb*. Een strenge regel is moeilik te geven: Jespersen, *MEG.* p. 118 vlg., Luick, *Hist. Gr.* §§ 267, 268. Voorbeelden in de nieuwengelse vorm: *child*, *gold; behind*, *found; climb.*

Nederduits. Hoofdzakelik de uit *a* geronde *o* wordt vóór *l* + dentaal gerekt, zoals in de woorden voor „oud", „koud". Meestal vóór *ld;* in verschillende diall. blijft de vocaal kort vóór *lt*. Van rekking van andere vocalen slechts weinig voorbeelden, en alleen vóór *ld*. Sarauw, *a. w.* p. 108 vlgg. Voor het Mnd. zie ook Ag. Lasch, *Mnd. gr.* § 65. Rekking van *a*, *i*, *u* vóór *nd*, *nt* in woorden voor „vond", „hand"; „binden",

„wind"; „bond", „gebonden"; in noord-westfaalse diall.: Sarauw, p. 138, van *a* vóór *mb* alleen in het dialect van Dorsten: *ibid.* p. 139.

Nederlands. In veel diall. verlenging vóór *n* + dentaal. Ik citeer alleen iets uitvoeriger uit v. Schothorst, *Dial. d. N.-W.-Veluwe: a* § 50: *āndər*, *bānt*, *šānt* „schande"; *kānt; i* § 83: *bīndən*, *kīnt; wīntər*. De ontwikkeling van *e* tot *ej* in dezelfde positie (§ 61): *lejntən* „lente" e. d. laat ik hier erbuiten, omdat zich daarbij een aparte phonetiese eigenaardigheid voordoet. — Vgl. verder b.v. voor het Kampens: Gunnink § 35 en 65, voor het Noordhorns, W. de Vries § 84. De toestand in het Westvoorns (v. Weel, § 35 en opm. 2) doet vermoeden, dat de verlenging oorspronkelik alleen vóór *nd*, niet vóór *nt* plaats had. De argumenten voor deze opvatting hoop ik binnenkort in een geheel ander verband, waar dit dialect ter sprake komt, te geven.

Scandinavies. In het Oudzweeds komt ook verlenging vóór *ld*, *mb* en *nd* voor, waarschijnlik onder de conditie, dat op de *d* een vocaal volgde: Noreen, *Aschw. gr.* § 129, 1, Kock, *Ljudhist.* I, p. 371 vlg., 378 vlgg.

Uit deze opsomming is te concluderen, dat *l*, *m* en *n* speciaal vóór homorgane consonanten verlengend werken. Wat *l* betreft, het IJslands van de 13e eeuw heeft een verlenging van velare vocalen juist voor heterorgane consonanten: *hálfr* „half", *úlfr* „wolf", *fólk* „volk". (Boer, *Oudn. Handb.* § 129; Noreen, *Aisl. gr.*[3] § 119, 3). In zulke positie was nl. de *l*, zoals algemeen aangenomen wordt, „cacuminaal", d. w. z. de punt van de tong werd bij de *l*-articulatie boven het tandvlees aangelegd, waardoor de bovengenoemde inholling onmiddellik daarachter vanzelf intrad en daarmee een sterke opwaartse welving van de achtertong. Zulks in tegenstelling met de „dentale" *l* b.v. in verbinding met dentale consonant. (Noreen, *Aisl. gr.*[3] § 40, 2), die we ons als een meer vlakke, „dunne" *l* hebben te denken. Het is te begrijpen, dat de „cacuminale" *l* met zijn sterk velare bij-articulatie velare vocalen kon verlengen.

In de andere bovengenoemde gevallen van *l*, *n*, *m* + homorgane consonant zien we herhaaldelik als conditie, dat die consonant gestemd moet zijn [1]). Wanneer die consonant ongestemd was, bleef de vocaal veelal kort. Dat betekent phoneties, dat de *l m n* vooral niet eventueel door een volgende stemloze consonant geheel of gedeeltelik „ontstemd" mochten worden (zie over dit verschijnsel in het Nederl. b.v. Roorda, *Klankleer*[5] § 73 en § 82, 83). Alleen de vol-sonore *l m n* hadden genoeg vocalies' in zich, dat met een voorafgaande korte vocaal tot een lange kon samensmelten.

De invloed van homorgane consonanten in het algemeen moet natuurlik verband houden met het punt van afsluiting, dat hetzelfde was als bij *l*, *n*, *m*. Sarauw spreekt *a. w.* p. 109, wat *l* betreft, over rekking „bei losem Anschluss". Nu kan ik mij moeilik een „losen Anschluss" van de vocaal aan de *l* denken in gevallen als deze, waar de *l* toch zonder twijfel dezelfde syllabe hoorde als de voorafgaande vocaal. Of bedoelt S. wellicht met zijn „losem Anschluss" een slappe of onvolledige aansluiting van de tongpunt aan de alveolen bij het spreken van de *l*? In dat geval zou zijn verklaring in dezelfde richting gaan die ik bij de hier volgende uiteenzetting insla.

Wanneer op *l* dentale consonant volgt, zal de aansluiting aan de alveolen wel gemaakt worden, maar allicht de daarop volgende ontsluiting, die de *l* zijn consonanties karakter geven moet, niet. Zo blijft als voornaamste rest van de *l* over: stem, door velare tongwelving getint. Deze kan zich, juist wanneer de ontsluiting niet de *l* duidelik markeert, gemakkelik met voorafgaande vocaal tot een lange verenigen.

Bij *n* en *m* + homorg. consonant geldt ongeveer dezelfde redenering [2]), *m* en *n* kunnen in die positie gemakkelik

1) Ag. Lasch neemt in het Mnd. dezelfde conditie aan voor de verlenging vóór *r* + dentaal: *Mnd. gr.* § 62, vooral Anm. 4.

2) Een geheel andere verklaring van deze verlengingen geeft Luick, *Hist. Gr.* § 268. Er zou daartegen het een en ander zijn in te brengen, wat ik hier even-

teruggebracht worden tot genasaleerde stem. (Allicht zal aanvankelik, wanneer die stem met voorafgaande vocaal samensmelt, de nieuw ontstane vocaal altans in zijn laatste deel genasaleerd zijn). Daar de achter de tongpunt gelegen delen der tong niet op een bepaalde vocaalstand ingesteld zijn als bij *l*, (bij *m* was zelfs de hele tong vrij), bestaat hier de voorkeur voor velare vocalen niet.

Er is dus overeenkomst tussen deze verlengingen en die vóór *r* + dentaal. Maar bij *r* kon inderdaad onvolledige aansluiting en nog meer intreden, zonder dat voor spreker en hoorder de grenzen voor deze klank overschreden werden en de klank „onverstaanbaar" werd of klankovergang plaats vond. Daarom heeft de invloed op vocalen van *r* + dentaal een veel groter omvang kunnen krijgen, terwijl in de andere gevallen verschillende factoren remmend en behoudend werkten.

In het Zweeds zien wij nu verlenging vóór *r* + dentaal in dezelfde tijd en ongeveer onder dezelfde voorwaarden als vóór *l*, *n* en *m* + dentaal. Zo ook in het Oudengels. Vgl. boven p. 263. In het Westnoords zijn de verlengingsverschijnselen vóór *r* + dentaal ook beperkt van uitbreiding: *iórđ* „aarde", *bárn* „kind", Noreen, *Gesch. d. n. Spr.*[3] § 112a. Er is dus alle reden om aan te nemen, dat de reductie van *r* vóór dentaal in de bedoelde periode van het Engels en Scandinavies niet verder gegaan is, dan b.v. tot éne tongslag, maar dat de aansluiting met de tongpunt evenmin opgegeven werd als bij *l n*. Het Scandinavies, dat immers lange tijd twee soorten van *r* als afzonderlike klanken uiteengehouden heeft, misschien zelfs tot in de literaire tijd (Noreen, *Aisl. gr.*[3] § 34 Anm. 2), en ook later nog grotere vastheid in de onderscheiding tussen alveolare en dentale *r* vertoont dan wij in andere germaanse

wel niet doen zal, om te grote uitvoerigheid te vermijden. Tegenover de scherpzinnige combinaties van Luick schijnt mijn opvatting altans dit voor te hebben, dat ze eenvoudiger is en steunt op algemene phonetiese waarnemingen, terwijl Luick uit moet gaan van onbewezen eigenaardigheden van het syllabe-accent in de betrokken periode, en zijn voorstelling van het proces m. i. nogal omslachtig is.

talen kunnen waarnemen, zal allicht voor de *r*-articulatie engere grenzen gekend en minder speelruimte toegelaten hebben dan wij b.v. voor het Nederlands en het Nederduits sedert de middeleeuwen mogen aannemen. En zulk een strengheid stond ook aan vocalisering en daarmee aan inwerking op vocalen in de weg.

Den Haag. C. B. VAN HAERINGEN.

NAAR AANLEIDING VAN HOOFT'S *GALATHEA, SIET DEN DACH COMT AEN.*

AD VENERILLAM.

„Lux mea, quo tam mane? Mane! Nondum orta refulsit
Diva polo in rutilis Leucothoë rotulis",
Sic ego. Sic mea lux: „Abeo. Iam praescia lucis
Clarisono cantum gutture dat volucris.
Haec monet Auroram Tithoni abscedere lecto,
Nos Aurora torum deseruisse monet".
Tantum ait exsiliitque toro, simul aequore ab alto
Aurora uvidulas visa referre genas.
Ast ego: „Sis Aurora aliis, sis aurea lucis
Mater, mi noctis flebilis es genitrix.
Lucem aliis Aurora feras, Aurora tenebras
Fers mihi, dum lucem cogis abire meam".

Dit elegante Nieuwlatijnsche kabinetstukje is gedicht door Valens Acidalius (1566—95), een ook na zijn vroegtijdigen dood vermaard gebleven Duitschen philoloog-dichter [1]). Het is te vinden in een bundeltje: Poëmatum Iani Gulielmi, Iani Lernuti, Valentis Acidali, Nova editio. Lignici 1603 [2]), p. 380; waaruit het is overgenomen in de bloemlezing: Lateinische Lyriker des sechzehnten Jahrhunderts, ausgew. u. hrsg. v. G. Ellinger (Heft 7 der Latein. Literaturdenkm. d. XV. u. XVI. Jahrh., hrsg. v. M. Herrmann u. S. Szamatólski), s. 29. In de beoordeeling dezer bloemlezing door V. Michels in den Anz. f. deut. Alt. XXI (1895) 97—100 trok dit „interessante tagelied" vanzelf mijn oog en aandacht [3]). Allereerst natuurlijk

---

1) Allgem. deutsche Biographie i. v.; Ellinger, a. w., Einl. XXXIX.

2) Aanwezig op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

3) Hier, voor zooveel interpunctie en aanhalingsteekens betreft, in hoofdzaak afgedrukt naar Michels, maar met hoofdletters, door mij meerendeels naar den ouden druk van 1603 hersteld. Deze heeft geen aanhalingsteekens; achter r. 2

om de in 't oog vallende gelijkenis zoowel met Hooft's beroemden beurtzang als met het nog beroemder afscheid in Shakespeare's Romeo and Juliet. Maar toch ook om de eigenaardige versmelting van — of tegenstelling tusschen — twee verschillende wijzen van voorstelling eener dergelijke nachtelijke samenkomst en scheiding van twee gelieven. Immers het lijdt wel geen twijfel of wij hebben hier een laten, zestiendeeuwschen, in classieken toon en vorm getransponeerden naklank voor ons van het wijd en zijd verbreide middeleeuwsche dageliedmotief; en wel van de jongere soort [1]), waarin de „wachter" als waarschuwer verdwenen is, maar de minnaar zelf „den lichten dach" door „die wolcken claer" ziet „opdringen" en daarom wil scheiden, terwijl het meisje den dageraad niet ziet of niet wil zien, en daarom hem wil terughouden en doen blijven (zie b. v. Van Duyse, Het oude Nederl. Lied I, blz. 330,

een (.), in r. 1 achter het tweede *Mane* en in r. 3 achter *ego* een (:), en na dit laatste, zonder hoofdletter: *sic mea lux. Abeo. jam* etc. Maar de (:) had, naar men weet, toen nog ongeveer de waarde van onze (;), b.v. ook achter *toro* 7, *Mater* 10; terwijl een (;) staat na *lecto* 5, *feras* 11, hier ter onderscheiding van twee leden eener tegenstelling, en een (.) achter *lux* 3, *ego* 9, d. w. z. vóór de aangehaalde woorden van een spreker, dus waar wij thans een (:) plaatsen. Ellinger heeft in zijn herdruk eigenmachtig achter het tweede *mane* in 1 en aan het slot van 2 een (?) geplaatst en de vier eerste regels door aanhalingsteekens zóó verdeeld, dat de jongeling eerst vraagt: *Lux mea quo tam mane?;* waarop zij vragend herhaalt: *mane* („vroeg?") en daaraan hare vraag vastknoopt: „is de dageraad nog niet aangebroken?" (d. w. z.: is 't dan niet r e e d s l a a t?); hetgeen de minnaar dan beantwoordt met: „ja" (lat. *sic* > it., sp., fr. *si*), „ik ga heen"; waarna zij besluit met: „de ochtendbode verkondigt den dag enz." Deze interpunctie en rolverdeeling is niet alleen ongeoorloofd wegens de twee toegevoegde vraagteekens, maar stuit ook aanstonds af op de door E. verwaarloosde onderscheiden quantiteit der twee woorden *mane*; te recht verwijt Michels hem dat hij „das für die manier des Acidalius ... sehr charakteristische wortspiel *mănĕ* „fruh" und *mānē* „bleib" nicht verstanden, in dem zweiten *mane* nur eine widerholung des ersten gesehen und es dem mädchen in den mund gelegt (hat), unbekümmert darum, dass der sinn dabei völlig in die brüche gieng." Dat dit laatste inderdaad het geval is blijkt duidelijk o. a. uit de tegenspraak tusschen r. 1, waar, naar zijne lezing, het meisje, en r. 3, waar de minnaar degene is die heengaat; voorts uit de verwarde situatie en rolverdeeling. — Naar M.' lezing daarentegen worden r. 1—2 geheel, evenals r. 9—12, gesproken door den minnaar-dichter (*ego*); in r. 3 volgt na het *sic ego,* dat de twee eerste, door hem gesproken regels s a m e n v a t, als weerslag daarop een *sic mea lux,* a a n k o n d i g e n d e wat er in r. 3—6 door het meisje gezegd staat te worden.

1) Zie Kalff, Hooft's Lyriek 57.

341, 349 e. e.). Alleen zijn, wonderlijk genoeg, de rollen omgekeerd: hier is 't het meisje dat zelf tot den minnaar gekomen is en, den dag aangebroken ziende, heen wil gaan, maar door hem weerhouden wordt! Vanwaar die verwisseling, die het meisje weliswaar een minder hartstochtelijk-verliefd temperament of een meer bedachtzaam-verstandig overleg geeft, maar haar anderzijds eene rol toebedeelt, die tegen al onze zoowel middeleeuwsch- als modern-westersche gevoelens, zeden en traditiën indruischt en ons, ronduit gezegd, tegen de borst stuit [1]). Is dit niet hieraan te wijten, dat den dichter naast het oude dagelied een ander model voor den geest stond: de erotische poëzie van Ovidius, Horatius, Catullus, Tibullus, Propertius e. a.? Dat hij die inderdaad veel gelezen had mogen wij van te voren bij dezen dichter-philoloog wel aannemen; en het blijkt ook zonneklaar uit verschillende uitdrukkingen, ontleend of althans herinnerende aan die vereerde classieke voorbeelden. Reeds aanstonds „lux mea" (1, 3) als benaming der geliefde; zie b. v. Ovidius, Amores I 4, 25; 8, 23; Catullus LXVIII 132, 160; Propertius II 14, 29; 28, 59; 29, 1: „mea lux". Op de overeenkomst met Ov., Am. I 13 („Iam super oceanum venit a seniore marito Flava pruinoso quae vehit axe diem etc."), vooral van: „Quo [2]) properas, Aurora? mane" (3) [3]) met Ad Venerillam 1, en van: „Et liquidum tenui gutture cantat avis" (8) met Ad Ven. 4, heeft reeds Michels t. a. p. gewezen, die te recht zegt: „vielleicht hat grade das ovidische gedicht

1) Ik weet wel dat in middeleeuwsch-hoofsche ridderromans de voorbeelden van zulke nachtelijke bezoeken, door jonkvrouwen aan hare geliefden gebracht, niet zoo heel zeldzaam zijn: zie b. v. onzen Ferguut 1419—1532, en verder Jonckbloet's Aant. op Walewein, dl. 2, blz. 301, 342; Schultz, Höf. Leben I 594—5 enz. In de dageliederen echter zijn 't, zoover ik weet, steeds de minnaars die de meisjes bezoeken, en niet omgekeerd; verg. ook het befaamde latere „kweesten" enz. Zie ook in 't algemeen Frantzen, Ov. d. ontwikkelingsgang der erotische lyriek bij de Germaansche volken.

2) Michels: *cur.* Maar zestiendeeuwsche edities, zooals Acidalius gebruikt heeft (b. v. Venet. 1515, Lugd. 1536, Basil. 1544), hebben, evenals trouwens die van Merkel 1859, alle: *quo*, dus letterlijk met A. overeenstemmende.

3) Verg. ook 8: „surgere mane puellas", 38: „surgis ad invisas a sene mane rotas".

zur anknüpfung an die volkstümliche tradition geführt". Inderdaad zullen wij het ons aldus hebben voor te stellen, dat de dichter, Duitsch humanist uit den tijd, toen de inheemsch-middeleeuwsche en de vreemd-antieke denkbeelden en voorstellingen elkaar in het Noorden ontmoetten en samensmolten of botsten, te gelijker tijd het oude Duitsche dagelied en het classiek Latijnsche minnedicht in het hoofd en in het oor had; uit de verbinding dier twee ongelijksoortige voorstellingen werd dit hybridisch gedicht geboren, waarin ons, aanstonds herinnerd aan de dageliederen, dit nachtelijk bezoek van het meisje aan den minnaar als een vreemd element stoort. Immers dat zóó de voorstelling bedoeld, en dienovereenkomstig te lezen en te interpungeeren is blijkt, afgezien nog van de boven, blz. 278, noot 3, uiteengezette bezwaren tegen eene andere opvatting [1]), ten overvloede duidelijk uit de kennelijke, vernuftig volgehouden en voortgezette vergelijking, in r. 5—12, van „Venerilla", die van haren minnaar wil scheiden, met Aurora, die haren gemaal Tithonus verlaat; en wel denkelijk is ook *exsiliitque toro*, van het meisje gezegd, weer een herinnering aan plaatsen als Ov., Am. III 7, 81 („Nec mora, desiluit tunica velata soluta"), Catullus LXV 22 („dum adventu matris prosilit excutitur"), Propertius II 29, 40 („prosilit"), waar overal van eene vrouw sprake is [2]). Kortom, het met verlangen den jongeling verbeidende meisje uit het dagelied is hier eene Romeinsche „puella", eene „amica" geworden, die na een nachtelijk bezoek haren minnaar weder verlaat, evenals weleer „Ecce Corinna venit, tunica velata recincta" (Ov., Am. I 5, 9): wij worden onzes ondanks verplaatst in de weelderig-zwoele atmospheer der prachtige erotiek van den Romein. Wel een

1) Verg. trouwens in de verte over eene dergelijke weifeling of wijziging in de rolverdeeling bij Hooft: Kalff, a. w. 6—7.

2) Zie ook boven, blz. 280, noot 3. Daarentegen bij Claudianus (4de eeuw na Chr.), Fescennina in nuptias Honorii IV 28: „tum victor madido prosilies toro nocturni referens vulnera proelii", dus van een man. — De meeste der hier en boven aangehaalde Latijnsche plaatsen ben ik verschuldigd aan de vriendelijke hulp van mijn ambtgenoot F. Muller Jz.

voor dien tijd en dien kring karakteristieke verandering van denkbeeld en voorstelling! Had trouwens zelfs de kuische Luna met hare nachtelijke bezoeken aan Endymion niet een classiek-goddelijk voorbeeld gegeven, dat in de literatuur dan ook getrouwelijk, bij ons nog door Poot, nagevolgd werd!

Intusschen wekt dit Latijnsche gedichtje bij ons Nederlanders toch vooral belangstelling, omdat het ons aanstonds herinnert aan Hooft's Galathea [1]). Vanzelf vraagt men: is deze overeenkomst, te treffend om bloot toevallig te zijn, ook het gevolg eener rechtstreeksche ontleening? Acidalius' sterfjaar, 1595, toen Hooft 14 jaar was, maakt zulk eene ontleening van den eerste aan den laatste — op zich zelf reeds onwaarschijnlijk [2]) — onmogelijk. Het omgekeerde zou echter, chronologisch, niet gansch ondenkbaar zijn. De Latijnsche bundel van 1603 is eene „nova editio"; wanneer de eerste, oudste of althans oudere is verschenen heb ik niet kunnen opsporen, evenmin of die oudere uitgave ook dit vers bevat heeft [3]). Doch die van 1603 zou Hooft misschien nog juist gekend kunnen hebben, toen hij zijn beroemd geworden beurtzang schreef. Immers deze staat in zijn eigen handschrift tusschen den „Chanson à Madame. In Venetia 1601" en de verzen op Ida Quekels, waarvan één is gedagteekend 23 Nov. 1603; gedrukt is hij (voor 't eerst?) in den bundel Apollo (1615) [4]). En dat de jonge Hooft, pas uit Italië terug, naast zijne Fransche, Italiaansche, Spaansche en classiek-Latijnsche lectuur ook wel reeds Nieuwlatijnsche dichters van zijn eigen tijd gelezen, bewonderd en vertaald of nagevolgd heeft zal men in 't algemeen zeker wel mogen aannemen, vooral met het oog op den

1) Gedichten, ed. Stoett, I 16—7.

2) Ook al heeft b. v. Opitz Hooft's sonnet „Leitsterren van mijn hoop", dat hij waarschijnlijk tijdens zijn verblijf in Holland uit den bundel Bloemhof van de Nederl. Jeught (1602) heeft leeren kennen, in 't Hoogduitsch vertaald: „Leitsternen meines Haupts" (!); zie ed. Stoett I 336.

3) Wel heb ik het ook gevonden in de verzameling: Delitiae poëtarum Germanorum huius superioris aevi illustrium, I 140; maar dit is een jongere uitgave (Francof. 1612).

4) Zie Ged. I 11, 16, 32.

toenmaligen bloei der Nieuwlatijnsche poëzie hier te lande en op de betrekkingen tusschen de humanistische philologen-dichters der Europeesche „respublica literarum" [1]). Trouwens, evenals de middeleeuwsch-Latijnsche poëzie in vele gevallen de achter- of ondergrond, ja het eigenlijk substraat is gebleken van een groot deel der gelijktijdige of jongere literatuur in de landstaal, ook zelfs van veel gewaande autochthone zgn. „volkspoëzie", niet alleen dus van geestelijk lied en drama, maar ook van minnelied en heldenepos [2]), evenzoo zal allicht in meer gevallen dan wij nu nog vermoeden een Nieuwlatijnsch voorbeeld achter menig Nederlandsch, maar ook Fransch en Duitsch gedicht der 16de en 17de eeuw verscholen staan [3]). En zeker zal dit typisch, in zijn soort voortreffelijk staaltje van kunstige, sierlijke, geciseleerde Renaissance-poëzie, zwaar van overtalrijke en oververnuftige woordspelingen tusschen de verschillende beteekenissen van *mānĕ* en *mănē* (1), *lux* (3, 11—2), *sic* (3?), *Aurora* (5, 8, 9, 11), *tenebrae* (11), de tegenstellingen *lucis mater* × *noctis genitrix* (10), *lucem feras* × *tenebras fers* × *lucem cogis abire* (11—2), de klankspelingen *rutilis* — *rotulis* (2), *Aurora* — *aurea lucis mater* (9—10) [4]), door Hooft — indien hij 't gekend heeft — reeds in zijn jeugd veel meer bewonderd zijn dan door ons, die het niet veel verder brengen dan tot eene hoogachting der knapheid en vaardigheid van den Duitschen dichter in een vreemde taal.

Toch acht ik 't niet waarschijnlijk, ja nauwelijks mogelijk

1) Vóór den bundel van 1603 staat o. a. een Latijnsche brief van Justus Lipsius uit Leuven van 1593 aan Valens Acidalius.

2) Zie de onderzoekingen van W. Meyer, Traube, Strecker, Bédier enz., en hier te lande Salverda de Grave in Versl. d. Kon. Ak., Afd. Letterk., 5de Reeks I 464—515, Frantzen in Neophilologus IV 358—71, V 58—79, 170—81, 357—9.

3) Zoo zal ook Hooft's telkens herhaalde aanspraak zijner geliefden met *mijn licht* (ed. Stoett I 45, 50, 77, 88, 102, 266, 269 e. e.) eenerzijds zeker wel een herinnering zijn aan het boven, blz. 280, genoemde classieke *mea lux*, al speelt hierbij ook H.'s zonnevereering stellig een groote rol.

4) Herinnerende aan de door Dr. E. Slijper gegiste „geleerde volksetymologie" van *Aurora, quia aurum in ore*, als voorbeeld voor het Nederlandsche (en Duitsche) spreekwoord: *De morgenstond heeft goud in den mond* (De nieuwe Taalgids VI 202—3).

dat het Latijnsche gedichtje aan Hooft bekend geweest is en hem tot voorbeeld gestrekt heeft. Immers, afgezien van de omstandigheid, dat de Galathea, naar de plaats in het hs. te oordeelen, eigenlijk toch eer in 1602 dan op 't eind van 1603 gedicht schijnt en althans de „nova editio" van 1603 van den Latijnschen bundel dus kwalijk in 's dichters handen geweest kan zijn, betreft de overeenkomst tusschen beide verzen, hoe treffend ook, ten slotte slechts enkele trekken. En wij zouden ons, alles wel beschouwd, ook moeten verwonderen dat Hooft, indien hij 't gekend had, geenerlei gebruik had gemaakt van de „praescia lucis volucris" (3): Hooft, die later althans den nachtegaal in dergelijk verband zoo fraai te pas weet te brengen („De Min met pricken van zijn' strael Weckt op den fieren nachtegael *enz.*" I 86).

In allen gevalle, hetzij hij Acidalius' gedicht al dan niet gekend en er enkele trekken aan ontleend heeft, zijn Galathea is gedicht in nog niet stijfgeregen vorm en gezongen op een Hollandsche „wijze" door den jongen Hooft, die ons 't liefst is, die wel de Renaissance-poëzie kent en hoogelijk waardeert, maar het oor toch niet sluit, integendeel wijd open houdt voor de oude liederen, gelijk zij in zijn tijd nog in Holland gehoord werden. Verscheidene trekken in Hooft's beurtzang zullen afkomstig zijn uit die middeleeuwsche dageliederen; zoo het gewag van „de maen" (3), verg.: „Ic en weet van gheenen daghe, noch van geenen maneschijn" (V. Duyse I 333), „ten is noch ghenen lichten dach, die mane schijnt door die wolcken claer, . . . die middernacht en is noch niet voorbi" (I 346: beide door het meisje gezegd); zoo het „Waerom duirt de nacht tot t' avont niet?" (13), verg.: „Waer mi Virgilius conste cont Den lichten dach soude ic vertrecken" (a. w. I 332), „waer den nacht noch eens so lanc" (I 336), en omgekeerd: „hoe is die dach so lanc" (I 345); verg. nog met r. 21 „ic come noch tavont weder" (I 329) enz. [1])

1) In dit verband wil ik even wijzen op den bij Ovid., Am. I 13, 39 voorkomenden naam *Cephalus*, die ons herinnert aan Hooft's graeco-italianiseering

Doch ook al bestaat er slechts eene uit gelijke herkomst verklaarbare overeenkomst, geen eigenlijke rechtstreeksche verwantschap tusschen de Nieuwlatijnsche en Nederlandsche verzen dezer twee tijdgenooten, die overeenkomst scheen mij merkwaardig genoeg om er hier de aandacht op te vestigen.

Ten slotte slechts een enkel woord over de vraag, in welk verband een van beide bovengenoemde gedichten zou kunnen staan tot het beroemde afscheidstooneel in Shakespeare's Romeo and Juliet (III 5), waarin de „praescia lucis volucris", de leeuwerik, wèl voorkomt, naast den nachtegaal, vanouds den „minnebode" der gelieven [1]). Waar Shakespeare „lark" en „nightingale" in dit verband heeft leeren kennen schijnt nog onbekend; in de stukken zijner voorgangers, die vóór hem dezelfde stof in 't Engelsch behandeld hebben, is bij het afscheid van R. en J. niets van dien aard te vinden, noch in A. Brooke, Romeus and Juliet, a°. 1562 (vs. 1703—28), dat Sh.'s voornaamste, zoo niet éénige eigenlijke bron, voorbeeld of zegsman schijnt te zijn geweest, noch in W. Painter, Rhomeo and Julietta, a°. 1567 (blz. 120) [2]). Dat Shakespeare het Latijnsche stukje gekend en nagevolgd zou hebben, schijnt echter om chronologische redenen (de editio princeps van R. and J. is van 1597), en in 't algemeen wegens zijn, naar men meent, geringe kennis van 't Latijn [3]) onaannemelijk. Ik begeef mij niet verder op dit voor mij vreemde veld, en volsta met 1°. te wijzen op de woordspelingen met *dark* en *light* aan het slot van Sh.'s afscheidstooneel, vergeleken met die tusschen *lux* en

---

van zijn eigen naam *Cephalo* (ed. Stoett I 32, 35), over welks verband met *Deiphilo, Daifilo* men zie V. d. Bosch vóór Granida XLII, maar ook Kluyver in Neophilologus I 134—5.

1) Zie b. v. Kalff, Het lied in de ME. 355—64.

2) Van den herdruk (van beide stukken) door P. A. Daniel, 1875. Het eerste is onlangs opnieuw herdrukt door R. Fischer, Quellen zu Romeo und Julia. Bonn 1922, waarover zie Dr. B. A. P. van Dam in Museum XXIX 272—3 (Aug.—Sept. 1922). Volgens vriendelijke mededeeling van laatstgenoemde, wien ik ook de aanwijzing van bovenstaande herdrukken verschuldigd ben, bevat ook dit jongste geschrift niets omtrent een bijzonder voorbeeld voor het afscheidstooneel.

3) Zie echter P. J. Enk, Shakespeare's „Small Latin", in Neophilologus V 359—365.

nox of *tenebrae* bij Acidalius 9—12, en 2°. op te merken dat de nachtegaal wèl te vinden is in het overeenkomstig afscheidstooneel van het Italiaansche drama La Hadriana van L. Groto (1578), waarin, al schijnt Shakespeare het niet rechtstreeks gebruikt te hebben, meer overeenkomsten met zijn R. and J. opgemerkt zijn: „S' io non erro, è presso il far del giorno. Udite il rossignuol, che con noi desta *etc.*... Ecco incomincia a spuntar l'alba fuori Portando un' altro sol sopra la terra, Che però del mio Sol resterà vinto" [1]).

Over de vraag ten slotte, of Hooft, toen hij zijn beurtzang dichtte, wellicht Shakespeare's (ouder) stuk gekend kan hebben, b.v. door een vertooning van „Engelsche comedianten", ware nog wel een en ander te zeggen, in verband met sommige plaatsen in Hooft's dramatische poëzie, die aan Shakespeare schijnen te herinneren. Tegen het aannemen van zoodanigen invloed zou men in allen gevalle, evenals boven, blz. 284, kunnen aanvoeren, dat het kwalijk denkbaar is dat Hooft het zoo dankbare motief van den leeuwerik en den nachtegaal geheel verwaarloosd zou hebben [2]). Maar ik laat dit thans verder rusten.

Alles bijeen mogen wij dus waarschijnlijk in deze Latijnsche, Nederlandsche en Engelsche gedichten slechts drie gelijktijdige, doch verschillende en van elkaar onafhankelijke bewerkingen van hetzelfde motief zien, denkelijk te verklaren uit de gemeenschappelijke bekendheid met een of meer oudere redacties van dat motief.

Leiden, Augustus 1922. J. W. MULLER.

---

1) Zie de inleiding voor den boven, blz. 285, eerstgemelden herdruk, p. XXVII. — Ook Michels noemt t. a. p. de verwantschap met Sh. slechts schijnbaar. Het door hem genoemde geschrift van Fränkel over dit afscheidstooneel, dat trouwens geen oplossing gebracht schijnt te hebben, heb ik niet te zien kunnen krijgen.

2) Zie Kalff, Hooft's Lyriek, 57—8.

VÍNLAND-STUDIËN.

II.

De zgn. *Grœnlendingaþáttr*.

In mijn vorige verhandeling kwam ik tot de conclusie, dat de totstandbrenger van de in hss. 544 en 557 overgeleverde compilatie, bij zijn bewerking van de *Guðríðar saga*, behalve uit de *Landnámabók* en de *Biskupasǫgur*, ook het een en ander heeft opgenomen uit de *Leifs saga*. In deze verhandeling begrensde ik evenwel niet nauwkeurig de interpolatie uit die *Leifs saga*, en aangezien er allerminst onzekerheid mag bestaan over wat tot de *Guðríðar saga* en wat tot de *Leifs saga* moet gerekend worden, willen wij in het *Vínland*-vraagstuk tot klaarheid komen, moet ik, vóór ik tot de behandeling van mijn eigenlijk onderwerp overga, den omvang der interpolatie vaststellen.

Nadat de bewerker in zijn cap. 3 en 4, en in het begin van zijn cap. 5 [1]), volgens de *Guðríðar saga*, heeft verteld van Guðríðr's uitwijken met haar vader Þorbjǫrn naar Groenland; van hun komst daar, eerst bij zekeren Þorkell, en later bij Eiríkr rauði; van Eiríkr rauði en zijn vrouw Þjóðhildr, kondigt hij in deze bewoordingen de twee zoons van Eiríkr en Þjóðhildr aan: *Þeir váru báðir efniligir menn; var Þorsteinn heima með feðr sínum, ok var eigi þá sá maðr á Grœnlandi, er jafn mannvænn þótti sem hann.* Daarna vertelt de bewerker, hoe Leifr naar Noorwegen vertrokken was, op zijn terugweg een vreemd land ontdekt had, schipbreukelingen had gered, het Christendom op Groenland had gebracht, hoe Þjóðhildr een kerk had laten bouwen bij Bráttahlíð, en hoe Eiríkr niet veel bereidwilligheid getoond had *at láta sið*

1) Ik citeer de zgn. *Eiríks saga* volgens de uitgave van het *Samfund* (1891).

sinn. Dat dit stuk tot de door den bewerker geplunderden *Leifs saga* behoord heeft, zal niemand betwijfelen, en wat dien bewerker tot opneming bewogen heeft, is ons duidelijk. Hij wilde ons, door dit stuk te interpoleeren, voorbereiden op den grooten tocht van Guðríðr en Þorfinnr naar Helluland, Markland en Vínland, dien hij in zijn *Guðríðar saga* beschreven vond, welke beschrijving cap. 8—13 van zijn compilatie zou gaan uitmaken. Maar over den oorsprong van het dàn, aan het slot van cap. 5, volgende kan even twijfel bestaan, over den oorsprong van wat staat tusschen *af þessu gerðiz orð mikit*, *at menn mundu leita lands þess er Leifr hafði fundit* en *síðan tóku þeir land ok fóru heim*. Ontleende de bewerker deze vermelding van Þorsteinn Eiríksson's mislukte reis om dit vreemde land te gaan zoeken aan de *Guðríðar saga* of aan de *Leifs saga*? Mij dunkt, aan de laatste. Voor een ontleening aan de *Guðríðar saga* pleit niets. En wie zich even aarzelend mocht afvragen, wat den bewerker toch wel bewoog ook nog dìt stuk uit de *Leifs saga* over te nemen, zal, bij nader inzien, tot de overtuiging komen, dat hij dit deed om nog iets te vertellen van wat Guðríðr's eersten man overkwam, vóórdat hun huwelijk gesloten werd, ja, vóór haar komst op Groenland. Merkwaardig is het, dat door onnauwkeurigheid van den bewerker Þorsteinn in cap. 5 twéémaal voorgesteld wordt: de eerste maal in het begin van het caput volgens de *Guðríðar saga*, met de boven aangehaalde woorden; de tweede maal aan het eind van het caput, dáár, waar het stuk in quaestie begint, onmiddellijk na den zin: *af þessu gerðiz orð mikit*, met de woorden: *var þar formaðr Þorsteinn Eiríksson*, *góðr maðr*, *fróðr ok vinsæll*, blijkbaar volgens de *Leifs saga* [1]). Lichten wij nu deze geheele uit de *Leifs saga* afkomstige

1) In het begin van cap. 5 wordt Eiríkr's huwelijk met Þjóðhildr vermeld volgens de *Guðríðar saga*, terwijl de bewerker in zijn cap. 2 volgens de *Landnámabók* reeds verteld heeft: *Eiríkr fekk þá Þjóðhildar. dóttur Jǫrundar ok Þorbjargar*. Ook hier is de dubbele vermelding een gevolg van het onachtzaam bewerken door den compilator van zijn bronnen.

interpolatie uit het werk van onzen compilator, dan blijken het begin van cap. 5 en het begin van cap. 6 uitstekend aan elkaar te passen: onmiddellijk vóór het begin der interpolatie wordt Þorsteinn met de bekende, waardeerende woorden voorgesteld, en onmiddellijk nà de interpolatie volgt: *Þorsteinn Eiríksson vakti bónorð við Guðríði Þorbjarnardóttur.* De woorden *nú er frá því at segja at* zijn blijkbaar door den bewerker ingevoegd om zijn lezers weer in het rechte spoor van de *Guðríðar saga* te geleiden, nadat hij zich gedwongen had gezien even af te dwalen ten einde om hunnentwille te vermelden, wat die twee Groenlanders, Leifr en Þorsteinn, voor belangrijks hadden gedaan, vóór zijn heldin en haar vader bij hun ouden vriend Eiríkr aankwamen.

Ik kom nu tot mijn eigenlijke onderwerp.

De compilatoren van hs. Havn. Reg. 1005, Jón Þórðarson en Magnus Þórhallsson, hebben in het hs. van de groote *Óláfs saga Tryggvasonar*, dat hun tot voorbeeld diende en dat zij bewerkten, het een en ander ingevoegd, dàt, wat in den afdruk van hun werk capp. 342 en 427—433 uitmaakt. Deze door hen ingevoegde stukken zijn door Storm uitgegeven als aanhangsel van de zgn. *Eiríks saga rauða* in de werken van het *Samfund* onder den gemeenschappelijken naam *Grœnlendingaþáttr*. Deze benaming is niet juist, omdat Magnus, de tweede compilator, die in de *Óláfs saga Tryggvasonar* de door den eersten compilator opengelaten ruimten met titels der capita heeft ingevuld, nadrukkelijk den omvang van den *Grœnlendingaþáttr* heeft aangegeven door boven cap. 427 *hér hefr Grœnlendingaþátt* te schrijven. Wij behooren ons aan Magnus' aanwijzingen te houden, ook al heeft hij een enkele maal een kleine vergissing begaan. Wij noemen dus, op voorbeeld van Magnus, alléén capp. 427—433 den *Grœnlendingaþáttr* en houden ons voorloopig slechts met dit door de compilatoren ingevoegde complex capp. bezig.

Wat dreef de compilatoren Jón en Magnus tot het opnemen van de genoemde capp. en welk werk was hun tot bron?

De eerste vraag is gemakkelijker te beantwoorden dan de tweede.

Reeds de 14e eeuwsche compilator van de groote *Óláfs saga Tryggvasonar* heeft in zijn bron, Gunnlaugr-Oddr, verscheidene saga's geinterpoleerd over personen, die in eenigerlei betrekking hebben gestaan tot koning Óláfr. Zoo heeft hij de *Hallfreðar saga* opgenomen, omdat de koning op Hallfreðr reeds dadelijk bij hun eerste ontmoeting te Niðaróss een diepen indruk maakte en op zijn verder leven een grooten invloed heeft uitgeoefend. Zij, die de saga gelezen hebben, herinneren zich het tragische oogenblik, waarop Hallfreðr in één zijner wankelmoedige buien van den koning afscheid neemt en zich, na jaren lang afwezig te zijn geweest, weer naar IJsland begeeft, tengevolge van welk afscheid hij den strijd bij Svoldr misloopt, en den koning niet in zijn laatste oogenblikken kan bijstaan: *svá þótti Hallfreði mikill skaði at um Óláf konung at hann undi engu.* Bij het interpoleeren van de *Hallfreðar saga* was het punt van uitgang voor den compilator [1]) die plaats in zijn bron, waar over de eerste ontmoeting tusschen Hallfreðr en Óláfr gesproken wordt, wanneer de dichter weigert zich te bekeeren, tenzij de koning zijn peet wordt. De bedoeling van den compilator was natuurlijk een breed overzicht te geven over den ontzaglijken strijd, die zich in heel de Noorsche wereld afspeelde op het eind der 10e eeuw tusschen de verdedigers van het oude en die van het nieuwe, onder welke koning Óláfr verreweg de voornaamste was. De op het eind der 14e eeuw werkende compilatoren van hs. 1005 zijn op denzelfden weg voortgegaan. In hun bron, een hs. van die groote *Óláfs saga*, hebben zij, op hun beurt, nòg mèèr saga's willen invoegen over met Óláfr in aanraking geweest zijnde personen. Zoo interpoleerden zij, althans voor een deel, de *Hrómundar saga halta.* Zij vonden in hun bron onder de

1) Volledigheidshalve vermeld ik hier, dat de compilator op deze plaats niet alleen Gunnlaugr-Oddr's *Óláfs saga*, maar ook die van Snorri gebruikt heeft. Men vergelijke mijn *Overlevering van de Hallfreðar saga* (1919).

medestrijders van Óláfr op Ormrinn langi bij Svoldr een zekeren Hallsteinn genoemd [1]). Dit was voor hen een aanleiding om een saga over hem en zijn familie, — die als zelfstandige saga niet is overgeleverd —, te plunderen, en wel in dat gedeelte dier saga, dat handelt over een gevecht, dat deze Hallsteinn en zijn vader en broeder met *víkingar* hadden op IJsland, waarin de beide laatsten sneuvelden, en waarna Hallsteinn zèlf uitwijkt, zich naar koning Óláfr begeeft, en dáár, in Noorwegen, zooals zoovelen, aan het hof wordt opgenomen en zich een trouw makker en christen betoont [2]). De compilatoren vonden nu óók in hun bron een kort bericht over Leifr Eiríksson's verblijf bij koning Óláfr, over zijn bekeering, zijn terugkeer naar Groenland, waar hij volgens zijn belofte het Christendom zal brengen, zijn redding van schipbreukelingen en zijn ontdekking van een vreemd land. Dit bericht in hun bron dreef de compilatoren tot interpolatie.

Zooeven zei ik, dat de tweede vraag: aan welk werk ontleenden de compilatoren Jón en Magnus hun *Grœnlendinga þáttr*, niet zoo gemakkelijk te beantwoorden was. Ik stelde mij toen op het standpunt van allen, die in de laatste jaren het *Vínland*-vraagstuk hebben trachten op te lossen. Men pleegt nl. cap. 342, dat vermeldt het zien van vreemde landen door Bjarni Herjólfsson op een reis van IJsland naar Groenland, met capp. 427—433 te zamen den *Grœnlendinga þáttr* te noemen. Men gaat dan van de vooronderstelling uit, dat al deze capp. door de compilatoren aan één en dezelfde bron ontleend zijn en te zamen en tegelijkertijd in de *Óláfs saga* geinterpoleerd zijn. Maar als men zich dan verplicht voelt den oorsprong der capp. te onderzoeken, en hun bron aan te wijzen, dan blijkt dit zóó moeilijk, dat men met enkele harde woorden van de

1) In Gunnlaugr-Oddr's *Óláfs saga* cap. 58 (Holm.), cap. 67 (Havn.); in den afdruk van hs. 1005 cap. 327—332 kan men dien *Hrómundar þáttr halta* vinden.

2) Deze verlorene *Hrómundar saga halta* is ook gebruikt door den bewerker van Sturla en Styrmir's gemeenschappelijke bron (*Landnámabók*, cap. 168 en 183 St. b; cap. 137 en 149 H. b.).

capp. afscheid neemt. Storm deed zoo in zijn meergemelde uitgave en in zijn bekende verhandeling in de *Aarbøger*, en Finnur Jónsson in zijn geciteerde stukken. Begrijpelijk is Storm's en Finnur's opvatting. De stof in cap. 342 en in de capp. 427—433 vertoont, in vergelijking met de in de capp. der *Óláfs saga* behandelde stof, verwantschap. Bovendien keert Bjarni, de held van het in cap. 342 vertelde, in het begin van cap. 427 terug, ja, is hij het, die tot de in dit en de volgende capp. beschreven gebeurtenissen den stoot schijnt te geven. Nu komen de genoemde onderzoekers evenwel niet tot een verklaring van den oorsprong der capp. 342 en 427—433, die algemeene bevrediging gegeven heeft, en die, naar men mag aannemen, hen zelf heeft voldaan. En dat zij niet tot een bevredigende verklaring komen, is, dunkt me, gelegen in het feit, dat zij Magnus' aanwijzingen verwaarloosd hebben. De grenzen der *þættir*, door den bewerker der groote *Óláfs saga* en door de compilatoren van hs. 1005 in die saga opgenomen, zijn overal zóó duidelijk aangegeven, dat men in de gevallen, waar de volledige saga's als zelfstandige werken ons zijn overgeleverd, datgene gemakkelijk kan herkennen, dat door de bewerkers is gebruikt en op welke wijze het gebruikte in de groote saga is ingevoegd. Geven nu de compilatoren van hs. 1005 op een bepaald punt duidelijk aan, dat op dat punt een *þáttr* begint, d.w.z. een door hen aan een saga ontleend stuk, dan behooren wij ons aan die aanwijzing te houden, en moeten wij trachten die saga te reconstrueeren, in geval zij niet zelfstandig bewaard is gebleven. En zelfs wanneer dat ons in dit geval niet gelukte, dan zouden wij nòg verplicht zijn, cap. 342 buiten de grenzen van den *Grœnlendinga þáttr* te zetten en voor dit cap. een anderen oorsprong te zoeken dan voor capp. 427—433, en niet moeten terugschrikken voor de slotsom, dat de verbinding tusschen het eerste cap. en de tweede groep capp. eerst om nader te onderzoeken redenen door de compilatoren van hs. 1005 kan zijn teweeggebracht.

Uit de interpolaties van den compilator van de groote *Óláfs*

saga Tryggvasonar en uit de interpolaties van de compilatoren van hs. 1005 blijkt duidelijk de bedoeling dier bewerkers: zij zochten naar alles, wat zij elders te weten konden komen omtrent personen, op wier leven Óláfr Tryggvason invloed had uitgeoefend. Zij raadpleegden de *Hallfreðar saga*, en de *Hrómundar saga halta*. Welnu, toen zij lazen over Leifr's bekeering door Óláfr en over de opdracht, die de koning hem had meegegeven, zochten zij naar een saga, die van hem vertelde, naar een *Leifs saga*. Bezien wij vluchtig den inhoud van capp. 427—433. Leifr Eiríksson onderneemt een reis naar Helluland, Markland en Vínland, en keert naar Groenland terug; zijn broer Þorvaldr doet een reis naar Vínland en sterft daar; zijn tweede broer Þorsteinn gaat met zijn vrouw Guðriðr op weg naar Vínland, maar lijdt schipbreuk en wordt op de Groenlandsche kust geworpen in de buurt van de Westelijke kolonie en sterft daar; Guðríðr en Þorfinnr maken daarna een tocht naar Vínland, en ten slotte Leifr's zuster met haar man Þorvarðr. Onze eerste indruk is, dat dit sagabrok niet één, maar verscheidene helden heeft, maar na nauwkeurige lezing en herlezing blijkt ons het tegenovergestelde, blijkt ons, dat Leifr van al het gebeuren het middelpunt is. Op den terugweg van zijn Vínland-reis redt Leifr Guðríðr en Þórir en brengt hen naar Bráttahlíð, waar Leifr, kort daarop, na zijn vaders dood, heer en meester wordt. Þorvaldr doet zijn reis *með umráði Leifs bróður síns*; wanneer, na zijn dood, zijn makkers op Groenland teruggekeerd zijn, heet het: *Þeir kunnu at segja Leifi mikil tiðendi*; op Leifr's aansporen besluit Þorsteinn met Guðríðr Þorvaldr's lijk te gaan halen. De hutten in Vínland, door Leifr op zijn reis gebouwd, heeten *Leifs búðir* en niet alleen Guðríðr en Þorfinnr, maar ook Freydís en Þorvarðr vragen, voordat zij op reis gaan, aan Leifr de hutten in Vínland ten geschenke, maar hij antwoordt hun: ik wil ze je wel in bruikleen geven, maar niet in eigendom. Wanneer Freydís van haar tocht terugkomt, waarop nog al wat gebeurd is, dat haar niet tot eer strekt, dan is het weer Leifr,

die optreedt en Freydís' schepelingen door pijniging dwingt te vertellen, hoe alles zich toegedragen heeft. Dat het in capp. 427—433 overgeleverde sagabrok door de compilatoren aan de *Leifs saga* ontleend is, is zeker. De vraag is nu: welke is de verhouding tusschen dat stuk *Leifs saga*, dat wij in onze vorige verhandeling en in het begin van deze leerden kennen en het stuk, dat in capp. 427—433 is overgeleverd, en dat wij, op bovengenoemde gronden voor een gedeelte dier saga meenen te mogen houden. Deze, dat het laatste stuk een voortzetting is van het eerste. De bewerker van de *Guðríðar saga* plunderde de *Leifs saga* in haar begin, de compilatoren van hs. 1005 plunderden de *Leifs saga* aan haar einde. Eén ding moeten wij evenwel in acht nemen: die *Leifs saga*, die door den bewerker van de *Guðríðar saga* werd geraadpleegd, verschilde op een ondergeschikt punt van die *Leifs saga*, van welke de compilatoren in hun boekerij een codex vonden.

Welke was de inhoud van die *Leifs saga*, door de compilatoren geraadpleegd, saga I,? Deze:

[*a.* Leifr's tocht naar Noorwegen en terug met de bekende lotgevallen].

b. Leifr's reis naar Helluland, Markland en Vínland.

c. Þorvaldr's reis naar Vínland en zijn dood daar.

d. Þorsteinn's mislukte reis met Guðríðr.

e. Guðríðr's en Þorfinnr's reis.

f. Freydís' en Þorvarðr's reis.

a hebben de compilatoren niet uit hun *Leifs saga* overgenomen, omdat het reeds in hun bron aanwezig was. Juist die vermelding in hun bron van Leifr's reis was hun een aanleiding om de rest der saga te interpoleeren.

Welke was de inhoud van de *Leifs saga*, door den bewerker van de *Guðríðar saga*, geraadpleegd, saga II,? Deze:

a. Leifr's tocht naar Noorwegen en terug met de bekende lotgevallen.

b. Þorsteinn's mislukte reis.

[*c.* Leifr's reis naar Helluland, Markland en Vínland.

d. Þorvaldr's reis naar Vínland en zijn dood daar.
e. Guðríðr's en Þorfinnr's reis.
f. Freydís' en Þorvarðr's reis.]

c tot en met *f* zijn door den bewerker van de *Guðríðar saga* niet opgenomen, omdat zij voor de compilatie, die hij zich ten doel gesteld had te vervaardigen, ten eenenmale ongeschikt waren.

Bij het nauwkeurig lezen dier *Leifs saga* kunnen wij ons niet onttrekken aan den indruk, dat in den beginne die voorstelling de heerschende was, dat de reizen van Þorvaldr, èn die van Guðríðr-Þorfinnr èn die van Freydís-Þorvarðr ondernomen werden onder Leifr's leiding, en dat een ontwikkeling der *Leifs saga* is geschied in die richting, dat langzamerhand in de plaats van ééne langere reis onder Leifr's leiding de voorstelling ontstaan is van vier kortere reizen: één van Leifr, één van Þorvaldr, één van Guðríðr-Þorfinnr, en één van Freydís-Þorvarðr; dat, wat van die éene gezamenlijke reis onder Leifr verteld werd over Helluland, Markland en Vínland, over de ligging, de fjorden en eilanden, de planten- en dierenwereld, het klimaat en de inboorlingen, zooveel mogelijk gelijkelijk is verdeeld over die vier reizen door de verschillende sagavertellers en -schrijvers, die die ontwikkeling hebben geleid. Vandaar de armoede aan lotgevallen van de reis van Freydís en Þorvarðr: het was de laatste reis, voor welke slechts weinig stof overgebleven was. Vandaar dat bij het eerste lezen onbegrijpelijke trekken van Þorvaldr, Guðríðr-Þorfinnr en Freydís-Þorvarðr direct naar Vínland, direct naar de *Leifs búðir*. Deze voorstelling wordt eerst dan begrijpelijk, wanneer men haar heeft leeren beschouwen als het uitvloeisel van een verlangen bij de verschillende vertellers en schrijvers, — een verlangen, voortkomende uit belangstelling voor de deelnemers, niet voor de zaak! — om elk der reizigers een zelfstandige rol te laten spelen in Vínland, het voornaamste der bezochte landen, om hen niet meer te laten optreden als ondergeschikten van Leifr. Deze ontwikkeling der *Leifs*

saga is geschied op zoo'n wijze, dat wij uit de resten, die wij van haar twee redacties bezitten, kunnen opmaken, hoe de oorspronkelijke toestand geweest is. De compilator Magnus Þórhallsson, die de titels heeft ingevuld, noemde op verschillende plaatsen de door hem en Jón ingevoegde brokken der *Hallfreðar saga* „Hallfreðar þáttr" (cap. 250 en 422 in den afdruk van hs. 1005), het brok *Hrómundar saga halta* „Hrómundar þáttr" (cap. 327). De door hen gebruikte codex der *Leifs saga* droeg blijkbaar den titel *Grœnlendinga saga*, want Magnus betitelde het gebruikte stuk „Grœnlendinga þáttr". Wij kunnen ons voorstellen, dat een afschrijver er toe gekomen is de *Leifs saga* aldus te noemen. Wij moeten in de saga, zooals zij ons is overgeleverd, diep doordringen, vóór wij ontdekken, dat niet enkele Groenlanders, maar één, Leifr, de held is.

Wij willen nu, ten slotte, de *Leifs saga I*, ontleden. In enkele hoofdpunten, *a* tot *f*, gaf ik boven haar vermoedelijken inhoud weer. Zij begon met het vertrek van Leifr naar Noorwegen, en vertelde dan van zijn ontmoeting met Þorgunna op de Suðreyjar, de geboorte van zijn zoon Þorgils, zijn aankomst bij koning Óláfr, de opneming in diens *hirð*, zijn bekeering en het aannemen van 's konings opdracht: kersten Groenland, wat Leifr doet antwoorden: *þat erendi mun torflutt á Grœnlandi.* Leifr keert nu naar Groenland terug, ontdekt een vreemd land, waar tarwe en wijn in het wild groeit, en waar kostelijk hout te vinden is, redt schipbreukelingen en brengt het Christendom op Groenland, wat bij velen, maar niet bij zijn vader Eiríkr, weerklank vindt. Dit hoofdstuk behoefden de compilatoren, zooals ik boven reeds zeide, niet over te nemen, want het stond reeds, hoewel zeer bekort, in hun bron. Zij beginnen dus onmiddellijk met de reis van Leifr naar Helluland, Markland en Vínland. Leifr vraagt, of zijn vader Eiríkr *mundi enn vera fyrir fǫrinni* [1]),

1) Finnur Jónsson spreekt in zijn meergemelde verhandeling in de *Aarbøger* van 1915 over deze plaats, maar zijn bedoeling is mij niet recht duidelijk geworden.

d.w.z. opnieuw de leiding van den tocht op zich wil nemen, wat niet anders kan beteekenen, dan dat Eiríkr, evenals op Groenland, ook hier in de nieuw te ontdekken landen de eerste kolonisator moet zijn. Een val van het paard belet Eiríkr evenwel mee te trekken, en Leifr neemt de leiding. Hij komt via Helluland en Markland in Vínland, vestigt zich daar in de door hem gebouwde *Leifs búðir*; hij blijft daar één winter; hem wordt een portie van wat er aan vertelstof over den grooten, gezamenlijken tocht aanwezig was, toebedeeld; hij keert terug naar Groenland, en nu wordt het Þorvaldr's beurt. Nooit was Guðríðr in de *Leifs saga* een in die mate op den voorgrond tredende figuur, als in haar eigen saga. Zij behoorde met haar derden man Þorfinnr tot diegenen, die onder Leifr's leiding den grooten, gezamenlijken tocht meemaakten. Maar zoodra Guðríðr en Þorfinnr een zelfstandige reis naar de *Leifs búðir* gingen doen, werd het wenschelijk haar met enkele woorden te introduceeren voor hoorders of lezers. Met haar eersten man Þórir zou zij uitgeweken zijn uit IJsland naar Groenland; bij de Groenlandsche kust lijden zij schipbreuk, en nu wordt de bekende gave van Leifr als redder van schipbreukelingen uitgebuit: Leifr is het, die, van zijn Vínlandreis terugkeerende, Guðríðr en Þórir redt, en veilig naar Bráttahlíð geleidt. Þórir en Eiríkr sterven in den nu volgenden winter, en Leifr neemt het bestuur van het vaderlijk bedrijf op zich. Hij is het, die de schikkingen treft voor Þorvaldr's reis naar de *Leifs búðir*, en die hem opdraagt, vóór zijn afreis, het kostbare hout te halen, dat Guðríðr en Þórir bij hun redding op de rots hebben moeten achterlaten. Þorvaldr krijgt nu, in Vínland aangekomen, zijn portie vertelstof toebedeeld, en sterft daar. Nu volgt in saga I het huwelijk van Guðríðr met Þorsteinn, haar tweeden man; er worden onder Leifr's leiding toebereidselen gemaakt voor hun tocht naar de *Leifs búðir*. Zij zullen, zoo wordt er als beweegreden voor hun tocht aangevoerd, het lijk van Þorvaldr gaan halen. Zij gaan op weg, maar worden bij de Westelijke kolonie op

de kust geworpen, waar Þorsteinn spoedig sterft, e
keert naar Bráttahlíð, naar Leifr, terug. Nu wordt de
uitgewekene Þorfinnr geintroduceerd; hij wordt d
vriendelijk ontvangen en neemt zijn intrek bij hem. H
Guðríðr ten huwelijk, zij *veik til Leifs svǫrum fyrir* ...
geeft zijn toestemming en Þorfinnr begint met Guð...
zelfstandige reis naar de *Leifs búðir*, hun ondanks hu
gend verzoek slechts ter leen gegeven, waar hun ge
hun verblijf van twee winters een flink deel der ve
wordt toegemeten. Zij keeren terug, en nu zijn het F
en haar man Þorvarðr, die in gezelschap van eenige met
woorden geintroduceerde uitgewekenen, een tocht ondern
naar de *Leifs búðir*, nadat ook zij tevoren de waarschu
van Leifr hebben meegekregen, dat zij de *búðir* niet als
eigendom mogen beschouwen. Het poovere restje overgesch
vertelstof wordt hun nu toebedeeld; de door Freydís op de
tocht veroorzaakte onaangenaamheden worden eerst na de teru
komst onderzocht en door Leifr bestraft.

De *Leifs saga II* had in hoofdzaak denzelfden inhoud, z
als men kan zien uit de boven onder *a—f* aangehaalde pu
ten: Leifr's lotgevallen op zijn Noorsche reis, Leifr's toc
naar Helluland, Markland, en Vínland, zijn redding van Guðríð
en Þórir, de dood van Eiríkr en Þórir, Þorvaldr's tocht en zijn
dood in Vínland, Þorsteinn's huwelijk met Guðríðr, zijn ver-
trek met haar naar de westelijke kolonie en zijn spoedige dood
daar, de terugkeer van Guðríðr naar Leifr, de tocht van Guðríðr
met haar derden man Þorfinnr naar Vínland, de reis van Freydís
en Þorvarðr. Het eenige verschil tusschen saga I en saga II
is, dat Þorsteinn in saga I zijn onderneming begint met Guðríð
dus nà zijn huwelijk, terwijl in saga II Þorsteinn zijn onder-
neming begint, onmiddellijk na den terugkeer van L
zijn Noorsche reis, dus vóór zijn huwelijk. Ma
dergeschikte verschilpunt is van niet he
het onderzoek naar den aard der Ví
steinn's onderneming is mislukt. Juist

derneming tot geen resultaat geleid heeft, òmdat het huwelijk met Guðríðr zoo kort geduurd heeft en hij zoo spoedig tijdens een epidemie in de Westelijke kolonie gestorven is, kon er op het genoemde punt onzekerheid ontstaan, die wij kunnen constateeren in de resten der ons nog bewaarde redactie's [1]).

Behalve de capp. 427—433 hebben de compilatoren nog een stuk ingevoegd, cap. 342, door Magnus betiteld als *Bjarni leitadi Grœnlands*. De inhoud van dit stuk is als volgt: Bjarni, de zoon van Herjólfr op Drepstokkr in het westen van IJsland, *inn efniligsti maðr*, was reeds in zijn prille jeugd een groot *farmaðr*. Herjólfr gaat met Eirikr rauði op diens tweede reis naar Groenland, en vestigt zich op Herjólfsnes. Toen Bjarni, op een zomer te Drepstokkr komende, bemerkte, dat zijn vader was uitgeweken, ging hij hem achterna, en op dien tocht naar Groenland, bemerkte hij de kusten van drie landen, vóór hij op de plaats zijner bestemming was aangekomen. Bjarni vestigt nu zijn hoofdverblijf op Groenland. Hier was de bron van de compilatoren blijkbaar een *Bjarna saga Herjólfssonar*, die als zelfstandige saga is verloren gegaan, maar van welke wij nog een spoor zien in de *Landnámabók*, waar ze, zooals ik in mijn vorige verhandeling opmerkte, door den bewerker van Sturla's en Styrmir's gemeenschappelijke bron is gebruikt. (St. b. cap. 91, H. b. cap. 79). Wij kunnen, vooral in het begin der interpolatie, aan den stijl zien, dat de compilatoren in enkele woorden een deel der saga hebben gecomprimeerd tot een inleiding voor het door hen ingevoegde stuk. Maar er is belangrijkers op te merken.

In cap. 352 van hs. 1005 vinden wij bij de vermelding van

---

1) Een ander onbelangrijk verschilpunt is dit: in saga I geschiedde de uitnoodiging aan Eiríkr om den tocht mee te maken door Leifr vóór zijn tocht naar Vínland, zooals we gezien hebben; in saga II door Þorsteinn, voordat hij zijn onderneming aanvangt. In saga I verklaart Eiríkr zich bereid, begeeft zich op weg naar het schip, maar valt van het paard en moet thuis blijven; in saga II is Eiríkr eveneens bereid, maar wil eerst zijn schatten in veiligheid brengen, en valt op dien tocht van het paard; minder door zijn wonden dan door het *malum omen* wordt hij weerhouden mee te gaan.

Leifr's terugreis van Noorwegen naar Groenland de woorden: *ok í þeiri ferð fann hann Vínland it góða*, woorden, die in Gunnlaugr's tweede bewerking, de kern der groote *Óláfs saga* immers, zeker gestaan hebben, die wij in de hss. Havn. AM. 61, 54 en 53 dier saga vinden, en die zeker ook in de bron der compilatoren gestaan hebben, woorden, welker aanwezigheid in die bron wij in ons geheele voorafgaande betoog met recht hebben verondersteld. Maar waarom sloegen de compilatoren die woorden dan over? Omdat, volgens hun opvatting, tusschen de *Bjarna saga* eenerzijds, en hun bron, een met de hss. 61, 54 en 53 nauw verwant hs. der groote *Óláfs saga* en de *Leifs saga* anderzijds een tegenspraak bestond. In de *Bjarna saga* lazen zij, dat Bjarni drie landen ontdekt, op weg van Ysland naar Groenland; in hun bron en in de *Leifs saga*, dat Leifr op zijn terugtocht van Noorwegen een vreemd land ontdekt, met tarwe en wijn in het wild groeiend, en kostelijk hout, *mǫsurr*, welk land door Gunnlaugr als „Vínland it góða" werd geinterpreteerd, toen hij voor zijn *Kristni saga*, die hij bij zijn tweede bewerking in Oddr's *Óláfs saga* inschoof, de *Leifs saga* raadpleegde. Onze compilatoren van hs. 1005 ruimden de tegenspraak uit den weg ten gunste van Bjarni, door een brok *Bjarna saga*, dat over die ontdekking handelde, op te nemen en den aangehaalden zin uit hun bron te lichten; de interpolatie bewerkstelligden zij op de daarvoor meest geschikte plaats, nà cap. 341, en uit cap. 352 werd een stukje geschrapt.

Eveneens op een zeer geschikte plaats voegde zij hun brok *Leifs saga* in. Leifr's tocht van Noorwegen naar Groenland geschiedde kort vóór den dood van koning Óláfr; zijn verdere lotgevallen vielen dus nà den dood van den koning. De compilatoren schrijven dus eerst uit hun handschrift der groote *Óláfs saga* de kerstening van IJsland af, de voorbereidingen tot de katastrophe bij Svoldr, het slot van hun *Hallfreðarþáttr*, de gevechten bij den dood des konings, den indruk, dien de dood maakte, de overwinning der aristocratie onder leiding van Eiríkr Hákonarson, vóór zij zich zetten tot het interpoleeren van het

gedeelte des *Leifs saga* in cap. 427—433. Maar nu hadden de compilatoren, door de boven geciteerde woorden te schrappen, Leifr's beteekenis beperkt tot het brengen van het Christendom op Groenland. Bjarni was door hen op den voorgrond geschoven als de ontdekker van die landen, die, naar de opvatting der compilatoren, het doel vormden van de reizen van Leifr en de andere Groenlanders, die zij in de *Leifs saga* beschreven vonden. Bjarni moet nu door de compilatoren gemaakt worden tot den man, die Leifr tot het ondernemen van zijn Vínland-reis aanzet. Deze arbeid kostte eenige inspanning: Bjarni's ontdekking van vreemde landen viel kort nà 985, kort nà Eiríkr rauði's kolonisatie van Groenland; de aansporing tot den Vínland-tocht van Leifr moet vallen kort nà 1000, en Bjarni had, zal men zeggen, — zij, die het meest geijverd hebben voor de combinatie van cap. 342 met capp. 427—433 tot één *Groenlendinga þáttr,* hebben Bjarni het sterkst om zijn nalatigheid berispt, en die nalatigheid als argument gebruikt voor de geringe waarde van hùn *Grœnlendinga þáttr* —, zelf dan toch in dien tusschentijd wel eenige ondernemingslust kunnen toonen. De compilatoren lossen de moeilijkheid aldus op: Bjarni had op zijn vele tochten, zoo leerde hun zijn saga, ook verkeerd aan het hof van Eiríkr Hákonarson, Óláfr's opvolger. Daar vertelt Bjarni van zijn ontdekking, krijgt een standje voor zijn luiheid, en na zijn terugkeer op Groenland, spoort hij Leifr tot den tocht aan. Met de woorden: *var nú mikil umrœða um landaleitan* begint het brok *Leifs saga.*

Alkmaar, April 1922. W. VAN EEDEN.

Naschrift. In mijn vorige verhandeling noemde ik twéémaal (op blz. 59 en 61) *Golther* als den uitgever van de *Kristni saga* in de *Sagabibliothek* (XI, 1905). Er moet natuurlijk staan *Kahle.*

Delft, Augustus 1922. W. V. E.

DE OVEREENSTEMMING TUSSCHEN MAERLANT'S ALEXANDER EN DEN REINAERT.

Ter verklaring van de overeenstemming tusschen de Alexanders Geesten van Jacob van Maerlant en den Reinaert heeft men twee mogelijkheden laten gelden, waarbij een derde, toeval, die om het aanzienlijke aantal en het vaak treffende der concordeerende plaatsen ook niet groot kan zijn, buiten beschouwing is gelaten. Franck nam zonder veel bewijs en blijkbaar zonder aan de mogelijkheid van het omgekeerde te denken aan, dat Maerlant aan den Reinaert zou ontleend hebben [1]). Daartegenover opperde Te Winkel het vermoeden, dat de Reinaert den Alexander parodieeren zou [2]). Deze opvatting verkreeg de instemming van Kalff [3]) en Buitenrust Hettema [4]). De laatste verklaarde zelfs den Alexander tot de boeken te rekenen, die de dichter van den Reinaert het laatst of het meest gelezen had. Een bepaald onderzoek van de questie gebeurde evenwel niet, al bracht Hettema de overeenstemmende plaatsen in Alexander en Reinaert bijeen [5]).

Reeds bij een algemeene beschouwing is men geneigd te besluiten tot Te Winkel's opvatting eerder dan tot die van Franck. Te Winkel zelf wees erop, dat het zonderling zou wezen, „indien een romanschrijver uitdrukkingen zou hebben ontleend aan een werk, dat een doorloopende parodie van den ridderroman is" [6]). Van Maerlant vooral zou dit zonderling

1) J. Franck, Alexanders Geesten van Jacob van Maerlant (1882) XVII vgg. en Zeitschr. f. deutsches Altert. XLVIII (1906) 419 vgg..

2) J. te Winkel, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde I (1887) 257 n. 2 en De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde I (1922) 390 n. 1.

3) G. Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde I (1906) 215 n. 24.

4) F. Buitenrust Hettema, Van den Vos Reynaerde. Inleiding, Aanteekeningen, Glossarium (1909) LXII vgg.. Vgl. J. W. Muller, Van den Vos Reinaerde (1914) XXVIII.

5) Buitenrust Hettema, a. w., LXVII.

6) Te Winkel, t. a. p.. Zie ook M. J. van der Meer, Gotische Casus-syntaxis (1901) Thes. XIX.

mogen heeten, die blijkens een veel geciteerde plaats in den Rijmbijbel geringschattend over den Reinaert (en ook over het andere werk van Willem, den Madoc) dacht en zijn eigen oeuvre veel hooger stelde [1]). Dat de Reinaert „een *doorloopende* parodie van den ridderroman" is, doet haast van zelf in den Alexander een slachtoffer te meer van zijn spotzucht verwachten.

De passages, waar minder woordelijke dan zakelijke overeenstemming voorkomt — zoo de beschrijving van het graf van Achilles (Alex. I 1276 vgg.) en dat van Coppe (Rein. 453 vgg.) en die van den raad des konings (Alex. IV 234 vgg. en Rein. 1330 vgg.) — doen eerder parodie bij den Reinaert dan navolging bij Maerlant veronderstellen [2]). Dat is vooral het geval met de in beide prologen voorkomende mededeeling, dat de dichters ter wille van een dame hun werk vervaardigden. Bij Maerlant acht Franck deze mededeeling, die aan het einde van boek IV, V en X herhaald wordt, zóó serieus, dat hij ons de dame voorstelt, in 's dichters nabijheid met belangstelling zijn werk volgend, en zelfs haar naam heeft kunnen vaststellen [3]). Maar als deze vermelding zinspeling op een werkelijk doorleefde liefde is, dan is het niet zeer waarschijnlijk, dat de dichter eerst aan den Reinaert inspiratie ter verheerlijking van zijn geliefde zou hebben ontleend. Veel aannemelijker is het, dat Willem, wien het zeker niet aan zin voor humor ontbrak, de sentimentaliteit van Maerlant, die zich zwaarwichtig tot in het vervelende herhaalt, bespottelijk maakt.

Franck wees ook op de vele overeenkomende plaatsen in het begin van het derde boek van den Alexander, dat den

1) Rijmbijbel van Jacob van Maerlant,... uitgegeven door J. David, III (1859) 388, C. CXIV 34846/7:

Want dit nes niet Madocs droom,
No Reynaerds, no Arturs boerden.

2) Daarbij komt dat van deze plaatsen het equivalent niet in den Ofr. Renart br. I, maar wel in de Alexandreis van Gautier de Chastillon (I 471—472 en IV 109—110) wordt gevonden. Rein. 453 vgg. parodieert den Alexander trouwens maar zijdelings; het lijkt mij veeleer een letterlijke parodie van Eneis 2515. Vgl. Buitenrust Hettema, a. w., LXIII. — Ik citeer den Reinaert naar het Comburgsche hs..

3) Franck, Alexander, XII.

saga is geschied op zoo'n wijze, dat wij uit de resten, die wij van haar twee redacties bezitten, kunnen opmaken, hoe de oorspronkelijke toestand geweest is. De compilator Magnus Þórhallsson, die de titels heeft ingevuld, noemde op verschillende plaatsen de door hem en Jón ingevoegde brokken der *Hallfreðar saga* „Hallfreðar þáttr" (cap. 250 en 422 in den afdruk van hs. 1005), het brok *Hrómundar saga halta* „Hrómundar þáttr" (cap. 327). De door hen gebruikte codex der *Leifs saga* droeg blijkbaar den titel *Grœnlendinga saga*, want Magnus betitelde het gebruikte stuk „Grœnlendinga þáttr". Wij kunnen ons voorstellen, dat een afschrijver er toe gekomen is de *Leifs saga* aldus te noemen. Wij moeten in de saga, zooals zij ons is overgeleverd, diep doordringen, vóór wij ontdekken, dat niet enkele Groenlanders, maar één, Leifr, de held is.

Wij willen nu, ten slotte, de *Leifs saga I*, ontleden. In enkele hoofdpunten, *a* tot *f*, gaf ik boven haar vermoedelijken inhoud weer. Zij begon met het vertrek van Leifr naar Noorwegen, en vertelde dan van zijn ontmoeting met Þorgunna op de Suðreyjar, de geboorte van zijn zoon Þorgils, zijn aankomst bij koning Óláfr, de opneming in diens *hirð*, zijn bekeering en het aannemen van 's konings opdracht: kersten Groenland, wat Leifr doet antwoorden: *þat erendi mun torflutt á Grœnlandi*. Leifr keert nu naar Groenland terug, ontdekt een vreemd land, waar tarwe en wijn in het wild groeit, en waar kostelijk hout te vinden is, redt schipbreukelingen en brengt het Christendom op Groenland, wat bij velen, maar niet bij zijn vader Eiríkr, weerklank vindt. Dit hoofdstuk behoefden de compilatoren, zooals ik boven reeds zeide, niet over te nemen, want het stond reeds, hoewel zeer bekort, in hun bron. Zij beginnen dus onmiddellijk met de reis van Leifr naar Helluland, Markland en Vínland. Leifr vraagt, of zijn vader Eiríkr *mundi enn vera fyrir fǫrinni*[1]),

1) Finnur Jónsson spreekt in zijn meergemelde verhandeling in de *Aarbøger* van 1915 over deze plaats, maar zijn bedoeling is mij niet recht duidelijk geworden.

d.w.z. opnieuw de leiding van den tocht op zich wil nemen, wat niet anders kan beteekenen, dan dat Eiríkr, evenals op Groenland, ook hier in de nieuw te ontdekken landen de eerste kolonisator moet zijn. Een val van het paard belet Eiríkr evenwel mee te trekken, en Leifr neemt de leiding. Hij komt via Helluland en Markland in Vínland, vestigt zich daar in de door hem gebouwde *Leifs búðir*; hij blijft daar één winter; hem wordt een portie van wat er aan vertelstof over den grooten, gezamenlijken tocht aanwezig was, toebedeeld; hij keert terug naar Groenland, en nu wordt het Þorvaldr's beurt. Nooit was Guðríðr in de *Leifs saga* een in die mate op den voorgrond tredende figuur, als in haar eigen saga. Zij behoorde met haar derden man Þorfinnr tot diegenen, die onder Leifr's leiding den grooten, gezamenlijken tocht meemaakten. Maar zoodra Guðríðr en Þorfinnr een zelfstandige reis naar de *Leifs búðir* gingen doen, werd het wenschelijk haar met enkele woorden te introduceeren voor hoorders of lezers. Met haar eersten man Þórir zou zij uitgeweken zijn uit IJsland naar Groenland; bij de Groenlandsche kust lijden zij schipbreuk, en nu wordt de bekende gave van Leifr als redder van schipbreukelingen uitgebuit: Leifr is het, die, van zijn Vínlandreis terugkeerende, Guðríðr en Þórir redt, en veilig naar Bráttahlíð geleidt. Þórir en Eiríkr sterven in den nu volgenden winter, en Leifr neemt het bestuur van het vaderlijk bedrijf op zich. Hij is het, die de schikkingen treft voor Þorvaldr's reis naar de *Leifs búðir*, en die hem opdraagt, vóór zijn afreis, het kostbare hout te halen, dat Guðríðr en Þórir bij hun redding op de rots hebben moeten achterlaten. Þorvaldr krijgt nu, in Vínland aangekomen, zijn portie vertelstof toebedeeld, en sterft daar. Nu volgt in saga I het huwelijk van Guðríðr met Þorsteinn, haar tweeden man; er worden onder Leifr's leiding toebereidselen gemaakt voor hun tocht naar de *Leifs búðir*. Zij zullen, zoo wordt er als beweegreden voor hun tocht aangevoerd, het lijk van Þorvaldr gaan halen. Zij gaan op weg, maar worden bij de Westelijke kolonie op

de kust geworpen, waar Þorsteinn spoedig sterft, en Guðríðr keert naar Bráttahlíð, naar Leifr, terug. Nu wordt een nieuwe uitgewekene Þorfinnr geintroduceerd; hij wordt door Leifr vriendelijk ontvangen en neemt zijn intrek bij hem. Hij vraagt Guðríðr ten huwelijk, zij *veik til Leifs svǫrum fyrir sik*, deze geeft zijn toestemming en Þorfinnr begint met Guðríðr zijn zelfstandige reis naar de *Leifs búðir*, hun ondanks hun dringend verzoek slechts ter leen gegeven, waar hun gedurende hun verblijf van twee winters een flink deel der vertelstof wordt toegemeten. Zij keeren terug, en nu zijn het Freydís en haar man Þorvarðr, die in gezelschap van eenige met enkele woorden geintroduceerde uitgewekenen, een tocht ondernemen naar de *Leifs búðir*, nadat ook zij tevoren de waarschuwing van Leifr hebben meegekregen, dat zij de *búðir* niet als hun eigendom mogen beschouwen. Het poovere restje overgeschoten vertelstof wordt hun nu toebedeeld; de door Freydís op dezen tocht veroorzaakte onaangenaamheden worden eerst na de terugkomst onderzocht en door Leifr bestraft.

De *Leifs saga II* had in hoofdzaak denzelfden inhoud, zooals men kan zien uit de boven onder *a*—*f* aangehaalde punten: Leifr's lotgevallen op zijn Noorsche reis, Leifr's tocht naar Helluland, Markland, en Vínland, zijn redding van Guðríðr en Þórir, de dood van Eiríkr en Þórir, Þorvaldr's tocht en zijn dood in Vínland, Þorsteinn's huwelijk met Guðríðr, zijn vertrek met haar naar de westelijke kolonie en zijn spoedige dood daar, de terugkeer van Guðríðr naar Leifr, de tocht van Guðríðr met haar derden man Þorfinnr naar Vínland, de reis van Freydís en Þorvarðr. Het eenige verschil tusschen saga I en saga II is, dat Þorsteinn in saga I zijn onderneming begint met Guðríðr, dus nà zijn huwelijk, terwijl in saga II Þorsteinn zijn onderneming begint, onmiddellijk na den terugkeer van Leifr van zijn Noorsche reis, dus vóór zijn huwelijk. Maar dit zeer ondergeschikte verschilpunt is van niet het minste belang voor het onderzoek naar den aard der Vínland-reizen, omdat Þorsteinn's onderneming is mislukt. Juist òmdat Þorsteinn's on-

derneming tot geen resultaat geleid heeft, òmdat het huwelijk met Guðríðr zoo kort geduurd heeft en hij zoo spoedig tijdens een epidemie in de Westelijke kolonie gestorven is, kon er op het genoemde punt onzekerheid ontstaan, die wij kunnen constateeren in de resten der ons nog bewaarde redactie's [1]).

Behalve de capp. 427—433 hebben de compilatoren nog een stuk ingevoegd, cap. 342, door Magnus betiteld als *Bjarni leitadi Grœnlands*. De inhoud van dit stuk is als volgt: Bjarni, de zoon van Herjólfr op Drepstokkr in het westen van IJsland, *inn efniligsti maðr*, was reeds in zijn prille jeugd een groot *farmaðr*. Herjólfr gaat met Eirikr rauði op diens tweede reis naar Groenland, en vestigt zich op Herjólfsnes. Toen Bjarni, op een zomer te Drepstokkr komende, bemerkte, dat zijn vader was uitgeweken, ging hij hem achterna, en op dien tocht naar Groenland, bemerkte hij de kusten van drie landen, vóór hij op de plaats zijner bestemming was aangekomen. Bjarni vestigt nu zijn hoofdverblijf op Groenland. Hier was de bron van de compilatoren blijkbaar een *Bjarna saga Herjólfssonar*, die als zelfstandige saga is verloren gegaan, maar van welke wij nog een spoor zien in de *Landnámabók*, waar ze, zooals ik in mijn vorige verhandeling opmerkte, door den bewerker van Sturla's en Styrmir's gemeenschappelijke bron is gebruikt. (St. b. cap. 91, H. b. cap. 79). Wij kunnen, vooral in het begin der interpolatie, aan den stijl zien, dat de compilatoren in enkele woorden een deel der saga hebben gecomprimeerd tot een inleiding voor het door hen ingevoegde stuk. Maar er is belangrijkers op te merken.

In cap. 352 van hs. 1005 vinden wij bij de vermelding van

1) Een ander onbelangrijk verschilpunt is dit: in saga I geschiedde de uitnoodiging aan Eiríkr om den tocht mee te maken door Leifr vóór zijn tocht naar Vínland, zooals we gezien hebben; in saga II door Þorsteinn, voordat hij zijn onderneming aanvangt. In saga I verklaart Eiríkr zich bereid, begeeft zich op weg naar het schip, maar valt van het paard en moet thuis blijven; in saga II is Eiríkr eveneens bereid, maar wil eerst zijn schatten in veiligheid brengen, en valt op dien tocht van het paard; minder door zijn wonden dan door het *malum omen* wordt hij weerhouden mee te gaan.

Leifr's terugreis van Noorwegen naar Groenland de woorden: *ok í þeiri ferð fann hann Vínland it góða*, woorden, die in Gunnlaugr's tweede bewerking, de kern der groote *Óláfs saga* immers, zeker gestaan hebben, die wij in de hss. Havn. AM. 61, 54 en 53 dier saga vinden, en die zeker ook in de bron der compilatoren gestaan hebben, woorden, welker aanwezigheid in die bron wij in ons geheele voorafgaande betoog met recht hebben verondersteld. Maar waarom sloegen de compilatoren die woorden dan over? Omdat, volgens hun opvatting, tusschen de *Bjarna saga* eenerzijds, en hun bron, een met de hss. 61, 54 en 53 nauw verwant hs. der groote *Óláfs saga* en de *Leifs saga* anderzijds een tegenspraak bestond. In de *Bjarna saga* lazen zij, dat Bjarni drie landen ontdekt, op weg van Ysland naar Groenland; in hun bron en in de *Leifs saga*, dat Leifr op zijn terugtocht van Noorwegen een vreemd land ontdekt, met tarwe en wijn in het wild groeiend, en kostelijk hout, *mǫsurr*, welk land door Gunnlaugr als „Vínland it góða" werd geinterpreteerd, toen hij voor zijn *Kristni saga*, die hij bij zijn tweede bewerking in Oddr's *Óláfs saga* inschoof, de *Leifs saga* raadpleegde. Onze compilatoren van hs. 1005 ruimden de tegenspraak uit den weg ten gunste van Bjarni, door een brok *Bjarna saga*, dat over die ontdekking handelde, op te nemen en den aangehaalden zin uit hun bron te lichten; de interpolatie bewerkstelligden zij op de daarvoor meest geschikte plaats, nà cap. 341, en uit cap. 352 werd een stukje geschrapt.

Eveneens op een zeer geschikte plaats voegde zij hun brok *Leifs saga* in. Leifr's tocht van Noorwegen naar Groenland geschiedde kort vóór den dood van koning Óláfr; zijn verdere lotgevallen vielen dus nà den dood van den koning. De compilatoren schrijven dus eerst uit hun handschrift der groote *Óláfs saga* de kerstening van IJsland af, de voorbereidingen tot de katastrophe bij Svoldr, het slot van hun *Hallfreðarþáttr*, de gevechten bij den dood des konings, den indruk, dien de dood maakte, de overwinning der aristocratie onder leiding van Eiríkr Hákonarson, vóór zij zich zetten tot het interpoleeren van het

gedeelte des *Leifs saga* in cap. 427—433. Maar nu hadden de compilatoren, door de boven geciteerde woorden te schrappen, Leifr's beteekenis beperkt tot het brengen van het Christendom op Groenland. Bjarni was door hen op den voorgrond geschoven als de ontdekker van die landen, die, naar de opvatting der compilatoren, het doel vormden van de reizen van Leifr en de andere Groenlanders, die zij in de *Leifs saga* beschreven vonden. Bjarni moet nu door de compilatoren gemaakt worden tot den man, die Leifr tot het ondernemen van zijn Vínland-reis aanzet. Deze arbeid kostte eenige inspanning: Bjarni's ontdekking van vreemde landen viel kort nà 985, kort nà Eiríkr rauði's kolonisatie van Groenland; de aansporing tot den Vínland-tocht van Leifr moet vallen kort nà 1000, en Bjarni had, zal men zeggen, — zij, die het meest geijverd hebben voor de combinatie van cap. 342 met capp. 427—433 tot één *Groenlendinga þáttr*, hebben Bjarni het sterkst om zijn nalatigheid berispt, en die nalatigheid als argument gebruikt voor de geringe waarde van hùn *Grœnlendinga þáttr* —, zelf dan toch in dien tusschentijd wel eenige ondernemingslust kunnen toonen. De compilatoren lossen de moeilijkheid aldus op: Bjarni had op zijn vele tochten, zoo leerde hun zijn saga, ook verkeerd aan het hof van Eiríkr Hákonarson, Óláfr's opvolger. Daar vertelt Bjarni van zijn ontdekking, krijgt een standje voor zijn luiheid, en na zijn terugkeer op Groenland, spoort hij Leifr tot den tocht aan. Met de woorden: *var nú mikil umrœða um landaleitan* begint het brok *Leifs saga.*

Alkmaar, April 1922. W. VAN EEDEN.

Naschrift. In mijn vorige verhandeling noemde ik twéémaal (op blz. 59 en 61) *Golther* als den uitgever van de *Kristni saga* in de *Sagabibliothek* (XI, 1905). Er moet natuurlijk staan *Kahle.*

Delft, Augustus 1922. W. V. E.

DE OVEREENSTEMMING TUSSCHEN MAERLANT'S ALEXANDER EN DEN REINAERT.

Ter verklaring van de overeenstemming tusschen de Alexanders Geesten van Jacob van Maerlant en den Reinaert heeft men twee mogelijkheden laten gelden, waarbij een derde, toeval, die om het aanzienlijke aantal en het vaak treffende der concordeerende plaatsen ook niet groot kan zijn, buiten beschouwing is gelaten. Franck nam zonder veel bewijs en blijkbaar zonder aan de mogelijkheid van het omgekeerde te denken aan, dat Maerlant aan den Reinaert zou ontleend hebben [1]). Daartegenover opperde Te Winkel het vermoeden, dat de Reinaert den Alexander parodieeren zou [2]). Deze opvatting verkreeg de instemming van Kalff [3]) en Buitenrust Hettema [4]). De laatste verklaarde zelfs den Alexander tot de boeken te rekenen, die de dichter van den Reinaert het laatst of het meest gelezen had. Een bepaald onderzoek van de questie gebeurde evenwel niet, al bracht Hettema de overeenstemmende plaatsen in Alexander en Reinaert bijeen [5]).

Reeds bij een algemeene beschouwing is men geneigd te besluiten tot Te Winkel's opvatting eerder dan tot die van Franck. Te Winkel zelf wees erop, dat het zonderling zou wezen, „indien een romanschrijver uitdrukkingen zou hebben ontleend aan een werk, dat een doorloopende parodie van den ridderroman is" [6]). Van Maerlant vooral zou dit zonderling

1) J. Franck, Alexanders Geesten van Jacob van Maerlant (1882) XVII vgg. en Zeitschr. f. deutsches Altert. XLVIII (1906) 419 vgg..

2) J. te Winkel, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde I (1887) 257 n. 2 en De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde I (1922) 390 n. 1.

3) G. Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde I (1906) 215 n. 24.

4) F. Buitenrust Hettema, Van den Vos Reynaerde. Inleiding, Aanteekeningen, Glossarium (1909) LXII vgg.. Vgl. J. W. Muller, Van den Vos Reinaerde (1914) XXVIII.

5) Buitenrust Hettema, a. w., LXVII.

6) Te Winkel, t. a. p.. Zie ook M. J. van der Meer, Gotische Casus-syntaxis (1901) Thes. XIX.

mogen heeten, die blijkens een veel geciteerde plaats in den Rijmbijbel geringschattend over den Reinaert (en ook over het andere werk van Willem, den Madoc) dacht en zijn eigen oeuvre veel hooger stelde [1]). Dat de Reinaert „een *doorloopende* parodie van den ridderroman" is, doet haast van zelf in den Alexander een slachtoffer te meer van zijn spotzucht verwachten.

De passages, waar minder woordelijke dan zakelijke overeenstemming voorkomt — zoo de beschrijving van het graf van Achilles (Alex. I 1276 vgg.) en dat van Coppe (Rein. 453 vgg.) en die van den raad des konings (Alex. IV 234 vgg. en Rein. 1330 vgg.) — doen eerder parodie bij den Reinaert dan navolging bij Maerlant veronderstellen [2]). Dat is vooral het geval met de in beide prologen voorkomende mededeeling, dat de dichters ter wille van een dame hun werk vervaardigden. Bij Maerlant acht Franck deze mededeeling, die aan het einde van boek IV, V en X herhaald wordt, zóó serieus, dat hij ons de dame voorstelt, in 's dichters nabijheid met belangstelling zijn werk volgend, en zelfs haar naam heeft kunnen vaststellen [3]). Maar als deze vermelding zinspeling op een werkelijk doorleefde liefde is, dan is het niet zeer waarschijnlijk, dat de dichter eerst aan den Reinaert inspiratie ter verheerlijking van zijn geliefde zou hebben ontleend. Veel aannemelijker is het, dat Willem, wien het zeker niet aan zin voor humor ontbrak, de sentimentaliteit van Maerlant, die zich zwaarwichtig tot in het vervelende herhaalt, bespottelijk maakt.

Franck wees ook op de vele overeenkomende plaatsen in het begin van het derde boek van den Alexander, dat den

1) Rijmbijbel van Jacob van Maerlant, ... uitgegeven door J. David, III (1859) 388, C. CXIV 34846/7:

Want dit nes niet Madocs droom,
No Reynaerds, no Arturs boerden.

2) Daarbij komt dat van deze plaatsen het equivalent niet in den Ofr. Renart br. I, maar wel in de Alexandreis van Gautier de Chastillon (I 471—472 en IV 109—110) wordt gevonden. Rein. 453 vgg. parodieert den Alexander trouwens maar zijdelings; het lijkt mij veeleer een letterlijke parodie van Eneis 2515. Vgl. Buitenrust Hettema, a. w., LXIII. — Ik citeer den Reinaert naar het Comburgsche hs..

3) Franck, Alexander, XII.

slag bij Issus beschrijft, met de „aventure" van Brune [1]). Hij trok daaruit de conclusie, dat Maerlant, toen hij dit boek begon, den Reinaert wellicht pas gelezen had. Doch het is wederom zeer onwaarschijnlijk, dat Maerlant op de gedachte zou gekomen zijn de serieuse beschrijving van een werkelijken veldslag te ontleenen aan het verhaal van een troep boeren, die een beer te lijf gaan. Niet de overeenkomst van de stof, maar die van enkele regels bracht Franck dan ook tot zijn vergelijking. Veel meer ligt voor de hand, dat de dichter van den Reinaert het ridderlijke gevecht ridiculiseerde door te toonen, dat dezelfde regels even goed pasten in zijn beschrijving van een boerenkloppartij als in het pathos van den ridderroman.

Wanneer wij na deze algemeene beschouwingen enkele overeenstemmende regels in détails vergelijken, dan is daarbij de grootst mogelijke behoedzaamheid geboden, daar veel, dat navolging lijkt, zeer goed algemeen-Dietsch kan zijn [2]). Slechts die plaatsen, bij welke de woordelijke overeenstemming van dien aard is, dat ontleening onbetwistbaar is, zullen kunnen dienen, en heel wat van de lange lijst bij Hettema zal buiten beschouwing moeten blijven, om het materiaal, en daardoor het resultaat, zoo betrouwbaar mogelijk te doen zijn. Toch kan niet ontveinsd worden, dat „bewijzen" hier niet meer dan „aannemelijk maken" kan zijn.

De eerste plaats, die een nadere beschouwing verdient, is Alex. III 393—396:

Ende al die vrese van den stride
Quam an des conincs Daris side.
Al es Daris staerc ende coene,
Wat raedi hem nochtan te doene?

waarvan de beide laatste regels overeenstemmen met Rein. 689—690:

Wat raeddi Brunen te doene?
Dat hi was sterc ende coene....

1) Franck, a. w., XIX.
2) Vgl. Buitenrust Hettema, a. w., LXIX.

„De adjectieven *staerc ende coene*, welke bij Darius niet bijzonder te pas komen, verheffen het boven twijfel, dat Maerlant aan den Reinaert dacht", zegt Franck [1]). Passen die woorden inderdaad niet bij Darius? Maerlant vertelt, dat Darius alléén, nu zijn veldheeren verslagen zijn, den aanval niet kan afweren, „al es (hi) staerc ende coene". Het lijkt mij toe, dat die woorden daar in volkomen logisch verband staan. Het rhythme van den regel in den Reinaert doet vermoeden, dat de dichter „sterc ende coene" als één begrip beschouwt, hetzij als een hendiadyoin, zooals er in het Mnl. immers zooveel voorkomen, zoodat het dus een vaste, algemeen-Dietsche uitdrukking zou zijn, hetzij omdat hij die uit zijn voorbeeld Maerlant zoo overneemt. Men zal deze woorden dus wel mogen gebruiken ter bevestiging van de overeenstemming, doch liever niet om die te verklaren. In elk geval verzetten zij zich niet tegen de onderstelling, dat de Reinaert hier Maerlant parodieert. En daartoe zal men moeten besluiten, indien men de plaats in den Alexander in zijn geheel vergelijkt met de correspondeerende in de Alexandreis van Gautier de Chastillon [2]). Dan blijkt duidelijk — ook al is daar geen equivalent voor de door Franck naar voren gehaalde woorden te vinden — dat Maerlant zijn tekst aan Gautier ontleend heeft. Daarentegen komt in den Roman de Renart geen plaats, overeenkomend met de passage in den Reinaert, voor. Men mag dus hier het schema aannemen: Alexandreis > Alexander > Reinaert.

Alex. III 269:

Die een slouch met al den leden,

komt overeen met Rein. 875:

Ende slouch met beede sinen lancken.

1) Franck, a. w., XVII.

2) M. Philippi Gualtheri ab Insulis dicti de Castellione Alexandreis III 189—190, ed. F. A. W. Mueldener (1863) 60:

Tunc vero in Darium pondus discriminis omne
Conversum est: quid agat?

Daar de Alexander hier teruggaat op de Alexandreis [1]) en in den Renart het equivalent voor den Reinaert-regel ontbreekt, komen wij tot hetzelfde schema als zooeven.

Onbetwistbaar is ook de overeenkomst van Alex. III 325—327:

Soroas hadde versien
Dat hem soude ghescien,
Dat hi emmer soude sterven....

met Rein. 1261—1262:

Alse Tybeert dat ghesach,
Dat hi emmer sterven soude....

Vergelijking van de plaats bij Maerlant met de Alexandreis [2]), waar volgens Franck „sachlich dasselbe" staat [3]), en die van den Reinaert met den Renart, waar het equivalent opnieuw ontbreekt, levert slechts één verklaring voor de overeenstemming op, nl. dat Maerlant de Alexandreis volgt en de Reinaert den Alexander parodieert. Ook is op deze plaats Maerlant onbeholpener, de Reinaert daarentegen geraffineerder, dus vermoedelijk jonger.

Onzeker lijkt mij de overeenkomst tusschen Alex. II 256—258:

Men mocht haerde verre horen
Van dien hoornen die donringhe.
Van verre hoordemen tghedinghe....

en Rein. 312—314:

Men mocht arde verre horen
Haerre tweer carminghe.
Dus sijn si commen int ghedinghe.

Ook Franck noemt de overeenstemming van deze regels „niet bijzonder karakteristiek", maar vergelijkt hen toch om het subst. „ghedinghe" en zou de minder gewone beteekenis, waarin dat hier in den Alexander gebruikt wordt, willen ver-

1) Alexandreis III 139:
Hic obit, ille obiit: *hic palpitat,* ille quiescit.

2) Alexandreis III 158—159:
Hic ergo in stellis mortem sibi fata minari
Contemplatus erat.

3) Franck, in: Ztschr. f. deutsches Altert. XLVIII (1906) 420.

klaren door ontleening bij Maerlant te veronderstellen [1]). Dit lijkt mij geen bewijs. In elk geval gaan de beide eerste regels in den Alexander terug op Gautier [2]), terwijl in den Renart geen equivalent voor de Reinaert-passage gevonden wordt. De derde regel, waarom het gaat, is bij een van beiden vrije vinding. Van wien, acht ik niet uit te maken, waarom het mij beter lijkt deze plaats verder buiten beschouwing te laten.

Van veel belang is een vergelijking van Alex. III 185—186:

Hi was gheslaghen mettier aex.
Dese drie hadden luttel ghemaex....

en Alex. III 203—204:

Negusar hadde luttel ghemaex,
Nochtan verhief hi sine aex....

met Rein. 735—736:

Lamfroyt met eere scerper haex.
Al hadde Brune lettel ghemaex....,

vooral indien men in verband daarmede de reeds door Verdam [3]) en Kalff [4]) aangewezen plaatsen Alex. VIII 251—252:

Daer al tfolc toe sach met oghen.
Het stont hem so, si moestent doghen;

Alex. VIII 315—316:

Bedi verbant men hem die oghen,
Het stont hem so, hi moestet doghen...

en Alex. VIII 751—752:

....voor Philotas oghen;
Het stont hem so, hi moest ghedoghen...

met Rein. 1586—1587:

Ende verbonden hem die hoghen.
Het stont hem so, hi moest ghedoghen...

vergelijkt. Het is zeker waarschijnlijker, dat deze door Maerlant kort na elkaar herhaalde rijmparen den Reinaert-dichter

1) Franck, Alexander, XVIII.
2) Alexandreis II 101—102:

....ictusque fragoribus aer
Ingeminat strepitus agitantque tonitrua nubes.

3) J. Verdam, in: Ztschr. f. deutsches Altert. XXVII (1883) Anz., 385.
4) Kalff, a. w., 216.

in het oor zijn blijven hangen, dan dat Maerlant, één bepaalde regel overnemend, die telkens zou herhalen [1]). Die waarschijnlijkheid wordt grooter, doordat van de drie laatste plaatsen van den Alexander wel het „sachliche" equivalent bij Gautier [2]), in den Renart daarentegen geen voorbeeld van de regels in den Reinaert gevonden wordt. Echter geeft bij de andere overeenstemmende plaatsen een vergelijking met de bronnen minder duidelijk resultaat. Alex. III 204 gaat terug op Alexandreis III 104—106, van Alex. III 185—186 ontbreekt het equivalent. Maar ook Rein. 735 komt woordelijk in den Renart terug [3]). Doch ook deze omstandigheid weerlegt volstrekt niet het mij zeer gewichtig voorkomende argument, dat in de herhaling van dezelfde rijmparen gelegen is. Het komt immers meermalen voor, dat overeenstemmende plaatsen zoowel op de Alexandreis als op den Renart teruggaan.

Maar, zal men vragen, zijn er geen overeenstemmende plaatsen, die niet in den Alexander, doch wel in den Renart hun equivalent vinden? Zoodanige komen er slechts zeer weinig in de lijst bij Hettema voor, en dan is de overeenstemming nog twijfelachtig. Een enkele passage wil ik nader bespreken, waar beide gedichten meer naar den geest dan woordelijk overeenstemmen: de opsomming van de veldheeren (Alex. VIII 1082 vgg.) en die van de dieren, die „daden Reynaerde vaen" (Rein. 1853 vgg.). Deze laatste plaats gaat terug op Ren. I 1315 vgg.. Toch lijkt het mij niet noodig het tot dusver verkregen resultaat weer omver te werpen door aan te nemen, dat hier de Reinaert aan den Renart en Maerlant aan den Reinaert ontleent. Want evenmin als het mij waarschijnlijk voorkomt, dat Maerlant zijn beschrijving van den slag bij Issus zou gedicht hebben naar de klopjacht op Brune, even onwaarschijnlijk acht ik het, dat hij de opsomming van een

1) Vgl. Kalff, t. a. p..
2) Alexandreis VIII 67—69, 90—91, 312.
3) Le Roman de Renart, publié par Ernest Martin, I (1882) 19, br. I 641:
Qui devant vient a une hace.

reeks generaals zou ontleenen aan een troep dieren. Men zou eerder op de gedachte aan parodie komen. Maar met het oog op het feit, dat de dierentroep ook in den Renart voorkomt, zou ik liever, te meer daar de overeenstemming van den Alexander en den Reinaert hier zeer los is, een toevallige gelijkenis willen aannemen dan op grond van deze plaats tot iets besluiten.

Franck heeft opgemerkt, dat een onderzoek naar de questie, die ons bezig houdt, zich vooral zou moeten richten op concordeerende plaatsen in den Reinaert en Maerlant's later werk [1]). Indien dergelijke „Anklänge" te vinden waren, zouden deze inderdaad voor zijn opvatting pleiten. Doch van de drie plaatsen, die hij uit het latere oeuvre van Maerlant aanhaalt, acht ik bij slechts één de overeenkomst onbetwistbaar [2]). Sp. Hist. III^3 20, 41—42:

> Ende leiden dicke hare laghe
> Up hem bi nachte ende bi daghe.... [3])

is bijna woordelijk gelijkluidend met Rein. 407—408:

> Reynaert leide sine laghe
> Beede bi nachte ende bi daghe...

Echter moest Franck erkennen, dat Maerlant hier teruggaat op Vincentius Bellovacensis [4]). Dan zou men dus deze overeenstemming tusschen den Spiegel Historiael en den Reinaert aan toeval moeten toeschrijven. Tenzij om het feit, dat het Dyckscbe Reinaert-hs. deze plaats niet heeft (zoomin als in den Renart een equivalent ervoor gevonden wordt) aan een invoegsel van den afschrijver van het Comburgsche hs. mag gedacht worden [5]). Maar zou dan die afschrijver Maerlant citeeren?

Dit lijkt mij een mogelijkheid, die niet terstond te verwerpen is. Men weet, hoe vrij de middeleeuwsche afschrijvers met hun

---

1) Franck, in: Ztschr. f. deutsches Altert. XLVIII (1906) 420.

2) De beide andere plaatsen zijn: Nat. Bl. III 990 (overeenstemmend met Rein. 130 vgg.) en Sp. Hist. IV^2 47,74 (overeenkomend met Rein. 2442). Rein. 130 vgg. komt veel meer met Car. e. El. 657 overeen.

3) Jacob van Maerlant's Spiegel Historiael, ... uitgegeven door M. de Vries en E. Verwijs II (1863) 171.

4) Vincentii Bellovacensis..... Speculum Historiale (1624) 672, L. XVII C. 51: aliquotiens vias beati viri insidiis obsidentes.

5) J. W. Muller handhaaft echter de plaats in zijn critische uitgave (1914) 403. Vgl. zijn Critische Commentaar op Van den Vos Reinaerde (1917) 181.

voorbeeld omsprongen en dat het hun geenszins aan ontwikkeling ontbrak. Ook in den Alexander treffen wij plaatsen aan, die wel met het Comburgsche hs. (a), doch niet met het Dycksche (f) overeenstemmen. Een uitdrukking als bij Alex. VII 90:

Narbesines, die felle man...

keert terug bij Rein. (a) 105—107:

Ende hem Reynaert, die felle man,
Die selve worst stal ende nam.
Tybeert die cater die wart gram...,

doch ontbreekt in hs. f. Daar staat slechts 105—106:

Ende hem Reynaert die selve nam.
Tybaert, de kater, hi wart gram...

Het is duidelijk, dat juist de met den Alexander overeenstemmende woorden een invoegsel van den copiist zijn [1]). Zoo komt ook Alex. VII 33—34:

...Waende wale al sonder saghe
Dat hi emmer vor dien daghe...

met Rein. (a) 1084—1085:

Ende morghen willen wi metten daghe
Te hove waert sonder saghe.
In hebbe oec onder alle mine maghe...

overeen. Doch daarnaast heeft het Dycksche hs. 1070—1072:

... morghen sul wi
Te hove waert mitten daghe.
Inne hebbe onder alle mine mage... [2]).

Ook hier zijn de questieuse woorden ingevoegd. Mogelijk vindt men op deze plaatsen de overeenstemming te vaag om aan te nemen, dat de afschrijver van het Comburgsche hs. aan den Alexander dacht. Doch of men daartoe neigt, dan wel de gelijkenis toevallig acht, dit zal men nu wel in beginsel moeten aannemen, dat niet Maerlant den Reinaert navolgt, doch dat de Reinaert den Alexander parodieert.

Tegen deze opvatting verzet zich nu niets meer dan de

1) Die Muller, 105—106, dan ook uitwerpt. Vgl. Crit. Comm., 163.
2) Deze lezing neemt Muller, 1076—1078, in hoofdzaak over. Vgl. Crit. Comm., 226.

stellige bewering van Mr. Leonard Willems, dat Willem, „die Madoc maecte", te oordeelen naar zijn techniek geen tijdgenoot, maar een voorganger van Maerlant is [1]). Dat zou kwalijk strooken met het door ons verkregen resultaat. Willems grondde zijn meening op de vele vierrijmen in den Reinaert (vooral aan den dag gekomen door het vinden van hs. f), die wijzen op grooter invloed van de Fransche assonance dan bij welken anderen dichter uit de 13de eeuw ook. Maar in eerbiedige tegenspraak zou ik willen opmerken, dat dit wel het geval kan zijn als men het werk van Maerlant in zijn geheel beschouwt, doch dat het niet zeker is met zijn jeugdwerk. Wij bezagen immers reeds boven eenige plaatsen, waar de Reinaert den Alexander in techniek vooruit is [2]). Ook acht ik het feit, dat een zoo volmaakt verskunstenaar als de Reinaert-dichter zich van archaistische middelen bedient, nog volstrekt niet diens anterieur-zijn te bewijzen.

Als men in beginsel aanneemt, dat de Reinaert den Alexander parodieert, vloeit daaruit voort, dat de Reinaert (A + B) na 1257, den door Franck voor den Alexander vastgestelden terminus a quo, moet gedicht zijn [3]). Men zal dus zijn ontstaan moeten stellen uiterlijk tusschen 1257 en 1270. Of nu de Reinaert met het oog op dien korten termijn en op het feit, dat hij in zijn beide deelen parodie bevat (hoewel in het tweede juist van den Alexander veel minder en niet zoo overtuigend), al dan niet als het werk van twee dichters beschouwd mag worden, — nu de coryphaeën onder de „vossenjagers" zich opnieuw tot deze jacht opgemaakt hebben, houd ik het voor gepaster even op dit spoor te wijzen, doch het volgen ervan aan hen over te laten. D. TH. ENKLAAR.

1) L. Willems Az., Het nieuwe Reynaert-handschrift, in: Tijdschr. v. Boek- en Bibliotheekwezen VIII (1910) 111.

2) Vooral Alex. III 325 vgg., te vergelijken met Rein. 1261 vgg.; ook Alex. II 256 vgg. met Rein. 312 vgg..

3) Reeds Te Winkel, t. a. p., wees hierop; ook Buitenrust Hettema, a. w., LXXX, die den termijn voor de vervaardiging nog korter stelde. Vgl. Muller, Reinaert, XLII.

NASCHRIFT.[1]

So langsamerhand kom daar toenadering tussen die opvattinge van Prof. Hesseling en my. Ek is bly om te sien dat Prof. H. bereid is om die geval van Eva te laat rus, en ek neem aan dat hy nie langer in die instruksie van van Goens 'n bestryding van destyds bestaande toestande sien nie. Minder belangrike puntjies, waaroor ons nog van mening verskil, spring ek oor met die oog op 'n werk oor die ontstaan van Afrikaans wat binnekort sal verskyn, en waarin dié kwessies uitvoeriger bespreek word as ek hier kan doen. Die kern van bowestaande betoog is die twyfel wat gewerp word op die betroubaarheid van van Riebeek se rapport: dat in 1662 alleen Hollands en Hottentots aan die Kaap gespreek is. Dit kom my voor dat Prof. H. hierdie metodies so bedenklike stap doen op onvoldoende gronde. Hy neem aan van dat Riebeek nie die ware toestand van sake weergee nie, maar die toestand soos sy superieure dit graag sou gesien het. Dit op grond van die kennis van Portugees by die Hottentottin Sara, die wetenskap van van Goens dat die aan te voere slawe gebroke Portugees sou ken, en die hawetaal.

Oor Eva besit ons voldoende gegewens om met 'n groot mate van sekerheid te sê dat sy haar kennis van Portugees in die huis van die Kommandeur en van sy Oosterse slavinne moes opgedoen het *(De Nieuwe Taalgids* XVI, 124). Die verklaring lê voor die hand dat Sara haar kennis van Portugees op dieselfde manier moes verwerf het, moontlik in die huise van die sieketroosters Wijlant en van der Stael. Ons weet dat Wijlant probeer het om Hottentotjies „lesen en schriven te leeren" en van hulle weer Hottentots te leer (Godée-Molsbergen, *Jan van Riebeeck*, p. 95 noot). Pieter van der Stael

1) Bij blz. 237 vlg.

was slaweskoolmeester en het hard probeer om die Hottentotte godsdiens en beskawing te leer. *Albei het voor 1658 Oosterse slavinne in huis gehad* (Godée-Molsbergen, t. a. p., p. 102 en *Koloniaal Archief*, No. 3969, fol. 388). Alleen wanneer ons aanneem dat Eva en Sara op so 'n manier kennis van Portugees opgedoen het, kan verklaar word dat geen een van die lede van die ontdekkingsekspediesie *van 1660* Portugees geken het nie, hoewel Danckert, die aanvoerder, „goet ingenieur ende geometricus", "in Italien gereyst heeft ende Dorhagen ('n ander lid van die ekspediesie) de latijnse tale can". Prof. H. se teenwerping (*Tijdschrift* XXXV, 284) dat hulle alleen maar Maleis-Portugees sou geken het en daarmee bij egte Portugese nie tereg kon nie, mis alle krag. Selfs wanneer ons vir „Maleis-Portugees" lees „krom-Portugees", dan vra ek: Waarom sou krom-Portugees reg van bestaan gehad het in 'n Hollandse kolonie en onbekend wees in 'n Portugese? En as Hollanders dit nodig gevind het om die lingua franca van die Ooste te ken, dan tog seker ook Portugese?

Uit die instruksie van van Goens kan onmoontlik onweerspreeklik blyk dat hy geweet het dat die aan te voere slawe krom-Portugees sou praat, omdat hy dit nie *kon* geweet het nie, alleen maar voorsiening wou maak in geval dit so was. Immers, die besprekinge met Here Sewentien omtrent die slawehandel op die Weskus van Afrika was al jarelank, buiten van Goens om, aan die gang, en as moontlike plase van herkoms was genoem Arder, Angola, Kaap Negro, Guinea, Popo, St. Paul de Loanda, terwyl ook rekening gehou is met die buitmaak van 'n Portugese slaweskip (Leibbrandt, *Precis* (*Letters Received* 1649—1662) deel 1, p. 227, 267, 285, 291, deel 11, p. 5, 11, 31, 35 ens.). Sommige van dié plase was "onder het district van de West Indische Comp. gelegen" (Godée-Molsbergen, t. a. p., p. 102), sodat daar geen sekerheid was dat die meestal in die binneland gebuite slawe in die hawe met Portugees in aanraking sou kom nie. En meen Prof. H. werklik dat slawe aan boord van so 'n slaweskip, waar hulle 'n paar

maande as troppe vee op mekaar gepak was in bedompte, beslote ruimte, in die geleentheit was om meer as 'n paar woorde Portugees te leer? Na aankoms aan die Kaap blyk dan ook nêrens uit dat die slawe Portugees geken het nie. Inteendeel, die blanke het blykbaar alle moeite gehad om iets van hulle te verstaan, voordat hulle "met gebroocken duytse woorden (al geleert)" iets kon duidelik maak (*Dagverhaal*, 111, p. 496, 531).

Wat die hawetaal betref, sê Prof. Hesseling: „Ik voor mij geloof dat de Hollandsche schepen een bonte bemanning hadden" ens. Ek kan alleen herhaal wat ek in *Afrikaans en Maleis-Portugees* (p. 14) bewys het. In 1691 was 80°/₀ van die dienaars van die O. I. Kompanjie Hollanders. In 1656 het Hollanders en Duitsers tesaam 91 °/₀ van die besetting aan die Kaap uitgemaak, Hollanders alleen 77 °/₀. Ek vir my glo dat op 'n Hollandse skip, waarvan die bemanning vir 4/5 uit Hollanders bestaan het, en in 'n Hollandse kolonie, waarvan die bevolking vir 9/10 uit Hollanders en Duitsers saamgestel was, die spreektaal Hollands was. Hierteen val m. i. nie te redeneer nie.

Die gronde waarop Prof. H. van Riebeek van offisiële onwaarheid beskuldig, kom my, na wat ek hier aangevoer het, onvoldoende voor. Maar my hoofbeswaar teen die objeksie van Prof. H. is die volgende: Van Riebeek se Memorie is nie opgestel om Here Sewentien te oortuig van sy goeie administrasie nie, maar *om sy opvolger in te lig*. Afgesien daarvan dat die onjuistheid van 'n mooigemaakte rapport deur die eersvolgende Kommissaris van die retoervloot moes opgemerk word, sou Wagenaer, die opvolger van van Riebeek, hom nie neergelê het by 'n offisiële rapport waarin wantoestande verswyg en verdraai word *waarvan hy later rekenskap sou moet gee nie!* Op grond bloot van hierdie oorweging moet die Memorie van van Riebeek as betroubaar aanvaar word, en daarom neem ek aan „dat die rol wat Portugees in sy tyd aan die Kaap gespeel het, van so geringe betekenis was, dat van Riebeek dit nie die moeite van die vermelding wêrd geag

het nie". Die resultate van my studie in *De Nieuwe Taalgids* meen ek in alle opsigte te moet handhaaf, veral ook omdat ek in die Memorie van van Riebeek sien, wel nie die letterlike en hele waarheid en niks as die waarheid nie, maar tog 'n voorstelling van sake wat beantwoord het aan die werklikheid in so 'n mate dat niemand dit as verdraaiing of verswyging kan voorstel nie.

Hierdie opvatting word bevestig deur die res van die geskiedenis, soos ek hoop om elders aan te toon. Vir Prof. H. se opvatting van 'n gewelddadige taalwysiging tussen 1658 en 1685 het ek geen bewyse gevind nie, en ek meen nog dat die begin van die Afrikaanse taaltradiesie omstreeks 1700 val, en dat die taal van die kinders daarby 'n groot rol gespeel het.

Den Haag. D. B. BOSMAN. [1])

1) Het naschrift van Dr. Bosman bij mijn stukje, dat ik hem in proef liet lezen, stelt de lezer in staat om ons beider argumenten, onder één titel verenigd, te overwegen. Dupliek van mijn kant zou het debat eindeloos maken. Alleen wil ik er op wijzen dat ik (blz. 241) de geschiedenis van Eva tans „laat rusten" omdat ik die reeds elders heb besproken, niet omdat ik haar geval juist zo beoordeel als mijn vriendschappelike bestrijder.

D. C. H.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

113. MR. HENRIC VAN ALCKMAER.

Een verzoek van den Redacteur van het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek om een artikeltje over Henric van Alcmaer, den vermoedelijken bewerker van den gedrukten Reinaert II, verdeeld in (boeken en) hoofdstukken met opschriften en met eene korte glosse, geeft mij aanleiding enkele sedert mijn opstel in Tschr. VII 251—60 (zie ook Ned. Spectator 1888, 135) vroeger of later van Mr. S. Muller Fz. ontvangen nadere berichten over den Utrechtschen Mr. Henric van Alcmaer hier gemeen te maken. Zoolang 't wel waarschijnlijk, doch niet volstrekt zeker is dat deze beiden niet één en dezelfde persoon, maar slechts genannen en tijdgenooten waren, schijnt 't toch altoos de moeite waard alle berichten ook over den Utrechtschen advocaat bijeen te brengen.

Vooreerst een stuk, waaruit blijkt dat hij inderdaad, gelijk Mr. M. zich herinnerde gelezen te hebben [1]), advocaat was. Op een stuk over een proces van Frederik Wttenham met het kapittel van Ste Marie, a° 1467, in de verzameling, destijds uit Cheltenham herwaarts teruggebracht, las Mr. M.: „Die Martis post festum S. Thome Ap. Mag^r Henricus de Alcmaria procurator assertus .... Frederici .... obtulit has materias articulatas, dicens, petens, protestans et alias faciens prout in eisdem continetur (?) contra ... capitulum eccl. B. M. Traject. Anno 67."

Ten tweede de twee volgende stukken en aanhalingen, waaruit, behalve zijn vadersnaam, blijkt dat hij (immers dezelfde man?) reeds in 1471 en 1475 in's Bisschops dienst een aanzienlijken post bekleedde.

Commissie van den bisschop voor meyster Henrick Wouterz. van Alcmair, licentiaat in het kerkelijk recht, als procureur-generaal van den bisschop.

---

1) Versl. en Meded. d. Vereen. t. uitg. v. oudvaderl. Rechtsbronnen I 491, noot 2.

1471, (October 2) opten anderen dach in Octobri.
(Lib. officiat. Dav. de Burg., fol. 176 v°, Bissch. arch., n°. 373).
Verklaring van den bisschop, dat hij aan meyster Henrick van Alcmair een jaarlijksche bezoldiging toegekend heeft van 25 Rijnsche guldens.

1475, (October 10) opten tiensten dach in Octobri.
(Lib. officiat. Dav. de Burg., fol. 195 v°, Bissch. arch., n°. 373).

Ten derde een stuk, betrekking hebbende op H. v. A., den man van Alydt van Oestrum, die toch zeker wel dezelfde is als de Utrechtsche licentiaat, procureur-generaal enz.

„Item *meister Henrick van Alckmair* geeygent op Henrick Dircks dochter van Oestrum, wedewe Zeger Claess., aen al alsulke pachten ende gelden als Henrick Ude ende Geryt Zwederss. schuldich sijn der voirs. Henrick Dircks dochter tot Werckhoeven van den jare verleden ende van den jare toecomende mit ene expandatie sprekende op die voirs. Henrick Dericks dochter alse van sess oude schilde des jairs. Presentibus Johan van Zulen van Natewisch dynewerder, Tyman Herbert, Peter van Zulen, Geerloff van Meeux van Vosselair. Actum tot Duersteden opten 17en dach in Novembri Anno ut supra." [scil. 1472].
(Judic. dom. Davidis terre Traject. fol. 110 v°., Bissch. arch., n°. 202.)

Zie verder over hem: D. Th. Enklaar, Het landsheerlijk Bestuur in het Sticht aan deze zijde van den IJsel gedurende de regeering van Bisschop David van Bourgondië 1456—1496 (Utrecht 1922), 53, 62, 179.

Eindelijk voeg ik hieraan de negatieve mededeeling toe, dat Dr. N. B. Tenhaeff, die voor zijne uitgave van: Bisschop David van Bourgondië en zijn stad (Utrecht 1920) vele Utrechtsche stukken en bescheiden uit dezen tijd onder de oogen heeft gehad, den man nergens heeft ontmoet.

Moge nog eens een helder licht opgaan over de persoon of de personen van Henric van Alcmaer.

Leiden, Januari 1923. J. W. MULLER.

114. ARBEIDSLOON.

Opmerkzaam geworden door de mededeelingen van Boekenoogen in *Tdschr.* 39, 160, waar het woord *arbeidsloon* voor het jaar 1493 wordt opgeteekend, vond ik een aanmerkelijk oudere bewijsplaats in het extract van een Dordsche stadsrekening van *1311* (Dozy, De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, blz. 79): „van arbeytsloen ten statboemen", „somme van hout ende arbeytsloen".

KLOEKE.

---

115. HUYGENS EN DE „OLD LONDON BRIDGE".

Mag ik naar aanleiding van het stukje van den heer L. A. J. Burgersdijk (*Tijdschrift* blz. 229) er de aandacht op vestigen, dat Huygens zich tweemaal ten aanzien van de „Old London Bridge" heeft vergist?

Die brug telde negentien pijlers en — zooals ook de *Tegenwoordige Staat van Groot-Brittannie* (I, 539) vermeldt — twintig bogen.

Wat lezen wij echter bij Huygens?

In *Voor-hout* spreekt hij van:

't lange rack
Van de vier en veertien bogen,

en in een gedicht van veel later dagteekening, getiteld *Engelsche Wandeling*, van „een en achtien sluysen", waarmede de gemetselde brugbogen moeten bedoeld zijn, zoodat hier het getal der pijlers genomen wordt in plaats van dat der bogen.

Het laatstgenoemd gedicht, bij Worp VIII 52, moge, om het aardig beeld van de wandeling naar en door Londen en de korte karakteristiek van „Old London Bridge", hier gedeeltelijk een plaats vinden.

'k Was vijf en zeventich, en trad vermakelijck
Van Canterberghs hoog Hof langs heen den droogen Dijck
Die Londens schoone Teems sluijt en verciert in 'tZuijen,

In 'tZuijen dicht besett met Bogaerten en Kruijen
Ten Noorden *enz.* . . . .
. . . .
In die bedenkingen vond ick mij achter rugg
Den, anders langen, wegh tot groote Londen-brugg.
Daer over; of daer door (het is een' Straet vol Huijsen,
Vol winckels, sterck gevest op een en achtien sluijsen)
Wend' ick ter slincker hand, en wandelde West aen,
Tot dat ick, met gemack en sonder overgaen,
Door lange Londens Bosch aen Charing Cross geraeckte,
Daer ick mijn' Huijsing vond *enz.*

C. BAKE.

116. BROER EN ZUS.

In tal van gezinnen is het gebruikelijk, een der kinderen niet te noemen bij zijn voornaam, maar, naar gelang het een jongen of een meisje is, aan te duiden met *broer* of *zus*. Vrienden en kennissen van de ouders of kinderen volgen dan dat voorbeeld na en spreken niet van (b.v.) Jan Bakker of Marie de Vries, maar van Broer Bakker of Zus de Vries.

Dat dit gebruik reeds in de zeventiende eeuw bestond, blijkt uit WORPS uitgaaf van de Briefwisseling van Constantijn Huygens. Toen deze reeds lang de kinderschoenen ontwassen was en den vijfentwintigjarigen leeftijd al achter den rug had, werd hij in de brieven van zijn ouders nooit anders aangesproken dan als Bruer of Lief(f) Bruer [1]), hetgeen zijn zusters echter niet deden.

Of deze gewoonte ook bestond in het gezin, waarvan onze dichter later zelf het hoofd was, weet ik niet.

Uit de Briefwisseling is mij daarvan niets gebleken. Maar de regels in Hofwijck (1037—1043):

Vier Sonen heeft my God, en 't Vaderland geschoncken;
. . . . God, Vader van de Weesen
Beveel ick haer bestier, met eene Suss daer toe...

1) Zie WORP t. a. p. I 97, 126, 135, 137, 147, 150, 151, 156, 158, 159, 161, 162, 164, 166, 167, 171.

doen mij vermoeden (meer dan een vermoeden is het niet), dat Huygens eenige dochter in de wandeling *Zus* genoemd werd [1]).

In verband met het bovenstaande komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat als Wendela Bicker in een brief aan Johan de Witt van 1 Juli 1655 melding maakt van „yuffrou Tulp, onder de yonge luyde Susyen Tulp genamt", daarmede eene jonge dame bedoeld wordt, die, hoewel zij Margaretha heette, door hare kennissen — vermoedelijk in navolging van wat in den huiselijken kring gewoonte was — *Zusje* Tulp placht genoemd te worden [2]).

C. BAKE.

---

117. ONTNUCHTEREN.

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal geeft dl. X, kol. 1919 *ontnuchteren* op in verschillende beteekenissen; ook (II B) in die van *nuchter worden*; *zijne bedwelming verliezen*. Van de twee aanhalingen die tot toelichting van de laatste beteekenis strekken, luidt de eerste: *'t Is half vier; de dag begint aan te breken .... De goede Frits, die ook op was, bragt ons Theewater, wy ontnugterden*, Burg. 544. De vier stippeltjes strekken ter vervanging van deze woorden: *Nog in geen uur worden de poorten geopent; daar komt imand naar beneden.... men tikt aan de kamerdeur .... ik ga zien, wie het is. Het waren beide de dames; zij hadden geen oog geloken.*

Zou in verband met de benedenkomst der beide dames en het binnenbrengen van theewater (wat ook thee kan beteekenen, in drinkbaren toestand) *ontnuchteren* hier niet beteekenen *ontbijten* (Fransch: *déjeuner*)?

C. BAKE.

---

1) Dat men in het gezin van Huygens niet van bijnamen afkeerig was blijkt hieruit dat de derde zoon Lodewijk vaak Tootje of Toot genoemd werd (Worp t. a. p. III 26). H. Bruno sprak van dien tienjarigen knaap als van „Doctor Lodewijk", en vader Huygens noemde Christiaan wel: „mon Archimède".

2) *Brieven aan Johan de Witt*, bewerkt door Robert Fruin, uitgegeven door N. Japikse I, blz. 152.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

INHOUD.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

---

v. 42

TWEE EN VEERTIGSTE DEEL.

Eerste Aflevering.

N. 1

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1923.

114. ARBEIDSLOON.

Opmerkzaam geworden door de mededeelingen van Boekenoogen in *Tdschr.* 39, 160, waar het woord *arbeidsloon* voor het jaar 1493 wordt opgeteekend, vond ik een aanmerkelijk oudere bewijsplaats in het extract van een Dordsche stadsrekening van *1311* (Dozy, De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, blz. 79): „van arbeytsloen ten statboemen", „somme van hout ende arbeytsloen".

KLOEKE.

---

115. HUYGENS EN DE „OLD LONDON BRIDGE".

Mag ik naar aanleiding van het stukje van den heer L. A. J. Burgersdijk (*Tijdschrift* blz. 229) er de aandacht op vestigen, dat Huygens zich tweemaal ten aanzien van de „Old London Bridge" heeft vergist?

Die brug telde negentien pijlers en — zooals ook de *Tegenwoordige Staat van Groot-Brittannie* (I, 539) vermeldt — twintig bogen.

Wat lezen wij echter bij Huygens?

In *Voor-hout* spreekt hij van:

't lange rack
Van de vier en veertien bogen,

en in een gedicht van veel later dagteekening, getiteld *Engelsche Wandeling*, van „een en achtien sluysen", waarmede de gemetselde brugbogen moeten bedoeld zijn, zoodat hier het getal der pijlers genomen wordt in plaats van dat der bogen.

Het laatstgenoemd gedicht, bij Worp VIII 52, moge, om het aardig beeld van de wandeling naar en door Londen en de korte karakteristiek van „Old London Bridge", hier gedeeltelijk een plaats vinden.

'k Was vijf en zeventich, en trad vermakelijck
Van Canterberghs hoog Hof langs heen den droogen Dijck
Die Londens schoone Teems sluijt en verciert in 'tZuijen,

In 'tZuijen dicht besett met Bogaerten en Kruijen
Ten Noorden *enz.* . . . .
. . . .
In die bedenkingen vond ick mij achter rugg
Den, anders langen, wegh tot groote Londen-brugg.
Daer over; of daer door (het is een' Straet vol Huijsen,
Vol winckels, sterck gevest op een en achtien sluijsen)
Wend' ick ter slincker hand, en wandelde West aen,
Tot dat ick, met gemack en sonder overgaen,
Door lange Londens Bosch aen Charing Cross geraeckte,
Daer ick mijn' Huijsing vond *enz.*

C. BAKE.

116. BROER EN ZUS.

In tal van gezinnen is het gebruikelijk, een der kinderen niet te noemen bij zijn voornaam, maar, naar gelang het een jongen of een meisje is, aan te duiden met *broer* of *zus*. Vrienden en kennissen van de ouders of kinderen volgen dan dat voorbeeld na en spreken niet van (b.v.) Jan Bakker of Marie de Vries, maar van Broer Bakker of Zus de Vries.

Dat dit gebruik reeds in de zeventiende eeuw bestond, blijkt uit WORPS uitgaaf van de Briefwisseling van Constantijn Huygens. Toen deze reeds lang de kinderschoenen ontwassen was en den vijfentwintigjarigen leeftijd al achter den rug had, werd hij in de brieven van zijn ouders nooit anders aangesproken dan als Bruer of Lief(f) Bruer [1]), hetgeen zijn zusters echter niet deden.

Of deze gewoonte ook bestond in het gezin, waarvan onze dichter later zelf het hoofd was, weet ik niet.

Uit de Briefwisseling is mij daarvan niets gebleken. Maar de regels in Hofwijck (1037—1043):

Vier Sonen heeft my God, en 't Vaderland geschoncken;
. . . . God, Vader van de Weesen
Beveel ick haer bestier, met eene Suss daer toe...

1) Zie WORP t. a. p. I 97, 126, 135, 137, 147, 150, 151, 156, 158, 159, 161, 162, 164, 166, 167, 171.

doen mij vermoeden (meer dan een vermoeden is het niet), dat Huygens eenige dochter in de wandeling *Zus* genoemd werd [1]).

In verband met het bovenstaande komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat als Wendela Bicker in een brief aan Johan de Witt van 1 Juli 1655 melding maakt van „yuffrou Tulp, onder de yonge luyde Susyen Tulp genamt", daarmede eene jonge dame bedoeld wordt, die, hoewel zij Margaretha heette, door hare kennissen — vermoedelijk in navolging van wat in den huiselijken kring gewoonte was — *Zusje* Tulp placht genoemd te worden [2]).

C. BAKE.

117. ONTNUCHTEREN.

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal geeft dl. X, kol. 1919 *ontnuchteren* op in verschillende beteekenissen; ook (II B) in die van *nuchter worden*; *zijne bedwelming verliezen.* Van de twee aanhalingen die tot toelichting van de laatste beteekenis strekken, luidt de eerste: *'t Is half vier; de dag begint aan te breken .... De goede Frits, die ook op was, bragt ons Theewater, wy ontnugterden*, Burg. 544. De vier stippeltjes strekken ter vervanging van deze woorden: *Nog in geen uur worden de poorten geopent; daar komt imand naar beneden.... men tikt aan de kamerdeur .... ik ga zien, wie het is. Het waren beide de dames; zij hadden geen oog geloken.*

Zou in verband met de benedenkomst der beide dames en het binnenbrengen van theewater (wat ook thee kan beteekenen, in drinkbaren toestand) *ontnuchteren* hier niet beteekenen *ontbijten* (Fransch: *déjeuner*)?

C. BAKE.

1) Dat men in het gezin van Huygens niet van bijnamen afkeerig was blijkt hieruit dat de derde zoon Lodewijk vaak Tootje of Toot genoemd werd (WORP t. a. p. III 26). H. Bruno sprak van dien tienjarigen knaap als van „Doctor Lodewijk", en vader Huygens noemde Christiaan wel: „mon Archimède".

2) *Brieven aan Johan de Witt*, bewerkt door Robert Fruin, uitgegeven door N. Japikse I, blz. 152.